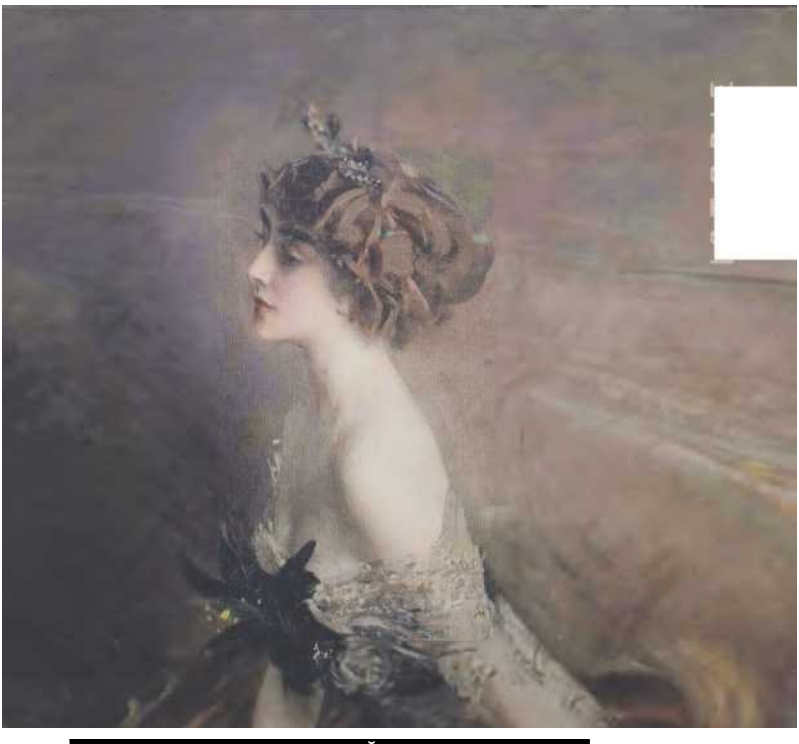

O BIOGRAFIE EKEMPLARĂ. — *LE POINT*

AUDITE RRAY

SINGURĂ ÎMPOTRIVA TUTUROR

Aude Terray este doctor în istorie, scriitoare şi critic literar, cercetătoare, jurnalist cultural. Apublicat biografii ale unor mari personaje ale secolului XX: Claude Pompidou, Drieu La Rochelle, Jean Moulin. În documentarea pentru acest volum a cercetat sursele cele mai relevante: arhiva familiei Bibescu-Ghika, documentele de la Arhivele Naţionale ale României, de la Biblioteca Naţională a României şi de la Biblioteca Naţională a Franţei, precum şi memoriile personajelor care s-au intersectat cu Martha Bibescu.

Aude Terray este doctor în istorie (Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales), scriitoare şi cronicar literar în presa radiofonică. Face parte din mai multe jurii literare. A publicat biografii ale unor figuri ilustre din secolul XX: *Claude Pompidou, l'incomprise* (2010), *Madame Malraux* (2013), *Les derniers jours de Drieu La Rochelle* (2016) şi *Entre ici, Jean Moulin,* (2019).

în documentarea pentru această carte, Aude Terray *a* păşit pe urmele Marthei Bibescu, primind acces la arhive inedite. La Londra, străne- poata Marthei Bibescu, Jean Ghika, i-a oferit, în mod excepţional, permisiunea de a consulta jurnalul intim al străbunicii sale, întins pe 63 de ani, şi i-a dezvăluit fascinanta corespondenţă cu fiica sa, Valentina. La Bucureşti a cercetat fonduri din Arhivele Naţionale şi Biblioteca Naţională a României. La Paris, s-a cufundat timp de trei luni şi jumătate în corespondenţa Marthei Bibescu, aflată la Biblioteca Naţională a Franţei. A adunat şi a comparat toate memoriile şi biografiile celor care s-au intersectat cu eroina sa, a cărei vastă reţea se întindea în nenumărate ţări. în cele din urmă, Mihai de Brancovan, nepotul Marthei Bibescu şi ultimul martor în viaţă care a cunoscut-o îndeaproape, i-a împărtăşit lui Aude Terray amintiri inedite, punându-i la dispoziţie multe documente private.

Această biografie a primit Premiul Nouveau Cercle de l'Union Inter- alliee (2023) şi Premiul Celeste Albaret (2024).

AUDE TE RRAY

SINGURA ÎMPOTRIVA TUTUROR

VIATA PRINŢESEI

MARINĂ BIBESCU

Traducere din franceză
de Alina Pavelescu

H U M AN ITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: luliana Constantinescu, Veronica Dinu

Tipărit la Master Print Super Offset

Aude Terray
La Princesse Bibesco: frondeuse et cosmopolite
© Editions Tallandier, 2023
This edition is published by arrangement with Editions Tallandier în conjunction with its duly appointed agent Books And More Agency #BAM, Paris, France
All rights reserved.

© HUMANITÁS, 2024, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Terray, Aude
Singură împotriva tuturor: Viaţa prinţesei Martha Bibescu / Aude Terray; trad, din franceză de Alina Pavelescu. - Bucureşti: Humanitás, 2024
Index
ISBN 978-973-50-8593-3
I. Pavelescu, Alina (trad.)
929
94

EDITURA HUMANITÁS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Lui Mihai şi lui Radu

Cuprins

Cuvânt înainte..... 9
Mireasa era atât de frumoasă..... 15

I. O copilărie tristă (1886-1901)..... 19
II. Colivia de aur (1901-1906)..... 39
III. Emanciparea (1905-1911)..... 58
IV. Sentimente confuze (1911-1916)..... 87
V. Anii haotici (1916-1922)..... 120
VI. Mereu mai sus... (1923-1930)..... 146
VII. Anii glorioşi (1930-1936)..... 175
VIII. Dinamism pe toate planurile (1936-1942)..... 201
IX. Prinţesa-mediator (1941-1945)..... 231
X. Sfârşitul unei lumi (1945-1952)..... 255
XI. înspre o oarecare seninătate (1953-1962)..... 283
XII. Crepusculul (1963-1973)..... 301

Arbore genealogic..... 327
Surse şi bibliografie..... 331
Mulţumiri..... 339
Indice selectiv de nume proprii..... 341

Cuvânt înainte

„Cât de frumoasă e viaţa mea, deşi nefericită. Cât de amuzantă. Unică! N-aş schimba-o nici pentru un imperiu”, scria prinţesa Bibescu la bătrâneţe. Şi, într-adevăr, avusese un destin spectaculos: de la Bucureşti, unde a venit pe lume în 1886, sub domnia unui rege, şi până la Paris, unde şi-a dat ultima suflare, în 1973, Martha Bibescu şi-a văzut viaţa marcată de tragediile secolului şi de drame personale, de glorie şi trădări, de un lux exorbitant şi de exilul forţat.

Firul unificator al vieţii sale a fost dragostea pentru literatură. Prinţesa Bibescu a fost, înainte de orice, o scriitoare. Educată de o guvernantă franceză în respectul faţă de cultura clasică şi faţă de marii autori francezi, l-a descoperit de foarte tânără pe Chateaubriand; *Memoriile de dincolo de mormânt* au însoţit-o până în ultima ei zi din viaţă. Iar franceza e limba în care a ales să scrie.

Pe urmele ei, descoperim istoria României şi a familiilor sale aristocratice care venerau cultura franceză, vorbeau franceza, îl admirau pe Napoleon III, îşi trimiteau fiii la liceele franceze de prestigiu şi îşi petreceau iernile la Paris, deschizându-şi saloanele pentru artişti şi pentru intelectuali.

Franţuzoaică în spirit, ea aparţinea şi acelui spaţiu, legată intim de a sa „Dacia Felix”.

Cine îşi mai aminteşte astăzi că prinţesa Bibescu a fost una dintre cele mai citite scriitoare ale generaţiei sale? Sau că a cunoscut succesul deplin de la prima carte, publicată la 22 de ani, că a fost venerată de critici, recompensată cu premiile literare cele mai prestigioase, tradusă în lumea întreagă şi că rivalele ei au fost Colette şi Anna de Noailles? Că Francis Jammes, Rainer Maria Rilke, Paul Claudel îi scriau că o admiră?

întâlnirea mea cu ea a fost întâmplătoare. într-o dimineaţă mohorâtă din perioada de izolare, în aprilie 2020, pe când puneam în ordine biblioteca familiei, am găsit două cărţi care mi-au stârnit curiozitatea: *Au bal avec Marcel Proust (La bal cu Marcel Proust)* şi *Le Perroquet vert (Papagalul verde)-,* m-am cufundat imediat în ele, cucerită de stil şi de farmecul scriiturii, o scriitură uimitoare prin modernitatea ei, prin ritm, prin originalitate. Am vrut să aflu mai multe despre femeia ale cărei frământări şi a cărei complexitate le ghiceam printre rânduri. Am păşit pe urmele ei la Paris, Londra şi Bucureşti şi am descoperit o personalitate cu mult înaintea vremurilor ei. De la cea mai fragedă vârstă a refuzat să se lase încătuşată între gratiile mediului social şi epocii sale. A fost îndrăzneaţă, ambiţioasă şi hotărâtă în fiecare etapă a vieţii. în felul său, iară a fi nici revoluţionară, nici sufragetă, a deschis o cale pentru celelalte femei, revendicându-şi libertatea şi dreptul de a-şi exprima personalitatea. Numărul impresionant de scrisori primite de la admiratoare stă mărturie: a fost o pionieră a generaţiei sale.

Prinţesa Bibescu a avut o personalitate complexă. Ca scriitoare, şi-a încercat mâna în mai toate genurile literare – roman, stil epistolar, poezie, memorialistică,

eseu – şi, afir- mându-şi dreptul şi talentul de a scrie orice, a dezvăluit curând că tot ea se ascundea sub pseudonimul Lucile Decaux, autoarea unor romane de consum care făceau furori. Şi-a dorit, apoi, să se aventureze în lume, pe care, avidă călătoare, a străbătut-o în lung şi-n lat cu Orient Expressul, „patria mea ambulantă", cum îi spunea ea. A fost pasagera neobosită, extaziată de libertate şi de frumuseţe, a primelor avioane, „păsările" sale. Nomadă de lux, se dorea a fi o cetăţeană a lumii, devenind imaginea însăşi a cosmopolitismului anilor '30.
Fiică de diplomat şi doamnă de societate, s-a aflat în primele rânduri ale Istoriei, a devenit confidenta celor care scriau istoria şi a urcat pe scena diplomaţiei, ţesând intrigi subtile şi periculoase, ca o înflăcărată apărătoare a ţării ei şi a păcii în Europa. A riscat şi a plătit un preţ mare.

I-au fost consacrate două biografii, deja vechi de un sfert de secol. De atunci şi până acum au apărut numeroase memorii, biografii şi mărturii care îmbogăţesc şi răstoarnă punctele de vedere. De asemenea, ştim lucruri în plus şi dinspre România, care şi-a deschis arhivele. Istoricii români îşi studiază trecutul, investighează, compilează dosarele declasificate de ministere şi fac descoperiri în arhivele particulare; editorii publică memorii, jurnale, biografii; politicienii inaugurează monumente ale aducerii-aminte şi „repun pe soclu" statuile din trecut.

Celor care fuseseră scoşi din istorie în 1945 li se dă din nou cuvântul.

În această mişcare generală de entuziasm faţă de perioada dinaintea comunismului, prinţesa Bibescu îşi face iarăşi apariţia. I-au fost consacrate cărţi, o

expoziţie şi chiar o piesă de teatru; palatul său a fost restaurat şi deschis pentru vizitatori.

Ansamblul documentelor româneşti – inedite în Franţa – arată rolul diplomatic de prim-plan pe care l-a avut prinţesa Bibescu şi dezvăluie faptul că serviciile secrete din România o puseseră sub supraveghere. Ele ne vădesc relaţia sa complicată cu Curtea Regală a României, în special etapele „dez-împrietenirii" ei de regina Maria[1], şi pun în lumină profunda dezbinare politică dintr-o ţară aflată la hotarele Europei. Din pasionanta corespondenţă a cuplului Martha şi George Bibescu transpare intimitatea frământată a două

*) Maria de Saxa-Coburg şi Gotha (1875-1938) s-a căsătorit în 1893 cu prinţul moştenitor al României, Ferdinand von Hohenzollern- Sigmaringen (1865-1927), viitorul rege Ferdinand I.

temperamente puternice, care se sfâşie reciproc. Perspectiva românească este esenţială, în egală măsură, pentru a înţelege soarta tragică a „indezirabililor" regimului comunist, mai ales prin prisma arhivelor Securităţii. Am fost foarte surprinsă să constat cât de controversată a fost personalitatea prinţesei Bibescu şi cât de puţin iubită a fost în România epocii sale. Un lucru îmi devenea evident: Martha Bibescu nu a lăsat indiferent pe nici unul dintre cei care au întâlnit-o, nici în ţara ei natală, nici în străinătate. Te seducea sau te călca pe nervi. Jumătăţile de măsură nu erau genul ei.

Călcându-i pe urme, i-am descoperit paradisurile pierdute: casa copilăriei, vestigiile castelului de la Posada, aflat la poalele Carpaţilor, pe malul râului Prahova, şi mai ales, la câţiva kilometri de Bucureşti, Mogoşoaia, palatul roz care i-a supravieţuit aproape neatins. L-a restaurat vreme de douăzeci şi cinci de ani, a primit acolo toată înalta societate europeană şi

a organizat petreceri somptuoase. Azi, în saloanele abandonate şi pe aleile parcului, se înghesuie grupuri de elevi şi de turişti... Mi s-a părut că o zăresc peste tot, aşa cum apărea în faţa invitaţilor ei, cu tunica albă şi eşarfele de muselină.

Viaţa sa, pe care şi-a compus-o ca pe un roman, personajul de legendă pe care şi l-a creat, felul ei de a jongla cu adevărul m-au determinat să-i scriu biografia ca pe o poveste romantică.

Acest portret intim surprinde o personalitate captivantă prin contradicţiile şi ambivalenţele ei. Dincolo de spiritul strălucit, de pana ascuţită, de ironia muşcătoare şi de frumuseţea radioasă se află o femeie paradoxală, sfâşiată între căutarea absolutului şi frivolitatea mondenă, între dragostea de viaţă şi obsesia faţă de moarte, între nevoia nebună de a fi iubită şi dorinţa – vitală — de libertate, între gustul pentru mister şi nevoia de a teatraliza, între frământările lăuntrice şi aparenţele flamboaiante. Martha Bibescu vrea tot, iar cei din jur văd în dorinţa ei de a trăi cu o asemenea intensitate

<> formă de orgoliu, de sfidare şi de îndârjire. Faţă cu adver- itatea, ea nu se resemnează şi nu se plânge niciodată; rezistă, se luptă, păşeşte înainte. Acesta e blazonul ei. E o femeie pasională, capabilă de dragoste necondiţionată şi de o fidelitate iară cusur în prietenie. A făcut parte dintre răsfăţaţii lumii, apoi i s-a luat totul; a căutat mereu să atingă detaşarea şi să renunţe la amărăciune.

Marea ei dorinţă a fost să lupte împotriva uitării, să salveze trecutul şi să îi învieze pe cei morţi cu ajutorul cuvintelor. Nutresc speranţa că istoria îi va acorda Marthei Bibescu locul pe care îl merită, iar volumul de faţă va contribui şi el în acest sens.

Mireasa era atât de frumoasă

La Bucureşti, în dimineaţa zilei de 29 iunie 1902, eleganta reşedinţă de pe Calea Victoriei se trezeşte, sub razele de soare ce joacă printre jaluzele. Poţi să auzi concertul matinal al privighetorilor, susurul fântânilor din parc şi grebla grădinarului zgândărind pietrişul. Martha Lahovary n-a putut să doarmă, pradă unei uşoare nelinişti şi nerăbdării; în câteva ore va trece pragul bisericii la braţul tatălui ei pentru a-şi pecetlui destinul. Tânăra priveşte fiecare detaliu al odăii pe care o va părăsi pentru totdeauna, şi i se pare dintr-odată că rochia albă de pe umeraş are ceva din înfăţişarea unui linţoliu. Dar camerista, guvernanta şi surorile ei, vioaie şi gureşe, o smulg din lumea gândurilor: ziua cea mare a sosit în sfârşit. Se îmbrăţişează cu toatele şi plâng, Martha va fi cea mai frumoasă la nunta ei. Cu mâini harnice, îi aranjează pe îndelete părul lung, îi toarnă în apa de îmbăiat uleiuri de iasomie şi de flori de portocal şi îi încheie cu mare grijă corsajul fin, îi potrivesc trena. Un ritual de gineceu. Peste câteva ore, Martha va deveni prinţesa Bibescu. E ca-ntr-un basm. Ea are 16 ani.

Prinţul fermecător apăruse într-o după-amiază de iarnă la palatul Ştirbey, la ora ceaiului şi a prăjiturilor cu cremă: s-au intersectat pe scara de piatră, iar

Martha s-a îndrăgostit nebuneşte. „Cuvântul *subjugare* e singurul care se potriveşte sentimentului pe care l-am încercat când l-am văzut pentru prima dată, am fost *subjugată.*”[1] George-Valentin Bibescu are farmecul celor foarte siguri pe sine, cu bărbia lui fermă şi privirea luminoasă, cu buclele rebele, nasul fin şi acel surâs nelămurit care seduce femeile. Acest tânăr grăbit care abia a împlinit 20 de ani e deja o legendă naţională, în saloane şi prin gazete îi sunt lăudate performanţele sportive la toate categoriile, trofeele câştigate la concursurile de tir de la Geneva şi la regatele de la Cannes, recordurile de viteză la volanul automobilului său Mercedes alb decapotabil — primul automobil din România – şi încercările de a zbura cu balonul peste crestele Carpaţilor. De cum o vede pe Martha, George-Valentin vrea să ia în stăpânire această frumuseţe care nu roşeşte la auzul complimentelor.

Ii face curte neîntârziat. De astă dată însă, seducătorul care a cucerit fără menajamente subrete şi neveste în căutare de aventură trebuie să respecte normele de conduită şi să-i ceară mâna de la tatăl ei, Ion (Jean) Lahovary. Tatăl îşi dă repede acordul. Afacerea fiind încheiată, bărbaţii îşi strâng mâna: iată o alianţă reuşită, George-Valentin e descendentul unei ilustre familii de domnitori ai Valahiei, iar prin mama lui, al unora dintre cele mai importante familii franceze şi belgiene. Are o avere considerabilă. Totuşi, Lahovary consideră că nu e nici o grabă, fiica lui e foarte tânără. Lunga logodnă pe care o solicită devine un supliciu. îndrăgostitul trimite buchete uriaşe de crini şi de trandafiri, face vizite după vizite, e exasperat de însoţitoarele care-i supraveghează permanent şi, înciudat, se lansează în întreceri sportive care îl ţin departe de Martha cu săptămânile; logodnicii au voie să-şi scrie, iar epistolele lor[2]

vorbesc despre nerăbdare şi mici certuri, tristeţi şi tandreţuri, promisiuni şi tăceri. George-Valentin e tot mai pasional, iar Martha, mai tulburată. Când află despre moartea neaşteptată a tatălui său, victimă a unui infarct pe când se afla într-o călătorie de

') Bibliothèque Nationale de France (BnF), NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate. [2]) Scrisorile logodnicilor se găsesc la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, 1901-1904.

afaceri la Constantinopol, George-Valentin, devenit cap al familiei, le impune tuturor dorinţa sa ca mariajul să aibă loc cât mai curând şi în strictă intimitate. Tânăra e plină de speranţă. în sfârşit, viaţa ei va începe.

În biserica aurită e o căldură sufocantă, doamnele îşi fac vânt cu evantaiul, iar bărbaţii îşi tamponează discret tâmplele. Prinţesa coboară parcă din *O mie şi una de nopţi,* înveşmântată într-o rochie ţesută cu fir de aur şi de argint, cu trenă grea din brocart, şi purtând o coroană bizantină deasupra părului strâns în coc. Unsprezece şiruri de perle şi diamante şi un colier de smaralde îi acoperă pieptul. în lumina lumânărilor şi în fumul de tămâie, superba logodnică, aşezată pe scăunelul de rugăciune, e foarte emoţionată. Alături de ea, George[1], purtând pe piept marea decoraţie cu diamante de principe domnitor, moştenită de la strămoşii lui, o priveşte cu ochii liniştiţi ai învingătorului. Iată-l stăpân pe situaţie; în seara asta, Martha va fi femeia lui.

Ion Lahovary este emoţionat, încorsetat cum e în frac, alături de soţia lui, Emma, care stă cu ochii închişi, cufundată în rugăciune. îşi priveşte protector fiica. Martha e preferata lui, cea mai frumoasă, cea mai inteligentă, dar şi cea mai visătoare. Seamănă cu el, i-a transmis acel orgoliu, acea înflăcărare care îţi dau avânt spre ţinte mai înalte. Ca orice tată din

epoca şi din mediul lui social, e mândru de această alianţă şi şi-a alungat orice îndoială: Bibeştii sunt adversarii lui politici – liberali reticenţi faţă de o regalitate importată din Germania –, iar temperamentul uneori impetuos al ginerelui său îl îngrijorează oarecum. De pe celălalt rând de scaune, prinţesa-mamă Bibescu, născută Valentine de Caraman-Chimay, văduvă de trei săptămâni de pe urma marii sale iubiri, se simte şi ea mândră la vederea cuplului pe care

*) Prenumele fiilor întâi născuţi se transmite din generaţie în generaţie în marile familii româneşti, adăugându-i-se uneori un al doilea prenume, pentru a-i deosebi de predecesorii săi. Fiindcă lui George-Valentin îi murise tatăl, Georges, îl vom numi de aici încolo George, aşa cum îi spuneau, de altfel, şi Martha, şi familia lui.

îl formează fiul ei adorat şi soţia lui adolescentă. Valentine vrea să' aibă încredere în viitor, această căsătorie îl va potoli pe George şi promite să aducă moştenitori ai numelui de familie.

Recepţia are loc la palatul Ştirbey, la sora lui George, Nadeja, care s-a căsătorit cu prinţul Barbu Ştirbey. La sosire, potrivit ritualului, Martha e întâmpinată de un unchi bătrân care îi strigă din prag, în faţa întregii adunări: „Vă salut, prinţesă Bibescu!” Domnii vin să o felicite sărutându-i mâna, cu politeţea datorată femeilor măritate, iar apoi, când soţii se pregătesc să plece, are loc, după datină, sfâşierea rochiei de mireasă. Valentine, soacra, secţionează cu foarfecă poalele rochiei. Se aude sunetul sec de ţesătură ruptă, scoţând la iveală pielea. George îşi poate lua acum soţia.

Oare Martha fusese prevenită despre „realităţile vieţii”, cum li se spunea atunci? Ii strecurase Emma acele vorbe transmise de la mamă la fiică, cum că o tânără căsătorită îi aparţine în totalitate soţului ei şi

că n-ar trebui să o mire nimic? Tânăra soţie de 16 ani aştepta oare cu încredere sau cu nelinişte dezvăluirea marii taine a iubirii? A ştiut George să fie un soţ delicat? Martha va evoca mai târziu dezamăgirea ei de „fetiţă deflorată”[1], aşa cum li s-a întâmplat atâtor alte soţii virgine şi neştiutoare, crescute într-o imagine idealizată a căsniciei şi a blândei supuneri faţă de soţ. Apoi tinerii pleacă în luna de miere, dar nu sunt lăsaţi singuri: Valentine şi doamna ei de companie, Fräulein Hamm, îi însoţesc peste tot la München, Viena şi Paris. Fiind în mare doliu, nu merg nici la spectacole, nici la operă şi nici nu onorează invitaţiile mondene. E nevoie să se întoarcă la Posada, unde George e aşteptat pentru a regla problemele de moştenire ale familiei. în pofida a tot, Martha, care îşi părăsise în grabă copilăria, crede în fericirea ei.

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

I

O copilărie tristă (1886—1901)

O naştere lipsită de bucurie

Bucureştiul e răvăşit de viscol atunci când copila scoate primul ei ţipăt, puţin înainte de miezul nopţii, miercuri, 27 ianuarie 1886[1], într-o cameră tapisată cu covoare persane şi catifele veneţiene, care adăpostise altădată curtea princiară a suveranilor Valahiei. Nu

bucuria maternă a întâmpinat-o în lume, ci dezamăgirea. Epuizată, întinsă în patul imens cu baldachin, Emma, mama ei, îşi dă frâu liber lacrimilor, întorcându-şi privirea de la leagănul dantelat în care fusese aşezată mica mumie cu pleoape violacee; şi-ar fi dorit să aducă pe lume un fiu. Ion Lahovary, tatăl, se apropie, declară că micuţa e fermecătoare şi că se va numi Martha şi isi linişteşte soţia: vor mai fi şi alţi copii, băieţi, fără nici o îndoială. Nimic nu-i va strica buna dispoziţie pe ziua de azi: el şi fratele Alexandru tocmai au devenit deputaţi ai Partidului Conservator, care a preluat frâiele guvernării. Viitorul le aparţine.

Această mamă, care nu-şi va iubi niciodată fiica, s-a născut ca prinţesă cu numele de Smaranda Mavrocordat, o

') Aşa stă scris în actul său de naştere, dar data care figura pe actele administrative era 28 ianuarie 1886. Era un obicei răspândit printre familiile din înalta societate românească, care nu doreau ca progeniturile lor să se afle printre ultimii născuţi din zi şi care numeau această practică „potrivirea pendulei".

descendentă a grecilor ortodocşi fanarioţi de la Constanti- nopol care domniseră în Valahia şi Moldova în secolul al XVIII-lea, sub controlul Imperiului Otoman. Şi dinspre partea tatălui strămoşii Marthei sunt fanarioţi, care s-au îmbogăţit din negoţ, iar apoi au intrat în magistratură şi în armată, formând o puternică familie de înalţi funcţionari şi de oameni politici, care ocupau slujbele din ministerele tânărului principat al României, creat în 1866. „Prin naştere, aveam două familii: una era dinastică, cealaltă politică. Una domnise altădată, cealaltă guverna în prezent"[1], avea să scrie mai târziu Martha.

în primele sale ore de viaţă, copila a primit vizita fraţilor mai mari: Ioana, „Jeanne", în vârstă de şase ani, cu părul aranjat în bucle strânse, şi Gheorghe, „Georges", de doi ani, în costum de marinar, au intrat

sfioşi, împinşi de guvernanta poloneză, s-au aplecat deasupra leagănului, şi-au sărutat mama, după care au plecat în fugă la joacă. A venit apoi rândul cumnatelor, verişoarelor, mătuşilor, nenumăratele rude feminine ale Emmei şi ale lui Ion să viziteze nounăs- cuta. Multe dintre ele poartă titlul de prinţesă, vorbesc o franceză puţin cam afectată şi arborează maniere de un farmec levantin. Prinţeselor Cantacuzino, Mavrocordat, Suţu, Bibescu, Ghyka, Ştirbey, Sturdza li se servesc ciocolată caldă şi prăjituri orientale pe talgere de argint şi de cristal. Arborii lor genealogici se ramifică pe firul căsătoriilor şi recă- sătoririlor, pe care religia ortodoxă le permite, al adopţiilor patrimoniale foarte des întâlnite, favorizând decalajele între generaţii şi înrudirile încrucişate, hrănind rivalităţi şi gelozii ancestrale legate de moşteniri şi de tronuri. Dar, în faţa leagănului, toate sunt afabile şi zâmbesc.

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

Emma sau tristeţea'

încă din primele ei zile de viaţă, Martha suferă de lipsa iubirii mamei sale, care nu se uită la ea, captivă într-o viaţă pe care mi şi-a dorit-o. Emma e o dezrădăcinată. Crescută la Paris de o mamă originală, care îşi părăsise soţul şi ţara împreună cu
<i i cinci copii, tânăra a trebuit să se întoarcă în România la iK ani, la porunca tatălui. Descoperise atunci imensele proprietăţi ale familiei ei şi coridoarele uriaşe cu şiruri de porii ete ale strămoşilor pe pereţi, chipuri care o înspăimântau în

ramele lor aurite, oameni în caftane cu cingătoare, purtând pumnale, turbane şi bărbi stufoase. Emma a trebuit să se obişnuiască cu oalele de noapte cărate pe coridoare unde sufla vântul, cu armatele de servitori ce sărutau mâna stăpânului,
<u vânătorile de urşi în Carpaţii înzăpeziţi, cu verii care vorbeau franceza cu inflexiuni „orientale”, cum le zicea ea, agasată, şi care o numeau pe la spate „mica pariziancă”. Totul o neliniştea, sătenii în zdrenţe, ghicitoarele, furiile tatălui, superstiţiile şi legendele în care moartea era omniprezentă. Emma a devenit impregnată de morbul neliniştii.

Tatăl autoritar îi alesese logodnicul: avea să fie Ion Laho- vary, care i-a fost prezentat rapid. Ea a remarcat începutul de burtă şi de chelie, favoriţii deja grizonanţi, dar el a ştiut sa se poarte cu grijă şi, mai ales, avea o franceză impecabilă,
I ieră urmă de accent, lucru important pentru Emma. Trei luni mai târziu, pe 20 ianuarie 1880, la lumina pâlpâitoare
II lumânărilor, într-o biserică friguroasă, în mijlocul unor oameni pe care nu-i cunoştea, ea, care fusese doar la slujbele de duminica de la Saint-Germain-des-Pres, i-a spus „da” acestui bărbat de 36 de ani.

Emma îşi recapătă culorile în obraji doar primăvara, atunci când se apropie marea migraţie estivală. Vila de închiriat la

') Informaţiile legate de Emma, precum şi citatele care îi sunt al rihuite în text sunt extrase din *La Nymphe Europe (Nimfa Europa),* iipdrută la Pion în 1969.

Cabourg, valizele de făcut, şedinţele la croitorii din cartierul Saint-Honore, rezervarea vagonului de Orient Express, organizarea casei în absenţa ei, tot ceea ce de obicei o apasă şi o plictiseşte acum o înveseleşte dintr-odată. Pe Martha, care asistă la

voioşia pregătirilor, n-o va lua în voiaj, ci o încredinţează, împreună cu dădaca, unor rude din Bucureşti. În carnetele sale de la senectute, Martha avea să-şi descrie sentimentul de abandon şi de trădare. N-o va ierta toată viaţa pe mama ei.

O întreagă epocă

Martha îşi trăieşte primii ani de viaţă printre fustele dădacelor. O franţuzoaică, Mărie, îşi pune amprenta mai apăsat decât celelalte, deoarece îi istoriseşte primele poveşti şi legende, câteodată lugubre, precum cele cu Barbă-Albastră ori Vlad Ţepeş, sau, încă şi mai înfricoşătoare, povestea soţului ei, care murise căzând de pe o scară. în bucătărie, servitorii bârfesc, şuşotesc şi pufnesc fără a-i da prea multă atenţie copilului, care prinde frânturi de conversaţii într-un amestec de limbi tipic unei case din înalta societate bucureşteană, unde personalul e recrutat în funcţie de presupusele sale calităţi naţionale. Bucătarul, guvernanta şi camerista sunt francezi; administratorul şi majordomul, germani; doicile, englezoaice. De foarte devreme, Martha înţelege ierarhiile şi dezvoltă un sentiment de apartenenţă la clasa ei socială.

Tovarăşul de joacă, cel cu care îşi petrece timpul, e fratele ei, Gheorghe, zis Georges, care se caţără în copaci, trage cu arcul şi călăreşte pe un ponei alb. Jeanne, sora cea mare, e mai înstrăinată, dimineţile ei sunt deja ocupate după regulile unei educaţii bune, într-o sală de studiu amenajată sub autoritatea unei institutoare germane, Ida. Cei trei copii sunt complici în faţa unei lumi a adulţilor care li se pare distantă. Tatăl lor e cel mai adesea absent, întorcându-se târziu de la Cameră, ocupat să primească în biroul său nenumăraţii pet iţionari, încheindu-şi ziua în

societatea masculină de la Jockey[1] sau luând parte la ceremoniile oficiale. Mama nu e disponibilă decât dimineaţa, doar pentru câteva minute: ei vin să o sărute, cu mâinile curate, îmbrăcaţi şi pieptănari iară
<usur, ea îi primeşte în pat, înainte de a-şi face toaleta, şi îi 11 imite înapoi la guvernantă în scurt timp. Uneori, copiii au voie s-o admire în rochia de seară înainte să plece, fără a li HO îngădui însă s-o îmbrăţişeze, ca să nu-i strice coafura.

Lui Georges îi sunt rezervate laudele mamei, precum şi niecţiunea şi interesul unui tată preocupat de descendenţa . i masculină. Jeanne se bucură de consideraţia arătată faţă de prima născută, e cea dintâi invitată la masa părinţilor, iniţiată în arta conversaţiei; învaţă să scrie şi să citească. Marthei îi revine rolul mezinei, care nu are voie să deran- lez.e şi care îşi agasează mama cu nevoia ei de atenţie.

Totuşi, nu duce un trai trist. Existenţa îi e ritmată de balurile mascate, foarte la modă în Belle Epoque, de dansul păpuşilor mecanice din baletul *Coppelia* şi de după-amie- z.ile un pic monotone când merge în vizită la mătuşile în vârstă, bune de moştenit, ce le dau copiilor rahat şi alte dulciuri orientale. Se merge mult în vizită în Bucureştiul
< ii ierni lungi; întâlnirile în familie se înşiruie una după alta, copiii interacţionează într-un haos plin de veselie, părinţii discută ore întregi; dă bine dacă invitaţii aduc prăjituri de la cofetarul Grigore Capşa, fost ucenic al lui Boissier, pe Bulevardul Victor Hugo din Paris, sau flori învelite în hârtie de mătase, pentru a le proteja de frig, cumpărate de la Montigny, florarul francez al urbei. Arta de a trăi, eleganţa, cultura, rafinamentul sunt de origine franceză în înalta societate, care numeşte, cu mândrie, Buci ireştiul „micul Paris". Aşa cum zicea în epocă prim-

minis- 11 ui Ion Brătianu, „Orice român are două patrii: mai întâi

') O replică a Jockey Clubului parizian. Membrii, bărbaţi descen- denţi ai celor mai mari familii din România, sunt proprietari sau iimatori de cai şi de curse.

pământul în care s-a născut şi apoi Franţa”. Nimeni nu uitase sprijinul hotărâtor dat de Napoleon III pentru crearea României.

Casa fericirii

Cele mai frumoase amintiri din copilărie ale Marthei sunt cele de la Baloteşti, un conac alb aflat la 25 de kilometri distanţă de Bucureşti, cu ferestre înalte şi ochiuri de geam înguste, cu balcoane de lemn şi obloane verzi, care domina cele 1.200 de hectare ale moşiei paterne. Fetiţei îi place hamacul întins între doi arbori înalţi de sequoia, îi plac partidele de crochet şi colibele pe care le construieşte, lungile plimbări prin pădure, baia în iaz, dădacele de care se ascunde şi care o strigă înnebunite. Baloteştiul are farmecul caselor de familie, unde comunici cu generaţiile anterioare, te caţeri în aceiaşi copaci în care s-au căţărat şi ele, visezi în faţa aceloraşi portrete ale strămoşilor, te joci cu jucării stricate şi răsfoieşti cărţile copiilor de altădată. Şi mai sunt şi mirosurile care rămân întipărite pentru totdeauna în amintire, sobele de teracotă burduşite cu lemne şi conuri de brad, rădăcinile de stânjenei aruncate în foc, petalele uscate de trandafiri de prin dulapuri. Există o încăpere care îi stârneşte curiozitatea Marthei, dar nu i se îngăduie decât să-şi arunce o privire înainte să se încuie uşa: e refugiul tatălui ei, un fel de catedrală cu tavanul foarte înalt, cu trepte de lemn şi pereţii acoperiţi cu cărţi; va afla mai târziu

că pe rafturi se află doar literatură franceză, pasiunea bunicii paterne.

Emma urăşte conacul de la Baloteşti, fiindcă aici îşi petrecuse luna de miere, şi îl numeşte „Scuturata„* din cauza drumului plin de gropi, care îi scutură pe trecători. „Iar trebuie să fim scuturaţi săptămâna viitoare? Chiar ţii atât de mult să plecăm la Scuturata?", îşi întreba soţul cu urca ironie amară care îi era specifică. La Baloteşti, Emma н<* plânge de câinii care latră toată noaptea, de broaştele din iazuri, e neliniştită din cauza apelor urât-mirositoare нI pline de ţânţari, detestă noroiul şi gerul din timpul iernii, нI- sufocă vara. Are o listă întreagă de interdicţii: să nu bea n pă din puţ, să nu se aplece peste balustradele putrede ale Im Icoanelor, să nu meargă în sat şi să nu stea de vorbă cu oamenii... Martha e furioasă.

Tragedia

A început ca o răceală banală. Apoi febra a crescut dintr-odată. (icorges se plânge de dureri de cap. Emma se sperie, cheamă doctorul, care îl consultă în tăcere pe băiat, căruia îi strălucesc ochii. Nu îi linişteşte, le recomandă să se spele bine pe mâini, lasă o reţetă şi promite că va reveni mai pe seară. I'.mma tremură, cu ochii în lacrimi, Jean încearcă să o calmeze. Mama va dormi lângă băiat. A doua zi de dimineaţă, fruntea copilului arde, ochii privesc în gol, gâtul îi e înţepenit, trupul li cav suferă îngrozitor. Emma îşi iese din minţi. Doctorul Hoseşte în grabă. Nu mai există nici un dubiu, are febră dif- li i ică. Din acest moment, ea va sta zi şi noapte la căpătâiul liului adorat şi îl va implora pe Dumnezeu să aibă milă de pruncul ei, să-i salveze copilul minunat.

* De la fr. *balloter,* „a scutura", „a agita" (n. tr.).

Fetele, expediate cu zece zile mai înainte, împreună cu dadaca, la o mătuşă, îl văd pe tatăl lor cum soseşte într-o dimineaţă, cu chipul livid, şi le spune: „Să vă rugaţi pentru fratele vostru”[1]. Sunt aduse acasă, unde domneşte tăcerea. În salon, părinţii îmbrăcaţi în negru le primesc cu aceste cuvinte simple: „Vă veţi revedea fratele în cer”. Ele nu ştiu,

') Moartea fratelui şi lunile care au urmat sunt relatate în acest i npilol utilizând următoarele surse: BnF, NAF 28220, fonds Marthe Hibesco, note disparate; *La Nymphe Europe,* ed. cit.; Le *Perroquet vert,* I Irasset, 1924 (reed. Pion, 1969).

însă înmormântarea a avut loc cu o zi înainte. Apoi sunt duse în camera lor, unde li se iau măsurile pentru hainele de doliu. Nu au voie să facă nici un zgomot. Martha are şase ani şi nu înţelege ce îi spun adulţii. Georges e cu adevărat în cer?

Camera lui e încuiată; jucăriile lui preferate, un arc cu săgeţi, leagănul, patinele cu rotile, le sunt interzise; poneiul alb, care purtase spre biserică sicriul micuţului stăpân, e abandonat la grajduri.

Emma îşi petrece zilele stând în pat în odaia sa, cu perdelele trase, în straie cernite, cu o batistă în mână şi cu ochii umflaţi. Jeleşte plecarea îngeraşului ei. Brăţara cu medalion unde ţine o şuviţă din părul lui Georges şi dinţii de lapte scoate un clinchet lugubru, care le sperie pe fetele ei atunci când, în vârful picioarelor, sunt invitate să-şi salute mama. Jean vine acasă tot mai târziu seara şi se încuie în biroul lui.

Copilăria lui Jeanne şi a Marthei e de acum cernită, impregnată de prezenţa răposatului. Emma aşază portre tele fiului dispărut pe fiecare măsuţă, pe fiecare comodă din casă, înconjurându-le de flori şi de lumânări, şi le repetă fiicelor ei fără încetare: „Când îl vom revedea pe îngerul nostru”. Părinţii îndoliaţi nu mai vorbesc decât despre copilul dispărut: „Georges

ar fi făcut aşa", „Georges era atât de înzestrat", „Georges era atât de drăgălaş". Emma e oripilată când îşi aude fiicele râzând sau făcând zgomot şi le ceartă: „Sunteţi lipsite de inimă". Sunt zile când cade în- tr-un extaz mistic, şi atunci le cere să se roage în genunchi lângă patul pruncului mort.

Fetiţa îşi va căuta multă vreme fratele mort, uitându-se la cer. întinsă în iarbă, scrutează nemărginirea, se roagă fierbinte, imploră, promite sacrificii, le trimite îngerilor cânturi, rugi, poezii. Dar nu se întâmplă nimic, nici un semn, totul e tăcere şi neant.

La opt ani, Martha nu-şi mai face iluzii: Georges nu se află în cer. Nu-i mai rămâne decât o imensă tristeţe, care

im o va inai părăsi niciodată: „Toată viaţa mea a fost Înmiit.il a <le strălucirea sa funestă”.

I'.mina nu mai suportă ţara care i-a răpit fiul, vrea să luti OHească „această România din altă epocă, pe care o acuză di' o stare sanitară atât de înapoiată, încât aici izbucnesc i pidcinii de febră tifoidă”[1]. Şi fratele ei, Emil, şi fiul aces- IIIIII, în vârstă de cinci ani, au murit în timpul epidemiei, mi Emina se încuie în salon şi plânge ore întregi împreună i II Kngenia, cumnata ei. Trebuie să plece. Să se reîntoarcă iu Franţa. Jean ezită, apoi îi cere fratelui său, Alexandru, ministrul afacerilor străine, un post la Paris. Va deveni iiniiistru plenipotenţiar[2] acolo, între 1892 şi 1895.

Parisul, pentru prima oară

I ii astă dată, Martha e luată şi ea în călătorie, păşind în 1 ti icnt Express. Mama şi mătuşa Eugenia, în voaluri negre, nul unite de nenorocire şi îşi lasă fiicele cu guvernantele englezoaice într-un vagon separat, refuzând pe tot parcursul u lui- trei zile de călătorie să meargă la restaurant. Ajung i'piiizate, cu ochii umflaţi, pe strada Rivoli, unde se află sediul Legaţiei.

I -a Paris, Jeanne, Martha şi verişoara lor primară, Rita, Im cunoştinţă cu bunica maternă. Prinţesa Eliza Mavrocor- dnl nu e foarte frumoasă, e scundă şi grasă, are ochii rotunzi ni miopi şi, pentru a-şi disimula calviţia, poartă o perucă cu În ml iţă. Hotărâse să-şi refacă viaţa la Paris, aducându-şi şi cei cinci fii şi fiica, fără nici un regret că părăsise pentru loldeauna România şi pe soţul său tiranic. Descendentă a imigrant provensal care franţuzise numele copiilor- I miaranda a devenit Emma –, se lepădase de popii ortodocşi,

'I BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate. [2]) Func- (u- echivalentă celei de ambasador. Legaţia României la Paris a fost 1 idicată]a rangul de ambasadă în 1938.

respingea titlul de prinţesă şi trăia departe de viaţa mondenă. în 1892, încearcă să-şi înveselească cele trei nepoate cu priviri triste. Le duce la focul de artificii de la sărbătoarea Republicii, în Place de la Concorde, la Jardin d'Acclimatation, unde le urcă pe un elefant, în parcul Tir aux Pigeons, unde le învaţă să patineze, sau acasă la ea, să mănânce din gogoşile făcute de Angele, bucătăreasa. Eliza a murit câteva luni mai târziu şi, potrivit voinţei sale, a fost înmormântată în cimitirul Montparnasse, pariziancă pe vecie. Marthei, bunica maternă i-a transmis sângele franţuzesc din vine şi o anumită concepţie asupra libertăţii.

Fatalitatea fiicelor

Emma se satură curând de viaţa pariziană. E însărcinată şi vrea aer sănătos pentru copilul care se va naşte, fiul mult aşteptat. Se va duce la Biarritz, staţiunea inaugurată de împărăteasa Eugenie, în care se înghesuie aristocraţii, oamenii de afaceri şi artiştii din lumea întreagă. Tot de nedespărţit, cumnatele îndoliate vor închiria rând pe rând trei vile de mari dimensiuni: Sea Cottage, Vila cu dafini şi Vila Mărie, fericite să o revadă pe regina Serbiei, verişoara lor aflată în exil, care îşi construieşte un palat pe ţărmul oceanului.

La Biarritz, Martha e încântată de natură la fel ca la Baloteşti. îi plac primăverile blânde, tufişurile de camelii, mirosul dafinilor, plăntuţele care miros a liliac parfumat. Copila aleargă pe urma valurilor şi adună bucăţi de plută şi de lemn, imaginându-şi că provin din naufragii îndepărtate. Cu speranţa în viitoarea naştere, Emma se duce o dată pe săptămână la Bemardinele solitare de la Anglet. Martha o

însoţeşte. O inscripţie agăţată în dreapta porţii aminteşte că în acea capelă Napoleon III şi împărăteasa Eugenie au venit să se roage pentru un moştenitor de sex masculin; dorinţa le-a fost îndeplinită, iar Emma cere stăruitor să-i fie dat şi ei un fiu. Rugăciunile o plictisesc repede pe Martha, i are evadează şi se plimbă, visătoare şi singuratică, de-a lungul aleilor cu chiparoşi, fascinată de solitudinea contemplativă a călugăriţelor în colibele lor de paie cu faţa spre ocean. Intr-o zi, îi spune mamei sale, care îşi terminase ru- p,aci unea, că într-o zi va fi şi ea bernardină. La auzul acestor vorbe copilăreşti, Emma o strânge în braţe cu atâta afecţiune, cu lacrimile şiroindu-i pe obraji, spunându-i cuvinte calde nemaiauzite până atunci, încât Martha, stânjenită, se îndepărtează de ea. Are sentimentul că mama ei ar fi gata н o ofere drept jertfă pentru a obţine un fiu.

Rugăciunile nu vor fi ascultate. I se va naşte o fetiţă, Marieta (Mariette), care moare la câteva zile de la naştere. În 1893, Emma rămâne din nou însărcinată şi îşi reia pele- nnajele la capelă. I se naşte din nou o fetiţă, Magdalena iMadeleine), care nu interesează pe nimeni şi îi este iute încredinţată unei doici.

În 1897 i se mai naşte o fiică, Margareta, zisă şi Margue- 1 ile, de această dată la Bucureşti. E copilul ultimei şanse. IC mina se apropie de 40 de ani. Bucuria nu va mai reveni în Inmilie. Doamna Lahovary nu iese din odaia ei decât pentru lungi plimbări solitare, în pas alert, indiferent de vreme. De puică ar vrea să se pedepsească. Refuză să se uite la copilul expediat în celălalt capăt al casei, scos la plimbare de doică pe scara de serviciu, cât mai discret cu putinţă. în încăperile <■1 vitorilor e numită „domnişoara în plus". Faţă de Martha, Emma dă dovadă de tot mai multă lipsă de răbdare. Agasată de vivacitatea ei, îi spune că e rea când face zgomot, îi confiscă, la vârsta de şapte ani, păpuşa, sub pretext că aşa o întăreşte.

Pentru Martha şi surorile ei, spectacolul acestei mume care îşi trăieşte tragic maternitatea şi îşi detestă Icminitatea e îngrozitor.

Ajunsă la vârsta matură, Martha avea să scrie: „Absenţa mamei a fost la originea tuturor dramelor mele din copilărie. I I Ea nu-şi dădea seama de răul pe care mi-l făceau duritatea 1 o care mă trata, ranchiuna ei, indiferenţa ei...”[1] Absenţa

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

mamei este rana originară care o va urmări mult după încheierea copilăriei; aceasta îi va marca pe viaţă complicata căutare a iubirii şi imensa nevoie de a fi recunoscută; tot aşa se explică marea ei tărie de caracter, făurită din revolta copilului neiubit.

Tatăl perfect

Copila îşi îndreaptă adoraţia şi admiraţia către tatăl său.

împreună cu fraţii lui, Alexandru şi lacob, Ion Lahovary urmase cursurile liceului Louis-le-Grand din Paris şi făcuse studii de drept la Sorbona. Fraţii Lahovary erau membri au Partidului Conservator, favorabil lui Carol I de Hohenzollern. Jean s-a înrolat în timpul Războiului de Independenţă din 1877, dus de partea Rusiei[1], primind, după victoria de la Plevna, Crucea Sfântului Gheorghe, cea mai importantă decoraţie acordată de ţar.

Ion Lahovary e un bărbat mândru de familia lui şi cu ambiţii mari pentru ţară. Tatăl fusese deputat şi senator, unchii paterni fuseseră unul preşedinte al Curţii de Conturi, celălalt preşedinte al Curţii de Casaţie, respectiv proprietar al marelui ziar conservator *L'Independance roumaine.* Fraţii lui, Alexandru şi lacob, vor fi miniştri în repetate rânduri, la Afaceri Străine şi Război.

în copilărie, Marthei îi place să le asculte conversaţiile, la masă sau în salon, printre norii de fum de ţigară; vorbesc

*) Moldova şi Ţara Românească s-au unit în 1859. În mai 1866, Carol von Hohenzollern-Sigmaringen, susţinut în primul rând de Napoleon III, a fost proclamat domnitor al principatului României, cu intenţia de a instaura o monarhie constituţională şi de a se rupe cu totul de sub tutela Imperiului Otoman. în 1877, România i s-a alăturat Rusiei, care le declarase război otomanilor. Campania militară la care a luat parte Ion Lahovary a fost încununată de succes, iar la Congresul de la Berlin, din 1878, României i-a fost recunoscută independenţa faţă de Constantinopol. Carol I al României a fost încoronat rege al noului regat al României în mai 1881.

în franceză şi sunt pasionaţi de arhitectură şi istorie, recită din Corneille şi Racine, declamă lungi citate în latină şi visează la România Mare. Siguri de superioritatea lor, se nuinesc între ei „marii Lahovary", practicând acelaşi umor cu tente ironice şi faţă de ceilalţi oameni şi de apropiaţii lor.

Deputat, ambasador în Franţa, ministru al afacerilor străine, Jean e un bărbat ocupat. Dar cu Martha ştie să fie un tată grijuliu, blând, îndrumător.

Complicitatea lor ia naştere vara, când Emma e în Franţa, respirând aerul sănătos al Normandiei împreună cu copiii i ei mari, Jeanne şi Georges. El îi ghiceşte suferinţa de a fi 11>st abandonată şi îşi face timp pentru ea, îi citeşte basmele Im Andersen, îi recită poeme de Victor Hugo, o învaţă câteva i uvinte în engleză şi e uimit de vivacitatea şi de memoria ei Lahovary ghiceşte în ea talentul, personalitatea puternică şi o mare sensibilitate, ceea ce îi mângâie orgoliul şi îl emoţionează. Intr-o fotografie în care Martha trebuie să fi avut trei sau patru ani, vârsta la care s-a apropiat de tatăl 11,0 vedem îmbrăcată ca o fetiţă-model, cu o rochie cu guler de dantelă şi fundă

de mătase: e fermecătoare. Ceea ce ■nirprinde e privirea ei. Nu este deloc timidă. Fixează obiec- i ivul cu o privire hotărâtă.

Lahovary compensează cum poate absenţa mamei. Când lin a lui cade grav bolnavă, într-o seară de septembrie, el e iei care, vreme de zece zile, o veghează, ţinându-i mânuţa m mâna lui. Pe la 12 ani, ea se încuie în cameră, speriată şi revoltată de prima menstruaţie, şi tot el e cel care găseşte vorbele de alinare.

Sunt legaţi de o tandreţe adevărată.

Prinţul cu voce tunătoare

Mai există un bărbat care ocupă un loc central în viaţa ei de copil. El apare într-o dimineaţă la capătul aleii ce duce ciitre Vila cu Dafini, cu vocea lui groasă, cu sprâncenele stufoase şi statura de uriaş, şi o ridică în braţe atât de sus, încât poate să vadă, uluită, dincolo de parcul din vârful falezei, orizontul înceţoşat al Atlanticului. O strânge în braţe; e începutul unei idile. Acest tată a mai mulţi copii de care nu i-a păsat face o pasiune pentru nepoata lui de şapte ani. E preferata sa.

La 72 de ani, cu înfăţişarea-i de voievod, cu ochii mari şi negri, cu vocea de stentor ce dă frâu liber cumplitelor furii, prinţul Alexandru Mavrocordat, iubitor de cai şi de femei, e temut de toată lumea. I se spune Ursul. Mare pasionat de operă, străbate Europa în Orient Express mergând la spectacolele Operei din Viena, de la Scala şi de la Palais Garnier, având pretutindeni propria-i lojă. Eliza, care îl părăsise plecând la Paris împreună cu cei şase copii ai lor, fusese singura care îi ţinuse piept.

El a fost cel care a descoperit că Martha nu învaţă

nimic la cursurile la modă de la Biarritz şi că nu ştie să citească. Furios faţă de superficialitatea Emmei, a cerut ca situaţia să intre sub controlul unei institutoare franţuzoaice. Aşa a ajuns, într-o bună dimineaţă, pe peronul de la Biarritz, cea care îi va schimba viaţa: Jeanne Viaud.

Vreme de doi ani, Alexandru şi nepoata lui vor stabili o legătură intensă, deşi intermitentă, fiindcă bunicul se anunţa în ultimul moment la Paris sau la Biarritz. La micul dejun, masa la care sunt admişi şi copiii, prinţul se lansează în diatribe interminabile. în mijlocul unei tăceri respectuoase, eternul indignat acuză guvernele europene, denunţă afirmarea naţionalismelor, se preocupă pentru Balcani, îl numeşte pe regele României, neamţul Carol I, „Papură-Vodă" şi preamăreşte neobosit bilanţul glorios al strămoşilor săi fanarioţi, care domniseră cu atât de multă înţelepciune asupra Valahiei şi Moldovei şi îşi aleseseră drept blazon nobila pasăre Phoenix, ce renaşte din propria-i cenuşă. Spre după-amiază, doar Martha şi bunicul mai sunt în salonaş; el evocă genealogii şi ţinuturi îndepărtate, reînvie strămoşii şi, cu vocea lui puternică, pune în scenă trădările, decapitările, pasiunile, grandorile,

exilurile, invaziile. Ea ascultă, fascinată, această saga şi simte că trăieşte: ei i se adresează bunicul, ei îi deschide sublimele porţi ale istoriei familiei. Prinţul indignat a apucat doar să-i dea mai departe flamura: a murit în urma unui infarct în vara lui 1895. Copila e cuprinsă de o imensă tristeţe, care coincide cu revenirea în România: guvernul conservator căzuse, ceea ce l-a obligat pe Jean să demisioneze din postul de ministru plenipotenţiar la Paris. O dublă sfâşiere, pe care o va descrie mulţi ani mai târziu, într-un text închinat bunicului ei: „Am pierdut prima dată Biarritzul pierzându-te, dar fără a vrea să te pierd, Biarritzul veşnic locuit pentru mine de marea ta amintire”[1].

Zâna cea bună

După ce şi-a luat în 1893 diploma de studii superioare, Jeanne Viaud, o tânără din Bordeaux, a intrat ca institutoare la familia Lahovary, la Biarritz, având o misiune precisă: să <> înveţe pe Martha să citească şi să scrie. Va face infinit mai mult decât atât. Cu pălăriuţa ei şi cu corsajele cu guler înalt, cu un aer cuminte şi discret, tânăra are o personalitate puternică şi un entuziasm de novice, refractar faţă de vechile metode de dresaj. Vrea să asculte, să îndrume, să stimuleze inteligenţa elevelor care îi sunt încredinţate. Martha îi acordă imediat încrederea sa şi o numeşte încă din prima zi „Lille”. Jeanne vrea să îndepărteze copila de ambianţa sinistră care domneşte în casă. Fiindcă Emma nu se ocupă deloc de educaţia fiicelor ei, se bucură de o libertate deplină.

Jeanne ştie cum s-o aline, iar Martha îşi va exprima preţuirea faţă de ea, numind-o „iubita mea institutoare, care mi-a ocrotit copilăria”[2]. Jeanne o

consolează când e necăjită şi revoltată, îi usucă lacrimile de furie împotriva

') *La Nymphe Europe,* ed. cit., p. 523. [2]) BNF, NAF 28220, fonds M.irthe Bibesco, note disparate.

mamei sale, stă la căpătâiul ei când e bolnavă. Jeanne o duce în lungi plimbări pe aleea cu yucca, o învaţă să recunoască florile, o pune să facă primul ierbar, o învaţă denumirile speciilor de fluturi. O iniţiază în arta poeziei cerându-i să transcrie de mână versuri şi să le înveţe pe dinafară. Adesea, poeme de Victor Hugo. Nimic nu o şochează, şi îi permite Marthei să mâzgălească febril calambururi pe marginile cărţilor care o plictisesc, să-şi arunce cartea de aritmetică, pe care o detestă. Adeptă a metodelor inovatoare, îşi asociază eleva la propriul program de lucru, cerându-i să-şi aleagă cărţile din librăria Benquet de la Biarritz. Jeanne nu o învaţă istoria Franţei, ci i-o povesteşte, punând în scenă personajele, dilemele şi ambiţiile lor şi îi stimulează inteligenţa insistând asupra varietăţii punctelor de vedere ale oamenilor de stat şi ale popoarelor. E o atitudine foarte modernă pentru acea epocă, şi asta o pasionează pe micuţa Martha, care îşi continuă astfel pânza începută de bunicul Mavrocordat. Preocupată să îi deschidă lumea, domnişoara Viaud are grijă ca eleva ei să înveţe la perfecţie germana, engleza şi româna.

Pasiunea pentru Chateaubriand

La Bucureşti, pe când avea în jur de 13 ani – îşi aminteşte Martha —, trebuia ca, împreună cu institutoarea şi cu sora ei, Ioana, să o viziteze în fiecare joi pe sora cea mare a tatălui său, o doamnă bătrână şi plicticoasă, care trăia singură într-o casă a

cărei bibliotecă devenise neîncăpătoare pentru cărţi, aşa că acestea erau aşezate în grămezi prin tot salonul. Aşa a descoperit şi a început să citească Martha, ascunsă în spatele unui fotoliu uriaş, *Memoriile de dincolo de mormânt,* pe care editura Bire tocmai le publicase în opt volume. E dragoste la prima vedere, iar Jeanne Viaud, adeptă a lui Chateaubriand, în loc să-i potolească Marthei înflăcărarea, o însoţeşte la librărie pentru a-şi comanda propriul exemplar. Adolescenta citeşte pe ascuns şi decupează din primul volum o gravură pe care o agaţă pe perete în odaia sa. Iar în fiecare an, pe 4 iulie, ziua în care a murit cel pe care ea îl numeşte Franţois-Rene, adolescenta se îmbracă în doliu, îşi prinde în păr o fundă neagră, refuză să joace tenis şi să meargă la lecţia de dans, închizându-se în camera ei pentru a scrie versuri exaltate, convinsă că e dublul feminin al eroului său. < 'omunică şi ea cu natura, e cuprinsă de melancolii, iubeşte singurătatea. Martha visează la ferma din Bretagne, la Revoluţia Franceză, la exotismul Americii şi face o pasiune pentru ducele d'Enghien. Dragostea dintre frate şi soră o tulbură profund.

Această pasiune precoce şi devoratoare pentru Chateau- ln iand Martha i-o datorează lui Jeanne Viaud, care i-a păs- I rat secretul, asumându-şi riscul de a-şi pierde postul într-o vteme în care lecturile copiilor se limitau strict la câteva titluri. Franţois-Rene îi va rămâne Marthei tovarăş de-a lungul întregii vieţi.

Delectând-o pe regină

La 12 ani, Martha nu seamănă cu ceilalţi copii de vârsta ei.

(Iriunde îşi face apariţia, oamenii o întâmpină cu

admiraţie. Părul ei des şi ondulat, de un blond venetian cu reflexe aurii, ochii gri-verzui puşi în valoare de sprâncenele brune, buzele pline şi rozalii, bărbia fină, talia suplă cuceresc pe toată lumea; complimentele o încântă, iar replica obişnuită a Emmei o lasă indiferentă: „Dacă l-aţi fi văzut pe (leorges, el era şi mai frumos". Intr-o epocă în care judecata celor mari era de temut, Martha păşeşte în saloane şi îşi face reverenţa fără să tremure, schiţează un surâs fermecător, răspunde cu vivacitate la întrebări şi se simte liniată de elogii. Adolescenta înfloreşte, frumuseţea ei scânteiază, spiritul i se rafinează, se simte vie. în sfârşit. Ca o revanşă pentru anii cenuşii, pentru mama ei care n-are ochi nu o vadă.

Regina Elisabeta a României[1], căreia îi este lăudată frumuseţea tinerei Lahovary, o cere de la mama ei spre a-i servi drept model pentru tablourile cu temă religioasă de la Curtea de Argeş, necropola principilor Valahiei, aflată în proces de restaurare. Ion Lahovary, pe atunci ministru al afacerilor străine, e de părere că o asemenea onoare nu poate fi refuzată. Aşa îşi face Martha intrarea la Curte, fi- indu-i prezentată reginei Elisabeta, neconsolată după moartea unicei fiice. Prima regină a României îşi dedică viaţa artei şi e interesată de legendele româneşti. Are o imaginaţie exuberantă, zânele sunt prietenele ei, e pasionată de spiritism şi bântuie pe coridoarele palatului înfăşurată din cap până-n picioare în rochii şi voaluri albe. Nimeni nu se mai miră în faţa excentricităţilor ei. Sub pseudonimul artistic Carmen Sylva, semnează nenumărate cărţi şi, în 1888, primeşte Premiul Botta al Academiei Franceze pentru volumul de maxime *Cugetările unei regine,* care s-a bucurat de succes atât în Franţa, cât şi în România.

Regina trăieşte închisă în apartamentele sale, înconjurată de muzicieni şi de poeţi; Martha nu va avea prea des ocazia de a-i face reverenţe, dar o întâlneşte pe principesa Maria, care rătăceşte pe coridoarele de marmură ale palatului. Ziarele vremii o numesc „cea mai frumoasă prinţesă din lume", îi elogiază ochii de un albastru impresionant, silueta subţire, părul strălucitor. Datorită pedigree-ului excepţional, ca nepoată a reginei Victoria a Angliei, dinspre tată, şi a ţarului Alexandru al Rusiei, dinspre mamă, devenise, la 16 ani, soţia ideală pentru moştenitorul tronului unei ţări necunoscute.

Principesa Maria a României se ofileşte, îşi târăşte plictiseala, prizonieră în acest palat pe care îl consideră îngrozitor; clădit în 1881 în stil prusac, este atât de diferit de fermecătoa-

') Elisabeta de Wied se născuse în 1843 în Prusia. S-a căsătorit, în 1869, cu Carol, devenind prima regină a României. Unica lor fiică, Maria, născută în 1870, a murit la vârsta de patru ani.

rele reşedinţe regale englezeşti ale copilăriei sale. Detestă această curte provincială, măruntă, demodată, rigidă, după modelul german.

Tânărul cuplu princiar trăieşte retras în umbra tiranică a „unchiului", „der Onkel", cum îl numesc între ei pe Carol I, primul rege al României, care, neavând moştenitori, şi l-a ales ca succesor la tron pe nepotul de frate, timidul Ferdinand, căruia îi construieşte un viitor regal, ţinându-l pe lângă el din zori până-n seară. Maria rămâne singură în apartamentele ei, având drept singură companie un botgros, care trăieşte în colivie, la fel ca ea. Nu se dau baluri, nici dineuri. Curtea e austeră, iar la mesele luate în patru, interminabile, Carol ţine predici, Ferdinand mormăie, iar regina îşi recită prelegerile monotone. Maria simte că se sufocă. Itegele se fereşte

de societatea bucureşteană, pe care o acuză de moravuri uşoare, şi alege puţinele persoane pe care tânărul cuplu are dreptul să le invite la ceai; principesei îi este interzisă călăria, pasiunea ei încă din copilărie. Mai rău chiar, considerând-o prea tânără ca să fie mamă, „unchiul" ii retrage dreptul de a se ocupa de copiii ei încă de la naşterea acestora, încredinţându-i, în aripa opusă a palatului, unor doici morocănoase. Maria se revoltă, nu-l mai suportă pe Ferdinand, care nu îndrăzneşte niciodată să zică nimic şi care totuşi devine în intimitate un soţ insistent şi stângace.

*

I 'rin Martha, principesa Maria îşi regăseşte propria copilărie, lipsită de griji şi plină de voioşie. Unsprezece ani le despart, şi totuşi se recunosc una pe cealaltă, au aceeaşi vitalitate, aceeaşi îndrăzneală, acelaşi temperament; fac parte din specia nesupuselor. Martha e o formă de delectare la îndemână şi permisă; membrii Curţii sunt acum pe pace, datorită vârstei ei fragede şi reputaţiei familiei din care se trage. Veri- soara ei primară, puţin mai în vârstă, Simona Lahovary, e şi ea foarte apreciată de viitoarea regină, se zvoneşte că în curând va fi doamnă de onoare. Tinerele devin astfel în mod firesc apropiate, iar invitaţiile curg una după alta. La acest nou joc, Martha, flatată şi încurajată, se întrece pe sine şi compune complimente rafinate pentru viitoarea regină, inventează rebusuri elogioase, recită poeme care fac cea mai bună impresie. Vine apoi vremea confidenţelor, apoi aceea a obrăzniciilor, râd de bătrâna regină şi de ţinutele ei bizare, de regele ochelarist, de bătrânii simandicoşi, de protocolul uneori ridicol. Martha are vorba îndrăzneaţă, e amuzantă, insolentă... e încă un copil, iar Maria râde.

Ferdinand e şi el fermecat. O primeşte de fiecare dată când vine în vizită la palat, îi înveseleşte ziua înainte de întâlnirea cu „unchiul" care îl aşteaptă în biroul său. Maria nu se mai poate lipsi de Martha, de buna dispoziţie pe care i-o aduce. O va lua la Constanţa de Paşte, împreună cu Emma şi Ioana, iar adolescenta va urca pe iahtul regal, alături de cuplul princiar, pentru o lungă croazieră pe Marea Neagră; pe punte, învăluită în spumă, între două şiruri de marinari, va recita *La Ballade ă Melisande de Tripoli* de Jaufre Rudei.

în zorii noului secol, Maria îşi ia viaţa în mâini. Tânăra femeie îi ţine piept pentru prima dată „unchiului", cu aceste cuvinte care îl vor învinge: „Prefer libertatea coroanei"[1]. Copiii îi vor fi redaţi şi va părăsi sinistrul palat regal mu- tându-se la Cotroceni, pe care îl va aranja după gustul ei. Ferdinand e invitat să doarmă într-o cameră separată.

Căsătoria Marthei nu le îndepărtează pe cele două femei: se văd de acum adeseori la castelul de la Posada al Bibeşti- lor, unde Măriei îi place să se refugieze împreună cu câteva prietene, pentru scurte pauze de confidenţe şi de libertate, departe de Curte.

*) Georges Oudard, *Marie de Roumanie,* Pion, Paris, 1939, p. 62.

II

Colivia de aur (1901-1906)

Castelul de la Posada

I «1 întoarcerea din călătoria de nuntă, George şi Martha, însoţiţi de Valentine şi de doamna de companie a acesteia, s-au instalat la Posada. Construit în stilul anglo-normand preferat de familiile bogate pentru reşedinţele lor din Carpaţi, castelul era opera lui Paul Gottereau, arhitect francez foarte la modă în România din Belle Epoque. Bibeştii şi-au dorit o clădire care să se distingă prin înălţime, prin frontonul maiestuos, prin turlele în formă de săgeată şi poarta impunătoare în formă de potcoavă. Farmecul îi era dat de poziţia pe care o avea, la poalele muntelui, în mijlocul a mii de hectare de pădure, proprietatea familiei. Interioarele sunt luxoase şi moderne, cele douăzeci de camere dispun şi de sală de baie. Pentru servitori există nişte dependinţe vaste, grajdurile pentru cai sunt încălzite, garajele pentru automobile au fost prevăzute şi cu ateliere mecanice. încă de la primele vizite, t ânăra logodnică s-a îndrăgostit de această casă, de salonul lambrisat, în care mobilele şi tablourile franţuzeşti ale lui Valentine sunt amestecate cu statuetele aduse din campania din Mexic de către socrul său şi cu trofeele de vânătoare ale lui George, cu păsările împăiate şi pieile de urs.

George pleacă la manevrele militare, iar Martha rămâne singură cu soacra ei. Se plictiseşte şi visează, tolănită în- (r-un balansoar pe terasa cu bovindouri şi ferestre mari ce se deschid către munte, către parcul cu pini, către sălciile bătrâne din mijlocul peluzei, către tufele de măceş şi aleile bordate cu violete şi lavandă.

Martha se simte părăsită. La fel ca fetiţa de altădată, care rămânea singură la Bucureşti.

Ii scrie lui George, care îi lipseşte. Epistolele sunt tandre, vesele şi amuzante, constatând că nu are nimic de spus despre cum îşi petrece zilele. În octombrie, e neliniştită fiindcă îi întârzie ciclul: „E abominabil şi, de-ai fi aici, te-aş potopi cu reproşuri”[1]. „Urc şi cobor scările cu furie, fac toate tumbele posibile ca să mă pun de-a curmezişul întâmplărilor.”[2] O lună mai târziu, lucrul de care se temea i se confirmă: „fericitul eveniment”, cum îi spuneau doctorii, urma să se producă în luna august.

Martha are 17 ani şi e speriată de trupul în plină metamorfoză, de fiinţa străină care se mişcă înăuntru, de silueta care i se îngroaşă. Iar George nu e de faţă. Ea învaţă să-şi treacă sub tăcere neliniştile şi disperarea. Din orgoliu şi prin educaţie. Mai sunt şi zile frumoase, când visează să aibă băieţi, şi-ar dori vreo şase, nişte mici George care să fie doar ai ei, care să nu plece. Băieţii la care au visat atât de mult părinţii ei. Ultimele săptămâni sunt sufocante. Se târăşte, epuizată. Speriată de ceea ce urmează să se întâmple, încep durerile şi i se trimite vorbă Emmei, care, aflată la băi în Normandia, nu va veni să stea lângă fiica ei, e prea obosită. Nici asta nu i-o va ierta Martha niciodată.

Valentine, soacra ei, e cea care o ţine de mână şi care nu pleacă nici o clipă de la căpătâiul său. Martha trece prin mai multe zile şi nopţi de suferinţă atroce, cu corpul sfâşiat, cu chipurile înspăimântate care se perindă la patul ei, cu

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare datată octombrie 1902. [2]) *Ibid.*

doctorul care îşi mai cheamă un confrate, cu forcepsul. în cele din urmă, pe 27 august 1903, dă naştere unei fiice, care va purta numele bunicii ei paterne, Valentina.

Nu e o uşurare, ci începutul unui calvar. Martha are febră şi pierde mult sânge, cei din jur se tem pentru viaţa ei. Vreme de două săptămâni, soacra nu o părăseşte nici o clipă, îi citeşte cu voce tare, cu intonaţie, dialogurile lui Racine: „Fie ca ziua să înceapă şi să se termine fără ca Titus să o poată vedea pe Berenice". Şi George e de faţă, îşi citeşte ziarele lângă patul ei. Când, în sfârşit, tânăra se simte mai bine fizic, o asaltează suferinţa morală. Cum să fie mamă? De ce aproape că a trebuit să moară pentru a da viaţă? Citeşte decepţia în ochii lui George, care şi-ar fi dorit un moştenitor, să aibă succesiunea asigurată. Şi acea fetiţă care pare atât de străină... Mulţi ani mai târziu, pe 27 august 1925, ziua de naştere a Valentinei, mama se confesa în jurnal: „Nu voiam deloc să-mi sărut fetiţa. Nu-mi făcea nici o plăcere; nu o doream. Fiindcă era atât de proaspătă, mă dezgusta. Nu mi-au plăcut niciodată nou-născuţii... Am resimţit întotdeauna o oroare profundă faţă de condiţia umană". Sentimente pe care le trece sub tăcere şi şi le înăbuşă, pe care le ascunde de ochiul obiectivului şi al posterităţii pozând cu copilul în braţe, cu gesturi graţioase, în rolul pe care oamenii se aşteptau de la ea să îl joace, cel de mamă şi de soţie împlinită. Deşi abia aşteaptă să le dea fetiţa înapoi doicilor. Şi e atât de nefericită, fiindcă repetă şi ea ceea ce a silit-o mama ei să îndure.

În suspensie

Martha vrea să-l recucerească pe George, dar

verdictul medicilor cade ca o ghilotină: trebuie să aştepte doi ani pentru a mai putea avea un copil. Soţii trebuie să fie prudenţi, cum li se spune în mod pudic. Tânăra se sperie, avuseseră atât de puţin timp pentru a se cunoaşte unul pe altul, şi îi scrie iubitului care urma să se libereze de la manevrele militare: „În sfârşit, totul a trecut şi mi se pare că sărmana mea fiinţă, după toată această tortură, se reîntoarce şi mai îndrăgostită, şi mai pasională la tine”[1]. Atunci când el pleacă într-o călătorie cu automobilul prin Ungaria, ea îndrăzneşte să-i scrie un „Te doresc”[2], dar regăsirea e, de fiecare dată, dezamăgitoare: George stă ca pe ace, e evaziv, morocănos. Aventurierul care îşi conduce Mercedesul cincisprezece ore fără oprire, indiferent de vreme, pe drumurile cele mai periculoase, care deţine recordul Bucureşti-Geneva, suferă de dureri de cap, de insomnii, de dureri de ochi, de furuncule. Iar când se simte mai bine dispare cu zilele, preocupat de cele 3.000 de hectare de pădure de la Posada, pe care le replantează, de gaterul pe care îl modernizează, de fabrica de ciment de la Comarnic, căreia îi creşte randamentul introducând maşini şi metode de organizare americane, şi de tractorul pe care tocmai îl cumpărase, primul din România. Ceea ce Martha nu ştie încă este că prinţul ei se consolează serile în braţele prostituatelor din Bucureşti.

Tânăra trăieşte în rutina buchetelor de flori culese dimineaţa, a lecturii ziarelor pentru soacra ei, înainte de partida de crochet şi de ceaiul cu brioşe. Martha se plictiseşte, suferă şi îşi face griji. George se lasă aşteptat la masă. Ii pândeşte telefoanele, farurile maşinii peste munte, îşi înghite lacrimile şi dezamăgirea femeii neglijate. Mama şi soţia se ţin tari. Se ghicesc una pe alta, dar nu spun nimic. „Nu te căina.” Ca şi când totul ar fi bine. Ca şi când ar fi ceva

normal ca George să plece zile întregi de acasă fără a spune nici unde se duce, nici pentru cât timp. Valentine nu i-a făcut niciodată nici cel mai mic reproş fiului ei, unicul, atât de mult aşteptat, ultimul dintre cei şase copii, pe care l-a adus pe lume la 41 de ani şi care i-a încununat căsnicia cu cel de-al doilea soţ al ei, bărbatul adorat, căruia îi oferea

*) *Ibid.,* scrisoare din octombrie 1903. [2]) *Ibid.,* scrisoare din iulie 1904.

astfel o descendenţă masculină. I se spunea Puii şi era adulat, răsfăţat; cum era hiperactiv şi temerar, făcuse multe năzbâtii, dar nu fusese pedepsit niciodată, şi devenise de foarte tânăr pasionat de meşterit şi mecanică.

Ca să-şi treacă timpul şi să mai evadeze, tânăra se plimbă ore în şir cu ogarii de vânătoare ai familiei; poartă pe cap o pălărie de fetru, deşi soacra o avertizează că sătenii ar putea-o privi cu ochi răi din cauza asta. Se refugiază în camera ei, unde îl citeşte pe Chateaubriand şi copiază de mână pasajele preferate, îşi încearcă pana cu câteva poezii, ascunse repede la fundul unui sertar, şi se străduieşte să-şi găsească o ocupaţie pictând patul fiicei sale, făcut din lemn de tei, cu Hori de trandafir sălbatic şi versuri din La Fontaine: „Un mic peşte mare-a creşte". O viaţă de convalescentă.

Deşi Valentine nu-i reproşează nimic fiului ei, înţelege dezamăgirea nurorii în vârstă de 17 ani şi o ia sub aripa sa. Se interesează de lecturile ei, o încurajează, o sfătuieşte să citească cărţi de istorie. îi spune că e dotată, cea mai dotată dintre copiii săi. Iar Martha găseşte în Valentine mama pe care n-o avusese. „Mă agăţam de tine cu forţa cu care, în- tr-un naufragiu, copilul care nu ştie să înoate se agaţă de scândura salvatoare."'

Valentine cea pasională

Iarna e interminabilă la Posada. Totul e alb, iar vântul îngheţat din Carpaţi geme pe deasupra brazilor. Distracţiile sunt puţine, iar turiştii eleganţi de la Sinaia, care se află la câţiva kilometri distanţă, s-au întors la Bucureşti deja de multe săptămâni. Martha şi Valentine îşi petrec timpul la gura sobei, amorţite în ambianţa comodă a micului salon.

La 64 de ani, Valentine e durdulie şi plină de riduri, aprigă şi cu ochii sclipitori. De la moartea soţului, adoratul ei,

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

cum îl numea, smuls atât de brutal şi atât de departe, la Constantinopol, singurătatea o apasă; cele patru fiice s-au îndepărtat de ea şi nu au manifestat niciodată vreun interes pentru viaţa ei de dinainte de a veni în România. Pe ea o deranja asta, o lua ca pe un reproş. Avea să-şi dezvăluie secretele în faţa nurorii, despre care spune că e „cea mai puţin proastă" dintre copiii săi.

Lângă focul care trosneşte, după ce s-au tras draperiile groase peste noaptea neagră de afară, iar servitoarele au strâns serviciul de ceai, cele două femei îşi fac obiceiul de a călători în timp. Valentine, care brodează stând dreaptă în fotoliul ei, parcă prinde viaţă, limba i se dezleagă, iar Martha, aşezată pe un taburet la picioarele ei, încremeneşte. O ascultă fascinată.

Valentine fusese una dintre cele mai frumoase tinere ale Celui de-al Doilea Imperiu, fiica prinţului de Caraman-Chimay, căsătorită cu prinţul de Bauffremont, proprietara minunatului castel Menars[1]. Renunţase la toate acestea de dragul lui Georges Bibescu, fratele vitreg al celei mai bune prietene a ei, tânăr ofiţer absolvent de Saint-Cyr, încununat de

gloria obţinută în Mexic, decorat cu Legiunea de Onoare. Aerul lui mândru, erudiţia, farmecul oriental şi înflăcărarea au cucerit-o.

Dispreţuind convenţiile mediului său şi morala epocii, şi-a luat cele două fiice şi i-a cerut soţului ei divorţul, lucru imposibil în Franţa.,Afacerea Bauffremont" a avut un mare ecou în publicaţiile juridice şi mondene. Au urmat nişte ani de rătăciri între Prusia, Austria şi Belgia, schimbarea de naţionalitate şi de religie, sumele uriaşe cheltuite pe procese, naşterea în taină, la Bruxelles, în 1873, a unui copil rezultat din adulter, Marcelle. Pasărea Albastră şi Zâna — aşa se numeau amanţii unul pe celălalt, în scrisorile lor înflăcărate – s-au căsătorit la Berlin în 1875, în ritul ortodox, care permite recăsătorirea. Cuplul s-a instalat departe

*) în Loir-et-Cher.

de gura lumii, în România, o ţară pe care nici unul dintre ei nu o cunoştea.

Dar preţul plătit a fost mare, o parte dintre rudele şi cunoştinţele ei au renegat-o pentru totdeauna, iar Menars, castelul copilăriei, pe care îl moştenise de la mama ei, a fost vândut la licitaţie, în urma deciziei unui tribunal, împreună cu mobila din el şi cu statuile din parc. „Fericirea merită să-i sacrifici o proprietate[1], nu-i aşa, draga mea?", trăgea ea concluzia, zâmbindu-i Marthei, care era uluită de curajul şi de nebunească poveste de dragoste dintre socrii ei.

Valentine nu se satură să povestească despre Georges, care era foarte talentat. Era prieten cu Alexandre Renoir, care pictase norii şi trandafirii de pe plafonul reşedinţei sale private din La Tour-Maubourg; fusese, împreună cu Pierre de Coubertin, iniţiatorul primului Comitet Olimpic Internaţional. Amintirile lui despre campania din Mexic şi războiul

din 1870 îi câştigaseră un fotoliu în Academia de Ştiinţe Morale şi Politice de la Paris. Iar în 1886 i s-a propus tronul Bulgariei, dar a renunţat la el, din fericire pentru Valentine, care nu se vedea trăind la Sofia.

în solitudinea iernii, timpul înceta să mai existe. Cele două femei păşeau în tărâmul de dincolo de oglindă, acolo unde umbrele se învârteau într-o horă ameţitoare.

Lumea magică a lui Valentine

Valentine povesteşte despre familia ei, Riquet de Caraman- Chimay, acea ilustră dinastie europeană care începea cu strămoşul Riquet, constructorul canalului Midi, al cărui fiu a fost r idicat la rang de conte de Caraman de către Ludovic XIV; în 1804 urmaşul lor a moştenit de la un unchi bătrân şi fără copii şi titlul de prinţ de Chimay, o familie seniorială ale

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoarea lui Valentine Bibescu către soţul ei, Georges Bibescu, din 5 aprilie 1878. cărei origini urcă până în secolul al Xl-lea. Aşa apăruse numele de Caraman-Chimay, cel care îl făcea să viseze pe Proust.

Pe Martha însă o încântă îndeosebi poveştile de dragoste cu iz de scandal din familie. Theresa Cabarrus, bunica paternă a lui Valentine, e o legendă a alcovului. A scăpat în ultima clipă de ghilotină, la Bordeaux, trimiţându-i un bilet celui care încă îi era doar amant, revoluţionarul Tallien, „Mor fiindcă sunt femeia unui laş"; folosindu-şi farmecele, a reuşit, după ce şi-a salvat propriul cap, să mai salveze alte câteva sute de persoane, ceea ce i-a adus simpatica poreclă

de „Notre Dame de Thermidor”. L-a părăsit pe Tallien, cu care abia se căsătorise, pentru Barras, repede abandonat şi el pentru foarte bogatul bancher Ouvrard, pe care îl înşela des. Dansurile cu trupul gol pe sub văluri transparente, pe care le practica împreună cu prietena ei Josephine de Beauharnais, au sfârşit prin a-l enerva pe Napoleon, care a îndepărtat-o de la Tuileries. La noua ei prietenă, Doamna de Stael, La întâlnit pe tânărul prinţ de Caraman-Chimay, care a căzut pradă farmecelor sale. Strigătele de indignare ale familiei sale princiare împotriva acestei femei scandaloase, mamă a cinci copii de la diferiţii ei soţi şi amanţi şi care, în plus, nu mai era nici la prima tinereţe, n-au servit la nimic. Prinţul s-a căsătorit cu aceea pe care o iubea. La câteva luni după căsătorie, el a moştenit averea uriaşă a tatălui său, mort de supărare în castelul familiei, în Belgia. Căsnicia a fost fericită, au făcut mecenat muzical şi au avut patru copii. Joseph, fiul cel mare, a fost tatăl lui Valentine.

La rândul lui, şi Joseph i-a impus familiei o căsătorie din dragoste şi a luat-o de soţie pe tânăra văduvă a contelui de Brigode, frumoasa Emilie Pellapra. Se zvonea că ea era rodul iubirii clandestine dintre mama ei, Emilie Leroy, soţia unui tipograf din Lyon, şi Napoleon. Celor care făceau aluzie la ascendenţa ei imperială ilegitimă, Valentine le răspundea: „Bunica mea era foarte frumoasă... Iar împăratul călătorea mult”, convinsă fiind că descindea din Napoleon şi mândră să le arate, păstrate în vitrinele ei cu amintiri, una dintre cocardele acestuia, batista lui brodată şi flaconul de săruri, portretul în medalion, câteva bijuterii şi un trandafir uscat care purta inscripţia „Malmaison 1815”. Să-şi imagineze sângele fabulos al împăratului fierbând în vinele lui George o umplea pe Martha de orgoliu.

În salonul mare, cele două femei admirau portretul lui Emilie în rama aurită de la Menars, pictat de Guerin în rochie stil Empire din muselină albă, brodată cu flori, o frumoasă brunetă cu ochi spirituali pe care îi moştenise şi fiica ei, Valentine. Alături, pe o comodă Boulle, e tot Emilie, în rochie roşie, cu soarele apunând în fundal, o pictură de Winterhalter, care, în timp ce ea îi poza, fusese frapat, se spune, de asemănarea ei cu Napoleon.

De la Menars, pe care îl moştenise de la mama ei, îi mai rămăseseră şi câteva mobile şi tablouri ce traversaseră Europa până în Carpaţi: Valentine le numea „obiectele neînsufleţite" de pe vremea când părăsise Franţa; le cumpărase la fatidica licitaţie.

Atunci când timpul o permite, fac câţiva paşi prin parc; aleile sunt acoperite de polei, Valentine se sprijină de braţul nurorii, pândeşte primele semne ale primăverii şi gândul îi fuge către grădinile copilăriei sale, desenate de Le Notre, cu răzoare, terase, sculpturi şi bazine care se întindeau până la fluviul Loara. Exilata a luat cu ea amintirea umbrarelor, serelor, aleilor de tei pe care le iubea cu patimă. îi e destul să închidă ochii.

Zoe-Născătoarea

Martha o întreabă adesea cum a fost sosirea ei în România. Valentine îi povesteşte cum a trebuit să renunţe la viaţa din Franţa, să-şi vândă casa de pe Bulevardul La Tour Maubourg, „Casa fericirii" în care nu au apucat să locuiască niciodată, cum a fost primită de familia Bibescu.

Valentine nu cunoscuse până atunci decât faţa plăcută a socrului ei, Gheorghe-Dimitrie, francofilul care îşi făcuse studiile de drept la Paris şi domnise în Valahia. Răsturnat de Revoluţia din 1848, se refugiase

în Franţa, la curtea lui Napoleon III, unde trăsese sforile în favoarea unirii Ţării Româneşti cu Moldova. Nu era în postura de a condamna iubirea fiului lui pentru o femeie măritată, fiindcă el însuşi îşi repudiase şi îşi închisese prima soţie, Zoe, spre marea indignare a contemporanilor.

Imediat după sosirea ei în România, Valentine a cerut să-i fie prezentată soacrei sale, care îşi manifestase prezenţa în viaţa tânărului cuplu prin câteva scrisori scurte şi afectuoase. Georges nu-i spusese nimic. Sărmana Zoe, îi şopteşte Valentine Marthei, era într-o stare teribilă când s-a dus s-o vadă. A văzut o bătrână de 75 de ani, cu privirea rătăcită, neîngrijită, părăsită de toţi, care trăia la ţară, într-o cameră mizeră din casa unui vechil al familiei. Valentine a adus-o la Bucureşti, într-un apartament confortabil, şi a dat-o în grija a două infirmiere călugăriţe. Zoe şi-a regăsit un surâs timid. Se spusese despre ea că era nebună, fusese sechestrată, abandonată. Şi chiar dacă toată lumea o uitase, ea a fost aceea care a asigurat descendenţa familiei Bibescu, care a salvat numele de Brâncoveanu şi care le-a transmis copiilor ei o uriaşă avere. Valentine susţine cu fermitate în faţa Marthei că Zoe nu era nebună şi merită să i se spună Zoe-Născătoarea.

Şi bunicul ei Mavrocordat, în lungile lui diatribe indignate, îi luase apărarea lui Zoe, care îi era verişoară primară. Era frumoasă, cu părul lung, castaniu şi ochii mari, strălucitori, avea maniere delicate, cânta la chitară şi la harfă. Unchiul Grigore Basarab Brâncoveanu, care nu avea moştenitori, o alesese ca fiică adoptivă, unică moştenitoare a averii şi a numelui lui, pe care trebuia să-l transmită fiilor ei. Cu mare pompă, în 1825, Zoe s-a căsătorit cu Gheorghe Dimi- trie Bibescu, fericit să încheie un mariaj atât de bun. Tânăra, care a trecut prin

nenumărate sarcini, avorturi şi copii morţi la naştere, i-a dăruit opt urmaşi. Intr-o seară din

iarna lui 1834, servitoarele au năvălit în camera ei ca să îi spună că a avut loc un atentat împotriva soţului său. Disperată, ea a alergat în cămaşa de noapte şi cu picioarele goale până în curtea palatului lui Brâncoveanu, în care dalele de piatră erau îngheţate, iar Gheorghe Dimitrie, întors bi- ne-sănătos, n-a mai reuşit să o liniştească; a fost nevoie de mai mulţi oameni pentru a o duce înapoi în cameră... aceea a fost prima criză.

Semnele de tulburare s-au repetat, aşa că soţul a decis să <> trimită la faimoasa clinică pentru alienaţi mintal a doctorului Blanche de la Paris. I s-a pus diagnosticul de „nebunie circulară" – care, în zilele noastre, se numeşte sindrom bipolar. O boală care, se credea în epocă, nu e vindecabilă şi al cărei tratament consta în a-l înconjura pe pacient de linişte. < 'ând Zoe revine la Bucureşti, Gheorghe Dimitrie se amorezează de strălucitoarea Mariţica, soţia prinţului Constantin (Ihika, muza poeţilor şi pictorilor la modă din capitală; se zvoneşte că e pe cât de senzuală, pe atât de colerică. Amanţii provoacă un scandal, sunt veri primari, nu se ascund, ea lainâne însărcinată. Pentru Zoe, se joacă ultimul act al tragediei: soţul ei o repudiază împreună cu ultimul lor născut, Alexandru, în vârstă de doi ani, acuzând-o de adulter. Rămas liber, prinţul domnitor poate să-şi impună a doua căsătorie şi, în 1845, aceasta se serbează cu o somptuozitate orbitoare, după cum o descriu diplomaţii invitaţi din toate ţările. Mariţica e înveşmântată într-o rochie din brocart cu fir de aur, iar peste părul negru ca abanosul poartă o coroană de rubine. A ales să meargă la biserică în trăsura lui Zoe, purtând bla- zoanele Brâncovenilor.

Valentine îi spune Marthei că lui Zoe trebuie să i se facă dreptate şi că ele două, moştenitoarele ei, sunt şi păstrătoarele amintirii ei.

‚Un cuib de viespi”†

E uluitoare această familie Bibescu, ale cărei secrete le dezvăluie Valentine nurorii ei. Copiii lui Zoe şi-au urmat cu toţii tatăl şi pe Mariţica la Paris, unde şi-au făcut studiile. Cel mai mare, Grigore, cel care, potrivit condiţiilor în care fusese adoptată mama lui, ducea mai departe numele de Basarab Brâncoveanu, era favorizat la succesiune, ceea ce a dat naştere unor tensiuni între fraţi. S-a căsătorit cu fiica unui paşă turc, Rachel (Raluca) Musurus. A cheltuit o avere construindu-şi o vilă-castel magnifică pe malul lacului Leman, la Amphion-les-Bains, unde cuplul primea vizitele capetelor încoronate, ale înaltei societăţi mondene şi artiştilor. După ce Grigore a murit pe neaşteptate, Georges a devenit tutorele celor trei copii ai lui, Constantin, Helene (Ecaterina Elena) şi Anna, administrându-le averea din România, unde ei n-au venit niciodată. Valentine relatează în continuare, cu comentarii acide. Constantin e un mecena diletant care se înconjoară de poeţi şi de literaţi, Helene s-a căsătorit cu Alexandre de Caraman-Chimay, fiul fratelui ei, Joseph, şi e pasionată de literatură. Anna a devenit contesa Mathieu de Noailles, marea poetă lăudată de toată lumea.

Când noaptea neagră se lasă peste Carpaţii înzăpeziţi, Martha visează la vieţile şi la destinele acestei ramuri mai vârstnice a familiei.

Pentru Nicolas, al doilea fiu al lui Zoe, totul începuse bine. Fost elev al Şcolii Politehnice, ofiţer strălucit al armatei franceze, care servise în Italia şi în Algeria, încheiase o căsătorie bună, luând-o de soţie, la Paris, pe Helene Ney, nepoata faimosului

†) Aşa îşi numea Valentine Bibescu, născută de Caraman-Chimay, familia prin alianţă, Bibescu.

mareşal al imperiului care primise titlul de duce d'Elchingen. La căderea Celui de-al Doilea Imperiu, cuplul s-a stabilit în România, la Mogoşoaia. Helene, care nu a acceptat niciodată căsătoria cumnatului ei cu o femeie 111 vorţată, a refuzat să o primească la ea pe Valentine. Cele două cumnate franţuzoaice transplantate în România s-au ignorat tot timpul cu superbie.

Alexandru, ultimul născut, crescut departe de mama lui, încredinţat la Paris unui preceptor, abia tolerat de tată şi <le mama vitregă, Mariţica, părinţii a două fetiţe de vârsta Ini, Helene şi Mărie, care îi erau deopotrivă surori vitrege HI verişoare de-al doilea, a fost neglijat în copilărie, ceea ce nu l-a împiedicat să intre la Saint-Cyr, să aibă o bună conduită în campania din Mexic şi să primească titlul de cavaler al Legiunii de Onoare. Dar Alexandru e un original, pasionat de lingvistică şi de poezie, proprietar al unei bibliei eci de 10.000 de volume. Cu ochi pătrunzători ascunşi sub sprâncenele stufoase, s-a îndrăgostit de o tânără moldoveancă, pianistă, eleva lui Anton Rubinstein, pe care a în- I a I ni t-o la un concurs în Bucureşti, Elena Costache-Epureanu, fuea unuia dintre prim-miniştrii conservatori ai lui Carol I, < u care avea să se căsătorească la Paris. La moartea tatălui, în 1873, cei trei fraţi mai mari, Grigore, Nicolae şi Georges, reuniţi în consiliu de familie, i-au recunoscut dreptul de a purta titlul şi numele de prinţ Bibescu şi de a le transmite urmaşilor săi. Nedreptatea a fost reparată. Valentine îi povesteşte Marthei cum mereu a fost afectuoasă cu Alexandru şi Elena şi că nepoţii ei, Emanuel şi Antoine Bibescu, îi sunt foarte recunoscători. De altfel, au anunţat că vor veni la Posada pentru câteva zile, în vară.

Dar surorile lui Georges cum au primit-o? o întreabă Martha. Răspunsul lui Valentine e incisiv, ca

întotdeauna: urâte ca tatăl lor, intrate în mariaje fără blazon, înguste la minte şi preocupate doar să pună mâna pe bijuteriile de familie. Nu le-a păsat niciodată de Zoe, mama lor, cu care Ic era ruşine. Şi Mărie, fiica Mariţicăi, sora vitregă a lui I !eorges, cea care îi fusese prietenă şi confidentă în tinereţea sa pariziană? Ea a devenit contesa Odon de Montesquiou, castelana de la Courtanvaux, reşedinţa familiei Montesquiou din Sarthe, pe care a cheltuit mulţi bani ca s-o restaureze. Mărie o anunţase pe Valentine în ziua căsătoriei sale ca nu mai dorea să o primească şi că nu voia să-l mai vadă nici pe fratele ei vitreg, Georges. Avea principii, iar această căsătorie o scandalizase. Cele două femei erau certate. Să mai spunem că, în meandrele familiale, căsătorin- du-se cu Odon de Montesquiou, Mărie devenise cumnata fratelui lui Valentine, Joseph de Caraman-Chimay?[1]

Majordomul, ai cărui nasturi de la livrea sunt împodobiţi cu blazonul familiei Bibescu, stinge ultimele lumini şi focul din vatră, anunţând ceremonios că, dacă prinţesele nu mai au nevoie de nimic, el se retrage. Valentine îşi sărută nora pe frunte. Martha nu va dormi singură în camera ei, semizeii din poveştile soacrei îi vor impregna visele.

Un văr preţios

Dacă Mărie de Montesquiou i-a întors spatele pentru totdeauna cumnatei, în schimb fiul ei, Ferdinand, care vine primăvara în România pentru a-şi inspecta moşiile, o vizitează de fiecare dată pe mătuşa Valentine, ale cărei vervă şi frumoasă grădină le admiră. Celibatarul în vârstă de 30 de ani, cu tenul rozaliu şi mustaţa blondă, este un monden cu maniere rafinate, iar când îl asculţi parcă te-ar transporta în

vârtejul celor mai recente baluri, nunţi, dineuri şi înmormântări elegante. El şi mătuşa petrec ore în şir evocând ascendenţa glorioasă şi râzând de ultimele bârfe. Vorbesc mult despre Robert, cel mai celebru membru al familiei de Montesquiou, om de litere şi de salon, estet colecţionar, dandy extravagant, faimos pentru petrecerile lui cu decoruri stridente; este confidentul intim al nepoatei sale, Elisabeth Greffulhe, regina Parisului... Elisabeth e o Caraman-Chimay, nepoata lui Valentine, dar e chiar atât de frumoasă pe cât se

*) Joseph de Caraman-Chimay (1836-1892), fratele lui Valentine, se căsătorise cu Mărie de Montesquiou-Fezansac (1834-1884).

povesteşte? Ferdinand nu-l uită nici pe fratele lui, Leon, prieten cu Charles Maurras, a cărui carte, *Les Raisons du nationalisme (Raţiunile naţionalismului),* agită spiritele în mediile politice şi intelectuale. Se discută la nesfârşit, iar George se retrage scuzându-se, afacerile lui de la Comarnic nu pot să aştepte. Mătuşa şi nepotul râd de tot şi de toate, mai ales de < 'urtea Regală, de această ramură a Hohenzollemilor propulsată la cârma tinerei Românii şi de pretenţiile aristocratice ale familiilor locale. Ce crede Martha Lahovary despre acest spirit franţuzesc care se etalează ca o coadă de păun? E uneori contrariată? Unde se plasează pe sine? între două ape? Un lucru e cert, şi anume că totul se întâmplă la Paris la acest început de secol, iar ecourile stârnesc nerăbdarea de a trăi cu adevărat a celor 18 ani ai ei. Când Ferdinand îşi ia rămas-bun, Martha se simte prizonieră la Posada.

Emanuel şi Antoine Bibescu, veri primari cu George, îşi vizitează periodic imensele domenii de la Corcova şi Epureni. I ,a Bucureşti, trag la hotelul Athenee Palace, iar într-o zi de vară a anului 1904 iată-i că sosesc la Posada, pentru o cură de aer sănătos de munte. Sunt întâmpinaţi de Martha, care se apropie cu pasul uşor pe aleea mărginită de lavandă albastră; sub pălăria albă, ochii au căpătat o nuanţă gri-verde intensă, chipul îi e delicat, vocea i s-a făcut mai blândă, mai dulce. Emanuel şi Antoine îşi declară admiraţia. Mica lor verişoară a devenit regina Carpaţilor. Frumuseţea ei e tulburătoare. Face ravagii. George nu-i spune niciodată că e Inimoasă, aşa că tânăra simte că revine la viaţă.

Fraţii Bibescu au un şarm magnetic, fiecare în felul lui. Antoine, cel mai mic, e un seducător în vârstă de 26 de ani, cu multe cuceriri la activ, mare amator de femei la modă, care atrage privirile. Cu părul scurt şi înzestrat cu un farmec viril, are o eleganţă naturală, privirea ironică, exprimări incisive, insolenţa celor dăruiţi cu toate harurile, e capabil să recite integral *Hamlet,* cântă minunat la pian muzica lui Liszt, scrie piese de teatru şi are o carieră diplomatică; tocmai a obţinut un post la Londra. Emanuel, fratele mai mare, în vârstă de 30 de ani, are un aer tenebros şi plete rebele, o înfăţişare de dandy romantic, o neglijenţă studiată; se pricepe la conversaţiile subtile, cultivă virtuţile prieteniei elective şi fidele. Sufletul lui îşi are rădăcinile în Moldova, pe pământurile natale ale mamei sale, în tăcerea pădurilor de la frontiera cu Rusia. Emanuel e un erudit, un tolstoian, pasionat de arta niponă şi gotică şi un mare admirator al criticului de artă britanic John Ruskin, pe care îl făcuse cunoscut la Paris. Mai ales prietenului său Marcel

Proust.

În salonul lor de pe strada Courcelles nr. 69, Antoine şi Emanuel au făcut cunoştinţă cu Marcel, care venise în calitate de vecin să o asculte pe mama lor, Elena Bibescu, cântând la patru mâini cu Saint-Saens şi Faure, şi pe Gounod, care cânta în faţa unui public select de pictori şi compozitori.

Prietenul „cu ochii ca o licoare brună şi aurie”[1], care nu e încă celebru, e pomenit adeseori în conversaţie. E epoca în care Proust spune: „Un singur om mă înţelege, Antoine Bibescu”‡ § şi „Micul meu Emanuel”**. Ca în fiecare an, a promis că vine în România... A citit oare Martha rubrica lui despre saloane din *Le Figaro?* Emanuel promite că îi va trimite un exemplar cu autograf din *Biblia de la Amiens* de John Ruskin, a cărei traducere, însoţită de o prefaţă magistrală, tocmai fusese publicată de Proust. îi povesteşte despre istoria acestei cărţi, despre turlele de biserici din Franţa, din Ţările de Jos şi din Belgia. Ea intră în intimitatea legământului de prietenie care îi leagă, a limbajului lor codat, Proust îi numeşte „Ocsebibii”, şi mai este şi celălalt prieten, Bertrand de Fenelon, numit de Marcel „Nonelef” şi „Lecram”. îi povestesc despre dineurile vesele de la Larue. Vorbesc şi despre Anna «le Noailles, admirabila verişoară, despre succesele ei, despre Maurice Barres şi amorul lui platonic. Martha răspunde că da, are *Le Cœur innombrable,* da, îi admiră versurile, care sunt de o rară frumuseţe...

În această vară a lui 1904, la Posada, se cântă o

---

‡’) Cuvintele îi aparţin Annei de Noailles. V. şi Marcel Proust, Anna de Noailles, *Correspondance (1901-1922),* Rivages poche, Paris, 2021, p. 216.

§) Antoine Bibesco, *Mori petit Antoine”: Correspondanees et conversations*

***avec Marcel Proust,* Editions Arfuyen, Paris, 2022, p. 9. *[3]) Ibid.*

partitură 111 trei. Spre deosebire de Ferdinand de Montesquiou, care ra mânea în salon cu mătuşa lui, Emanuel şi Antoine îşi dedică timpul tinerei. Petrec ore întregi plimbându-se prin pădure, discutând tolăniţi în iarbă, contemplând asfinţitul. Râd de lume şi de apropiaţii lor, fac pe dezabuzaţii. Iar Martha visează ascultându-i. Antoine e mândru de succesul piesei *Un jaloux (Gelosul),* care i s-a jucat în primăvară la teatrul Marigny, şi jură că, la următoarea piesă, o va avea iu rolul principal pe marea Sarah Bernhardt. Abia s-au întors dintr-un lung voiaj în Spania, alături de prietenii lor, pictorii Bonnard şi Vuillard. Asistaseră acolo la încoronarea lui Alfonso XIII, pe care o descriu în detaliu, în felul lor amuzant. Cei doi fraţi au ghicit că verişoara lor Bibescu are personalitate şi talent. Complicitatea dintre ei creşte şi, mainte de a-şi lua rămas-bun, pe terasa încălzită şi sub lumina lunii, în vuietul râului cristalin care ajunge până la intrarea în parc, Martha le dezvăluie visul ei de a scrie şi poemele ascunse în fundul unui sertar încuiat.

Emanuel şi Antoine îşi promit că vor scoate prinţesa orientală din palatul ei din Carpaţi. Ii vor fi mentori, încredinţaţi că va face furori la Paris. Şi deloc preocupaţi că îl vor supăra pe vărul lor, George, atât de puţin grijuliu faţă de soţia lui.

Prietena ambiguă

Imiinte de a pleca din nou la Londra, Antoine i-o încredinţează pe Martha Elizei Marghiloman, o vecină de la Posada. I[1]'ratele Elizei, Barbu Ştirbey, era căsătorit cu Nadeja BiI lescu, sora lui George. Erau deci între rude. Eliza e o femeie de 30 de ani, fără copii şi nefericită în căsnicie; soţul ei, cu mult măi în vârstă, e un fost prim-ministru conservator, pasionat

de caii de curse. Avea să-l părăsească în scurtă vreme pentru rivalul lui politic, liberalul Ionel Brătianu. Eliza e o figură în înalta societate românească, cunoscută ca fiind pasionată de grădinărit şi de literatură, deoarece a desenat parcurile din Bucureşti şi a tradus din Kipling în limba română. Şi ea îşi petrece iernile la Paris. Proust, care o întâlnise la un dejun, menţionează evenimentul într-o scrisoare către Antoine, fără a formula nici o apreciere. Plinuţă, cu părul foarte negru şi încreţit, vorbind pe un ton tranşant, Eliza nu e genul lui de femeie frumoasă.

Martha îi scrie lui Antoine că s-a ataşat de Eliza, care o vizitează în fiecare zi, şi, crede ea, prietenia lor e sinceră. Dinspre partea ei, Eliza se achită de misiunea care o face să crească în ochii frumosului Antoine. îi descrie acestuia primele sale impresii: „Martha e o fiinţă inteligentă, consecventă, concentrată, care îmi place foarte mult şi cu care mă înţeleg de minune”[1]. Şi: „Mă amuză, mă distrează, mă vrăjeşte şi mă interesează”[2]. încrezătoare, Martha se dezvăluie şi îşi deschide sufletul. Cu efuziune, îşi mărturiseşte ambiţiile literare, dorinţa de glorie, entuziasmul pentru cărţi. Uneori ridică vălul care îi acoperă viaţa cotidiană, exigenţele soacrei sale, absenţele lui George. Eliza o compătimeşte, o consolează, dar se plictiseşte repede de acest rol de interpusă devotată. Scrisorile ei către Antoine capătă o tonalitate sarcastică atunci când îşi numeşte tânăra protejată „micuţa grecoaică”[3]; gelozia e, fără îndoială, cea care o face să scrie: „Martha e frumoasă, Martha are un ten minunat, Martha e inteligentă, Martha poate că are talent, dar în special, în special Martha vrea să placă!”[4] Ceea ce, de altfel,

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a Elizei Brătianu, fără dată. *[2]) Ibid.,* 10 august 1908. *[3]) Ibid.,* scrisoare

nedatată. [4]) *Ibid.,* scrisoare nedatată.

<■ adevărat: tânăra are 18 ani şi o imensă dorinţă de a fi recunoscută.

Eliza îi reproşează că doreşte să scrie în franceză, că visează la Paris, că îşi reneagă originile. O judecată care ilustrează noua viziune a unei părţi a românilor, care îi acuză pe „franţuziţi", pe „dezrădăcinaţi! cosmopoliţi"[1] că nu sunt români adevăraţi, că nu vorbesc româneşte, că nu vin 111 România decât pentru a profita. Istoricul român Nicolae lorga, promotorul unei conştiinţe naţionale româneşti, e protejatul Elizei, iar aceasta îi dă lui Antoine lecţii de pa- 1riotism, clamându-şi „dragostea profundă pentru tot ce are legătură cu ţara mea"[2] şi anunţând că nu va mai veni la Paris, nu se va mai vedea şi nici nu-i va mai primi la ea pe ..exotici"[3], care „o fac să-şi piardă timpul"[4] şi, mai rău de-atât, ia vadă lucrurile dintr-o perspectivă falsă"[5].

Martha nu bănuieşte nimic şi crede în afecţiunea Elizei, cure pentru moment îi face bine, îi dă siguranţă şi o încurajează. Resentimentele vor izbucni mai târziu.

[1]) Ibid., scrisoare nedatată. *[2]) Ibid. [3]) Ibid. [4]) Ibid. [5]) Ibid.*

III

Emanciparea (igos-ig[11])

Marea călătorie

George e însărcinat de regele Carol I să-i înmâneze şahului Persiei una dintre cele mai înalte decoraţii, în cursul unei ceremonii oficiale la Teheran. E o onoare şi un prilej de a realiza un nou record automobilistic. De astă dată, Valentine îşi convoacă fiul şi îl avertizează că tânăra lui soţie se ofileşte şi că trebuie să o ia cu el. După ce tergiversează o vreme – că expediţia e dură, că nu e potrivită pentru o femeie –, sfârşeşte prin a ceda. Martha e în culmea fericirii, în sfârşit, un orizont. Să plece, să uite şi poate şi să-l recucerească pe George.

în următoarele trei luni, tânăra se cufundă în ghidul Baedeker, în *O mie şi una de nopţi* şi în Coran, pe care tatăl ei o sfătuieşte să îl citească. George şi Emanuel Bibescu, care va lua şi el parte la expediţie, studiază hărţi, trasează itinerare, plănuiesc etapele, rutele cu trenul şi cu vaporul pentru a face legătura între drumuri şi decid să ajungă până la Ispahan, cetatea mitologică. Echipa e compusă din Claude Anet, un campion de tenis francez, corespondent al ziarului *Le Temps,* un cuplu de veri bucureşteni pasionaţi de automobile, familia Pherekyde – astfel, Martha nu va fi singura femeie –, şi domnul Leonida,

un prieten român celebru pentru realizările sportive de toate felurile. îi însoţesc şi trei şoferi-mecanici. Nici unul dintre ei nu are încă 30 de ani.

Convoiul se organizează în trei automobile decapotabile, două Mercedes 1904 şi un Fiat, vor trebui să se înghesuie în (de 10 oameni, cu un minimum de bagaje. Valizele îi vor urma, transportate prin poştă la punctele în care fac escală.

Marţi, 11 aprilie 1905, la ora 9 dimineaţa, din faţa Grand I lotel du Boulevard din Bucureşti, echipa îşi începe avenI ura, în uralele unei mulţimi entuziaste. Sub pălăria ei cu boruri largi, Martha zâmbeşte, strălucitoare.

*

Fxpediţia[1] va fi o adevărată provocare, clipă de clipă. Călătorii traversează pe mări furtunoase, cu maşinile legănân- du-se, suspendate de parâme; aşteaptă ore întregi prin gări şi cutreieră la nesfârşit, în trenuri îngheţate, pe drumuri neasfaltate şi pe şosele fără indicatoare; se rătăcesc, nimic nu corespunde cu harta; trebuie să facă popas noaptea în sate sărăcăcioase şi uneori ostile, dorm îmbrăcaţi, doar câteva ore, pe jos, printre şoareci. Sunt nevoiţi să se spele la râu şi să trăiască tot timpul în condiţii de mizerie, suferă de foame şi de dureri musculare. Nu există nimic din luxul cu care Martha e obişnuită încă din copilărie. Sub ploaia torenţială de primăvară, drumurile sunt accidentate, strâmte, sinuoase; automobilele se împotmolesc; traversează pe podeţe de lemn râuri şi prăpăstii. în unele zile, soarta pare să Ic fie potrivnică: trebuie să se oprească de mai multe ori pentru a repara penele, cauciucurile plesnite şi arcurile rupte. Iar Martha observă cum George ţine volanul în mână vreme de douăzeci şi două de ore, îl

vede concentrat, iute, hotărât, d iubeşte încă şi vrea să fie la înălţime, nu se plânge niciodată, se adaptează la toate situaţiile, recită versuri din Ronsard şi Verlaine în momentele cele mai dificile, culege Hori în timpul opririlor forţate în plin câmp. însă el nu are

') Claude Anet a povestit expediţia, ilustrându-şi cartea cu numeroase fotografii, în *La Perse en automobile, ă travers la Russie et le ('/incase. Les roses dlspahan,* Hachette Livre/BnF, Paris, 1907. ochi pentru ea. Iar tânăra e încercată de îndoieli. Oare fericirea nu e decât un miraj, iubirea lor e doar o iluzie pierdută?

Au şi noroc. Aventurierii ajung la lalta şi la Baku chiar după revolte, reuşesc în ultimul moment să se aprovizioneze cu benzină şi cu apă, scapă din capcanele tâlharilor la drumul mare, se regăsesc după ce au pierdut trenurile. Se entuziasmează la vederea unor peisaje şi a unor lumini nebănuite, se bucură de contemplaţie, se îmbată cu ideea că sunt primii europeni care ajung în aceste locuri izolate ale lumii.

Va mai fi şi tulburarea crescândă pe care Martha o simte faţă de Emanuel, misteriosul, poetul care recită *Casa păstorului* de Alfred de Vigny, căruia îi spune că e „o fiinţă ciudată”[1] şi îi culege primele violete. El oferă siguranţă, calculează distanţele, face pe trezorierul, le povesteşte despre locuri şi istoria lor. E opusul lui George, care e hiper- activ, priceput la meşterit, autoritar. Emanuel şi Martha sunt două suflete triste care se ghicesc. Ea nu mai ştie ce să creadă. Mâinile li se ating, trupurile li se apropie, zgâlţâite în trăsură şi, într-o zi cu oboseală şi plictiseală, sub stropii de ploaie, cei doi cunosc înflăcărarea primului sărut.

în sfârşit, la jumătatea lunii mai, echipa ajunge în Persia. După insolaţia din deşert, o furtună de nisip şi defecţiuni repetate, la Teheran sunt cumplit de

dezamăgiţi. Oraşul li se pare îngrozitor, iar cele două femei sunt insultate şi înghiontite pe stradă. Emanuel e furios, vrea să lase totul baltă, nu merită osteneala să ajungă la Ispahan. Martha îl calmează, nu trebuie să renunţe, trebuie să îi dea cât mai repede decoraţia şahului şi să plece spre Ispahan, oaza mult visată.

Ispahanul merită osteneala. După un drum îngrozitor, nu trandafirii le vor tăia răsuflarea, ci magnificele câmpuri de maci albi, sursă de inspiraţie pentru Martha, care scrie nişte versuri frumoase. Vor rămâne aici o săptămână, găzduiţi la consulatul imperial al Rusiei. Ei îi place palatul celor Opt

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

Raiuri, un nume potrivit, hoinăreşte prin grădinile de trandafiri şi de irişi roşii, pe aleile de platani ale acestuia. Micul grup va petrece opt zile în care va umbla prin oraşul mitic, prin pieţele lui ordonate, cu fântânile şi palatele abandonate din secolul al XlX-lea, cu moscheea sa albastră. O încântare. O invitaţie la visare. Claude Anet face sute de fotografii, iar Martha îşi umple carneţelele cu poezii, impresii şi flori presate.

Emanuel a început să o evite. E şi sarcastic, Persia îl dezamăgeşte. Nu va mai exista un alt sărut. Martha suferă, dar îşi ascunde chinul. Aventura se termină, urmată de tristeţea despărţirii. Cuplul Bibescu călătoreşte cu vaporul. (îeorge e impasibil; şi-a dat oare seama de ceva? Pe drumul de întoarcere, pe Marea Neagră, se opresc la Constantino- pol, unde are de pus la punct câteva afaceri moştenite de la tatăl lui. Spre deosebire de Anna de Noailles, care l-a detestat atunci când, copil fiind, şi-a vizitat aici bunicul matern, Martha e orbită de oraşul strămoşilor săi, care îi inspiră poezii şi descrieri lirice, îndepărtându-i gândurile negre. Pe malurile

Bosforului găseşte izvorul dătător de viaţă; va reveni aici în fiecare an.

A trăi pentru a scrie

Nostalgia aventurii şi a peisajelor face şi mai greu de supor- lat rutina de la Posada; tăcerea lui Emanuel o tulbură, iar cea care îi scrie nişte scrisori pasionale e o femeie aflată în suferinţă: „Iată, sunt în picioare, aproape de tine acum şi nu am nici teamă, nici regrete că te iubesc...”[1] Nu-i e frică să-şi rostească disperarea, care îi inspiră următoarele cuvinte, de 11 gravitate extremă: „Niciodată n-am simţit mai mult nevoia do a mă sinucide”[2]. Să se fi gândit, într-adevăr, tânăra la aşa ceva? Sau trebuie să vedem în cuvintele ei o ameninţare, o postură romantică, un mod de a impresiona sufletul-pereche? < 'ol în cauză pare surprinzător de distant, răspunsurile lui

') Scrisoare nedatată, fond privat. [2]) *Ibid.* întârzie şi dezamăgesc, mereu scurte şi mereu doar afectuoase. Martha se aprinde şi, cu o mişcare ce pare a ultimei şanse, îl imploră să trăiască împreună o dragoste pură, o iubire platonică. Nu va primi nici un răspuns. Cuvintele sunt inutile. De acum încolo, o legătură unică şi indestructibilă îi va uni pe cei doi amanţi trişti, care nu s-au sărutat decât o dată.

Martha îşi percepe situaţia cu luciditate. Soacra are o atitudine din ce în ce mai acră, fiica, Valentina, nu are nevoie de ea, iar George e acaparat de afacerile lui şi de noua pasiune pentru motoarele zburătoare. Vizitele prietenelor şi ale principesei Maria nu o mai amuză. Tânăra se vede acum în faţa unei întrebări chinuitoare: sunt capabilă să scriu o carte, da sau nu?

Visează la asta de multă vreme. Primele ei poezii erau pentru Georges, fratele dispărut. Apoi a apărut

Jeanne Viaud, care i-a dat încredere şi a învăţat-o să fie perseverentă. Insă cel căruia îi datorează vocaţia ei e Chateaubriand. Lectura *Memoriilor de dincolo de mormânt* a făcut-o să înţeleagă, de foarte tânără, puterea pe care o au cuvintele asupra timpului. Că a scrie înseamnă a-ţi aminti, a aduna totul pentru a nu pierde nici o urmă, a birui asupra pieirii, asupra fatalului „niciodată".

Subiectul cărţii i se impune de la sine. Va povesti propria epopee prin Persia şi la Constantinopol, care se va intitula *Huit Paradis.*

Martha se pune pe lucru. Dis-de-dimineaţă, se închide în camera ei, apare la masa de prânz, de care abia se atinge, insensibilă la înţepăturile soacrei, se reaşază la masa de lucru până la cină şi mai lucrează două ore şi înainte de a se culca, îşi redeschide carneţelele în care făcuse însemnări „la cald", schiţează planuri, se lansează în înfruntarea cu sine. începuturile sunt dificile, vor urma seri de descurajare, insomnii, elan frânt, gânduri neliniştite, ideile care apar pe neaşteptate şi pe care trebuie să le prinzi, capriciile şi încăpăţânarea rescrierii. Şi totuşi, în această luptă cu sine, Martha se simte mai uşurată. Le descrie lui Emanuel şi lui Antoine felul în
care avansează textul ei, bucuria pe care i-o produce munca, se înflăcărează în zilele bune petrecute cu Eliza. Acestor trei susţinători de la începuturile vieţii ei de scriitoare, Martha le datorează mult.

în sfârşit, la jumătatea lunii octombrie 1907, îşi finisează ultimele fraze: „Nu vă ataşaţi de acest ţinut atât de frumos, căci ziua va trece peste voi. Iar Timpul vă numără fiecare pulsaţie".

Şi acum ce să facă cu manuscrisul? George şi mama lui sunt favorabili publicării pe cont propriu, soluţia rezonabilă pentru doamnele din înalta societate care se îndeletnicesc cu scrisul. Martha

refuză, are curaj, vrea să obţină un contract. Claude Anet o va ajuta; cartea lui, *La Perse en automobile,* care îi este dedicată, tocmai a apărut şi s-a bucurat de un mare succes.

Cu text şi ilustraţii, povestea spusă de el are marele merit de a face cunoscută incredibila lor epopee. Entuziasmat de lectura manuscrisului ei, Anet sună într-o seară la Posada. HI crede în ea şi îi sugerează să se îndrepte către Hachette, laudându-i forţa: cartea ei se va vinde în toate gările. Martha nu poate dormi în acea noapte. Viaţa la care visase se apropie. Nimic nu va mai fi ca înainte. Antoine se implică şi el şi o sfătuieşte să-i trimită manuscrisul lui Maurice Barres, prietenul Annei de Noailles, autorul *Dezrădăcinaţilor,* care tocmai fusese ales la Academia Franceză şi căruia îi plăceau relatările de călătorie; scrisese el însuşi despre Sparta şi Veneţia. Martha primeşte din partea proaspătului Nemuritor o scrisorică de încurajare care o umple de mândrie. Antoine şi Emanuel îi cer altui prieten academician, Alfred Mezieres, o recomandare pentru Hachette, iar propunerea de contract soseşte în decembrie 1907. Tânăra e extrem de fericită ca va semna primul contract şi va primi primul cec... Lui George nu-i vine să creadă. Apariţia cărţii e prevăzută pentru luna februarie 1908. Va trebui să fie la Paris, o previne editorul. Noua ei viaţă e pe punctul de a începe.

*

S-a născut o scriitoare.

Textul e scurt, ceea ce e prudent pentru o primă încercare: are opt capitole, fiecare corespunzând unui oraş care a reprezentat o etapă în călătoria grupului spre Persia. Ceea ce îl uimeşte din prima secundă pe cititorul de azi e modernitatea Marthei, care, pe parcursul paginilor, amestecă religiile şi culturile, profanul şi sacrul citând pasaje din Coran, poeme şi

cântece persane, dar şi Cântarea Cântărilor şi Psalmii.

Cu un simţ tactic înnăscut, Martha îşi previne cititorii încă din prolog că ea este personajul central, că e vorba despre viziunea unei tinere de 22 de ani. E un mod de a se proteja de comparaţia cu Pierre Loti, ilustrul ei predecesor la Ispahan, şi, mai mult, de a-şi întreţine imaginea dramatică, de exploratoare şi deschizătoare de drumuri, de prinţesă aventurieră. Martha îşi construieşte personajul.

Scriitura e clasică, limpede, precisă. Autoarea posedă rarul talent al descrierilor şi al senzaţiilor. Martha ştie să-şi poarte cititorul prin grădinile de crini şi irişi, pe câmpurile de lalele şi narcise, să-i transmită miresmele de miere şi vanilie, ciripitul rândunelelor sau murmurul apei din fântâni, savoarea şerbetului de trandafiri şi a fumului de narghilea. Evocă cu pricepere şi voluptăţile unui harem de paşă, băile parfumate ale sultanelor la căderea serii, petrecerile nocturne oferite tinerilor prinţi... Va fi mult lăudată pentru felul în care redă culorile schimbătoare ale mărilor de maci şi ocrul ţărânii în bătaia soarelui.

La umbra ducesei de Guermantes

Familia Bibescu descinde la hotelul Continental după trei zile de voiaj într-un vagon privat, roşu-acaju, al Orient Expressului. Mai mult decât succesul, Martha îşi doreşte recunoaşterea literară şi trece printr-un vârtej de temeri şi exaltare. George o linişteşte şi o încurajează, niciodată nu s-a mai arătat atât de grijuliu.

Parisul monden, de fapt foarte restrâns, îşi deschide larg uşile pentru prinţul şi prinţesa Bibescu,

care au darul de a stârni imaginaţia. Se bârfeşte pe seama proprietăţilor nesfârşite din Balcanii care par atât de îndepărtaţi, despre strămoşii exotici, cu turbane şi pumnale turceşti, despre înrudirea lor cu toată lumea bună europeană, despre aventurile lor. El e un as al volanului care traversează continentul în Mercedes, ea, o frumuseţe cu smaralde fabuloase, care povesteşte epopeea lor persană într-o carte cu un titlu puţin bizar...

Printre primele persoane care primesc tânărul cuplu se numără contesa Greffulhe, Elisabeth de Caraman-Chimay, verişoara primară a lui George. în 1908, Elisabeth domneşte peste Paris, Martha o numeşte „verişoara noastră foarte *fa- mous"*[1]. La 48 de ani, frumuseţea ei rasată e triumfătoare. îi va inspira personajul ducesei de Guermantes lui Marcel Proust, care spunea despre ea: „N-am mai văzut niciodată o femeie atât de frumoasă". Ţinutele ei, care se doresc creaţii unice, sunt analizate şi lăudate în paginile publicaţiilor mondene; mătăsurile mov şi orhideele prinse în părul lăsat în valuri pe spate, rochia din zibelină cu trena garnisită cu aur purtată la nunta fiicei sale, Elaine, au intrat în legendă. Soţie nefericită şi foarte bogată, Elisabeth şi-a consacrat viaţa ştiinţei şi artei. A susţinut activ oameni de ştiinţă precum Mărie Curie şi Louis Pasteur. Pasionată de operă, La lansat pe Wagner la Paris şi şi-a ajutat prietenul rus, Serghei Diaghilev, să pună în scenă Baletele Ruse. Râzându-şi de spiritele înguste din mediul ei social, a luat poziţie în favoarea lui Dreyfus, a apărat Republica şi a primit în salonul ei miniştri şi ambasadori cunoscuţi.

*) Expresia Marthei în corespondenţa cu regina Maria a României, Arhivele Naţionale ale României, fond Casa Regală-

Personale-Ma- t ia-Corespondenţă Diverşi, dosar V/3794/F.D., fila 1.

Elisabeth impune respect. Să pătrunzi în salonul de pe strada Astorg nr. 8 presupune că trebuie să treci mai întâi un examen. Stăpâna locului poate deveni glacială, şi atunci nu mai există o a doua şansă. Martha o ştie, şi iat-o păşind în această lume magică despre care soacra ei îi povestise în lungile seri de iarnă, la gura sobei de la Posada; când Elisabeth îi vorbeşte, ea le vede pe văduva Tallien şi pe Emilie Pellapra dincolo de flăcările aurii din ochii acesteia. Tonul e amabil, aproape călduros. Elisabeth vrea să se ridice deasupra incidentelor de familie, iar tinerii ei veri veniţi din Car- paţi par promiţători şi talentaţi. E interesată de călătoria lor cu automobilul în Persia, pune întrebări precise, îi mulţumeşte Marthei pentru cartea ei, primită în acea dimineaţă, şi pentru fermecătoarea dedicaţie. Se apropie, zâmbitoare, Helene de Caraman-Chimay, care se îndreaptă către George: sunt de două ori verişori primari[1]. îşi aminteşte de vremurile când venea la Amphion cu maşinăriile lui ciudate cu motor, despre regatele de pe lacul Leman. Helene e sora Annei de Noailles şi a lui Constantin Brâncoveanu şi e căsătorită cu fratele lui Elisabeth, Alexandre de Caraman-Chimay. Ştiţi că şi ea scrie romane? Se schimbă felicitări, familia e talentată, lumea e mică, Robert de Montesquiou îi salută şi el, stăpâna casei îi sugerează cu graţie să semneze un articol amabil în *Le Figaro* despre cartea Marthei, ar fi minunat.

La această serată, Bibeştii îi sunt prezentaţi fiicei lui Elisabeth, blânda şi discreta Elaine, care scrie poezii încă din copilărie; soţul ei, seducătorul Armând de Gramont, e un om de ştiinţă care, în 1908, îşi doreşte să devină pictor. Cele două cupluri au aceeaşi vârstă, conversaţia curge cu uşurinţă, îi leagă multe

lucruri şi multe prietenii, sunt evocaţi Emanuel şi Antoine, Marcel, Constantin Brâncoveanu şi revista lui literară, *La Renaissance latine,* îşi promit că se vor revedea.

') Elena (Helene) Basarab Brâncoveanu era verişoara primară dinspre tată a lui George şi se căsătorise cu Alexandre de Caraman-Chimay, vărul lui primar dinspre partea mamei.

('âteva zile mai târziu, Elisabeth Greffulhe îi va întoarce vizita verişoarei ei, peste o oră la ceai, între patru ochi, la hotel. Suprema onoare. Verişoarele îşi spun pe numele mic. Curând va sosi şi prima scrisoare de la Armând. Şi, ceea ce o umple de fericire, articolul ditirambic publicat de Robert de Mon- tesquiou în *Le Figaro* lansează *Les Huit Paradis.*

Elogiile se vor înmulţi, în presă şi mai ales trimise prin poştă.[1] Unele îi fac plăcere, ca acela al lui Remy de Gour- inont, critic literar exigent la *Journal des debats,* care îi scrie: *„Cele opt raiuri,* doamnă, îi vor ferici pe multi", sau al lui Jean Moreas: „Aveţi exigenta arhitectură a trandafirului". În ochii ei, cel mai important e, fără îndoială, articolul pe care i-l consacră, în *Le Temps,* Gaston Deschamps, în r ubrica lui despre viaţa literară, care o prezintă ca pe o scriitoare adevărată, recunoscută pentru munca şi talentul ei. Alte complimente, în spiritul celui trimis de Anatole France – „Posedaţi toate comorile spiritului şi, ceea ce este mai divin pe lume, frumuseţea" –, din care citeşte adeseori, o jenează. De ce i se aminteşte de statutul ei de femeie, cu aluzii la nurii ei? De ce nu vorbesc exclusiv despre scriitoare? Şi dacă, în ultimă instanţă, nu e decât un simpatic fenomen la modă? Pentru moment, îşi alungă îndoielile, va avea timp să reflecteze, la Posada.

Muza grădinilor

Anna de Noailles e cealaltă regină a Parisului, cealaltă veri- şoară primară *„famous"* a lui George. În „Casa fericirii", cea cu plafoanele pline de trandafiri şi de nori pictaţi de Alexandre Itenoir, de la La Tour-Maubourg, împrumutată părinţilor ei de unchiul patern, Georges Bibescu, se născuse, în 1876, „muza grădinilor". La moartea lui Grigore, Georges fusese un protector atent şi afectuos pentru orfanii fratelui său, iar vizitele între

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco.

Amphion şi vila La Rochefoucauld pe care familia Bibescu o închiria vara erau dese şi plăcute, verii aveau aceeaşi vârstă.

Anna este muza generaţiei sale, adulată încă de la primul volum de poezii, *Le Cœur innombrable,* apărut în 1901. Are un suflet melancolic, indiferent la succese şi la pasiunile pe care le dezlănţuie. Admiratorii îi dau târcoale, o presează, îi aduc elogii, Marcel Proust o venerează, Elisabeth Greffulhe o adoră, Emanuel şi Antoine o admiră... Muza incomparabilă pe care stăpânele saloanelor şi-o smulg una alteia, care se agaţă de un cuvânt banal în cursul unei conversaţii, se lansează în monologuri scânteietoare, în stare să vorbească ore în şir, ca o preoteasă în transă, ascultată într-o tăcere religioasă, şi care se retrage apoi, epuizată, lăsând în urma ei nişte invitaţi obosiţi şi înfometaţi. Nu ştim cu ce ocazie s-au întâlnit, în acea iarnă a lui 1908, familiile Bibescu şi Noailles. După toate aparenţele, Anna i-a primit în salonul ei din bulevardul Henri-Martin, o siluetă subţiratică cu ochii mari şi negri, lungită pe un şezlong şi îmbrăcată într-un chimonou verde, nespus de tristă din cauza despărţirii sale de Maurice Barres.

Cum să ne explicăm că Martha nu pomeneşte nimic în acest sens în scrisorile sale şi nici în jurnal? Să o fi ţinut poetesa la distanţă, deranjată de comentariul răspândit pe seama *Celor opt raiuri'.* „E Anna de Noailles în proză"? Neînţelegerea devine şi mai mare atunci când Martha află că Anna se amuză povestind în saloane că ea descinde dintr-un bucătar. E evident, cele două verişoare primare nu vor fi aliate.

Martha, temperamentală şi novice, formată în spiritul critic al familiei Lahovary şi dotată cu o inteligenţă incisivă, îndrăzneşte să o atace pe diva momentului. E o mare imprudenţă. Intr-o scrisoare către Emanuel Bibescu, din 1908, ea se amuză: „Simt la familia G. [cuplul Gramont- Guiche] că moda din anul ăsta e să spui despre Anna: «Are geniu» ca să nu mai fie nevoie să-i găseşti vreun talent"[1]. Formula loveşte şi are meritul de a fi clară; Emanuel se

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

poartă cu reţineri, iar riscul e măsurat. în schimb, uimitor <■ faptul că ea îi vorbeşte despre asta şi abatelui Mugnier, un apropiat al Annei, care abia făcuse cunoştinţă cu Marcha; acesta are grijă să-şi noteze în jurnal: „După masă, am vorbit cu prinţesa Bibescu despre doamna de Noailles, care ii este rudă: «Este o hipertrofie a egoului. E o dezlănţuire. Ar fi trebuit să trăiască în epoca alexandrină, bizantină. E sfârşitul unei rase. Ar vrea să fie iubită de toţi bărbaţii care iubesc alte femei decât pe ea»„[1]. Această tiradă a Marthei ii trădează orgoliul şi dorinţa nestăpânită de a urca şi ea pe firmament... Pe scurt, propria-i „hipertrofie a egoului".

*

Şi totuşi, viaţa îi surâde în această iarnă pariziană. George c dintr-odată mândru de soţia lui, pe care ar

putea foarte bine să o piardă. Cuplul se reapropie. Martha vrea din nou să creadă în el. Chiar dacă primeşte unele apeluri telefonice misterioase de la Bucureşti, face pe soţul îndatoritor şi o însoţeşte la toate ocaziile. Şi sunt multe.

Sunt absorbiţi într-un vârtej de matineuri, dejunuri, ceaiuri, serate şi baluri. Doamna Arman de Caillavet îi cheamă la masă, trebuie să i-o prezinte pe Martha lui Anatole I[1]'rance; doamna Lucien Mühlfeld şi contesa Murat şi-i dispută. Vor fi dineuri la Ritz, la Larue şi seri la Operă. Vor merge la concertele prinţesei Edmond de Polignac, pe bulevardul Henri-Martin. Cuplul Bibescu va face cunoştinţă cu Elisabeth de Clermont-Tonnerre, sora vitregă a lui Armand île Gramont, cu Henry Bernstein, dramaturg de succes, cu I 'avei Demidov, un îndrăgostit de Africa neagră, cu carica- I m istui Jean-Louis Forain. Acestea sunt „zilele invidiate"[2].

Einanuel Bibescu, „frumosul indiferent", cum îl numeşte Martha, nu e niciodată prea departe şi o prezintă prietenilor săi din lumea literară şi artistică, pe care îi primeşte în

') Abatele Mugnier, *Journal,* Mercure de France, Paris, 1985, l> 174. [2]) Formula îi aparţine abatelui Mugnier.

apartamentul lui din strada Commandant-Marchand, în care tablourile pictorilor preferaţi, Gauguin, Odilon Redon, Bonnard, stau alături de panourile decorative pictate de Vuillard, de sculpturile lui Maillol şi se amestecă cu covoarele din Cau- caz, paravanele japoneze, obiectele chinezeşti lăcuite, măştile africane, busturile sumeriene, porţelanurile de China, miile de fotografii cu imagini din călătorii şi cu catedrale gotice...

în onoarea ei, Emanuel organizează un dejun cu Maree] Proust şi seducătorul Bertrand de Fenelon. La

drept vorbind, nu se întâmplă mare lucru, se rostesc vorbe amabile şi de conivenţă. Proust o evocă pe cealaltă prinţesă Bibescu, Elena, mama lui Emanuel şi a lui Antoine, pe care el o iubise mult şi care murise în 1902, şi îşi exprimă admiraţia pentru geniul Annei de Noailles. De data asta, Martha nu-şi exprimă iritarea de a fi „verişoara verilor ei”[1], iar a doua zi Proust îi cere adresa de la prietenul lui: „Să-i spun prinţesei că-i frumoasă / Şi că de geniu-i plină [sic!] / Dorinţa, un răgaz nu-mi lasă / Unde să-i scriu? Asta-i un hic!”†† ‡‡ Scrisoarea se va lăsa aşteptată.

Emanuel, căruia îi place să „creeze legături” — ceea ce înseamnă, în limbaj proustian, să prezinte una alteia două persoane care merită să se cunoască –, îşi invită frumoasa şi talentata verişoară şi la „ceaiurile Marchand” şi, împreună cu avocatul şi omul de litere Rene Blum, fratele lui Leon, Jacques Copeau, celebrul critic de artă, şi André Gide, aflat în plină glorie, vorbesc despre lansarea revistei literare *NRF*§§. La aceste ceaiuri îi va întâlni Martha pe Tristan Bernard, Jacques-Emile Blanche şi Edouard Vuillard.

în jurnalul ei, tânăra judecă aspru aceste figuri intelectuale ca fiind „vanitoşi”, „plicticoşi”, „întorşi spre ei înşişi”***.

Ar trebui să ghicim în aceste rezerve un oarecare complex a 1 novicelui? O nesiguranţă? O îndoială cu privire la propti a-i legitimitate? Au vorbit oare aceşti domni prea mult de verişoara ei Anna şi prea puţin de

---

††') Formulă a Marthei Bibescu, pe care o foloseşte în repetate rânduri în jurnalul său şi în notele disparate. [2]) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust* (Gallimard, coli. „L’Imaginaire”, Paris, 1928,

‡‡p. 38). [Preluat din Martha Bibescu, *La bal cu Marcel Proust,* tr., pref., note şi indice de nume de Tudor lonescu, Dacia, Cluj, 1976, p. 66 – n. tr.]

§§*) La Nouvelle Revue française.* [4]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe

***Bibesco, scrisoare către Emanuel Bibescu, fără dată.

Cele opt raiuri? Câteva sil ptămâni mai târziu, de la Posada, îi va scrie lui Emanuel, pe un ton care se voia glumeţ, despre temerea ei că Jacques ('opeau n-ar fi considerat-o suficient de inteligentă pentru n i trimite numărul din *NRF* pe care i-l promisese.

Un bilanţ amestecat

('cea ce îl uimeşte pe observatorul de azi este profesionalismul, voinţa de a-şi ţese pânza, de a-şi construi o reţea: are grijă cum dă dedicaţii, mereu elegante şi personalizate, îşi păstrează cu atenţie agendele cu adrese, cere la Hachette să-i fie trimisă cartea către un număr impresionant de cunoştinţe. Martha dă dovadă de un extraordinar simţ al comunicării, ştiind cum să-şi modeleze imaginea, cum să-şi ;ifirme unicitatea de prinţesă din Carpaţi, cu palatul ei din mima pădurii înconjurat de lupi, dar amintind şi că franceza c limba ei maternă şi că prin vinele ei curge sânge provensal. Ştie să cucerească şi profită de asta, cu riscul de a-şi trece opera în plan secund. Această dilemă o va urmări mult timp.

în plin succes parizian, Martha anunţă că se retrage pe moşia din România, pentru a se odihni şi a-şi regăsi echilibrul, după spusele ei, pentru a citi şi a reflecta. E adevărat, tânăra, care poate da impresia că e o mondenă mereu în mişcare, simte o profundă nevoie de singurătate şi de linişte. Ambivalenţa aceasta între frivolitate şi profunzime, superficialitate şi inferioritate e o caracteristică a personalităţii sale.

*

Viaţa nu e încă întru totul fericită. Abia reîntors în România, < leorge se îndepărtează din nou de ea şi se afişează la Bucureşti cu o roşcată impetuoasă, pe care

o potopeşte cu cadouri. Servitorii şuşotesc. Rudele nu scot o vorbă. Prietenii bârfesc. Durere-şi umilinţă pentru îndrăgostita care crezuse că îl recucerise la Paris şi o îngrozitoare singurătate în faţa temutei întrebări: „Ce are ea şi eu nu am?" Nimeni nu-i sare în ajutor. Valentine, soacra ei, închide ochii ca de obicei. Regula nescrisă a vremii, în acest mediu social, e să te porţi ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat. Trebuie să-ţi ţii rangul. Se mai întâmplă şi din astea.

Tânăra suferă şi învaţă să tacă. Dar este evident: infidelităţii compulsive a „soţului-prima dragoste" i se datorează orgoliul rănit şi dezamăgirea profundă care-i vor marca întreaga viaţă.

„New Posada"

Pentru a o binedispune, Valentine îi trece ştafeta nurorii. Ora „New Posada" a sosit.[1]

Noua stăpână a casei se întrece în decoraţiuni, vopseşte lemnăria în alb, tapetează camerele cu pânză de Jouy, comandă la Paris mobilă Art Nouveau şi vaze Galle; *Călăuza împăratului,* cu dolman roşu şi bonetă de blană, pictat de Renoir tronează acum în salonul mare. Mâinile harnice primesc ordine şi contraordine; covoarele persane se amestecă cu caşmirurile indiene, cu birourile şi comodele de secol XVIII aduse de la Menars, cu pieile de urs şi cu vasele Renaissance... Ferestrele cu geamuri înguste sunt înlocuite cu altele mari, pentru a lăsa să pătrundă lumina, iar perdelele de brocart cedează locul mătăsurilor uşoare. în exterior, Martha măreşte grădina, modifică tufişurile şi pune să se planteze copaci. George nu e întotdeauna de acord. Valentine e stoică. Martha se impune. Vor avea un cedru albastru de Liban şi câmpuri de narcise.

Ea e cea care primeşte acum, fericită să „creeze

legăturile”, după cum ziceau fraţii Bibescu, între invitaţi, să decoreze

*) Numită astfel de Martha în scrisorile ei din epocă.

masa cu o puzderie de flori. îi scrie lui Emanuel despre fericirea de a „fi responsabilă cu ordinea, cu frumuseţea şi cu eleganţa meselor”[1]. Seratele ei costumate sunt un succes, Bucureştiul monden aflat în vilegiatură vine pentru ele de la Sinaia. Până şi George intră în joc şi acceptă să se deghizeze.

Principesa Maria a României e o obişnuită a casei, iar fiul ei Carol, în vârstă de 15 ani, va sta aici în primăvară pentru a-şi îngriji o gripă rebelă. De câteva luni, Maria e oarecum din familie: chipeşul Barbu Ştirbey, soţul Nadejei Bibescu şi cumnatul Marthei, e amantul său. E foarte bogat, Iară îndoială mai bogat decât viitorul rege, e considerat toarte seducător şi i se spune Prinţul Negru. E şi fratele mai mare al Elizei, prietena ambiguă.

Martha primeşte primii oaspeţi parizieni, pe Herminie de La Brousse de Verteillac, ducesă de Rohan, şi pe fiica ei, Mărie, prinţesă Lucien Murat, amândouă femei de litere, tocmai revenite dintr-o lungă călătorie în Rusia ce îi va inspira ducesei cartea *Les Devoilees du Cauca.se: Notes de eoyage.* în numărul din 19 septembrie 1909, *Le Figaro* relatează: „Sosind din Caucaz, ducesa de Rohan şi prinţesa Lucien Murat sunt oaspeţii prinţului şi prinţesei George Bibescu la castelul de la Posada. Ele au fost primite în audienţă de regele şi regina României, care le-au invitat la un matineu muzical la reşedinţa lor de la Sinaia”. înseamnă consacrarea pentru Martha. „Noua” ei Posada e recunoscută la Paris, iar femeia înşelată îşi ridică fruntea.

Dimineţile sunt dedicate corespondenţei: Martha are grijă să-şi întreţină relaţiile pariziene. Cu Armând de Gramont, ginerele lui Elisabeth Greffulhe şi

prietenul lui Proust, leagă o prietenie epistolară. Ea i se adresează cu „dragă vere” şi vorbeşte de „marea simpatie reciprocă”[2] şi de „rudenia surprinzător de apropiată”[3]. Lui Robert de Montesquiou îi trimite ceştile

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Ema- miel Bibescu, fără dată. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Armând de Gramont, nedatată (1908-1910). *[3]) Ibid.*

persane pe care i le promisese, însoţite de câteva cuvinte amabile. Işi încheie scrisorile cu anunţul că va sosi în curând la Paris, invitându-şi totodată corespondenţii la castelul ei din Carpaţi.

Tânăra călăreşte prin pădure, îi citeşte pe Montaigne şi pe japonistul Hearn, la sfatul lui Emanuel. Se gândeşte la viitoarea sa carte, adună documentaţie despre Alexandru cel Mare. „Lucrez puţin, ceea ce contribuie la fericirea mea imediată”[1], scrie ea.

Albumul

Portretele Marthei din această epocă sunt numeroase şi de o incredibilă varietate. Cumnata ei, Nadeja, dar şi Emanuel, fotografi bucureşteni, prietenii care o vizitează o pozează în postura de regină a Posadei. Nu există platitudine în atitudinea ei şi în felul ei de a fixa obiectivul, dimpotrivă. Totul exprimă un amestec de orgoliu, de ardoare şi de farmec. Ca şi când tânăra şi-ar fi proclamat frumuseţea, ar fi revendicat-o, ar fi celebrat-o, ar fi imortalizat-o. E o sfidare a timpului care trece şi a soţului ei care nu vrea să ştie de ea. Perfecţionistă, are grijă la detaliile decorului şi costumelor, îşi pune în valoare atuurile, îşi evidenţiază tipul de frumuseţe, variază expresiile, se joacă cu obiectivul şi cu lumina. Martha apare, rând pe rând, voluptuoasă, în rolul reginei din Saba, înconjurată de suita sa care îi face vânt cu evantaiul, misterioasă în rolul de prinţesă bizantină cu ochii pe jumătate închişi, ţinând în mână o lumânare, sofisticată şi elegantă, împodobită cu smaralde, cu o blană de zibelină aruncată peste umerii goi, regală în rolul Mariei-Antoaneta, cu perucă şi aluniţă în colţul gurii, provocatoare în rol de ţigancă cu şal şi tamburină. La 23 de ani, Martha e la apogeul

frumuseţii sale. Are ochi imenşi, gura senzuală, faţa ovală, talia subţire, perfectă. Şi micuţa Valentina pozează, copila cu bucle blonde în vârstă de

---

**) Ibid.*

şase ani: gătită cu aripi de înger sau cu funde mari de mătase prinse în păr, pare mult mai puţin dezinvoltă în faţa obiectivului decât era mama ei la aceeaşi vârstă.

În această fază a afirmării de sine, urmând sfaturile lui Emanuel, Martha începe să ţină un jurnal. Va scrie în el până în ultima zi a lungii sale vieţi. Pentru a lăsa o urmă, pentru a încerca să înţeleagă, pentru a poza, în egală măsură, în faţa istoriei.

Vremuri nesigure

În scrisorile ei, descrie sărăcia care domneşte la sat. Tatăl ei îi împărtăşeşte adeseori neliniştile lui, ţara e instabilă, iar inegalităţile sunt prea mari. De când s-a recăsătorit cu Ionel Brătianu, şeful guvernului liberal, un reformist favorabil redistribuirii pământurilor, Eliza, în rol de naţionalistă înflăcărată, denunţă neîncetat falimentul elitelor româneşti, care, acuză ea, se ghiftuiesc şi pleacă din ţară. Fratele ei, Barbu Ştirbey, Prinţul Negru care are o moşie imensă la Buftea, dă un exemplu de exploatare modernă introducând cultura orezului şi bumbacului şi instruindu-şi mâna de lucru pentru a cunoaşte noile metode; el, amantul-mentor, este cel care o face pe principesa Maria să-şi iubească viitorul regat, România, pe care îl străbat călare în cursul escapadelor amoroase, şi cel care o convinge să adopte costumul naţional şi să vorbească româneşte.

Revoltele din 1907 sunt încă prezente în amintirea tuturor. Ele au izbucnit pe când principesa Maria petrecea câteva zile la Posada. Vestea le-a fost dată în puterea nopţii. Cete mari de ţărani înarmaţi cu furci se îndreaptă din toate colţurile ţării către Bucureşti. Acţiunea seamănă cu o revoluţie. Telefonul sună

neîncetat, deciziile întârzie, iar George şi Emanuel se hotărăsc să plece spre capitală în două maşini, pentru a pregăti sosirea în siguranţă a Marthei şi a principesei Maria, care vor veni cu trenul. La gară, George şi Emanuel le aşteaptă, li s-a întins covorul roşu, o gardă militară le prezintă onorul şi reprezentanţii autorităţilor îi oferă principesei buchete de flori. Ca şi când nimic nu s-ar fi întâmplat. Totul e calm. Generalul Averescu, numit în aceeaşi zi ministru de război, restabileşte ordinea prin represiune. Sunt 500 de morţi, împuşcaţi sumar, şi aproape 2.000 de arestaţi. Corcova, proprietatea fraţilor Bibescu, a fost jefuită şi incendiată. O vor reconstrui şi o vor reboteza „The Ashes" („Cenuşa"), iar Antoine o va numi de acum înainte „patria amară".

Problema redistribuirii pământurilor sfâşie partidele politice şi familiile marilor proprietari. Pentru George, care are energie antreprenorială, viitorul îl reprezintă industrializarea, drept care accelerează modernizarea fabricii de ciment, construieşte noi clădiri, importă din Germania linii de asamblare şi cuptoare rotative, îşi instruieşte muncitorii după principiile fordismului american şi introduce optimizarea livrărilor. Fabrica de la Comarnic va asigura familiei Bibescu, până la război, venituri confortabile.

O scrisoare a lui Marcel Proust

Plicul ajunge într-o dimineaţă la Posada, purtând data de 29 martie 1908. în primele rânduri îşi exprimă opinia fla- tantă despre *Cele opt raiuri:* „Sunteţi un scriitor desăvârşit, prinţesă, şi asta nu-i puţin când, precum o faceţi, prin scriitor înţelegem atâţia artişti reuniţi, un scriitor, un parfumier, un decorator, un muzician, un sculptor, un poet", dar tonul se schimbă

foarte repede şi devine profesoral atunci când îşi expune cele trei critici: o repetiţie, „trup de femeie”, pe care el o consideră vulgară, o frază în stilul lui Barres care aduce a pastişă — şi ce e mai rău abia urmează. Proust detestă recursul la figura de stil a apostrofei şi, fără prea multă delicateţe faţă de autoare, explică: „în sfârşit şi mai ales, i-am scris-o şi doamnei de Noailles, căci, după părerea mea, ea a înlăturat, pentru cel puţin cincizeci de ani de acum înainte, posibilitatea ca vreun artist să se adreseze direct unor oraşe”, iar apoi implântă cuiul: „Tot ce se va face în acest gen şi sub orice formă... totul va avea aerul de imitat după ea”[†††] [‡‡‡]. Lecţia e brutală. Ofensatoare. În tăcerea şi în singurătatea odăii sale din întunecaţii munţi Carpaţi, Martha e împresurată de îndoieli. îşi are oare locul în acest Paris literar care îi pare dintr-odată îndepărtat, ostil? Un lucru e cert: criticile lui Proust, cel pe care verii Bibescu îl laudă ca pe un zeu, au rănit-o profund şi n-au făcut decât să-i sporească ranchiuna faţă de Anna.

La un bal elegant, Martha nici nu-l va lua în seamă pe Proust, care stătea postat, „palid şi bărbos, cu gulerul paltonului ridicat peste cravata albă”, în pragul uşii, fixând-o cu privirea când dansa cu Fenelon. „Ai fi zis că voia să mă acapareze, să mă sechestreze.”[2] Mica răzbunare a unei scriitoare rănite.

---

†††’) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust,* ed. cit., pp. 41-43.

‡‡‡ Ed. rom. cit., pp. 70-71 – n. tr.] *[2]) Ibid.*, p. 8. [Ed. rom. cit., p. 34 – n. tr.l *) Premiul Marcelin-Guerin a fost acordat anual de Academia Franceză din 1872 până în 1976 (n. tr.l.

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Antoine, nedatată (iarna lui 1909).

Divina surpriză

Nimic nu-i prinde mai bine unui scriitor sfâşiat de nesiguranţă decât un premiu literar. Martha află că i s-a decernat Premiul Marcelin-Guerain* pe anul 1909, însoţit de un cec de 500 de franci. Dintre cei şapte autori din acel an, e singura femeie, şi se poate lăuda că a primit un premiu la 23 de ani, mai puţin decât Anna de Noailles la primirea unui premiu similar din partea Academiei Franceze, în 1902, pentru Le *Cœur innombrable.* E o revanşă delicioasă.

Dincolo de satisfacerea amorului propriu, de plăcerea de a primi telegrame de felicitare, poate de a-şi epata tatăl şi de a străluci în ochii lui George, cel mai important pentru Martha este că breasla o recunoaşte ca fiind o scriitoare adevărată. în scrisorile şi jurnalul ei, insistă asupra „meseriei" sale de scriitoare, asupra „muncii" ei. Nu e doar un hobby de mondenă. Martha trăieşte pentru scris.

Parisul sărbătoreşte literatura şi pe laureată. Martha şi George sunt invitaţi peste tot în iarna 1909. încep din nou turul ritmat al marilor nume pariziene, într-un vârtej de matineuri, dejunuri, ceaiuri şi dineuri, concerte private. îşi va aminti de balul Polignac, de balul Fitz-James şi de balul Rothschild, unde a dansat tot timpul, de un dineu la Ritz dat în onoarea ei de Maurice de Gheest, de dineurile foarte frecventate de la doctorul Le Bon, pe strada Vignon. Sezonul e tumultuos. E felicitată fără încetare pentru premiul luat, iar cartea e aşezată la loc vizibil în vitrinele tuturor librăriilor. Bărbaţii suspină, iar sultanul din Zanzibar îi trimite coşuri cu flori şi bijuterii.

îi scrie, încântată, lui Antoine Bibescu: „Nu ştiu ce au toţi de sunt aşa de amabili"[1].

E o fericire pe care Martha nu şi-o datorează decât sieşi.

George face o pasiune pentru aeronautică şi cumpără de la fraţii Voisin primele sale biplanuri, pe care le încearcă la Posada luându-şi zborul de pe marginea hăului. După mai multe încercări şi o cădere liberă de opt metri din care scapă nevătămat, realizează primul său zbor, de câţiva kilometri. Martha e acolo, la sol, George cel îndrăzneţ încă o seduce, iar ea îi împărtăşeşte gustul pentru viteză şi libertate. Preşedinte fondator al Aeroclubului Român, el îl invită în 1909 pe eroul epocii moderne, Louis Bleriot, care tocmai realizase prima traversare peste Canalul Mânecii. Cei doi se cunosc bine, Bibescu a investit în societatea sa. Cuplul Bleriot e primit cu mult fast la Posada, Martha organizează mai multe recepţii în onoarea lor, e admirat avionul care sosise cu trenul, demontat şi care trebuie remontat în întregime, pe un câmp, cu ajutorul mai multor mecanici. E un moment optimist, se ciocnesc pahare pentru viitor şi pentru progres. Pe 30 octombrie, Bleriot zboară şi face acrobaţii pe deasupra hipodromului Băneasa, în faţa membrilor Curţii Regale şi a unei tribune pline de oficiali scrobiţi. În fotografiile care imortalizează momentul, regina Elisabeta, îmbrăcată în ţinuta ei obişnuită de preoteasă druidă, se întreţine cu Alice Bleriot, purtând o blană albă şi pălărie cu pene, şi cu Martha, foarte zâmbitoare, în blană de vizon şi cu o imensă pălărie neagră. E o zi mare şi un succes pentru Bibeşti, care fac să sufle un vânt de modernitate peste România.

Atunci când George îşi însoţeşte soţia la Paris, o face cu intenţia de a-şi obţine brevetul de pilot. Martha e primul lui susţinător, capabilă să se scoale la patru dimineaţa pentru a-l vedea realizând, în decembrie 1909, de pe Bourget, un zbor de 15 kilometri şi reuşind primele sale trei viraje. Examenul

are loc la Pau, iar pe 23 ianuarie 1910, obţine cea de-a zecea licenţă internaţională de pilot. Pentru a sărbători evenimentul, îşi cumpără un Bleriot XI.

Martha nu uită niciodată, în corespondenţa şi în conversaţiile ei, să vorbească la superlativ despre cursele în automobil ale soţului ei, despre victoriile lui la volanul Mercedesului cu motor în şase cilindri, despre achiziţiile lui de avioane, şcoala de pilotaj şi participarea individuală la regate, despre zborul iniţiatic deasupra Dunării. Recunoaşte în scris şi prin viu grai: cel mai mult admiră la specia umană şi la George curajul fizic, îndrăzneala celui care priveşte moartea în ochi fără să tremure.

O frumuseţe elogiată

(-u prilejul unui dineu la familia Gramont, Martha îl întâlneşte pe pictorul Boldini, care o roagă neîntârziat să pozeze pentru el. E un privilegiu pentru ea, păşind astfel într-un cerc închis. Boldini are atât de mult succes, încât refuză comenzile femeilor din înalta societate care nu sunt pe gustul său. Ii plac cele longiline, cu ochii mari, cu gene şi sprâncene pronunţate, cu picioarele interminabile. Unele ţin nişte diete draconice înainte de a îndrăzni să se prezinte în faţa maestrului. Pictorul are o slăbiciune pentru prinţese şi pentru soţiile de bogătaşi, pe care le glorifică în postura de zeiţe ale frivolităţii şi snobismului. Martha va petrece ore întregi pe faimoasa canapea Louis XVI din modestul atelier de pe bulevardul Berthier nr. 41, în Arondismentul XVII. Ca toate celelalte, şi ea se supune „contorsionismului de poză", umorilor şi ordinelor lui Boldini, care se agită, comentează şi îşi muştruluieşte modelul, într-un amestec de italiană şi franceză. Are mâinile groase şi

degetele scurte, însă penelul lui trasează linii energice, nervoase, în culori strălucitoare. Portretul ei e unul dintre cele mai frumoase pictate de artist. Impactul asupra privitorului e copleşitor. Intr-o rochie neagră cu argintiu, prinţesa Bibescu pare a fi pe punctul de „a-şi lua zborul”[1]; trupul încordat, nerăbdător să se înalţe contrastează cu profilul visător şi părul vaporos peste care e aşezată, aproape neglijent, o diademă. Marthei îi place foarte mult cum arată în acest tablou. Dar, spre deosebire de alţi soţi care nu-şi exprimă rezervele şi semnează cecurile exorbitante, George dă glas furiei sale. Soţia lui e provocatoare. Decolteul adânc aduce cu al unei cocote. Nu vrea să plătească pentru tablou. Nu se lasă înduplecat nici de titlul *Aeroplanul* dat tabloului pictat în onoarea isprăvilor sale, nici de ameninţările Marthei că îşi va vinde smaraldele pentru a-l cumpăra. Tabloul rămâne în atelier.

Vuillard, prietenul fraţilor Bibescu, îi va face şi el un portret. Martha apare în el ca o frumuseţe clasică şi tabloul îşi va găsi un loc la Posada.[2]

') Acestea sunt cuvintele Marthei Bibescu. [2]) Portretul se află azi la Muzeul de Artă din São Paulo.

O imprudenţă

O avertizase: „Spuneţi-i Marthei că, dacă vrea să îşi facă o situaţie la Paris, trebuie să treacă pe la mine”. Cea în cauză nu se prezentase.

Şi totuşi Elena Văcărescu nu e fitecine. Născută în 1864 la Paris, această descendentă a unei familii boiereşti fusese doamna de onoare a reginei Elisabeta a României, care prinsese drag de ea; moştenitorul tronului, Ferdinand de I lohenzollern-Sigmaringen, se îndrăgostise nebuneşte de ea, însă regele Carol

respinsese categoric ideea unei căsătorii cu o tânără românca. Regina se încăpăţânase atât de tare să ia apărarea iubirii, încât regele o exilase din regat pentru câteva luni, până a revenit la o atitudine raţională, iar Ferdinand, somat să-şi găsească o altă logodnică cu sânge regesc, s-a căsătorit cu Maria de Saxa-Coburg.

Părăsita îşi stabilise cartierul general la Paris şi îşi consacrase viaţa literaturii, ca şi când ar fi intrat într-o mănăstire. ()pera ei abundentă – poezie, librete de operă, teatru — a fost distinsă cu premii prestigioase, precum Premiul Archon-Des- perouses al Academiei Franceze, în 1889. Cărţile ei *Chants d'aurore şi Nuit d'Orient* au avut un succes imens, iar Parisul monden politic şi artistic se înghesuia în salonul ei. Cea pe care toţi o numesc „ambasadoarea spiritului românesc în Franţa" e o glorie naţională în România, tinerele talente o venerează şi e prima femeie aleasă în Academia Română.

Vânjoasă, cu sprâncenele negre apropiate, având încă din tinereţe bărbie dublă, cu nasul ei coroiat şi părul creţ, Elena Văcărescu este o răzvrătită cu accent şi un umor caustic. în 1904, ea denunţă nedreptatea Academiei Goncourt faţă de femei şi creează, împreună cu Anna de Noailles, strămoşul Premiului Femina, acordat de un juriu feminin (numit multă vreme Premiul Elena Văcărescu).

De ce a ignorat-o Martha cu superbie? Elena nu-i va ierta niciodată femeii mai tinere cu douăzeci de ani decât ea faptul că nu i-a făcut vizita de omagii care se impunea.

Orgoliul tinereţii poate fi un sfătuitor foarte prost.

O himeră prusacă

În primăvara lui 1909, Kaiser-ul şi-a trimis fiul în România, într-o călătorie oficială; prinţul moştenitor Wilhelm al Prusiei, zis Kronprinz-ul, trebuia să-i

înmâneze unchiului Carol, regele României, bastonul de feldmareşal prusac cu ocazia împlinii a 70 de ani, în cadrul festivităţilor ce aveau loc în cinstea lui. George şi-a pus la dispoziţie Mercedesul şi şoferul, deoarece Curtea Regală nu îşi cumpărase încă un automobil.

Frumosul tânăr cu mustaţă, în vârstă de 26 de ani, care posedă arta de a pocni din călcâie şi de a-şi fixa ochii albaştri ca oţelul în cei ai interlocutorului său, face colecţie de idile, în timpul marelui bal cu torţe de la Buftea, pe care Nadeja Ştirbey îl dă în onoarea oaspetelui imperial, acesta o curtează asiduu pe Martha. După câteva dansuri – el valsează divin – şi complimente la adresa frumuseţii şi inteligenţei sale, îi cere lui George permisiunea de a-i scrie minunatei lui soţii şi de a primi din partea ei un portret. Suficient ca să alimenteze cele mai extravagante zvonuri la Curtea României. Bi- beştii vor fi invitaţi la Berlin în iunie. George va profita de ocazie pentru a intra în posesia unui nou Mercedes. De cum au ajuns la hotelul Bristol, Kronprinz-ul, foarte nerăbdător, se anunţă la recepţie, încălcând toate regulile de protocol şi de securitate.

Martha se emoţionează, George rămâne impasibil, iar Kronprinz-ul le face onorurile Berlinului: cuplul Bibescu va avea privilegiul de a trece pe sub Poarta Brandenburg (la acea vreme, doar familia imperială avea acest drept) pentru a lua ceaiul cu soţia lui, prinţesa Cecilia, care e însărcinată cu al treilea copil şi are nevoie de distracţie; se plictisesc de moarte la palatul de la Potsdam. Kronprinz-ul îi va duce la cursele de la Hamburg, unde îi sunt prezentaţi împăratului. Martha povesteşte cu exaltare şi în detaliu, pentru Antoine şi Emanuel, momentele sale berlineze. Ca o fetiţă uimită. Ca o fetiţă care vrea să uimească.

Turneul imperial continuă la Kiel, unde are loc regata anuală. Bibeştii iau loc în vasul lor de agrement, pe care Martha l-a botezat *Zoe,* în semn de omagiu pentru bunica Brâncoveanu-Bibescu, şi care are echipaj francez. George şi-a adus barca de curse şi participă la concurs. Evenimentul e deopotrivă sportiv şi monden, lumea bună prusacă şi austriacă îşi primeşte oaspeţii pe iahturi, iar Bibeştii înlănţuie dineurile şi galele. Tânăra îi povesteşte vărului Antoine un episod important: „În această dimineaţă, împăratul ne-a invitat pe *Hohenzollern.* M-a plimbat peste tot, arătându-mi întregul vapor. Insistă să rămân până pe 27, fiindcă pe 26 seara va avea loc un mare bal dat de cei trei fii ai împăratului”[1]. Iar lui Emanuel îi descrie încântarea ei atunci când Kronprinz-ul i-a cântat la vioară, ca şi când i-ar fi făcut o serenadă.

Există şi o seară în care el se arată plin de iniţiativă..., dar totul reintră repede în normal, abia dacă are câteva palpitaţii şi îmbujorări, George nu e niciodată prea departe, iar garda personală nu-l părăseşte pe prinţul moştenitor.

Cum se explică avânturile lirice ale Marthei din jurnal şi din corespondenţă? De ce acest succes facil a îmbătat-o atât de tare? De fapt, toată lumea cunoştea în epocă reputaţia moştenitorului imperial, care avea multe metrese, de toate categoriile sociale şi de toate vârstele, şi care întreţinea de ani de zile o relaţie cu celebra cântăreaţă americană Geraldine Farrar. O curtase cu destulă asiduitate şi pe Gladys Deacon, viitoarea ducesă de Marlborough, îi oferise o brăţară pe care ea, în cele din urmă, i-a restituit-o, povestea făcuse înconjurul saloanelor.

Când, în ianuarie 1910, familia Bibescu îi însoţeşte pe principele Ferdinand şi pe principesa Maria în vizita oficială la Berlin, prinţesa Cecilia dă câteva

semne de iritare, iar Kronprinz-ul pare mai puţin asiduu.

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Emanuel, nedatată.

Se leagă o relaţie epistolară.[1] Corespondenţa purtând însemnele imperiale este livrată la Posada în mâinile destinatarei de către un reprezentant diplomatic, iar conţinutul variază prea puţin. Kronprinz-ul i se adresează cu „Draga mea mică prinţesă", cere mereu noi fotografii pe care le etalează pe biroul lui, se confesează, vorbeşte mult despre stările sale de spirit, în engleză şi în germană. Stilul şi conţinutul sunt inconsistente, însă Martha nu se plictiseşte, răspunde pe un ton voios, îi trimite câteva cărţi, *Memorialul de la Sfânta Elena* şi noile cărţi ale lui Anatole France, pe care el nu le va citi.

Este evident că soţia rănită îi transmite un mesaj lui George: tu cu femeile uşoare, eu cu împăraţii...

Iar în relaţia cu lumea exterioară, Martha crede că repară umilinţa suferită întreţinând dubiile cu privire la natura relaţiilor sale cu această cucerire de primă mână. Nici nu bănuieşte cât de mult o va costa acest capriciu imperial.

Acolo unde cade fulgerul[2]

Un foarte proustian Paris monden se înghesuie la balul prinţesei Eugene Murat în iarna lui 1909. Cei care nu sunt invitaţi se lamentează că nu au primit cartonaşul mult aşteptat. Violette, stăpâna casei, personalitate puternică, are toane, îşi triază invitaţii, îi detestă pe plicticoşi. Martha îşi face o apariţie remarcabilă, sublimă, într-o rochie de tul învolburat şi muselină de mătase neagră brodată cu paiete aurii, cu

o trenă uşoară pe care o trage după ea şi împodobită cu celebra diademă de smaralde. În pofida complimentelor, laudelor şi suspinelor, decide să plece acasă. Pe treptele din marmură albă şi pe covorul purpuriu al reşedinţei, Martha,

*) Se află la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco. [2]) Subtitlu inspirat din titlul operei postume a Marthei Bibescu, *Ou tombe la foudre,* publicată în ediţie limitată de Grasset.

escortată de Emanuel Bibescu şi Constantin Brâncoveanu, cavalerii ei — George refuzase să vină, detesta balurile —, coboară cu graţie, sporovăind vesel în vreme ce un tânăr elegant urcă treptele şi, cu o familiaritate de neimaginat în acea epocă, o priveşte drept în faţă şi îi barează drumul intinzând un braţ. Martha e furioasă. Verii ei, perfect educaţi, fac prezentările aşa cum se cuvine, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Ea întoarce spatele fără un cuvânt. Acest „prost crescut", cum îl va numi o vreme, e un celibatar de 30 de ani, Charles-Louis, prinţ de Beauvau-Craon. Martha il va descrie mult mai târziu în jurnalul ei: „O faţă în unghiuri ascuţite; ochii albaştri, foarte clari şi limpezi şi tenul de floare sau de mască de carnaval; un nas mare peste o bărbie lată [...]. Capul prea mic pentru talia sa mare şi aerul de obiect şlefuit, lustruit, mângâiat, netezit, ca o operă de artă făcută să placă doar unora, de secole după secole de viaţă în aer liber"[1].

Prinţul de Beauvau-Craon iese la atac. A doua zi, îi trimite un coş de trandafiri şi un cuvânt de admiraţie, aranjează să fie invitat la recepţiile la care vine şi ea, se prezintă în rol de adorator la şedinţele de la Boldini, o însoţeşte în I ungi plimbări prin grădinile de la Versailles şi Luxembourg, îndrăzneşte chiar să li se alăture Bibeştilor la Pau pentru a asista la evenimentul aeronautic al acordării primelor brevete

de pilotaj. La regata de la Kiel, unde concurează George, Charles-Louis e prezent, face pe cavalerul îndatoritor la recepţiile, dejunurile şi dineurile de gală care au loc pe iahturi. Se invită la Posada, nerăbdător să descopere palatul reginei sale din Carpaţi. George nu se neliniştеşte, Marthei îi plac succesele, nu-l are ea la picioare şi pe Kronprinz? E ocupată, deci el poate să-şi vadă de viaţa lui.

Charles-Louis are farmecul şi manierele aristocraţiei franceze, cele care o fac pe Martha să viseze, iar pasiunea lui o tulbură cu fiecare zi tot mai mult. Adulterul e ceva

*) Jurnalul Marthei Bibescu din 13 iulie 1970, fond privat.

obişnuit în epocă, aşadar de ce nu şi ea? Nu e o soţie neglijată? Ar suferi George? în iulie, tânăra se află la o cură termală la Luxeuil, nu departe de Haroue[1], proprietatea familiei Beauvau, unde Charles-Louis se dusese singur. Se întâlneşte cu el, devin amanţi. E epoca marii iubiri şi a promisiunilor. „Charley" e pasional şi delicat; moştenitorul fără altă ocupaţie are tot timpul să o venereze. Să fie vorba despre dragoste? Sunt fericiţi şi nu o ascund, unii servitori sunt contrariaţi, bârfele circulă rapid, îl vizitează împreună pe vecinul lor, Maurice Barres. Charles-Louis o va duce şi la Saint-Assise[2], cealaltă proprietate a familiei, sunt primiţi de personalul în livrea şi cu aer înţepat, dar tinerii amanţi absorbiţi de iubirea lor nu remarcă nimic, se joacă de-a grădinarii, plantează tuberoze şi glicină, citesc pe terasă *Une passion fatale (O pasiune fatală)* de Barthet, se plimbă călare, indiferenţi la tot ce se află în afara lor. Orbiţi de propria fericire, se reîntorc cu maşina la Paris, prin noaptea caldă şi parfumată, cu pletele în vânt şi cu buchete de flori în poală. A doua zi după escapada campestră, Martha primeşte coşuri de trandafiri de la Haroue şi Saint-Assise, pregătite şi expediate de grădinarul-şef din dispoziţia prinţului. Cei doi visează la un voiaj la Roma. Charley o adoră, vrea să o ia de

soţie, ea trebuie să divorţeze, religia ortodoxă îi permite. El va abjura dacă e nevoie, va renunţa la tot pentru ea.

’) în Meurthe-et-Moselle. [2]) în Seine-et-Marne.

IV

Sentimente confuze (1911-1916)

Iz de scandal

La Paris, iubirea ia chipul adulterului, cu complicitatea cameristei Mărie Zufall. Iar în public, Charles-Louis e nedespărţit de Martha, care radiază. Amanţii sunt tineri şi frumoşi, pasiunea lor sare în ochi, nu sunt întotdeauna prudenţi, o lipsă de grijă faţă de regulile rigorii ce se impun 1 n astfel de circumstanţe.

Prinţesa de Beauvau-Craon e scandalizată. Şi o spune cu voce tare. Faptul că fiul ei s-a afişat cu această femeie măritată în faţa personalului de la

Haroue şi Saint-Assise, reşedinţele familiei, a şocat-o în mod deosebit. În ochii prin- ţesei-mame, născută Gontaud-Biron, care are un caracter puternic şi convingeri clare în privinţa numelui, rangului şi religiei, fiul ei şi-a încălcat toate îndatoririle. Charles-I xiuis e băiatul adorat, unicul, moştenitorul unei genealogii prestigioase; l-a convocat pentru o explicaţie directă. El i-a vorbit despre dragoste şi fericire, ea o acuză pe acea femeie că l-a vrăjit, îi reproşează că se lasă în voia sentimentelor. Şi se rostesc cuvintele definitive: ea nu va accepta niciodată o căsătorie cu o străină divorţată, nu va accepta niciodată ca fiul ci să renunţe la propria-i credinţă. Ar muri dacă s-ar întâmpla asta. E cazul să-şi revină în simţiri şi, iată, prinţe- sa-mamă tocmai a găsit două fete drăguţe, de familie bună şi foarte bogate. Nimic din toate astea nu s-ar fi întâmplat dacă Charles-Louis s-ar fi hotărât să se însoare, are 30 de ani, oate e nevoie să-i amintească? Pentru viitor, prinţesa le cere mai multă discreţie fiului ei şi femeii aceleia.

Către sfârşitul vieţii, Martha avea să pună în ordine şi să adnoteze scrisorile lor de iubiţi, adunându-le în două dosare voluminoase. îşi scriu aproape zilnic, căci, îşi promit, nimic nu-i poate despărţi, iar aceste scrisori sunt „comuniunea lor de zi cu zi”[1]. Dar, după vremea elanurilor înflăcărate şi a marii vâltori, vine şi cea a primelor fisuri. Martha îl mustră pe iubitul ei, îl învinuieşte pentru „spiritul de copil răsfăţat”[2], îl îndeamnă să îşi întărească credinţa rugându-se, îi cere să studieze *Cugetările* lui Pascal. E o femeie lucidă. La Paris, divorţul e o condamnare la moartea socială. Şi apare şi îndoiala: Charles-Louis se pricepe la dragoste şi la jurăminte, dar va reuşi oare să-i ţină piept mamei lui? Ce va obţine? Iar după aceea, ce se va alege de ei? în primăvara lui 1911,

femeia în vârstă de 25 de ani oscilează, se agaţă de această iubire, nu mai ştie ce să creadă, consultă un ginecolog care îi spune că poate face copii şi se grăbeşte să-i dea vestea lui Charles-Louis. Fără să ştie prea bine de ce. Apare apoi sora lui mai mare, Henriette d'Harcourt, care vrea să o întâlnească pe amanta fratelui său ca să o asigure de bunele sale intenţii, să o ajute să găsească o soluţie, rolul ei în poveste e ambiguu şi creează şi mai multă confuzie... De acum, Martha îi dă întâlnire iubitului ei pe băncile de la biserica Saint-Augustin, cei doi se roagă la Dumnezeu înainte de a ceda ispitelor trupului. Pasiunea lor e carnală şi, când Charles-Louis îi spune A[111] fost creaţi unul pentru celălalt. Avem aceeaşi piele. Niciodată un alt corp nu va putea să mă facă mai fericit decât al tău"[3], Martha se abandonează.

George e şocat de poziţia lui de soţ înşelat, de lipsa de discreţie a soţiei lui, de agitaţia mondenă. „Această primă

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, două dosare de corespondenţă „Beauvau-Craon". [2]) *Ibid.,* scrisoare nedatată. [3]) Declaraţie transcrisă în jurnalul ei, fond privat, 8 ianuarie 1912.

dată" a soţiei lui îl destabilizează mult mai mult decât ar fi crezut. Ameninţă cu duelul. Verişoarele Elisabeth Greffulhe şi Anna de Noailles se amestecă şi îl sfătuiesc să vorbească cu confesorul lor, abatele Mugnier. Soţul îi mărturiseşte abatelui disperarea sa. N-a ştiut să o facă fericită, se va schimba, vorbeşte despre vina reciprocă, Martha are „un caracter infernal", deşi recunoaşte „că e adorabilă".[1] E gata să o ierte dacă se întoarce la el. El e cel care suferă. Ea este femeia lui, mai presus de toate celelalte care nu contează. Confesorul cunoaşte foarte bine aceste necazuri de soţ infidel care e înşelat şi, foarte abil în rolul de interpus în situaţii delicate, găseşte cuvintele

liniştitoare. Personal, simte faţă de această afacere un fel de jubilaţie, pe care o descrie în jurnal: „Ce lucru uimitor să fiu amestecat astfel în colţuri de istorie literară şi amoroasă care mi-au trezit atât de mult curiozitatea!”[2]

Martha şi abatele s-au revăzut pe i mai 1911, la o cină, la verii Gramont. Reîntors acasă, confesorul saloanelor scria că a fost „fermecat de această tânără romăncă cu înfăţişare foarte plăcută şi a cărei conversaţie era, pentru mine, proaspătă şi fierbinte, rouă şi foc”[3], ea îi recomandă să îl citească pe Claudel şi, provocatoare, spune cu voce tare la masă: „Cel care îşi pierde sufletul şi-l salvează”[4]. Abatele şi prinţesa îşi scriu şi îşi telefonează în fiecare zi, ea îl invită la prânz, la cină, se plimbă împreună la Versailles, vorbesc despre Chateaubriand, despre iubire şi despre suferinţele din iubire. El va aşeza cu religiozitate pe biroul lui o fotografie cu ea copilă.

Saloanele devin tot mai interesate de întreaga situaţie. Martha ştie, face impresie, acceptă invitaţiile, se arată elegantă, foarte frumoasă, în pofida frământărilor interioare. Acum, George o însoţeşte la fiecare ieşire, ca în 1908. Gura lumii cleveteşte. Se ştie că abatele Mugnier e la curent, se stă mult de vorbă cu el. Armând de Gramont, ginerele lui Hlisabeth Greffulhe, care se arătase totuşi foarte prietenos

’) Abatele Mugnier, *Journal,* ed. cit., p. 215. *[2]) IbuL,* p. 210. *[3]) Ibid.,* p. 211. *[4]) Ibid.*

faţă de Martha până atunci, îi şopteşte confesorului că „el nu crede în ea, că nu îi face bine soţului ei”[1]. Familia Clermont-Tonnerre, contesa Armand insistă pe lângă abate că Martha nu trebuie să divorţeze, fiindcă „această căsătorie ar ucide-o pe prinţesa de Beauvau”[2] şi, la sfârşitul dineuri- lor, toţi aceşti

oameni sunt de acord asupra unui aspect: „Mai bine să-i fie amant”[3]. Se înţelege de la sine că familiile Beauvau şi Gontaut sunt înrudite cu toate familiile aristocratice pariziene, toţi îi vor binele dragului lor Charley şi se socotesc îndreptăţiţi să-şi dea cu părerea: „Charles-Louis o iubeşte cu simţurile”[4],,Această căsătorie va fi o nenorocire pentru amândoi”[5], „Ar provoca o revoltă în societate”§§§ ****. Tânăra ştie toate astea, riscă să fie ostracizată de acest Paris monden pe care a luptat atât de mult să îl cucerească.

Martha îşi găseşte alinarea în lecturile spirituale, citeşte, reciteşte şi adnotează Cartea III, „Despre consolarea interioară”, din *Imitaţia lui Cristos*[1], dar şi Regula Sfintei Tereza. în misive lungi şi frumoase, îi mărturiseşte abatelui Mugnier elanurile sale mistice, dorinţa de a intra în viaţa religioasă.†††† O ardoare pe care abatele nu o încurajează, el o sfătuieşte să se reapuce de scris. Valentine, soacra ei, are în vedere un *status quo* conjugal şi se angajează să îl determine pe George să-şi ducă viaţa cu şi mai multă discreţie. Emma nu e de nici un ajutor şi, ca de obicei, nu ştie să vorbească decât despre sine. Ion Lahovary, tatăl ei, îi va spune cuvintele care o vor tulbura: „George a fost şi rămâne prima ta dragoste şi deci singura ta dragoste”‡‡‡‡.

*

Povestea continuă totuşi. Scrisorile lui Charles-

§§§*) Ibid.* [2]*) Ibid.,* p. 215. [3]*) Ibid.* [4]*) Ibid.* [5]*) Ibid.* [6]*) Ibid.*

****) Operă religioasă atribuită lui Thomas a Kempis, pe care Martha o citeşte în traducerea lui Felicite-Robert de Lamennais (1825).

††††) V. Princesse Bibesco, *La Vie d’une amitié: Ma correspondance avec l’Abbe Mugnier, igu—1944,* vol. 1 (1911-1921). [9]) BnF, NAF 28220,

‡‡‡‡fonds Marthe Bibesco, note disparate.

Louis nu vorbesc de acum decât despre un singur subiect, viitoarea sa căsătorie şi alegerea pe care trebuie să o facă între cele două fete peţite de mama lui. Cântăreşte avantajele domnişoarei Aşi ale domnişoarei B, sănătatea lor, averile, dorinţa pe care i-ar putea-o inspira... Suntem foarte departe de înflăcărarea şi de îndrăzneala lui Joseph de Caraman-Chimay care îşi impusese în faţa familiei indignate iubirea pentru frumoasa şi controversata Theresa Tallien...

Urmează apoi, din nou, misivele arzătoare, întâlnirile sub supraveghere ca să îşi spună adio pentru totdeauna, în fine câteva zile din septembrie 1911 pe care le petrec împreună la Graz, în Styria. După bucuria regăsirii şi contopirea trupurilor, sunt cuprinşi de disperare şi de melancolie. Amanţii dezamăgiţi se despart pe un peron ceţos de gară. Urmează scrisori cotidiene, cu acelaşi refren, aceleaşi incoerenţe, să plece departe, să renunţe la tot, să înceapă procedura de divorţ, să aleagă o logodnică.

Fuga la Alger

Sfâşiată între visările sale livreşti şi luciditate, între beţia simţurilor şi aspiraţiile mistice, între un soţ pocăit şi un amant veleitar, Martha decide să se retragă câteva săptămâni la mănăstirea carmelitelor din Alger, găzduită de stareţa şi fondatoarea acesteia, Jeanne Bibescu, verişoara primară a lui George, „Mere Benie de Jesus”, după numele său religios, „Benie” pentru familie, care se declarase gata să o ajute spiritual pe drumul spre regăsirea păcii interioare. Au convenit că îşi va petrece zilele la mănăstire, însă va locui la hotel.

Pe 5 noiembrie 1911, Martha pleacă din Bucureşti

cu Orient Expressul, însoţită de fiica ei, de institutoarea englezoaică, Miss Chatfield, şi de fidela sa cameristă, Mărie Zufall. De la Lyon, unde se reîntâlneşte cu Charles-Louis, petrecând câteva ore fierbinţi în braţele lui (amantul va primi, câteva zile mai târziu, la Paris, rochia de mătase roz din acea seară, ca amintire), pleacă spre Marsilia, unde, în camera de hotel, o aşteaptă un magnific buchet de trandafiri roşii şi o telegramă de la George, cu aceste cuvinte simple: „Mogoşoaia e a noastră", ceea ce are rezonanţa unui nou început. Palatul la care visa de ani întregi o aşteaptă.

Martha, care aspira la linişte şi la frumuseţe, ajunge la Alger în plină dramă. Pius X tocmai ordonase închiderea mănăstirii carmelitelor şi o dezlegase pe stareţă de jurământ. Toate surorile trimise în viaţa laică aleargă pe coridoare, înnebunite şi plânse, târându-şi bagajele spre necunoscut. Benie, care îşi consacrase zestrea şi viaţa construirii mănăstirii, e un spirit visător în vârstă de 50 de ani. în 1903, obţinuse o audienţă la preşedintele Consiliului, fostul seminarist şi anti- clericalistul Emile Combe, pe care îl făcuse să se răzgândească într-o jumătate de oră. între secularist şi carmelită s-a legat o prietenie tandră. Vor schimba între ei scrisori şi fotografii, Combes va evoca „margaretele de cimitir care înfloresc în părul dumneavoastră", Benie îi va lăuda „aleasa blândeţe"[1], se vor vedea de mai multe ori la Paris. Acest lucru ajunge la urechile arhiepiscopului de Alger, căruia nu-i e deloc pe plac, deja şocat de prinţesa-stareţă care îndrăznise să se exprime împotriva celibatului preoţilor şi de zvonurile nebuneşti care se răspândiseră cu privire la moravurile carmelitelor. Sosirea Marthei, verişoara românică ortodoxă, cu reputaţie de mondenă adulterină, nu lăsase nici ea o impresie plăcută.

Trebuiau luate măsuri tranşante. Indignată, stareţa se revoltă, e la ea acasă în această mănăstire, nu va pleca.

Martha reuşeşte să o calmeze. Nu e lucru uşor. Pe 25 noiembrie 1911, se îmbarcă cu destinaţia Franţa şi îl anunţă pe George de întoarcerea ei precipitată, spunându-i că Benie, care crescuse la Mogoşoaia, e fericită că a cumpărat-o el.

') Christine Oddo, *La Princesse Jeanne Bibesco: Une femme, le cârmei, la Republique,* Cerf, Paris, 2007, pp. 177 *sq.*

Fosta călugăriţă îşi reia la Paris vechiul titlu de prinţesă Jeanne Bibescu, îşi va recupera bunurile cu ajutorul lui < 'ombe şi va fi primită în toate saloanele, visând să se mărite şi dând în cărţi. Va fi deseori bârfită pe la spate. Cât despre Martha, aceasta nu va mai repeta experienţa mistică; abatele Mugnier are în mod sigur dreptate când îi strecoară că aventura algeriană a fost un semn şi că vocaţia ei pe pământ nu e să fie călugăriţă...

*

I)e cum soseşte la Paris, Martha află că sora ei, Ioana, murise de holeră. Avea 31 de ani şi lăsa în urmă un băieţel de nouă ani, Jean. Tânăra divorţase şi se recăsătorise în 1906 cu Radu Văcărescu, era în sfârşit fericită. E sfâşietor. Cele două surori crescuseră împreună, suferiseră împreună. Martha îşi aminteşte de visele ei de fată şi de primele baluri, Jeanne, cum îi spunea, era mereu veselă şi plină de viaţă. Sora mai mare îşi admira sora mai mică, fără nici o gelozie, venea des la Posada, îi plăceau seratele costumate, dar mai ales ştia să asculte şi să nu judece; Martha îi făcuse multe confesiuni în lunile din urmă.

Ion Lahovary, care şi-a pierdut fiica, îi scrie Marthei aceste cuvinte emoţionante: „Tu eşti ultima, singura rămasă din trioul iubit al copiilor tinereţii noastre, din anii în care încă nu ştiam ce înseamnă nefericirea”[1]. Printre amintirile celor două surori dinainte de căsătoriile lor, a regăsit versurile din Musset şi Hugo pe care ele le copiau de mână, florile pe care le lipeau în albume, fotografiile lor patinând în parcul Tir aux Pigeons.

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoarea lui Ion Lahovary către Martha Bibescu, din 2 ianuarie 1912.

Acalmia

Charley a plecat să-şi cunoască logodnica, însoţită de viitoarea soacră, într-o călătorie pe Coasta de Azur şi în Corsica. După-amiezile Marthei sunt dedicate lucrului, adesea la Biblioteca Naţională de pe strada Richelieu, Emanuel trece să o vadă după cină, ea îi citeşte pasaje din cartea ei, vorbesc despre Jeanne. în cursul acestei ierni, se împrieteneşte cu faimosul doctor Gustave Le Bon. Personajul cu barbă maiestuoasă şi ochi pătrunzători va trece prin purgatoriul Istoriei din cauza tezelor sale rasiste şi misogine, dar în acea epocă se bucura de un succes mondial cu *Psihologia mulţimilor,* cartea care a pus bazele psihologiei sociale, şi era autorul francez cel mai citit în străinătate. îi plac discuţiile cu tânăra prinţesă, o introduce în cercul lui de iniţiaţi, cei care au privilegiul de a fi invitaţi la cinele sale intime, niciodată cu mai mult de şase participanţi, desfăşurate după un ritual bizar, la lumina unor lămpi roşii, pe o faţă de masă roşie, în jurul unui fel de mâncare roşu, homar sau friptură de vită, lângă un schelet ale cărui orbite se aprind în roşu. Trebuie să te supui regulilor stabilite de amfitrion, care ciocăneşte în pahar şi impune subiectul de conversaţie. La Le Bon, Martha întâlneşte trei bărbaţi care vor însemna mult în lunile care urmează: Raymond Poincare, preşedintele Consiliului de Miniştri şi ministru al afacerilor externe, Aristide Briand, ministrul justiţiei, şi Aleksandr Izvolski, ambasadorul Rusiei, prieten cu tatăl ei, foarte apreciat la Paris.

Martha e primită adeseori la Ambasada României, unde ia parte la dejunuri intime sau la recepţii oficiale, la unchiul ei, Alexandru Lahovary. Se laudă că a fost aleasă să prezideze masa de onoare cu ocazia unui mare dineu, în vreme ce Elena Văcărescu a trebuit să se mulţumească să stea într-un colţ de masă, între două

personalităţi de rang secund.

Se simte mai bine.

Amorul cavaleresc

În relaţia cu George, tonul se îmblânzeşte, devine aproape tandru: „Poate că vom fi mai fericiţi pe viitor sau, în orice c;iz, mai înţelepţi. Sper că eşti bine”[1].

Martha se declară încântată de noua ei reşedinţă din H! I ada Faubourg-Saint-Honore nr. 71, la parter, cu ferestre mari care dau spre grădină, casă pe care o numeşte „acvariul meu”, cu mobilier de la marile firme pariziene. George plăteşte cu eleganţă facturile. În ianuarie 1912, cei doi cinează între patru ochi, vorbesc despre Mogoşoaia, Martha promite că se va ocupa de amenajare, George, că va pune la dispoziţie fondurile necesare. Discută şi despre avioanele lui, pe care le numeşte „păsările”, despre înfiinţarea Ligii Naţionale Aeriene române, proiectul lui de suflet. Martha il încurajează şi îl susţine cu toată sinceritatea: „Ştii că îţi iubesc şi îţi admir opera”§§§§ *****.

Dar atunci când află că eroul aerului e supărat şi se plânge de aventurile sale conjugale în faţa verilor Noailles şi Guiche, reacţia ei nu se lasă aşteptată: „Fii curajos. Arat ă-te stăpân pe tine. E singurul mod în care poţi fi stăpân peste ceilalţi”†††††. Martha se teme de bârfele pariziene, dar, mai presus de orice altceva, ea, care nu *a* jucat niciodată rolul soţiei îndurerate, aşteaptă de la George ca şi e] să facă la fel.

Soţul îşi va obţine iertarea mergând la Elena Văcărescu ca să recupereze o scrisoare ajunsă la aceasta din greşeală şi citită abuziv — îi era destinată

§§§§9 BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către George

*****Bibescu, dec. 1910. [2]*) Ibid,* scrisoare către George Bibescu, febr. 1910.

†††††*) Ibid.,* scrisoare către George Bibescu, apr. 1911.

unei alte Văcărescu, Jeanne, sora Marthei. Scrisoarea era compromiţătoare, se spuneau multe despre iubire şi despre Charles-Louis.

Vârtejul acestor luni le-a arătat Marthei şi lui George natura şi forţa relaţiei lor, aceea a unui acelaşi regret, după tinereţea lor pierdută şi după o fericire pe care au ratat-o.

Dovada o reprezintă corespondenţa lor, dialogul nu se în- , trerupe niciodată, îşi dau porecle tandre, folosesc expresii care sunt doar ale lor şi, mai ales, îşi mărturisesc dezamăgirile şi îndoielile, iar uneori şi speranţele. Cu accente de sinceritate care îl emoţionează pe cititorul indiscret.

A doua carte

în primăvara lui 1912 apare, la Hachette, într-o ediţie legată în piele, o cărticică având un titlu lung: *Alexandre Asiatique ou l'histoire du plus grand bonheur possible {Alexandru Asiaticul sau povestea celei mai mari fericiri posibile}*. E o poveste, avertizează Martha, nu e, în mod cert, o biografie istorică, în pofida cercetărilor făcute la Biblioteca Naţională. A tăiat o pădure ca să facă o cutiuţă – avea să spună.

Abatele Mugnier, care o încuraja în vocaţia ei de scriitoare, îi scrie: „Alexandru al dumneavoastră e, în fond, un Chateaubriand al săbiei”[1]. Emanuel, celălalt sprijinitor fidel din aceste luni, îl compara pe *Alexandru* cu *Imitaţia lui Hristos.* Una dintre cele mai frumoase scrisori de felicitare e semnată de Anna, care laudă „cărticica plină de forţă”‡‡‡‡‡ §§§§§, „cartea frumoasă,

‡‡‡‡‡*) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie,* ed. cit., voi. 1, p. 261.

§§§§§) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, telegramă din partea Annei

strălucitoare şi sobră”******. Nu zisese nimic despre *Cele opt raiuri.*

Scrisoarea†††††† lui Marcel Proust a deschis-o cu degete tre- murânde. N-a uitat-o pe prima, criticile aduse *Celor opt raiuri,* care au necăjit-o foarte tare. După laudele de circumstanţă, despre „aceste cuvinte care sunt ca nişte bijuterii”, Proust atacă fondul cărţii. Nu-i place litania despre succesul în război şi la femei, deoarece, explică el, „nimic nu-mi este mai străin decât să caut în senzaţia imediată, şi mai mult în realizarea materială, prezenţa fericirii”. El tocmai corectează primele 712 pagini dactilografiate din odiseea literară care încă nu poartă titlul *În căutarea timpului pierdut* şi care explică motivele diferenţei sale, filozofia operei ce va fi dezvăluită în curând lumii: „O senzaţie, oricât de dezinteresată ar fi, un parfum, o strălucire, dacă sunt prezente, se află prea mult sub stăpânirea mea pentru a mă putea face fericit. Atunci când ele îmi amintesc altceva, când le gust între prezent şi trecut... mă fac fericit”. Şi conchide asigurând-o că se va strădui mai mult pe viitor să-i înţeleagă „pe Alexandru şi pe prinţesa Bibescu”. Rândurile sunt frumoase şi profunde, fără îndoială, dar Martha le percepe ca pe o jignire; nu le va spune nimic verilor ei Bibescu, care nu încetează să laude geniul lui Marcel. Antoine va apela, de altfel, la relaţiile sale de la *NRF* pentru a facilita publicarea prietenului lui.

Convertirea

Martha susţine că se gândea de mult să se

******de Noailles, 27 aprilie 1912. [3]*) Ibid.,* scrisoare din 2 mai 1912. [4]) Vezi

††††††scrisoarea lui Marcel Proust către Martha Bibescu, *Au bal avec Marcel Proust,* ed. cit., pp. 83-86. [Ed. rom. cit., pp. 114—117 (n. tr.).]

convertească la catolicism. Abordarea ei e de factură intelectuală, marcată de cărţile citite, de unde copiază pasaje întregi pe care le învaţă pe dinafară. Două lecturi sunt esenţiale pentru devenirea ei spirituală: *Geniul creştinismului,* de Chateaubriand, şi opera lui Paul Claudel, care a început să o fascineze de câteva luni.

La vârsta de şapte ani, însoţindu-şi mama la sihăstria din Anglet, s-a simţit catolică. Emma, care fusese crescută în Franţa şi mersese la slujbele de la biserica Saint-Germain- des-Pres până la 18 ani, nu reuşise niciodată să îmbrăţişeze complet ortodoxia, se conformase acesteia din datorie. Valentine, soacra Marthei, născută catolică şi devenită ortodoxă pentru a se putea căsători cu bărbatul pe care îl iubea, a fost un sprijin real pentru Martha, ea obţinuse consimţământul de soţ al lui George, obligatoriu în epocă. Spera, fără doar şi poate, că abatele Mugnier va readuce pacea şi raţiunea în sufletul nurorii sale. George îi cere Marthei să participe în continuare la slujbele ortodoxe şi să nu frecventeze bisericile catolice din România; doreşte ca mariajul şi descendenţa lor să nu fie recunoscute decât de Biserica Ortodoxă.

Pe 18 aprilie 1912, la ora 9 şi jumătate, abatele Mugnier o primeşte în micuţa capelă de pe strada Mechain. Martha abjură şi se împărtăşeşte în faţa celor doi martori, stareţa mănăstirii şi camerista ei, Mărie Zufall. Proaspăta convertită va lua apoi ceaiul la abatele Mugnier. îi admiră grădina de micsandre şi de flori de nu-mă-uita – au „religia florilor”[1] – şi, când îşi ia rămas-bun (a doua zi pleacă la Florenţa), îi cere să binevoiască să o considere ca pe fiica lui; el o binecuvântează şi o trimite în viaţa de proaspăt convertită.

în camera ei din Grand Hotel de la Florenţa o aşteaptă buchetul de flori de la George, devenit un ritual. Martha a venit aici în recunoaştere, în căutare de idei pentru restaurarea Mo- goşoaiei. Ea îi descrie vizitele de palate, dalele de culoare roşu-închis de la interior şi enormele vaze de ceramică de prin grădini. Stabileşte o întâlnire cu Mariano Fortuny, artistul decorator admirat de Proust şi de mondenele elegante şi care vine special de la Veneţia. înfăţişarea de tenor de operă şi creativitatea exuberantă a personajului o seduc imediat. El va merge la Mogoşoaia pentru a se inspira din aerul locului, pentru a cântări spaţiul şi jocul de lumini şi a face fotografii.

La Gamberaia, pe colinele Florenţei, la Jeanne Ghyka, mătuşa ei, Martha are revelaţia a ceea ce vrea să facă la Mogoşoaia. Palatul de secol XV a fost complet restaurat, dar ceea ce o încântă sunt grădinile aflate mai sus de un câmp de

*) Potrivit formulei lor consacrate.

măslini şi Domul din Florenţa. Bazinele de apă mărginite de lavandă şi de iris, aleile străjuite de chiparoşi, gardurile vii, portocalii, grădina de trandafiri albi, zidurile ocru împodobite eu statui, podul de piatră şi pavajul cu pietriş multicolor... Totul provoacă emoţia estetică. Jeanne şi-a părăsit soţul, pe l'lugen Ghyka-Comăneşti, un foarte bogat prinţ român, pentru a trăi cu persoana iubită, pictoriţa Florence Blood. în ţară se povesteşte că stăpâna locurilor, care arată ca o zeiţă grecească, nu iese din casă decât dimineaţa, când se îmbăiază goală în bazine, şi reapare noaptea înveşmântată în robe I ungi, că iubita ei îi pictează continuu grădinile, zile întregi, purtând pălării şi voaluri extravagante, că Edith Wharton şi Vita Sackville-West sunt nişte obişnuite ale acestui paradis al voluptăţii. Martha are noroc, Jeanne, care nu e totuşi mereu amabilă, e interesată de Mogoşoaia, pe care o califică de prim rang, şi îşi sfătuieşte nepoata să nu îi lase pe grădinari şi pe arhitecţi să-i impună nimic. în acest palat trebuie să-şi zidească propria inimă. Martha n-avea să uite.

Părăseşte Florenţa nerăbdătoare să-şi împlinească opera.

Un palat familial

Aflat la porţile Bucureştiului, palatul în stil veneţian de la începutul secolului al XVIII-lea‡‡‡‡‡, ale cărui arcade şi ferestre gotice se reflectă într-un iaz cu nuferi, e atât de frumos, încât viitoarea regină Maria a României visase să-l cumpere. Dar fusese nevoită să renunţe. Regele prefera să construiască edificii noi întru gloria tinerei Românii decât să se încurce cu

‡‡‡‡‡‡) Construcţia palatului Mogoşoaia s-a încheiat în anul 1704.

trecutul şi cu simbolurile acestuia.

Zoe cea cu soartă tristă, prinţesa adoptată şi repudiată, i-a transmis Mogoşoaia celui de-al doilea său născut, Nicolae (Nîcolas), unchiul patern al lui George. Absolvent de Politehnică, Nicolae cucerise Kabilia în 1855 şi se căsătorise cu nepoata mareşalului Ney d'Elchingen. Strălucitorul cuplu

nu rata nici unul dintre balurile de luni de la împărăteasa Eugenie, iar la căderea imperiului, în 1870, au decis să se instaleze într-o ţară pe care nu o cunoşteau şi într-un palat abandonat, împreună cu cele cinci fiice ale lor, printre care se număra şi Jeanne, viitoarea Mere Benie de Jesus, pe atunci în vârstă de şase ani.

Nicolae e un om pasionat şi visează să construiască pe moşia sa de la Chitila, care aparţine de Mogoşoaia, un imperiu al zahărului, inspirat fiind de Delessert, pe care îl cunoscuse bine la Paris. El iniţiază cultura sfeclei de zahăr, le comandă unor ingineri francezi construirea unei distilerii dotate cu echipamente dintre cele mai moderne. Pentru a reamenaja parcul palatului, abandonat încă din 1714, cheamă un grădinar francez care lucrase pentru grădinile de la Versailles. Nicolae are planuri măreţe: cu ajutorul unor excavatoare uriaşe construieşte un bulevard de un kilometru, mărginit de ulmi vechi de treizeci de ani, comandă nişte sere încălzite pentru flori, portocali şi palmieri, desenează alei labirintice de gard viu, reamenajează iazul, creează un parc englezesc importând esenţe rare din lumea întreagă. Pentru reconstrucţia palatului, Bibescu, sfătuit de un arhitect parizian la modă la Bucureşti, decide să monteze ardezie pe acoperiş şi să construiască o scară dublă pe faţadă. Pentru familia sa, mai construieşte şi o clădire în stil Directoire pe care o botează „vila Elchingen”, ca omagiu faţă de ascendenţa napoleoniană a soţiei sale.

Lovitura vine pentru el în 1875, când un acord vamal cu privire la comerţul cu zahăr îi ruinează plantaţia. Unii spun că de vină e Curtea Regală, unde succesul prinţului stârneşte nelinişte şi gelozie. Familia e ruinată, nimeni nu-i mai primeşte, iar

viitorul celor cinci fiice e compromis. Nicolae nu şi-o va ierta; la 58 de ani, moare de supărare, iar Helene, soţia lui, îl urmează trei ani mai târziu.

Marie-Nicole, fiica cea mare, e moştenitoarea palatului. Nu are mijloacele să-l întreţină şi, având un temperament

pragmatic la fel ca sora ei Benie, decide fără ezitare să-l vândă. Viaţa ei sentimentală o interesează mai mult decât pietrele vechi, tocmai se căsătorise de-al doilea cu un bărbat chipeş, cu 15 ani mai tânăr decât ea, după ce divorţase de primul soţ, fostul administrator de la Mogoşoaia.

*

Imediat ce se întoarce de la Florenţa, pe 9 mai 1912, Martha se instalează la Mogoşoaia cu Valentine, Miss Chatfield, Mărie Zufall şi câţiva servitori. Doar vila Elchingen e locuibilă, şi îşi alege o cameră cu decoraţii desuete, cu porţelanuri reprezentând păstori şi păstoriţe îmbrăţişaţi şi cu milieuri de dantelă aşezate pe mobile. Prima noapte, bizară, în orăcăitul broaştelor, în scârţâielile misterioase, cu şoarecii alergând pretutindeni şi vântul unduind plopii. Prima dimineaţă în care contemplă „Afrodita dintre trestii" şi scânteierile argintii pe iazul nemărginit. Primul moment de încredere în viitor după săptămâni întregi.

Totul trebuie refăcut. Acoperişurile se prăbuşesc, coloanele de marmură sunt degradate, ciorile şi bufniţele sunt ca acasă, copacii cresc în toate direcţiile. Ce să mai zici de şemineurile gotice şi scara în stil franţuzesc, pe care Martha le detestă? Pentru a-i reda palatului spiritul veneţian, pentru a regăsi splendoarea din vremea celui care l-a construit, Constantin Brâncoveanu, ea apelează la celebrul arhitect veneţian Domenico Rupolo, care a restaurat cele mai ilustre palate din Veneţia. în iulie, Fortuny şi Rupolo petrec săptămâni întregi plimbându-se printre ruine şi fac sute de fotografii. Sunt realizate primele machete, primele facturi ajung la George. în septembrie se ridică schelele, Rupolo a venit cu muncitorii italieni. Răzuieşte tencuiala foarte uzată şi

decide că va lăsa cărămida la vedere, va fi palatul roz. Se dărâmă şemineurile, se refac arcadele prăbuşite şi sunt puse primele pietre ale scării exterioare ce va duce spre logie.

Seara, după ce toată lumea se retrage şi micuţa Valentina s-a culcat, Martha se plimbă singură şi visează. Soarele înroşeşte apa iazului plin de nuferi şi de trestii, iar ei i se pare că vede iazul din Combourgul lui Chateaubriand. Dincolo de coloanele marii săli de marmură, i se pare că zăreşte silueta subţire şi ceţoasă a lui Zoe. Insă cel care bântuie locurile şi care o obsedează e fondatorul palatului.

Martha va povesti fiecăruia dintre vizitatori povestea tristă a lui Constantin, principele domnitor al Valahiei, care a construit Mogoşoaia ca să-i fie reşedinţă de vară. Valahia era vasală a Sublimei Porţi, iar principele, care avea ambiţii pentru ţara sa şi pentru el însuşi, un întemeietor de biserici şi de mănăstiri, a încercat să se elibereze de sub jugul otoman pe tot parcursul celor 26 de ani de domnie.[1] A căutat sprijin la vecinii săi, Austria şi Rusia, şi a sfârşit prin a pierde încrederea sultanului. Turcii au venit să-l ia sub pază împreună cu cei patru fii ai săi, au făcut o călătorie lungă şi grea până la Constantinopol şi, pe 15 august 1714, în faţa sultanului şi a sfetnicilor lui cu turbane, condamnaţii, doar în cămaşă, cu funia de gât, cu încheieturile mâinilor şi picioarelor legate, au fost urcaţi pe eşafod şi decapitaţi cu securea unul câte unul. Călăul l-a lăsat pe Constantin ultimul al cărui cap să fie aşezat pe butucul însângerat. Fiul lui cel mai mic, în vârstă de şapte ani, a fost salvat de la masacru; urmaşul lui avea s-o adopte pe Zoe.

Pietrele Mogoşoaiei o vrăjesc pe Martha şi o fac să se descopere pe sine ca pe o mărturie. Ea va reînnoda legătura cu trecutul glorios al dinastiei Basarab

Brâncoveanu, martirii care şi-au vărsat sângele pentru ţară. Martha va readuce la viaţă palatul. La 26 de ani, îşi alege destinul, între Paris şi moşiile din România, între scris şi renaşterea palatului său. Viaţa ei e acolo.

') 1688-1714.

Moartea lui Valentine

[n octombrie 1913, Valentine se îmbolnăveşte. Martha vine imediat la căpătâiul ei şi, în lungile săptămâni care urmează, se instalează în apartamentul de pe Şoseaua Kise- leff, nr. 13. Mai multe surori de la Saint-Vincent-de-Paul vin să aibă grijă de bătrână; ea însă o cere pe nora ei, căreia îi spune „iepuraşul meu". Complicitatea din lungile ierni de la Posada renaşte. Cele două vorbesc adesea de George, care trece meteoric să le vadă şi pe care Valentine, dezamăgită, il numeşte „imbecilul", întrebându-şi întruna vizitatorii: „Unde mai e?" îşi sfătuieşte nora: „Nu-l părăsi niciodată!" De Crăciun, bătrâna se simte mai bine şi Martha se întoarce la treburile ei.

În iulie, starea lui Valentine se agravează brusc. Ochii obosiţi i se închid pe 25 august 1914, fără a mai apuca să vadă că izbucneşte războiul în Europa.

Valentine îi va lăsa fiicei alese de ea hârtiile de familie, suvenirurile de la Napoleon, actele interminabilului său proces de divorţ, scrisorile de dragoste, fotografiile, precum şi mobilele şi tablourile de la Menars, transformând-o pe Martha în vestala unei lumi dispărute.

După câteva zile petrecute în Spania, în compania prietenei Berthe de Ganay, unde e primită la Curte de către rege şi regină, la un mare dineu de gală, şi se simte flatată de omagiile publice pe care i le prezintă Alfonso XIII, care se înclină în faţa ei de pe cal în timpul unui turneu de polo, Martha vizitează Granada şi Cordoba înainte de a pleca spre Veneţia. Nomada de lux îi scrie des lui Emanuel, vărul care străbate lumea în lung şi-n lat, că a călători e cea mai frumoasă dintre consolările pe care ţi le oferă viaţa.

Pe 11 iulie 1914, cuplul Bibescu se reuneşte la Constanţa, portul elegant şi monden de la Marea Neagră, cu ocazia serbărilor date de Curtea Regală a României în onoarea familiei imperiale ruse. Principesa Maria ar vrea să-l căsătorească pe fiul ei, Carol, viitorul rege, în vârstă de 18 ani, cu una dintre fiicele lui Nicolae II, Olga sau Tatiana, veri- şoarele sale care, se pare, sunt încântătoare. La Viena şi Berlin, lumea se nelinişteşte că alianţele ar putea fi răsturnate. Nu cumva România face un joc dublu?

Festivităţile sunt grandioase. Ca supremă onoare, George şi Martha sunt invitaţi să petreacă câteva zile pe vasul regal *Carolus Primus,* unde principesa Maria îşi primeşte apropi- aţii, rudele şi prietenii, precum şi câţiva oficiali pe care îi stimează, cum este Ion Lahovary, tatăl Marthei. Atmosfera e veselă, România tocmai a obţinut Cadrilaterul de la Bulgaria, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Balcanic. În sfârşit, familia imperială se apropie. La intrarea în port a fost montată o estradă îmbrăcată în purpură de pe care regele şi regina României asistă, înarmaţi cu binocluri, la sosirea maiestuoasă a iahturilor lăcuite cu negru şi împodobite cu acvile de aur. Tunurile bubuie, George şi escadrila lui îi întâmpină cu acrobaţii aeriene cu fum alb pe cerul de azur.

Mulţimea şi invitaţii imperiali aplaudă. Martha se simte mândră în această zi de ţara ei şi de prinţul aerului. Vizita e un veritabil maraton de paisprezece ore în cursul căruia au loc slujbe după ritul ortodox, un banchet în clădirea Prefecturii, o trecere în revistă a trupelor sub soarele arzător, iar seara, un dineu de gală în vila împodobită cu flori a reginei Elisabeta, încheiat cu focuri de artificii trase de pe mare şi cu intonarea imnurilor naţionale.

Sunt ultimele sclipiri ale unei lumi aflate pe marginea prăpastiei.

Neutralitatea României

Clopotul sună şi iar sună, lugubru, după asasinarea, pe 28 iunie, la Sarajevo, în Serbia, a moştenitorului Imperiului Austro-Ungar şi a soţiei acestuia. S-a declanşat implacabilul

joc al alianţelor. într-o lună, Austro-Ungaria, Serbia, Rusia, Germania, Franţa şi Regatul Unit au intrat în război. E o conflagraţie generală.

O vară stranie pentru Martha, care citeşte în fiecare zi presa internaţională şi vâsleşte cu umbrela pe umăr printre nuferi, în barca pe care tocmai i-a oferit-o George, contemplând măreţia regăsită a palatului său venetian.

Stăpâna locului primeşte mulţi oaspeţi. Printre obişnu- iţi, bătrânul rege Carol şi regina Elisabeta vin să se odihnească la sfârşitul zilei în vechile bucătării amenajate ca salon de vară, cu pereţi groşi care păstrează răcoarea şi cu apa curgând de pe o stâncă artificială în mijlocul florilor şi al plantelor din ghivece. Martha observă pleoapele care cad şi spatele încovoiat al regelui, aşezat pe un fotoliu de ratan, gesturile lui lente şi mâna care îi tremură. Acest bătrân originar din Germania o emoţionează, un prinţ „de plâns", nepotrivit cu soţia lui dotată cu o imaginaţie nebună, tată a cărui fiică unică a murit, un om aflat în slujba unei ţări care nu-l iubeşte. Un etern dezamăgit, un etern neînţeles. În august 1914 nu mai poate dormi de nelinişte, hărţuit de vărul lui Wilhelm II care îl acuză de trădare, de telegramele germane care se înmulţesc pe biroul lui şi de audienţele tot mai numeroase. Regele are dubii, cântăreşte, se consideră angajat faţă de Puterile Centrale şi crede, în forul său interior, în victoria Germaniei. De cealaltă parte se află cei care fac presiuni pentru intrarea în război de partea Alia- ţilor şi trag sfori pe lângă principesa Maria, englezoaică şi rusoaică prin naştere.

Ion Lahovary îi povesteşte Marthei despre Consiliul de Coroană excepţional din 3 august, la care participă în calitate de preşedinte al senatului, despre înfruntarea dintre tabere, despre tensiunea extremă şi ezitările regelui, despre nervozitatea lui şi decizia

finală de a alege neutralitatea. De fapt, o non-decizie care nu mulţumeşte pe nimeni.

Regele moare

Principesei Maria îi place să se refugieze câte o zi, două la Mogoşoaia, exasperată de ezitările regelui Carol, pe care nu l-a iubit niciodată, obosită de intrigile de la Curte şi îngrijorată pentru viitorul acestei ţări fragile, a cărei regină avea să devină cândva. Pe io octombrie 1914, dis-de-dimineaţă, sună telefonul: e şambelanul Curţii, care vrea să vorbească cu prinţesa Bibescu personal. Regele Carol a murit peste noapte. Martha o trezeşte pe Maria; bate la uşă, se înclină în faţa patului suveranei, apoi cele două femei, care se cunosc de multă vreme, se îmbrăţişează emoţionate. Barbu Ştirbey, care e anunţat de îndată, vine în fugă de la Buftea. Mentor avizat de la începutul idilei lor, el îşi încurajează amanta: va fi o mare regină, mama României. Maria trebuie să se întoarcă la Bucureşti, iar Martha o însoţeşte în Mercedes. Drumul se face în tăcere, Maria, de obicei teatrală şi volubilă, tace, conştientă că se îndreaptă către destinul său. La Palatul Regal, acoperit cu pânză neagră, agitaţia e maximă în aşteptarea trupului regelui, care vine de la Sinaia cu trenul, în convoi funebru.

România încremeneşte.

Misiunea diplomatică

Războiul între adepţii neutralităţii, germanofili şi „antan- tofili" se înteţeşte în jurul regelui Ferdinand. Cu rezervele sale petrolifere, porturile de la Marea Neagră, la sud de Delta Dunării, ţara e curtată de toate taberele; puterile beligerante se frământă şi

cresc preţul, unii promit Transilvania şi o parte a Moldovei aflată în Austro-Ungaria, ceilalţi, retrocedarea Basarabiei de către Rusia.

Martha e amestecată în negocieri.

Preşedintele de Consiliu al României, Ionel Brătianu, i-a însărcinat pe George, pe colonelul Vasile Rudeanu, directorul

Armamentului în Ministerul de Război, şi pe Nicolae Fili- pescu, fost ministru de război, cu misiunea de a cumpăra materiale militare din Italia şi din Franţa. Ea îi însoţeşte.

După câteva zile petrecute la Roma şi un împrumut luat în secret de la Banca Italiei, sosesc la Paris şi se cazează la hotelul Le Meurice. Au loc multe negocieri diplomatice. Martha îi cunoaşte pe francezii care trebuie şi îi prezintă compa- trioţilor săi. Sunt organizate mai multe întâlniri cu Raymond Poincare, preşedintele Republicii, Alexandre Millerand, ministrul de război, Philippe Berthelot, secretarul general de la Quai d'Orsay, şi Aristide Briand, care părăsise preşedinţia Consiliului pentru a deveni ministrul justiţiei. Claude Anet, prietenul din expediţia persană, jurnalist la *Le Temps,* se întâlneşte cu ea de mai multe ori pe zi la barul de la Le Meurice. în ochii tuturor, frumoasa prinţesă Bibescu trece drept bine informată, este cunoscut rolul influent al tatălui ei la Curtea României şi cel al unchiului ei, Alexandru Lahovary, ambasadorul României la Paris, care organizează pe 6 februarie 1915 un dineu diplomatic informai, având grijă să-şi aşeze nepoata la dreapta lui Aristide Briand. în acest balet al apropierilor, tactul tinerei potoleşte pasiunile francezilor, le dă asigurări asupra intenţiilor României şi îi permite să câştige timp.

Ion Lahovary îi încredinţase fiicei sale misiunea de a-i alerta pe francezi, Bulgaria nu va rămâne neutră, e pe punctul de a semna un acord cu Germania şi Austro-Ungaria, ceea ce distruge speranţa că s-ar crea un front comun al Balcanilor de partea Antantei. Ea îi va comunica informaţia, între patru ochi, lui Henry de Breteuil, artizanul Triplei Antante, venit să o salute la hotel, şi îl va ruga să i-o transmită ministrului de externe, Theophile Delcasse. în cursul acestor săptămâni, tânăra, consultată, ascultată,

stimată, îşi măsoară avantajele şi priceperea în faţa situaţiilor delicate. Martha gustă din adrenalina sentimentului că se află în centrul Istoriei, acest amplificator de viaţă care face orice clipă tot mai intensă, şi nu va mai renunţa niciodată la el. Chiar dacă asta înseamnă că trebuie să-şi asume riscuri.

Misiunea românească în Franţa e reflectată în presă, iar Charles-Louis, care află despre ea citind Le *Journal de Paris,* îi scrie: „Ai geniu, iar strălucirea ta îi luminează pe ceilalţi... Poate că de tine depinde viitorul războiului însuşi”[1]; linguşitorul ştie că acest compliment îi va face plăcere, dar Martha e complet vindecată. în chip de cadou de adio, ea obţine de la Aristide Briand ca „neconsolatul”[2] să poată părăsi regimentul în care lâncezea pentru un post de ataşat la ambasada Franţei de la Madrid. După război, se va căsători cu o tânără moştenitoare şi va duce o viaţă liniştită de rentier.

Misiunea e un succes. în pofida incertitudinilor şi a lipsei garanţiilor, România neutră semnează un acord cu Franţa, care prevede cumpărarea a şaptesprezece avioane de bombardament, precum şi echipament de transmisiuni de ultimă generaţie.

Vântul îşi schimbă direcţia

Iarna 1914-1915 e surprinzător de mondenă la Paris. Trebuie spus şi că pericolul se îndepărtase după ce Bătălia de pe Marna salvase capitala. Doliul pe care Martha trebuie să-l poarte vreme de şase luni după moartea soacrei sale îi scoate în evidenţă frumuseţea şi îi pune în valoare egreta cu diamante Brâncoveanu, pe care şi-o înfige în turbanul de culoare neagră. Bibeştii iau parte la toate dejunurile, reuniunile de după-amiază şi dineurile.

Martha e conştientă. „Scandalul Beauvau” a unit împotriva ei o parte a înaltei societăţi şi, în aceste vremuri de patriotism exacerbat, bârfele se înteţesc. în decembrie 1914, la un dineu ţinut la Laure de Chevigne, unde se vorbeşte despre reînceperea bombardamentelor germane, mai mulţi martori povestesc că prinţesa Bibescu ar fi afirmat pe un ton foarte sigur că Parisul va fi cruţat... Toată lumea o

priveşte

fi BnF, NAF, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a lui Charles-Louis de Beauvau-Craon din 13 dec. 1914. [2]) Aşa îl numeşte Martha Bibescu pe amantul ei în scrisorile către abatele Mugnier.

uimită şi deduce că ea deţine aceste informaţii de la Kronprinz. Corespondenţa ei cu fiul împăratului e cunoscută peste tot. Jean Cocteau, vecinul ei de masă, va publica un poem satiric în *Le Mot*| o revistă antigermană foarte la modă, în care îl ironizează pe Kronprinz, cel care cruţă capitala şi pe una dintre cuceririle sale. Scandalul ia amploare. Unii o acuză pe stăpâna casei că a primit la ea o spioană. în spatele zâmbetelor false, lovitura e lansată, va fi cu bătaie lungă. Abatele Mugnier îi consemnează cu mare grijă evoluţia în fiecare seară, jurându-se că, dacă ar fi să rămână doar un singur apărător al Marthei la Paris, el va fi acela.

Seria de întâmplări e edificatoare: Mărie Murat, atât de fericită altădată de sejururile sale la Posada şi la Mogoşoaia, perorează: „La Paris, sunt sărbătoriţi străinii care sunt în trecere, dar nu ne plac intruşii, străinii care rămân”[2], Dorothee de Castellane se laudă că i-a dat o lecţie despre cum se cuvine să rămâi discret când vii dintr-o ţară al cărei rege e un Hohenzollern, iar unul dintre admiratorii tăi e Kronprinz-ul. Helene de Chimay şi Anna de Noailles, cele două verişoare primare ale lui George, o atacă pe Martha în mijlocul unui dineu pe tema României care ar trebui să intre în război (în epocă se spunea „ar trebui să meargă”), Renee de Brimont şi alte doamne din înalta societate se dezlănţuie şi profită de ocazie pentru a-i critica scrierile: „Anecdotele şi povestioarele orientale sunt monotone”[3] şi o acuză că e „insipidă”[4], „plicticoasă”[5], că „gafează”[6]. Martha îşi plăteşte scump şi imprudenţele, şi succesele.

Elisabeth de Gramont, ducesă de Clermont-Tonnerre, este o inamică de mare calibru. Mama ei e o Beauvau-Craon, fratele ei vitreg e ducele de Guiche, ginerele lui Elisabeth Greffulhe, iar ea se situa de

partea celor care o susţineau pe mama lui Charley, mătuşa sa, împotriva Marthei. în 1914, amanta ei, Natalie Clifford Barney, e o poetă nonconformistă

*) Număr din ian. 1915. [2]) Abatele Mugnier, *Journal,* ed. cit., p. 265. *[3]) Ibid.,* p. 284. *[4]) Ibid. [5]) Ibid. [6]) Ibid.*

care ţine un salon vinerea, pe strada Jacob, nr. 20, un loc din care nu e bine să lipseşti. Nemulţumirile lui Elisabeth, care vorbeşte fără ocolişuri – se declară socialistă, republicană, dreyfusardă şi feministă –, reflectă o anumită stare de spirit ce domneşte în acel moment la Paris, la fel ca şi în cazul Annei de Noailles, la care e de bonton să te arăţi cu idei progresiste şi să deteşti tronurile „mai mult sau mai puţin instabile". în amintirile ei din Primul Război Mondial, pe care le va publica în 1932, Elisabeth va scrie cu o pană acidă, care o vizează pe Martha şi intenţionează să-i dea o lecţie: „Era normal ca intima Hohenzollernilor şi a regatelor de la Kiel să nu înţeleagă că Franţa democrată era pur şi simplu în avangarda mişcării din Europa"[1].

Neutralitatea Marthei

La Mogoşoaia, vizitele curg una după alta. Oamenii vin pentru sfaturile avizate ale stăpânei casei, pentru frumuseţea maiestuoasă a locurilor şi pentru a fugi din Bucureşti, un cuib de spioni. într-o ţară neutră şi ca fiică de diplomat, Martha joacă în aceste vremuri cruciale rolul unei eminenţe cenuşii. Cu amabilitate şi cu o anumită plăcere.

Otto von Czernin, ambasadorul Austro-Ungariei la Bucureşti, adoră plimbările pe aleile de gard viu, înconjurat de păuni, şi să stea de vorbă cu doamna casei. Aristocrat cultivat, cu maniere distinse, bărbat frumos cu ochi de oţel, are un ton amabil şi prevenitor, dar îşi ascunde cu greu decepţia şi nerăbdarea faţă de noul rege Ferdinand, care, la fel ca defunctul său unchi, nu îşi îndeplineşte datoria de prinţ german. Când Martha îl conduce la maşină, după un dineu sau după un ceai, el o pune în gardă: Puterile Centrale vor fi învingătoare, iar România va

plăti foarte scump. De la Martha, diplomatul austriac încearcă să obţină informaţii

') Elisabeth de Gramont, *Claire de lune et taxis-autos,* Grasset, Paris, 1932, pp. 97-98.

despre influenţa şi anturajul noii regine Maria şi despre poziţiile oamenilor politici români.

Ambasadorul german la Bucureşti, von dem Bussche, e agasat de scrisorile Kronprinz-ului şi se teme de influenţa pe care o poate avea această femeie, bănuită de el că face joc dublu; în schimb, în primăvara lui 1915, Martha primeşte vizitele regulate ale altui diplomat german, Georg von Waldburg, care încearcă şi el s-o convingă să-şi folosească influenţa pentru a-l îndupleca pe regele Ferdinand să se alăture Puterilor Centrale.

Charles de Saint-Aulaire, ambasadorul Franţei, apreciază dineurile la lumina candelabrelor de la Mogoşoaia, livrelele cu blazon purtate de servitori, perfecţiunea aleilor, conversaţia fermecătoarei prinţese Bibescu, care ştie să-şi dozeze bine spiritul şi manierele de aristocrată franceză.

Ziua de 20 mai 1915 ilustrează talentul echilibristic al Marthei, care îl primeşte la dejun, la Mogoşoaia, pe admiratorul ei britanic, colonelul Thomson, apoi la cafea pe tatăl ei conservator „antantofil”, Ion Lahovary, iar la ceai, pe ambasadorul austriac Otto von Czernin, înaintea dineului protocolar dat de ambasadorul Poklevski, la ambasada Rusiei. Fără a-l uita nici pe Edouard Tavernier, corespondentul *Le Temps* ataşat la Legaţia franceză din Bucureşti, care vine aproape zilnic pentru a face schimb de informaţii.

O idilă compromiţătoare

Scrisorile[1] Kronprinz-ului continuă să sosească, şi toate seamănă între ele. Fiecare scrisoare, purtând sigiliul de ceară roşie cu blazon, începe cu „Ma chere petite princesse”

’) Citatele care urmează sunt extrase din corespondenţa Marthei Bibescu cu Wilhelm al Prusiei care se găsesc la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco şi la Biblioteca Naţională a României, fondul Saint- Georges.

sau „Dear little Princess”, conţine portrete ale sale cu autograf, în care poartă cizme lustruite şi cască lăcuită, cu un căţeluş în braţe, în automobilul care sclipeşte sau mergând călare la paradă în faţa trupelor lui, ale căror căşti lucitoare au vârful ascuţit.

Oare Martha, a cărei inteligenţă e atât de vie şi de muşcătoare, nu găseşte că postura Kronprinz-ului, de îndrăgostit exaltat şi de apostol al păcii, frizează ridicolul? Că acele confidenţe ale sale despre abdicarea Kaiser-ului sunt elucubraţiile unui fiu ce suferă fiindcă nu se bucură de recunoaştere? La fel ca visul lui de a face pace separată cu Franţa, care, crede el, ar obţine Belgia în schimbul unei Alsacii-Lorena germane. Sau ca propunerea lui de a se întâlni la Strasbourg, pe cât de absurdă, pe atât de imprudentă pentru tânără, inspirată atunci când îi răspunde pe un ton glumeţ: *„J’m sorry. But war is war”*[1]. Martha cochetează şi păstrează o anumită distanţă, îşi măsoară cuvintele, are exprimări vagi când îşi dă cu părerea despre moralul francezilor sau îşi expune propria analiză despre jocul alianţelor.

Situaţia e periculoasă. Pe de-o parte, ar fi greu să-l respingi fără să-l vexezi pe cel care ar putea fi „moştenitorul victorios” al războiului. Pe de altă parte, e mare tentaţia de a se juca de-a muza păcii. Tânăra prinţesă e raţională, atât în ce o priveşte pe ea, cât şi în ce priveşte ţara ei, la începuturile foarte nesigure ale conflictului. Iar jocul se dovedeşte a fi subtil. La Berlin, unii se tem, Martha trece drept „o romăncă pariziană” şi o bănuiesc de germanofobie; îl pun în gardă pe Kronprinz care, pe 15 iunie 1916, îi scrie îngrijorat, referindu-se la Franţa: „înţeleg foarte bine dacă aveţi simpatii pentru o ţară în care v-aţi petrecut cea mai mare parte a vieţii, pentru o ţară care are, în mod incontestabil, multe puncte de

atracţie, însă ştiu că n-aţi dori niciodată

') „îmi pare rău. Dar războiul e război.” BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, corespondenţă cu Kronprinz-ul, scrisoare nedatată. răul ţării mele, nu-i aşa?”[1] La fel ca România, şi Martha e împărţită.

Interpretând rolul care se aştepta de la ea, de fiinţă alături de care războinicul se poate odihni, tânăra trimite fotografii cu ea îmbrăcată în prinţesă orientală, printre flori, ca o promisiune a unor zile mai bune. Şi, întotdeauna pragmatică, transmite cererile de informaţii ale prietenilor ei, Berthe de Ganay şi Joseph Reinach, părinţi îngrijoraţi care îşi caută fiii, adăugând şi o scrisoare a unui aviator francez pentru mama unui locotenent german ucis în avion, prin care îi sunt lăudate curajul şi vitejia. Cererile îi sunt imediat satisfăcute.

O dragoste englezească

Kronprinz-ul suspină de la distanţă, dar cel care o seduce pe Martha e un englez chipeş.

În 1915, la Curtea României petrecerile sunt încă fastuoase, iar regina primeşte într-o seară de la jumătatea lui martie, în salonul aurit din Palatul Cotroceni, înalta societate românească şi pe emisarii diplomatici din întreaga Europă, foarte nerăbdători să-l convingă pe rege să intre în război. Seara începe cu un concert, muzica din *Tristan şi Isolda* de Richard Wagner, unii se întreabă dacă programul ar trebui cumva interpretat ca un semn în favoarea Prusiei. Martha apare cu câteva minute întârziere, ceea ce o irită pe regină, lumea se întoarce să o privească, e foarte frumoasă, într-o rochie lungă de catifea neagră a cărei trenă are marginile aurii şi cu faimoasele

smaralde care îi acoperă decolteul. Trecând pe lângă bufet, Eliza Brătianu îi şopteşte că un anume colonel n-o scapă din ochi. E Thomson, ataşatul militar abia numit la Ambasada britanică, în ţinuta de gală, uniformă roşie cu epoleţi aurii şi sabie cu ciucuri. Franceza

---

') Ibid.

lui e impecabilă şi face pe cavalerul ei toată seara. A doua zi, pretinzând că s-a rătăcit pe când călărea, se prezintă la poarta mare de la Mogoşoaia. Frumosul colonel în vârstă de 39 de ani e de un calm impasibil şi are o privire pătrunzătoare, dar ceea ce o seduce în mod special e pasiunea lui pentru istorie şi geografie. Face parte din aceeaşi speţă cu tatăl ei, inteligent, cu minte limpede şi cumpănită. Opusul nerăbdării lui George, al indeciziei lui Charles-Louis şi al himerelor Kronprinz-ului. Plimbările lor călare devin cotidiene, ea îl numeşte „cavalerul meu rătăcitor", „dragul meu Kit", conversaţia e gravă şi se învârte în jurul războiului.

Martha îi deschide lui Thomson reţelele ei, îi prezintă oameni politici şi miniştri români, militari precum generalul Constantin Prezan, pe care îl va întâlni de mai multe ori pentru a evalua starea armatei române. Mai surprinzător, la jumătatea lui aprilie, Otto von Czernin, ambasadorul şi prietenul ei austriac, acceptă o lungă întâlnire între patru ochi, la umbra ulmilor, cu colonelul englez, în pregătirea unei alte întâlniri ce va avea loc, în cel mai mare secret, pe 19 aprilie 1915, cu sir George Barclay, ambasadorul englez la Bucureşti. Inamicii se cântăresc, blufează, sondează eventualele limite de negociere. Iar timpul presează: după declaraţia de război a Italiei faţă de Austro-Ungaria, germanofilii din interior şi diplomaţii

Puterilor Centrale reiau presiunile asupra regelui. Dinspre partea Antantei, negocierile secrete avansează, Franţa şi Anglia promit României Transilvania aflată la maghiari, dar îi cer să renunţe la pretenţiile asupra Basarabiei, aflată la ruşi. Lumea se teme de spioni şi de falşii prieteni, iar Thomson îi încredinţează Marthei lăzile cu documente confidenţiale britanice, care sunt depozitate într-o noapte în încăperile de la Posada.

Soarele Constanţei, la sfârşitul lui iulie 1915, aruncă o lumină frumoasă, iar vara e la apogeu. Războiul pare departe. Jean Guillemin, delegatul francez la Comisia Europeană a Dunării, organizaţie ce reglementează şi controlează navigaţia pe fluviu începând de la Războiul Crimeii din

1856, le-a invitat pe iahtul lui cu fanion tricolor pe Martha, pe sora ei, Margareta, şi pe verişoara lor, Simky Lahovary, doamna de onoare a reginei Maria. Jean Guillemin e un prieten, cumnat cu Gustave de Montebello, ambasadorul care încheiase alianţa franco-rusă. Thomson face parte din expediţie, alături de un bătrân profesor de arheologie care conduce săpăturile de la fortificaţiile romane ale lui Traian. Colonelul englez îşi venerează zeiţa, discuţiile se prelungesc sub cerul înstelat, el recită pasaje întregi din Flaubert şi Anatole France, apoi vine momentul mâinilor care se strâng şi al trupurilor care se contopesc.

Moartea tatălui

Pe 15 iunie 1915, Martha e trezită la răsăritul soarelui; în receptor, vocea albă şi ceremonioasă a majordomului tatălui ei o anunţă că „Domnul” a fost găsit inconştient în birou, în urma unui infarct. Martha vine în grabă, înaintea celorlalţi, pentru o ultimă întrevedere între patru ochi cu acela pe care l-a iubit atât de mult, care a alinat-o în copilărie, mereu exigent, precis şi atent la formarea ei intelectuală, care o înţelegea aproape fără cuvinte, îi spunea că e mândru de ea, îi arăta drumul şi îi dădea încredere. El era bărbatul de neegalat. George ajunge şi el, o strânge în braţe, e trist; stima autoritatea şi felul direct de a fi al acestui socru, care îl primise ca pe un fiu şi pe care ştia bine că l-a dezamăgit fiindcă nu i-a făcut fericită copila iubită.

Martha îşi admira tatăl fiindcă avusese curajul să se declare, încă din august 1914, favorabil intrării României în tabăra Antantei. Aceasta devenise lupta lui de fiecare zi şi o ţinea la curent cu discuţiile

politice din jurul regelui indecis. Reuşise să determine căderea adversarului lui, germanofilul Alexandru Marghiloman, şi să îi urmeze la conducerea Partidului Conservator. Ea îl ajutase, în iunie 1915, organizând pentru el un dejun discret – dar decisiv – la Mogoşoaia, cu doi dintre oponenţii săi din partid, Nicolae Filipescu şi Take Ionescu. La momentul cafelelor servite în logie, se puseseră de acord asupra unui text comun: era declaraţia solemnă a Partidului Conservator în favoarea intrării în război de partea Angliei şi a Franţei, pe care Lahovary a prezentat-o în Parlament pe 14 iunie. în aceeaşi noapte, el a murit de epuizare. Mort pentru România.

Martha ştie că tatăl ei era foarte supărat şi chiar indignat. Avea ştiinţă că la Paris circula o scrisoare calomnioasă, dactilografiată, în care fiica lui era calificată drept străină, spioană, favorită a Kronprinz-ului. O pusese în gardă. Bănuia anumite persoane care îşi spuneau prietenele ei, anu- miţi membri ai familiei lui George.

Pe 30 iunie, au loc funeralii naţionale, cu defilare militară şi discursuri ţinute sub un soare strivitor. Pentru lumea politică şi diplomatică de la Bucureşti e o zi de armistiţiu. În pofida rezervelor sale faţă de cel care tocmai ceruse solemn intrarea în război de partea Antantei, Otto von Czernin a ţinut să asiste la slujba religioasă, pentru Martha. Lui Marcel Proust, care i-a trimis o frumoasă scrisoare de condoleanţe, Martha îi descrie suferinţa ei cu accente proustiene: „Şi dumneavoastră aţi iubit fiinţe care nu mai sunt. Ştiţi ca şi mine că moartea lor va dura până în ceasul morţii noastre, că nu ai ce să faci altceva decât să aştepţi şi că vom vorbi la trecut de toate evenimentele, cu excepţia acestuia: tatăl meu e mort”[1].

Posada arde

în noaptea de 24 spre 25 septembrie 1915, la Posada izbucneşte un incendiu. E afectată casa principală. George e de negăsit, se află într-o companie veselă la Bucureşti. Prevenită imediat, Martha îşi aruncă un mantou pe umeri şi parcurge

9 BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, ciornă de scrisoare fără dată.

75 de kilometri pe drumul întortocheat şi accidentat, cerân- du-i şoferului să mărească viteza. Când vede de departe flăcările care se întind peste orizontul înroşit şi aude zgomotul lugubru de toacă, simte cum o sufocă emoţia. Conacul din munte, cel care îi adăpostise iubirea de tânără căsătorită, primele supărări, serile cu Valentine şi care fusese leagănul fiicei ei, agonizează în flăcări. în curte sunt o mulţime de oameni, sătenii au venit în număr mare cu găleţile, vechilul organizează intervenţia, dar focul a fost de o violenţă nemaivăzută şi abia dacă mai pot fi salvate câteva mobile. Sprijinit de un gard, *Călăuza împăratului,* tabloul pictat de Auguste Renoir, pare singurul care sfidează destinul.

Toţi privesc, nedumeriţi şi epuizaţi, ruinele fumegânde. □în casa principală n-a mai rămas nimic. Tablourile de familie, obiectele preţioase, trofeele de vânătoare, suvenirele din Persia, arhivele familiale pe care nu le dusese încă la Mogoşoaia au dispărut în flăcări, dar Martha se gândeşte, cu infinită tristeţe, la Valentine: „Tot ce ţinea de tine şi de mine a dispărut în incendiu”[1].

Ce se întâmplase? Răzbunarea unui contabil care fusese concediat cu câteva săptămâni mai înainte? O revoltă a ţăranilor din zonă? Servicii secrete

progermane venite să distrugă documentele încredinţate de Thomson? Nimeni nu ştie. Iar Martha va prefera să creadă în ipoteza unui calorifer defect.

România prinsă ca-ntr-un cleşte

Neutralitatea nu poate fi menţinută. România nu mai poate accepta transportul armelor germane în direcţia Turciei, nici să vândă celor două tabere cantităţi enorme de grâu şi de petrol. Ţările neutre intră în război una câte una. Italia

*) Prinţesa Bibescu, *Ou tombe la foudre,* Grasset, Paris, 1976, ediţie limitată, p. 171.

se decide pentru Antantă, Bulgaria pentru Puterile Cen trale şi invadează Serbia. în România, tot mai izolată, taberele încă se mai sfâşie, Alexandru Marghiloman, membru al Partidului Conservator, fost adversar al lui Ion Lahovary, refuză să intre în guvernul liberalului Brătianu, care face apel la un front naţional. Manifestaţiile în favoarea Aliaţi- lor se succedă la Bucureşti. Tensiunea e maximă.

Regele păstrează tăcerea.

în octombrie 1915, Martha hotărăşte să plece la Lausanne împreună cu sora Margareta, pentru a se întâlni cu mama lor, care se refugiase acolo după moartea tatălui lor. Călătoria se anunţă complicată şi Otto von Czernin e cel care le conduce la gară şi le dă hârtiile pentru a trece frontiera fără probleme. După o oprire la Viena, ele o regăsesc pe Emma la Lausanne, la hotelul Beau Rivage, reputat pentru calmul lui şi pentru saloanele aurite cu ferestre înalte care dau spre grădini şi spre lacul Leman. în acest acvariu de lux, servirea e impecabilă, cu tacâmuri de

argint şi şerveţele de damasc, dar trebuie să te temi de urechile care pândesc, te intersectezi cu profitori de război şi cu soţiile lor fardate şi auzi declaraţii patriotice de toate naţionalităţile în faţa farfuriilor ticsite. în mijlocul acestei haznale, Emma nu vorbeşte decât despre apropiata ei plecare la Roma, unde se va converti la catolicism. Indiferentă la lume.

înapoi la Mogoşoaia, Martha e atentă la ce scrie în jurnal şi în scrisori şi devine prudentă la telefon. Pe 2 martie 1916, bătrâna regină Elisabeta moare în indiferenţa generală. Noua regină Maria e adulată de popor, aclamată la fiecare apariţie, în costum popular, dă mâna cu toată lumea, are un zâmbet larg şi un cuvânt în română pentru fiecare, prezidează nenumărate opere de caritate. E în contact cu rudele ei care domnesc în Europa pentru a obţine garanţii avantajoase şi a face presiuni asupra soţului său, Ferdinand, ca să intre în război de partea Antantei.

Martha, mereu activă, reuşeşte să plece din nou cu trenul spre Elveţia, de astă dată având documente franţuzeşti,

I recând prin Rusia şi prin Paris, unde le încredinţează pe Valentina şi pe guvernanta ei, Miss Chatfield, mamei sale. Eînma, care s-a întors catolică de la Roma, vrea să se reI ragă la carmelitele din San Remo. Martha o sfătuieşte să aştepte. întoarsă la Paris la începutul lui august, ea trage la Ritz, unde o vizitează Emanuel Bibescu, foarte trist, abatele Mugnier şi Joseph Reinach. La Gustave Le Bon, ea discută îndelung cu Aristide Briand, venit în mod special pentru a vorbi despre soarta României, şi cu ambasadorul rus în Franţa, Aleksandr Izvolski, care îşi face griji pentru aprovizionarea frontului de est, şi o previne despre acuzaţiile de spionaj care i se aduc în saloanele pariziene.

Alexandru Lahovary, unchiul ei ambasador, o anunţă că Itomânia a declarat război Austro-Ungariei pe 27 august 1916. Copleşit, regele Ferdinand a sfârşit prin a ceda în faţa reginei Maria, susţinută de Barbu Ştirbey şi de liberalul Ion Brătianu[1], preşedintele Consiliului. Trebuia să se întoarcă în România cât mai repede.

Replica nu se lasă aşteptată. Germania, Turcia şi apoi Bulgaria declară război României, care se vede încercuită de duşmani, cu o armată prost echipată şi prost constituită.

Curtea îşi concediază nenumăraţii servitori germani. Mogoşoaia se desparte de un număr important de servitori. Credincioasa şi discreta Maria Zufall pleacă, luând cu ea şi secretele stăpânei. Virginie, o franţuzoaică, e avansată şi îi preia postul.

înainte de a pleca spre Viena, Otto von Czernin ţine să-i facă o ultimă vizită castelanei de la Mogoşoaia, ca să îi mulţumească pentru primirile şi pentru lungile conversaţii de pe malul iazului, atât de frumos la apus. Până în ultima zi încercase să ralieze România la tabăra sa. Eşuase. Pe chipul crispat i se

citea tristeţea. La sărutat mâna grav şi apăsat.

') Ion I.C. Brătianu se căsătorise cu Eliza Ştirbey şi era deci cumnatul lui Barbu Ştirbey. Cei doi bărbaţi aveau o mare influenţă asupra reginei Maria.

Anii haotici
(1916-1922)

Spitalul 118, prima fază

În vreme de război, doamnele din înalta societate se metamorfozează în infirmiere voluntare ale Crucii Roşii. Martha nu face excepţie de la regulă, dar se desfăşoară în felul ei, la scară mare: vrea să înfiinţeze un spital ultramodern care să se ocupe de cazurile cele mai grave. La Paris, apoi la Londra, unde se duce în august 1916, reuşeşte să cumpere din fonduri proprii lăzi întregi de instrumente chirurgicale şi de medicamente, pe care le aduce sub pază în România, înfruntă toate riscurile, pe vapor în Marea Nordului, care e străbătută de submarine inamice, până în Rusia aliată, înainte de a le urca în trenul ce trece prin Kiev şi Odessa. Martha şi încărcătura ei sanitară sosesc la Bucureşti cu şaisprezece ore întârziere, sub bombardamentul Zeppelinurilor şi al avioanelor Taubes care traversează ţara de câteva zile. Thomson o aşteaptă pe peron. îngrijorat pentru Martha. îngrijorat pentru România.

E un moment patriotic. în vreme ce regina Maria dă

un exemplu publicând *Ţara mea,* o cărticică ale cărei fonduri obţinute din vânzări sunt destinate răniţilor de război, Martha îşi instalează spitalul în clădirea Automobil Clubului pe care George, preşedinte fondator, i l-a pus la dispoziţie. Situat în piaţa elegantă a Bucureştiului, în faţa Palatului

Regal, e înregistrat la Crucea Roşie sub numele de Spitalul Temporar nr. 118.

Cu ajutorul celor trei călugăriţe, infirmiere cu bonete albe de la Saint-Vincent-de-Paul, şi al personalului de la Mogoşoaia, sălile cu coloane de marmură, cu mulaje şi oglinzi înalte ale clubului se transformă. Parchetul e acoperit cu linoleum verde, pereţii sunt găuriţi pentru a se instala chiuvete, se aduc paturi de fier, perfect aliniate. Martha e o directoare mândră care îşi duce vizitatorii să admire sălile de radiologie, sterilizatoarele şi blocul operator, cele mai noi realizări ale modernităţii. Reuşeşte să-l convingă să i se alăture pe unul dintre cei mai celebri chirurgi din Bucureşti, care va fi secondat de doi doctori şi de alte trei infirmiere profesioniste. Le vin întăriri, doamne, prietene şi verişoare, în uniformă de voluntare, în special Zoe Cămărăşescu, care îşi va lăsa în scris amintirile, şi verişoara sa, Ecaterina Ghika. Regina Maria, care îşi înfiinţează propriul spital la câteva străzi distanţă şi ar fi vrut să adune toţi voluntarii sub autoritatea sa, e enervată de această disidenţă şi îşi exprimă iritarea.

înfrângerea de la Turtucaia aduce primii răniţi grav în septembrie. Vor sosi apoi, pe măsură ce luptele se apropie şi se intensifică, aviatorii francezi căzuţi în apropierea Bu- cureştiului, dar şi germani care, imediat ce au fost operaţi, sunt transferaţi în lagărele de prizonieri. Martha supraveghează organizarea generală a spitalului, aprovizionarea, disciplina şi, în blocul operator, administrează cloroformul. E o experienţă înspăimântătoare să audă zgomotul oaselor tăiate la amputaţii, ciocanul care loveşte pentru a prinde la loc bazinele rupte, trepanul care pătrunde în cutia craniană. E un spectacol cumplit, al corpurilor mutilate, al ochilor înspăimântaţi, al mâinilor care se agaţă, al

membrelor însângerate. Martha va fi cea pe care o privesc în ochi pentru ultima dată şi care ţine moartea în braţe. Un balet macabru care o va tulbura până în ultima clipă a vieţii sale.

Seara, pe la ora 19, o aşteaptă maşina pentru a o duce înapoi la Mogoşoaia. Acolo e lume şi trebuie să îşi revină. Cinele sunt frugale, servirea minimă şi feţele sumbre. Toţi fug de bombardamentele care lovesc Bucureştiul noaptea. Ion Duca, ministrul instrucţiunii, se instalează aici în luna octombrie împreună cu soţia. Charles de Saint-Aulaire, ambasadorul Franţei, nu refuză niciodată invitaţiile. Către ora 10 seara ajung veştile, foarte aşteptate, de la Cartierul General instalat la Buftea, la fel ca şi familia regală (regina Maria locuieşte cu soţul şi copiii la Barbu şi Nadeja Ştirbey, ceea ce se ştie şi şochează). Proprietăţile sunt învecinate, iar regele Ferdinand trece adeseori pentru a i se confesa Marthei despre dezamăgirile şi grijile lui şi ale ţării. Asta o mânie pe infidela sa soţie regală. Frumosul colonel englez devine confidentul şi sprijinul de fiecare clipă la Mogoşoaia, tot timpul grijuliu şi discret. Iar când George îşi face apariţia, între două misiuni aeriene, soţul şi amantul interacţi- onează foarte civilizat.

Bombardamentele se intensifică. Pe 21 noiembrie 1916, douăsprezece bombe cad în parc, peste grădina de trandafiri şi în iaz. Printr-o minune, nimeni nu moare, iar casa e cruţată.

Intrarea germanilor în Bucureşti e o chestiune de zile. Guvernul, foarte prost inspirat, evacuează în Rusia bunuri preţioase, obiecte de artă din muzee, arhive şi aurul din Banca Centrală (tezaurul naţional va fi rechiziţionat de guvernul bolşevic în câteva luni). întregul guvern, Curtea Regală, diplomaţii Antantei se retrag la Iaşi, capitala Moldovei. Pentru a continua lupta cu ajutorul armatei franceze.

în cea mai mare confuzie, ordinele se anulează unul pe altul, trupele sunt în derută, familii întregi, invalizi,

cai se înghesuie în trenuri şi îngreunează replierea armatei pe frontul moldovenesc.

Atunci când va fi nevoită să se apere, Martha va spune că datoria îi cerea să rămână alături de marii săi răniţi, care trebuiau operaţi şi îngrijiţi, dar şi protejaţi în faţa invaziei inamice. A decis cu inima şi cu conştiinţa, nu va pleca şi va locui în spital. Virginie, noua sa cameristă franţuzoaică, îi aduce de la Mogoşoaia covoare, paravane şi câteva bibelouri pentru a-şi instala camera pe culoarul surorilor călugăriţe.

Charles de Saint-Aulaire, ambasadorul Franţei, dar şi regina Maria şi regele Ferdinand vin să o salute înainte de a părăsi Bucureştiul. Martha le va reaminti acest episod la momentul reglării conturilor. Deocamdată e lăudată pentru curajul ei. Regina îi cere să ducă flori la mormântul lui Mircea, ultimul ei născut, care tocmai murise la Buftea de febră tifoidă, la vârsta de patru ani, şi care fusese îngropat în capela Palatului Cotroceni, la câţiva metri depărtare. Eliza Brătianu, soţia preşedintelui Consiliului, îi încredinţează opera ei de binefacere pentru femeile sărace.

Spitalul 118 primeşte răniţii grav din spitalele care se închid. Mai ales de la cele ale reginei, care îşi mută la Iaşi infirmierele şi medicii, cu intenţia de a deschide acolo noi facilităţi. Emmanuel d'Harcourt, şeful misiunii Crucii Roşii franceze la Bucureşti, îi încredinţează 21 de francezi netransportabili.

Nu sunt locuri. Cele 300 de paturi se ocupă rapid şi trebuie aşezate brancarde şi saltele peste tot pe culoar. Echipa medicală munceşte încontinuu; Martha, la fel ca şi ceilalţi, nu doarme decât în schimburi de trei ore, pentru a asigura continuitatea în blocul operator şi la căpătâiul bolnavilor.

Spitalul 118, a doua fază

Pe 3 decembrie 1916, Bucureştiul cade. O treime din ţară e ocupată.

Pe 4 decembrie, conform statutelor Crucii Roşii, Spitalul 118 trece sub autoritate germană; răniţii sunt consideraţi prizonieri de război şi câte o santinelă înarmată e postată la fiecare ieşire.

Pe 5 decembrie, chipeşul Thomson pleacă în misiune, el trebuie să reunească Legaţia britanică la Iaşi. Despărţirea e sfâşietoare. Cei doi amanţi nu ştiu că se vor mai întâlni abia în 1919 la Paris. George e deja alături de escadrila sa de vânătoare, pe frontul din Moldova.

Pe 6 decembrie, Bucureştiul e ocupat de germani, iar străzile răsună de zgomotul bocancilor lor. Germanii se instalează la Palatul Regal, în faţa Spitalului 118. Marthei îi sunt aduşi 18 răniţi germani.

Virginie o alertează, germanii au jefuit Mogoşoaia. Cu maica Julie pe post de însoţitoare, Martha decide să meargă acolo cu o maşină. Drumul e dezolant: un cortegiu sinistru de cai eviscerați, de case distruse, de săteni în stare de şoc. În curtea de la intrare le întâmpină un munte de cizme ale prizonierilor români care fuseseră obligaţi să meargă desculţi prin zăpadă. în interior, mobilele sunt răsturnate, vesela e spartă, tablourile tăiate, perdelele smulse, băile murdare. Sub copacii seculari, capela a fost transformată în grajd. Ofiţerul german care ocupă locul împreună cu soldaţii săi se plânge, pretinde că el nu are nici o vină, spune că îi e ruşine şi o invită pe prinţesa Bibescu la cină, invitaţie pe care ea o refuză. Mai târziu, Martha va afla că şi dragul ei Baloteşti a fost devastat şi jefuit. Şi că la Posada, şi ea victimă, *Călăuza*

împăratului de Renoir, care scăpase din incendiu, a fost atârnat de gard şi găurit de gloanţe.

În jurnalul ei[1], Martha relatează vizita – tot cu maica Julie alături – pe care i-o face, pe 15 ianuarie 1917, şeful de stat-major Stolzenher, venit să o asigure din partea Kron- prinz-ului că nu i se va întâmpla nimic rău. Răul a fost făcut la Mogoşoaia, dar se va pune capăt asalturilor repetate ale

*) Jurnal, 15 noiembrie 1916-17 martie 1917, publicat în versiunea franceză originală ca anexă a foarte interesantului studiu al istoricului român Constantin Iordan, *Martha Bibescu în timpul ocupaţiei germane la Bucureşti,* Anima, Bucureşti, 2005, pp. 101-427. Acest jurnal se găseşte la Biblioteca Naţională a României, fondul Saint-Georges. O altă versiune se găseşte şi în fondul privat.

autorităţilor germane, care vor să transforme Spitalul 118 în cerc al ofiţerilor. în umbră, doi oameni puternici se tem de ea şi îşi ascut armele: feldmareşalul de la Bucureşti, August von Mackensen, e convins că Martha face spionaj în preajma prinţului, iar doctorul Wolf, directorul Crucii Roşii germane, e cu fiecare zi tot mai enervat de independenţa şi de revendicările directoarei Spitalului 118. Protecţia imperială nu doar că e compromiţătoare, dar nu e deloc infailibilă.

Cu un anumit aplomb, Martha decide să meargă în lagărele de prizonieri germani, duminica, ziua în care nu se fac operaţii. Comandatura îi acordă drept de vizită şi, însoţită de două călugăriţe în uniformă, duce lenjerie curată. Indignată de condiţiile de viaţă deplorabile, de râia şi tifosul care fac ravagii, dă alarma şi cere reguli de igienă elementare. Prinţul Reuss, inspectorul german al lagărelor, îi ascultă în tăcere doleanţele, fermecat de frumoasa prinţesă pe care o zărise la Kiel, şi îi promite ajutorul. Martha obţine ceva de necrezut: evacuarea câtorva zeci de prizonieri bolnavi de tifos, pe care îi adună într-un salon pentru contagioşi. Unii dintre ei, vindecaţi, vor reuşi mai târziu să evadeze în mod discret pentru a se alătura armatei române. întreaga ambiguitate a personajului e ilustrată de acest episod: ea îşi foloseşte armele, seducţia, îndrăzneala şi autoritatea naturală pentru a atinge scopurile pe care singură şi le-a fixat, potrivit propriilor valori, definiţiei pe care ea o dă datoriei. Martha e o nonconformistă. Detractorii ei o acuză că găseşte mereu mijloacele de a se înţelege cu toată lumea. Aceasta e forţa ei.

Presiunea ocupantului creşte. La Bucureşti, germanii rechiziţionează pături, blănuri, maşini şi cai. De acum, duminicile dimineaţa, prinţesa Bibescu face

chetă în stradă şi prin magazine pentru a aduna alimente şi bunuri de primă necesitate, de care spitalul are mare nevoie.

Februarie 1917 e o lună geroasă, cu minime de -20 de grade. Tifosul face ravagii şi a fost nevoie să se amenajeze o cameră specială pentru a izola cadavrele. în cele din urmă, livrarea dozelor de Salvarsan pe care Martha le cere de săptămâni întregi pune capăt epidemiei. N-a cedat nici un moment, nu şi-a arătat niciodată nici frica, nici disperarea. Când se retrage în odaia ei, masca îi cade şi Martha se confesează jurnalului, pe 17 februarie: „Sunt năucită de oboseală, extenuată, fără voce fiindcă am vorbit cu o mie de oameni... Chiar şi plăcerea mecanică de a oferi cedează în faţa oboselii... Seara, tremur de febră în pat".

Pe 6 martie, o scrisoare a poliţiei germane îi cere să comunice data la care va pleca în Elveţia, unde se va alătura familiei sale. Stabileşte ziua de 15 aprilie, considerând că până atunci îşi va fi îndeplinit obligaţiile.

Pe 15 martie 1917, la ora 7.30 dimineaţa, prinţul Reuss o vizitează pentru a o anunţa că urmează să fie arestată peste două zile. Din acest moment şi până când pleacă în Elveţia va trebui să îşi aleagă un loc în care să stea cu domiciliu forţat. Ordin de la Berlin. Martha protestează, nu au dreptul să aresteze directoarea unui spital al Crucii Roşii, va reclama la Geneva. Ameninţarea nu funcţionează, iar Martha se resemnează să îşi ia rămas-bun de la fiecare rănit, pe rând. Cu emoţie. Ii încredinţează succesiunea Ecaterinei Ghika, adjuncta şi verişoara ei.

în dimineaţa plecării, Martha, care poartă uniforma de infirmieră, traversează pentru ultima dată saloanele într-o tăcere deplină. Soţia chirurgului îi întinde un bucheţel de violete. în automobilul militar parcat în faţa spitalului o aşteaptă Virginie, camerista.

Martha va scrie în jurnal că era atât de frig, încât ofiţerul german i-a aşezat mantoul lui pe genunchi. La Curtea aflată în Iaşi se va spune că, încărcată de magnifice buchete de flori, a fost condusă într-o limuzină luxoasă.

O plecare echivocă

Cele două femei sunt conduse la gara din Bucureşti în plină forfotă militară. Pleacă spre Mogoşoaia, care se dovedeşte a fi nelocuibilă, cu ţevăria explodată, fără apă şi fără încălzire.

Prinţul Reuss o va conduce el însuşi la Buftea, unde va rămâne şase săptămâni în domiciliu forţat — o carantină sanitară, nu o pedeapsă, i se precizează. Când îşi ia rămas-bun, el îi cere o fotografie, dar ea nu are. în „cabana elveţiană bolnavă de gigantism”[1] a familiei Ştirbey, ea locuieşte în camera cumnatei sale, Nadeja, soţia înşelată. Totul e trist în jur. Se încuie în cameră pentru a limita pe cât posibil contactele cu comandanţii germani care se ocupă de palat, masa îi e adusă de Virginie, dar, când prinţul Reuss se anunţă la prânz, coboară, pragmatică, păstrând distanţa în vreme ce se interesează de demersurile legate de plecarea în Elveţia şi pomenind relaţiile pe care le are în Austria. Reuss va avea eleganţa să intervină pe lângă Otto von Czernin, devenit ministru al afacerilor externe la Viena, pentru a accelera procedurile administrative.

Poziţia sa la Buftea e delicată, iar ea e conştientă de acest lucru, după cum scrie în jurnal pe 6 aprilie 1917: „Arăt tristă? Implor mila învingătorului. Arăt veselă? Râd de temnicerii mei şi găsesc că nedreptatea e plăcută. Arăt naturală? Nu mai sunt

decât o femeie care face onorurile casei cumnatului său pentru nişte străini care au intrat aici prin forţa armelor. în plus, am sentimentul odios că sunt o atracţie". Da, prinţesa Bibescu e o atracţie, victima propriei legende, frumuseţea din Carpaţi cu smaralde fabuloase, cea care frângea inimi la Paris, cea care l-a vrăjit pe Kronprinz, femeia de spirit şi de litere. Dar şi femeia de caracter, în- controlabilă, o fiinţă de neîmblânzit, de care autorităţile germane se tem.

Autorizaţia de a părăsi România din partea lui Otto von Czernin nu se lasă aşteptată. Cererea pe care a formulat-o cu insistenţă a fost ascultată: cele trei maici de la Saint-Vincent-de-Paul o vor însoţi, iar călătoria va fi trecută în documentele administrative drept transport sanitar. Martha nu

') Formulă ironică folosită de Martha Bibescu pentru castelul de la Buftea al cumnaţilor ei, Barbu şi Nadeja Ştirbey.

vrea să fie considerată o fugară. Le va reaminti tuturor când va trebui să se apere: a fost arestată.

Kronprinz-ul află într-o zi că prinţesa lui a trebuit să părăsească Bucureştiul, se înfurie, cere explicaţii. Feldma- reşalul August von Mackensen nu se va grăbi cu răspunsul, foarte vag, şi nu vor exista urmări. Corespondenţa între prinţul moştenitor şi Martha se răreşte.

Pe 28 aprilie 1917, tot într-o companie bună – Czernin l-a trimis drept emisar pe prinţul Auersperg –, Martha părăseşte Buftea împreună cu cele trei măicuţe, în direcţia Austria. Demersurile de la frontieră îi sunt facilitate.

La Viena, Czernin o aşteaptă în biroul său de ministru al afacerilor externe. Martha povesteşte întrevederea în jurnalul său din 3 mai 1917. Omul e sumbru, îi spune cât de supărat e pe România, care a trădat Puterile Centrale, şi îi prezice că ţara va fi

pierdută, bolşevicii care au preluat puterea în Rusia o vor abandona, vor ieşi din război, e o chestiune de săptămâni. Ea îl întreabă despre începutul domniei tânărului Carol I, el răspunde evaziv. Czernin nu-i spune, dar a fost lăsat deoparte în negocierile secrete începute la Neuchâtel, dintre câţiva reprezentanţi ai Antantei şi cumnaţii de Bourbon-Parma ai noului împărat, care discută în numele lui. Se despart exprimând speranţa de pace, pe care şi-o doresc cu ardoare toţi oamenii de bună-credinţă, el îi pomeneşte din nou despre năzuinţa lui de a vedea România ataşată Coroanei de Habsburg... Vor trebui să se revadă.

Cele trei săptămâni de carantină, din nou pentru motive sanitare, şi le va petrece la prinţul şi prinţesa de Thurn und Taxis, în Boemia, la castelul Lautschin. Marie, stăpâna casei, e bună prietenă cu Rainer Maria Rilke; vor avea lungi conversaţii la gura sobei şi în plimbările prin pădurea de brazi. Martha se odihneşte în acest decor de lux cu natură sălbatică, lucru de care Curtea Regală a României află cu uluire.

Purgatoriul elveţian

Auersperg o însoţeşte cu trenul, la sfârşitul lunii mai 1917, alături de cele trei măicuţe (îşi găsiseră adăpost într-o mănăstire austriacă), pentru a le facilita demersurile de trecere a frontierei elveţiene. De la Geneva, Martha îi scrie imediat reginei Maria, preşedinta Crucii Roşii române, că doreşte să meargă pe front şi că îi aşteaptă instrucţiunile. îi trimite mai multe scrisori[1] regelui Ferdinand implorând o întrevedere secretă: vrea să se pună în serviciul ţării şi al regelui său.

Regina nu-i va răspunde. Regele nu o invită să se întoarcă şi se mulţumeşte să-i trimită o scrisoare consolatoare care nu îi parvine decât în martie 1918:

„Acum sunt liniştit ştiindu-vă într-o ţară neutră şi la adăpost de umilinţe şi de privaţiuni”[2]. Aceste cuvinte care o emoţionează păstrează totuşi distanţa.

Zvonurile de la Curte ating cote astronomice. Martha află că principala acuzaţie vine din partea Elenei Văcărescu, care, de la începutul războiului, s-a apropiat de regina Maria şi care a ştiut să se facă utilă pe lângă ambasadorul Franţei, Charles de Saint-Aulaire, şi pe lângă Robert de Flers, emisarul francez la Iaşi. Mai sunt apoi şi trădările: Simona Lahovary, Simky, vara ei primară, doamnă de onoare a reginei şi expertă în bârfe, o trădează fără să stea prea mult pe gânduri. Tăcerea sarcastică a Elizei Brătianu, prietena ambiguă, întreţine cele mai nebuneşti zvonuri şi cele mai grave acuzaţii. Antoine Bibescu o informează că la Iaşi e numită „turnătoarea nemţilor” şi „aventuriera”, că i se reproşează fie eroismul inutil, fie că a rămas la Bucureşti sub protecţia Kronprinz-ului, că i-a furat inima prinţului Reuss

’) Aceste scrisori ale Marthei Bibescu către regina Maria şi regele Ferdinand se găsesc la Arhivele Naţionale ale României, în fondul Casa Regală. [2]) Biblioteca Naţională a României, fond Saint-Georges, scrisoare datată de regele Ferdinand pe 20 martie 1918. Copii ale acestei scrisori se găsesc la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, în dosarul de apărare din 1932.

şi i-a acceptat cadourile, că a fost primită somptuos de familia Thurnund Taxis şi că s-a refugiat în Elveţia cu ajutorul inamicului. Mai rău chiar (şi o pură elucubraţie), e bănuită că a făcut manevre pe lângă Otto von Czernin pentru a-i determina pe austrieci să răstoarne dinastia germană în favoarea Bibeştilor. Acuzaţiile fatale — „trădare” şi „spionaj” — vor păta de acum încolo legenda de aur a Marthei, care se va apăra neobosită, demontând punct cu punct fiecare acuzaţie.

Retrasă în munţi, epuizată nervos de săptămânile

petrecute la conducerea Spitalului 118, copleşită de atacuri, Martha citeşte în fiecare zi presa care îi parvine din România şi care îi aduce laude reginei Maria ca mamă a naţiunii şi ca regină-soldat inspectându-şi trupele de pe cal şi stând la căpătâiul rănirilor. Adorată, Maria îşi mobilizează poporul, îi alimentează spiritul combativ, îi promite zile victorioase. Cele două femei, fostele prietene şi confidente de la Posada, nu fuseseră niciodată mai departe una de cealaltă. Aflată la apogeul gloriei sale, Maria nu binevoieşte să răspundă scrisorilor Marthei.

George nu ajută cu nimic situaţia delicată a soţiei lui. în scrisorile expediate de el[1], se laudă cu „rapoartele fulminante”[2] pe care i le trimite generalului Prezan, şeful de stat-major, în care denunţă „lipsa totală de pregătire militară”[3] a armatei române, haosul din aprovizionare, nevoia urgentă de muniţie... îi vorbeşte soţiei sale despre intrigile de la Curte, îi califică pe oamenii politici români drept „imbecili” şi „egoişti ordinari”[4], pe ofiţerii armatei române „laşi”[5], vorbeşte despre incompetenţa miniştrilor incapabili de a prevedea măsuri pentru reconstrucţia viitoare a ţării. E furios în permanenţă. E supărat că a fost trimis în misiuni de in

’) Aceste scrisori adresate de George Bibescu soţiei sale în 19171918 se găsesc în fondul Saint-Georges de la Biblioteca Naţională a României. *[2]) Ibid.,* 16 nov. 1917. *[3]) Ibid.,* 4 sept. 1917. *[4]) Ibid.,* 8 nov. 1917. *[5]) Ibid.,* 4 sept. 1917.

spectare, el, eroul aviator care a dat foc câmpurilor petrolifere de la Ploieşti împreună cu englezii, pentru a-i împiedica pe germani să le cucerească. E supărat că nu îi sunt ascultate ideile despre cum se poartă războiul modern, deşi, subliniază, „nu-i datorează oare România primul automobil, prima mitralieră, primul balon şi întreaga aviaţie?”[1]. Indignările lui

George, în răspăr cu elanurile patriotice ale momentului, îl izolează. Vremurile în care Bibeştii simbolizau viitorul României şi serveau Regalitatea au trecut. Cuplul e în dizgraţie.

Martha se simte hărţuită. Anumite persoane o evită în hotelul Beau-Rivage din Lausanne. Se vorbeşte pe la spatele ei. Emma crede ceea ce aude şi îi face scene, îşi acuză fiica de a fi rămas la Bucureşti pentru a se face remarcată, ca de obicei. Mama din ea nu se indignează niciodată de bârfe, nu încearcă niciodată să înţeleagă, dimpotrivă: mai exaltată ca oricând, Emma îi solicită să-şi ceară iertare în genunchi. Martha se conformează, fetiţa neiubită şi învinovăţită n-a dispărut. Iar când îl roagă pe Antoine Bibescu, vărul iubit, diplomatul bine văzut care e la post la Londra, să-i pledeze cauza la Curtea din Iaşi, răspunsul e glacial: el ii cere răbdare şi discreţie şi îi scrie că nu vrea să se compromită. Pentru Martha, înseamnă trădare.

Proscrisa se pune pe citit şi se apropie de fiica ei, Valentina, care tocmai a împlinit 14 ani, şi de sora Margareta, „Marguerite", care s-a îndrăgostit de un englez. Magdalena, „Madeleine", sora lor mai mică, marchiză italiană, li s-a alăturat în Elveţia şi nu-şi ascunde mulţumirea de a-şi vedea sora mai mare, pe care o invidiază, într-o postură atât de proastă. Relaţiile dintre cele două surori au fost mereu furtunoase şi devin şi mai rele fiindcă se văd des la Beau-Rivage. Pentru a se destinde, îl vizitează la Amphion pe Constantin Brâncoveanu, „fratele Muzei"[2], însă grădinile minunate nu o calmează. Tânăra e într-o stare de profundă nelinişte.

[1]) *Ibid.,* 4 nov. 1917. [2]) Expresie a Marthei, Muza fiind Anna de Noailles.

Reia corespondenţa cu abatele Mugnier. Se vorbeşte puţin despre spiritualitate, dar mult despre Chateaubriand, despre Juliette Recamier, despre castelul Coppet pe care Martha îl vizitează cu religiozitate. Pe de-o parte sunt cei care, ca Joseph Reinach şi Emmanuel d'Harcourt, o sfătuiesc să meargă la Paris pentru a se apăra şi, pe de altă parte, abatele, care o sfătuieşte să privească în perspectivă. Martha ezită.

Cel căruia i se confesează e Joseph Reinach. îl întâlnise pe apărătorul lui Dreyfus la Gustave Le Bon. Cu barbişonul lui şi mustaţa groasă, cu privirea gravă şi vocea răguşită de tribun, deputatul şi cofondatorul Ligii pentru Drepturile Omului, care are vreo 50 de ani, îi aminteşte de tatăl ei, îi inspiră încredere şi siguranţă. Martha îl revăzuse la hotelul Le Meurice în decembrie 1914 şi, în epocă, el îşi folosea relaţiile de la Sofia pentru ca Bulgaria să nu intre în război de partea Puterilor Centrale, îndemnând-o pe prinţesa Bibescu să-şi folosească influenţa astfel încât România să iasă din neutralitate. Martha nu rata niciodată cronica lui cotidiană despre război, semnată cu pseudonimul Polybe, în *Le Figaro,* care îi era trimisă la Mogoşoaia de Ambasada Franţei.

Reinach o pusese în gardă cu privire la calomniile care circulau despre ea la Paris. Fusese specific: principala inamică era Elena Văcărescu, atât la Curtea României, unde se apropiase de regina Maria, cât şi la Paris; ea lansase zvonul despre inelul cu cap de mort din diamante pe care i l-ar fi oferit Kronprinz-ul, ea o poreclise prin saloane, încântată de găselniţa ei, „Martha Hari". Chiar şi Anna de Noailles a zâmbit la această vorbă. în vara lui 1917, corespondenţa cu Reinach se intensifică şi devine săptămânală.[1]

Cu un scris mic, înghesuit, nervos, Martha îşi justifică permanent acţiunile de la conducerea

') Extrasele care urmează sunt alese din corespondenţa care se află la BnF, în fondul Joseph Reinach, voi. XIX, „Scrisori de la femei”, şi în fondul Marthe Bibesco, NAF 28220. de avocatul Reinach, îşi pune la punct apărarea, foarte hotărâtă să se reabiliteze: „Aştept aici momentul tuturor revanşelor”[1], „Nu mă consider învinsă”§§§§§§ *******. Ceea ce reiese din aceste scrisori este că tânăra pare şi mai afectată de calomniile pariziene decât de dizgraţia din România. Ea vrea să recucerească Parisul.

„Dragul Polybe” e un susţinător fidel care ştie să îi facă servicii preţioase, o ajută să-şi recupereze o valiză diplomatică plină cu bijuterii şi cu suveniruri de la Napoleon, blocată la Copenhaga, să deblocheze o sumă de bani dintr-un cont elveţian.

Accentele sunt uneori romantice, Reinach, bărbat căruia ii plac femeile, devine câteodată tandru: „Sunteţi floarea unică din Karpaţi [sic/]”†††††††, „Draga şi divina mea prinţesă”‡‡‡‡‡‡‡ şi când şi când: „Dacă v-aş putea iubi”§§§§§§§. Martha îi domoleşte elanurile: ‚Am convingerea că sunteţi un prieten sincer”******** şi

§§§§§§*) BnF, fonds Joseph Reinach, voi. XIX, scrisoare nedatată.

********) *Ibid,* scrisoare datată 26 febr. 1918. [3]) BnF, NAF 28220, fonds

†††††††Marthe Bibesco, scrisoarea lui Joseph Reinach datată 7 iul. 1917.

‡‡‡‡‡‡‡) BnF, fonds Joseph Reinach, voi. XIX. Adresare a lui Joseph Reinach către Martha Bibescu în scrisorile lui. [5]) BnF, NAF 28220, fonds

§§§§§§§Marthe Bibesco, scrisoarea lui Joseph Reinach datată 8 dec. 1917.

********) *Ibid.,* scrisoare datată 29 apr. 1918. [7]) *Ibid.*

’) V. Jean-Yves Tadie, *Marcel Proust,* vol. 2, Gallimard, colectia „Follio”, Paris, 1996, p. 301. [2]) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust,* ed. cit., p. 100. [Ed. rom. cit., p. 132 – n. tr. |

0 Bisexualitate. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco,

subliniază lupta lor împotriva „umbrelor fugare”[7]. în cursul acestor luni mohorâte, Polybe găseşte cuvintele care să o liniştească, să-i dea speranţă şi îi garantează susţinerea din partea prietenilor adevăraţi care o aşteaptă la Paris, Maurice Paleologue, Berthe de Ganay şi abatele Mugnier, în primul rând.

Apoi urmează dramele.

Vocile tăcerii

Printr-o telegramă de la Antoine Bibescu, Martha află că Emanuel s-a sinucis la Londra, pe 22 august 1917. A fost găsit spânzurat în camera de hotel. La 47 de ani, hotărâse să-şi pună capăt zilelor.

Din 1914, „marele mistic al prieteniei”, cum îl numea Martha, 'se simţea rău. Moartea lui Bertrand de Fenelon, căzut pe front în decembrie 1914, îl bulversase; se simţea abătut de ravagiile războiului şi de propria-i inutilitate, disperat de bombardamentele asupra catedralei din Reims. Prietenii îl păziseră cum putuseră mai bine după o primă tentativă de a-şi pune capăt zilelor, în 1915.

Un rău bizar îl măcina de când se întorsese dintr-o călătorie în Japonia, în 1914. Diagnosticul medicilor celebri a fost ferm: paralizia facială care începuse să-i deformeze faţa avea să se extindă iremediabil şi la corp. El refuza să vorbească despre asta şi îşi ascundea chipul cu o eşarfă.

Proust n-a uitat când Emanuel, într-o seară din aprilie 1917, şi-a aşteptat prietenii pe bancheta din spate a unei trăsuri, ca să nu fie văzut. Grijuliu, Antoine se aşezase alături de fratele lui, care a strigat în glumă: „Vizitiu, mergi cu spatele pentru ca Marcel Proust şi Paul Morand să fie în faţă”[1]. A fost ultima lor

---

scrisoare către Margareta din 20 oct. 1916.

întâlnire. Proust i-o povesteşte lui Antoine în două minunate scrisori de doliu, din care reies sentimentele sale profunde pentru Emanuel, pentru timpurile fericite şi pierdute ale lui Ocsebib, Nolenef şi Lecram. Şi Martha primeşte o frumoasă scrisoare de condoleanţe de la Proust, care o numeşte „nefericit supravieţuitor al misteriosului dispărut”[2] şi insistă să se vadă la Paris pentru a-şi împărtăşi amintirile despre Emanuel.

Războiul nu îi despărţise. Scrisorile lor, până la ultima, au fost încrezătoare şi tandre. însoţite adesea de violete în amintirea tristului lor sărut pe drumul prin Persia. Vă- rul-prieten-confident de neînlocuit plecase luându-şi cu sine secretele şi tăcerile. Martha e sfâşiată.

*

Câteva luni mai târziu, în mai 1918, Margareta Lahovary îşi trage un glonţ în cap în camera sa de hotel, pe când ai ei o aşteptau jos la masă. Starea de rău îi era profundă. Tânăra ignorată de mamă, încredinţată bonelor, trimisă în internate elegante din Belgia şi Anglia, îşi purta cu sine tristeţea de ani de zile. Moartea lui Jeanne şi cea a tatălui lor o zguduiseră.

în casa de pe strada Faubourg-Saint-Honore, unde se refugia în timpul vacanţelor şcolare, se îndrăgostise nebuneşte de unul dintre obişnuiţii casei, Bertrand de Fenelon, prietenul lui Emanuel şi al lui Antoine, seducătorul diplomat care îl tulbura pe Proust. Margareta avea 18 ani, el, dublul vârstei ei şi o viaţă amoroasă agitată, ca adept, după expresia proustiană, al „bimetalismului”[1]. Fenelon a ezitat să o ceară pe fată în căsătorie, s-a confesat lui Emanuel care l-a sfătuit să aştepte, era atât de tânără.

Bertrand de Fenelon nu şi-a declarat intenţiile. Pe 17 decembrie 1914, el a murit pe front, lăsându-i pe Proust şi pe fraţii Bibescu inconsolabili. Şi pe Margareta, care încă spera, rănită pe viaţă.

Relaţiile cu sora mai mare erau complicate. în scrisorile ei, tânăra îi reproşa Marthei că era cea mai frumoasă şi cea mai inteligentă, refuzase să o ia drept „mâna dreaptă" şi să i se alăture la Bucureşti în 1916 pentru a o ajuta să pună pe picioare spitalul. La Londra, unde se înrolase ca infirmieră în serviciul Crucii Roşii, sora mai mică semăna discordie între fraţii Bibescu şi Martha.

Cu ochii mari şi albaştri, cu trăsăturile delicate, Margareta era frumoasă. îi plăcea să se ştie plăcută şi flirta mult. Spunea cui voia s-o asculte că se va căsători din dragoste, că va cunoaşte fericirea, că ar fi capabilă să se mărite şi cu un barman de hotel. Martha îi dădea lecţii: „Să îţi spui tot timpul «Vreau să mă distrez» e cea mai bună cale de a muri de plictiseală", „Munceşte, fata mea, munceşte".[2] în Elveţia, unde i se alăturase mamei sale, se îndrăgostise nebuneşte de un ofiţer britanic aflat în convalescenţă. Acesta o ceruse, ea se şi vedea măritată. Magdalena, cealaltă soră, i-a spus fără nici ocolişuri că englezul ei chipeş era deja logodit şi că o minţise. În aceeaşi zi, Margareta şi-a pus capăt zilelor.

Martha nu era acolo. Se va duce după înmormântare la mormântul surorii mai mici, în cimitirul din Clarence, aproape de Montreux. Singură. Strivită de vinovăţia surorii mai mari. Tentată să-şi pună şi ea capăt zilelor. Abatele Mugnier presimte şi se îngrijorează: „Vă implor să rămâneţi în această lume pentru a-i idealiza disperările"[1].

*

Pe 16 aprilie 1920, Emma Lahovary, mama ei, e găsită spânzurată în toaleta gării din Lausanne. Trista ei rătăcire din- tr-un hotel în altul luase sfârşit. Exilata din propria-i viaţă se dusese. Reproşurile nesfârşite adresate fiicei încetaseră. Pentru Martha, au rămas regretele unei întâlniri mereu ratate. Şi iertarea greu de acordat unei mame care nu ştiuse să o iubească.

La 34 de ani, Martha trăieşte cu morţii.

Şi cu îndoiala care o chinuie: ce ar fi trebuit să fac?

întoarcerea

Martha făcuse câteva drumuri dus-întors la Bucureşti, în martie şi iunie 1918. Fusese implicată în negocierile incipiente în jurul tratatului de pace dintre România şi Aus- tro-Ungaria. Se ştie că, în martie, i-a primit la Mogoşoaia, în cele câteva camere locuibile din vila Elchingen, pentru lungi conciliabule, pe Otto von Czernin şi pe Richard von Kuhhnann, secretarul de stat german pentru afaceri externe, şi că i-a reînnoit regelui Ferdinand propunerea de a-i servi drept intermediară între Bucureşti şi Iaşi. Regele nu

9 Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie,* ed. cit., voi. I, p. 367. i-a dat curs. A dorit oare, din afecţiune, să o protejeze de ceea ce ar fi putut să pară într-o zi drept o imprudenţă? Sau i-a ascultat pe aceia care, la Curte, o acuzau pe prinţesa Bibescu că le era prea favorabilă Puterilor Centrale?

Tratatul de la Buftea din 7 mai 1918, semnat de prim-mi- nistrul germanofil Alexandru Marghiloman, o indignase; el condamna România la statutul de colonie a Puterilor Centrale şi o lipsea de orice suveranitate.

Apelurile ei repetate către Ferdinand îi vădesc

angoasa de a fi fost respinsă şi frustrarea că nu îşi putea sluji ţara. Nu numai că aceste apeluri nu au efect, dar constituie şi o greşeală faţă de regină, care sfârşeşte prin a accepta să-i scrie o epistolă glacială, însoţită de o listă de întrebări demne de o comisie de epurare. Martha e profund umilită. Şi frustrată.

*

La câteva zile după armistiţiul din 11 noiembrie, Martha părăseşte definitiv Elveţia şi revine în România. La Mo- goşoaia şi Posada, totul trebuie reconstruit; la Comarnic, fabrica e distrusă. Stricăciunile considerate drept pagube de război sunt estimate la suma astronomică de 11 milioane de lei[1]; indemnizaţia statului român nu va fi niciodată achitată. George face un împrumut mare la o bancă englezească.

De la Curte, generalul Berthelot, şeful Misiunii Militare Franceze, care a devenit erou şi confident al reginei Maria, le interzice ofiţerilor săi să viziteze Mogoşoaia. Prinţesa Bibescu e persona non grata. Acuzată că a pactizat cu inamicul.

Scandalizaţi, Edouard Tavernier, membru al aceleiaşi misiuni, refuză să se supună ordinului, iar Hubert de Belloy, şeful Misiunii Navale Franceze şi văr primar prin alianţă – era căsătorit cu fiica lui Nicolae Bibescu şi a lui Helene Ney d'Elchingen . s-a instalat în mod ostentativ în palatul roz.

') Potrivit estimărilor Institutului Naţional pentru Statistică şi Studii Economice (INSEE), 11 milioane de lei din 1919 echivalează cu 626 de milioane de euro în 2022.

Dezaprobând şi ei această excludere, şi pentru a-şi marca dezaprobarea, ambasadorii Marii Britanii, Statelor Unite şi Belgiei merg în limuzinele cu steag să ia ceaiul şi să facă conversaţie la prinţesa Bibescu.

Furios, George îl provoacă la duel pe generalul Berthelot şi îi trimite martori. Martha încearcă să-l calmeze. Sainte- Aulaire, ambasadorul Franţei, şi el un mare admirator al reginei, vrea să înăbuşe scandalul, fiindcă mai sunt doar câteva zile până la deschiderea Conferinţei de pace de la Versailles. El oferă familiei Bibescu locuri în primul tren militar care părăseşte Bucureştiul cu destinaţia Paris, în aprilie 1919, împreună cu paşapoartele şi permisele de trecere a frontierei.

A doua zi după ce ajunge la Paris, Martha ia prânzul cu Aristide Briand, Joseph Reinach şi lordul Balfour. Maurice Paleologue, care tocmai fusese numit director politic al Quai d'Orsay, o avertizează că un raport care o priveşte, scris de generalul Berthelot, a fost transmis către Biroul 2. El l-a văzut şi e în măsură să o liniştească, cele câteva foi de hârtie sunt pe cât de plicticoase, pe atât de vagi. Nu se poate reţine nimic împotriva ei. Nimeni nu a primit autorizaţia să îl consulte doar fiindcă e plin de bârfe şi de minciuni. De altfel, a aflat că Berthelot nu se lăuda cu el şi mărturisea, în cerc restrâns, că regreta că l-a redactat.

în plin tumult, Martha nu pomeneşte despre orgoliul ei rănit, nici despre sentimentul că e nedreptăţită, hotărâtă să-şi ia revanşa.

O căsătorie princiară

Legăturile cu Antoine Bibescu s-au mai relaxat. Martha îi reproşează că, deşi era bine văzut la Curtea de la Iaşi, nu îi luase apărarea şi nici nu o ajutase să se întoarcă în România. Mai rău, i se povestise că o vorbise la regină într-un mod menit să o rănească. îi scrie despre dezamăgirea ei, îl acuză că „nu înţelege

nimic-nimic” şi îi cere să-i spună „mă iubeşti, sau nu mă iubeşti?”[1]. Sinuciderea lui Emanuel nu ii reapropie.

Şi totuşi, Martha e cea căreia Antoine îi cere să-i fie martoră la căsătorie.

Diplomatul-seducător, ale cărui cuceriri îl epatau pe prietenul Paul Morand, cu toate că şi acesta era expert în materie, se căsătoreşte la Londra, în biserica Saint Margaret, pe 2 mai 1919. Este evenimentul monden al sezonului, despre care scrie întreaga presă engleză. Toată înalta societate britanică e prezentă, sub bliţurile aparatelor de fotografiat, şi în mod special regina Alexandra, văduva lui Eduard VII.

La 44 de ani, Bibescu, dornic să îşi croiască o viaţă stabilă şi un mariaj bun, a pus ochii pe una dintre cele mai bune partide din regat, fiica fostului prim-ministru liberal Herbert Henry Asquith, Elizabeth, care îşi etalează frumuseţea celor 21 de ani. Şi-a petrecut timpul între reşedinţa din Downing Street nr. 10, un pension foarte elegant din Fontainebleau şi castelele victoriene cu peluze de un verde blând. Dar nu e cazul să te iei după aparenţe, Elizabeth nu e nici pe departe o tânără inocentă, are originalitatea şi libertatea de exprimare ale mamei sale, faimoasa Margot Tennant, cunoscută pentru romanele ei, pentru opiniile socialiste şi ironia muşcătoare. Elizabeth visează să fie poetă.

Această alianţă şic şi internaţională e pe placul Marthei, care scrie: „Toţi Bibeştii cumulează patriile: ei sunt cetăţenii Europei viitoare”[2]. Antoine intră în reţeaua anglo-ame- ricană şi va fi numit în curând ambasador al României la Washington.

Foarte amorezat, îşi prezintă logodnica lui Marcel Proust, care se declară fermecat de ea, găseşte că are un aer de madonă şi un stil minunat de aristocratic.

[1]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Antoine Bibescu din 19 iun. 1917. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

în trei la Ritz şi lungi conversaţii despre Shakespeare; citind câteva versuri scrise de ea, Proust îi prezice tinerei un viitor strălucit.

În ziua căsătoriei, Martha e foarte frumoasă, cu cerceii săi de smaralde şi părul tuns *à la garçonne,* privirea i-a căpătat profunzime, iar rochia e de o eleganţă ireproşabilă. Dar, alături de mireasa strălucitoare, se simte bătrână. Nu are decât 35 de ani, şi totuşi judecata ei din faţa oglinzii e necruţătoare; scrie în jurnal: i se pare că arată groaznic, cu tenul alterat, ochii stinşi şi obrajii lăsaţi, îşi detestă primele riduri... în faţa bliţurilor şi a posterităţii, Martha, care are mare grijă de imaginea ei, nu lasă să se vadă nimic din aceste frământări interioare.

Citind presa după câteva zile, prinţesele Bibescu vor fi iritate de comentariile care le confundă. Plasate încă de la începutul poveştii lor într-o relaţie de rivalitate, pe care nu o doresc. Chiar şi azi, legendele de sub portretele lor sunt adeseori greşite.

Scene din viaţa conjugală

La Paris, Thomson şi Martha se reîntâlnesc. „Kit" e în sferele înalte, membru al Conferinţei de pace de la Versailles. Orbirea învingătorilor îl face să fie pesimist. Dar iubirea lui pentru Martha a rămas intactă. Vor petrece luna august 1919 în Bretania, la vila Kergitane, cu Valentina, domnişoara Viaud şi Miss Chatfield. Şi abatele Mugnier li se alătură pentru câteva zile. Vara e studioasă, el termină de scris *Old*

Europe's Suicide, Martha reîncepe să lucreze dimineţile. E un bărbat plăcut, fin, cultivat, atent, însă iubirea din timpul războiului devine tandreţe la malul oceanului. Martha se lasă de acum încolo adorată fără a dărui nimic în schimb.

La sosirea în România o aşteaptă o criză conjugală. George, care fusese atât de tandru în scrisorile trimise de pe front, care îi apărase cu atâta ardoare onoarea în 1918, îi cere divorţul. Pentru a se căsători cu noua sa cucerire, întâlnită în garnizoană. Martha refuză şi contraatacă. Argumentele pe care le foloseşte sunt cele ale generaţiei şi ale mediului ei social, cele care o răniseră totuşi pe vremea idilei sale cu Beauvau-Craon. Dacă adulterul e tolerat, căsătoria e intangibilă. în interesul tuturor şi al patrimoniului. Pentru a evita procesele şi scandalurile. în numele promisiunii făcute lui Valentine, soacra ei, de a nu-l părăsi. În numele fiicei lor, Valentina, căreia trebuie să-i asigure ocrotirea şi un mariaj bun. Martha îi scrie lui George şi despre disperarea ei de a nu pierde Mogoşoaia, pe care o consideră opera sa.

Din aventurile ei conjugale, o „tragicomedie", le mărturiseşte mici bucăţi, pe un ton pe jumătate sarcastic, abatelui Mugnier şi lui Joseph Reinach, care vor interveni pe lângă George pentru a-i reaminti îndatoririle sale. Martha va obţine câştig de cauză, soţul va reveni în căminul conjugal, metresa se va consola cu generoasele cadouri de rochii şi bijuterii.

Bibeştii se refugiază, împreună cu fiica lor, pe strada Faubourg-Saint-Honore. Familia e în sfârşit reunită. Totul pare să reintre în ordine, iar Martha mărturiseşte că e şi tristă, şi veselă. Pe frontul calomniilor e acalmie, iar regele Ferdinand i-a luat oficial apărarea decernându-i Crucea de Război. Vestea despre o frumoasă moştenire din partea unei mătuşi răposate la Vevey vine la momentul potrivit şi,

combinată cu succesiunea Emmei, face posibile toate proiectele. Vorbesc despre acestea ore întregi, nu sunt întotdeauna de acord, dar îşi vor reconstrui fabricile şi palatele. Febra construirii îi uneşte.

La sfârşitul verii 1920, cuplul revine la Bucureşti cu automobilul, traversând o Europă de umbre şi lumini. Asemenea lor.

încoronarea reginei

Opunându-se viguros ratificării Tratatului de la Buftea de către guvern, regina Maria salvase onoarea ţării sale. Iar la deschiderea Conferinţei de pace, delegaţia românească nu se mulţumeşte doar să le reamintească Aliaţilor promisiunile din 1916 cu privire la Transilvania, ci îşi prezintă noile revendicări referitoare la Basarabia şi Bucovina. Negocierile încep prost. Ion Brătianu, prim-ministrul român, şi Georges Clemenceau, prim-ministrul francez, nu se înţeleg. Discuţiile se blochează.

Ambasadorul Franţei, Charles de Saint-Aulaire, despre care se spune că e fermecat de regina Maria, îi sugerează acesteia să meargă ea însăşi la Paris pentru a apăra interesele regatului. Ea soseşte pe 6 martie 1919, întâmpinată ca o vedetă, parţial graţie lui Colette, care a reuşit să urce în Orient Express şi să publice un interviu-eveniment în *Le Matin,* transformându-i şederea la Paris într-un eveniment. Jurnaliştii stau de pază în faţa hotelului de Brienne, unde e cazată regina. Maria, care nu stă prea mult pe gânduri, are iniţiative care îi stânjenesc uneori pe diplomaţii români şi, adresân- du-se presei, aminteşte sacrificiile poporului său, iar francezii, cărora le plac reginele, o consideră o eroină... Discuţia ei între patru ochi cu „tigrul” Clemenceau răstoarnă situaţia, obţine România Mare reunificată, iar întoarcerea în ţară e un triumf. Regele şi regina sunt aclamaţi la Bucureşti,

mulţimea e dezlănţuită, fanfarele şi dansurile umplu străzile. Regatul şi-a dublat suprafaţa şi şi-a mărit populaţia până la 10 milioane de locuitori. România a devenit prima putere din Balcani.

*

Pe 15 octombrie 1922, românii au parte de o încoronare hollywoodiană în Transilvania, la Alba Iulia. Maria şi-a desenat ea însăşi coroana, inspirată de aceea a Despinei, soţia unui domnitor valah din secolul al XVI-lea. Sunt de faţă verii ei regali care s-au deplasat până acolo, o tribună de diplomaţi şi de oameni politici în redingote, dar şi o importantă delegaţie franceză din care fac parte mareşalul Foch şi generalii Weygand şi Berthelot, care conduseseră Misiunea Militară Franceză din România. Maria, îmbrăcată într-o rochie aurită de regină bizantină, îngenunchează în faţa lui Ferdinand pentru a fi încoronată (va fi, precizează ea, singura dată în viaţă). În zgomotul loviturilor de tun şi sub o ploaie fină, cuplul regal îşi face apariţia, încărcat de brocarturi şi pompoane, aclamat de o sută de mii de români. Maria, care are simţul punerilor în scenă, a organizat un banchet pentru douăzeci de mii de ţărani şi un marş triumfal spre Bucureşti, călare şi în ţinută militară.

Martha, care numeşte ceremonia o „farsă”[1], s-a mulţumit să împrumute o rochie şi o capă de la Worth fiicei Măriei, regina Elisabeta a Greciei, dar nu a asistat la încoronare.

Acalmii

La Paris, zvonurile despre prietenia cu inamicul se potolesc. Mărie Murat e prima care vine la Martha pentru a-i cere iertare. Celelalte o vor primi, ceea ce

înseamnă că au lăsat în urmă trecutul.

Reapropierea de Anna de Noailles va fi mai dificilă; la o recepţie la pictorul Jacques-Emile Blanche, toată lumea a remarcat că verişoarele nu se salută. Abatele Mugnier pledează pentru reconciliere şi organizează o întâlnire la care participă şi el. Anna acceptă să vină, pe 19 februarie 1921, la Martha; poeta vorbeşte mult despre sine, dar evită subiectul supărător. La rândul ei, Martha, tot însoţită de abate, se duce în strada Scheffer, unde Anna, suferindă, îi primeşte lungită în pat, foarte palidă şi cu ochii strălucitori, în capot de mătase, în camera ei cu pereţii acoperiţi cu plută pentru

*) Biblioteca Naţională a României, fond Saint-Georges, document dactilografiat datat 27 apr. 1942.

a o feri de zgomotele oraşului (sistem de izolare pe care i l-a recomandat şi prietenului Proust). Nu vor avea loc prea multe explicaţii, nici iertări; orgoliul ambelor e salvat şi, timid, legătura se reînnoadă.

în România, graţie cumnatului ei, Barbu Ştirbey, şi cumnatei, Nadeja Ştirbey, Martha se împacă oficial, în 1919, cu Eliza Brătianu. în mod ironic, Martha scrie: „Mi-am regăsit o prietenă", „Slavă lui Allah, care poate schimba inimile"[1]. Cu regina Maria, relaţiile sunt complicate. Martha nu a onorat invitaţia regală la slujba ţinută pentru victoria Ali- aţilor din 11 noiembrie 1918. Nu va fi decorată cu Crucea Reginei Maria. Barbu Ştirbey joacă rolul conciliatorului între cele două şi organizează o întâlnire în februarie 1919. Intr-o scrisoare către Joseph Reinach, din 28 octombrie 1920, Martha povesteşte că regina Maria s-a autoinvitat la Posada „cu tot puietul ei"; la fel de ironic, notează că „nu poţi să faci politică tot timpul" şi descrie jocurile de-a baba-oarba, mimă, leapşa, de-a v-aţi ascunselea cu aceste cuvinte care-i redau

întreaga ranchiună faţă de regina Maria: „Nu uitaţi niciodată că trebuie distraţi”[2].

Regele Ferdinand vine des la Mogoşoaia, unde petrece o săptămână în iulie 1921. Are nevoie să se odihnească, să reflecteze şi să vorbească, neliniştit de viitor şi conştient de necesitatea de a începe împărţirea pământurilor pe care o promisese în timpul războiului pentru a-şi motiva trupele. Va fi în stare Brătianu să le impună această reformă proprietarilor de moşii? Toţi aşteaptă cu nerăbdare, lumea trebuie să se schimbe. Şi Maria i se confesează Marthei în lungile după-amiezi, tristă din cauza fiului Carol, care refuză să o asculte şi îi reproşează anii de adulter cu Barbu Ştirbey. Vizitele regale nu pot fi refuzate, dar fără doar şi poate Martha păstrează distanţa faţă de Curtea României şi nu mai merge la ceremoniile oficiale.

’) BnF, fonds Joseph Reinach, voi. XIX, „Scrisori de la femei”, scrisoare către Joseph Reinach, datată 10 sept. 1919. *2) Ibid.,* extras din scrisoarea către Joseph Reinach, datată 28 oct. 1920.

În septembrie 1922, Martha scrie, concentrată, inspirată, supraveghind în acelaşi timp lucrările de restaurare care au reînceput la Posada şi Mogoşoaia. În tăcerea pădurii, se gândeşte la Kronprinz şi la tatăl lui, Wilhelm II, ultimul împărat al Germaniei, exilaţi în Olanda. La Otto von Czernin, ruinat, care şi-a pierdut toate terenurile din Boemia, acum parte a noii Cehoslovacii, şi care s-a retras din viaţa publică. La ţarul asasinat împreună cu familia lui. La acea bătrână Europă înghiţită. La curgerea implacabilă a timpului. La tatăl ei, care îi spunea că „istoria nu e un curs de morală”[1].

în seara de Crăciun din 1922, la Mogoşoaia, în palatul pe care îl iubeşte şi care renaşte, Martha se apropie de 36 de ani şi e aproape împăcată.

*) Citat în scrisoarea către Joseph Reinach din 29 nov. 1920, BnF, fonds Reinach, voi. XIX.

VI

Mereu mai sus...
(1923-1930)

în căutarea dragostei

Martha a avut o serie de aventuri.

Dacă e să dăm crezare jurnalului ei, n-a rezistat invitaţiei galante a lui Alfonso XIII, regele detronat al Spaniei, înalt şi cu urechile mari, care îi spune Georgette în intimitate. Fără îndoială, sângele lui Carol Quintul şi al lui Ludovic XIV care curge prin augustele lui vine e cel ce o emoţionează pe îndrăgostita de Istorie. Nu se ştie dacă rolul de favorită din aceste nopţi madrilene a satisfăcut-o.

La Paris, însoţitor îi este un tânăr de familie bună, abia ieşit din coconul familial. Alfred Fabre-Luce e moştenitorul băncii Credit Lyonnais, are mâini albe şi fine şi poartă papion. La 22 de ani, tânărul, care se pregăteşte pentru o carieră diplomatică, dar visează şi la gloria literară, a publicat deja la Grasset un eseu remarcabil şi pregăteşte o biografie a lui Talleyrand. Martha joacă rolul iniţiatoarei, rolul e delicios, se lasă adorată, dominatoare şi imperioasă.[1] Grijuliu şi plin de nerăbdare, el îşi escortează cu religiozitate zeiţa la Biarritz şi la Veneţia; în august 1921, îşi anunţă prezenţa la Mogoşoaia. Idila va dura puţin şi se vor despărţi fără dramă. Alfred are o inimă tandră şi

recunoscătoare, care va avea eleganţa de a

*) Paul Morand va povesti că Martha Bibescu i s-ar fi confesat că, în planul voluptăţii, a apreciat această aventură ca fiind „oarecare”.

cumpăra, în 1939, de la văduva lui Boldini, portretul refuzat de George, pentru a evita, a explicat el, ca Martha să cadă în mâna vreunui necunoscut.

Toată această poveste pare foarte fadă în comparaţie cu tulburarea ce a pus stăpânire pe ea într-o zi de februarie din 1923, într-un restaurant de pe bulevardul Duquesne. Guillaume de Kerguezec, vărul ei prin alianţă – era căsătorit cu o Lahovary –, a organizat un dejun cu Henry de Jouvenel, prietenul lui senator şi radical-socialist. Se mai întâlniseră şi înainte, dar de astă dată se produce magia. Ca o seducătoare pricepută, Martha disimulează, însă se simte febrilă, emoţionată, Jouvenel îi place. Trebuie să recunoască, omul e un seducător perfect, cu pielea mată, cu ochii catifelaţi, cu buzele senzuale, cu naturaleţea marii burghezii, cu farmecul celor înzestraţi pentru viaţă. în realitate însă el se preface, e în plin marasm, soţia lui, celebra Colette, îi aplică suprema umilinţă înşelându-l cu fiul lui în vârstă de 18 ani, Bertrand. Şi nu e tot, căci soţia, cu reputaţia ei controversată, cu pisicile şi câinii ei, cu manierele ei de birjar, a devenit stânjenitoare pentru senatorul care are ambiţii politice. De luni de zile, Henry vrea să divorţeze, dar Colette refuză.

Bărbatul vorbeşte puţin, o observă pe Martha ca un cunoscător, şi tot ce vede îl încântă, ochii verzui-cenuşii, buzele de carmin, vocea ca mierea, brăţările zăngănitoare, etola de muselină, eleganţa pariziană şi farmecul levantin. Această madonă din Orient Express îi aprinde imaginaţia senatorului cu averea ei, despre care se spune că e imensă, cu moşiile nesfârşite din

Carpaţii înzăpeziţi, cu agenda ei de prinţesă nomadă, cu succesele ei literare. Henry se lansează cu ardoare în noua aventură, şi ştie cum să o facă. în fiecare dimineaţă, pe la ora 11, un valet aduce în casa de pe Faubourg-Saint-Honore, nr. 71 imense buchete de trandafiri roşii, însoţiţi de o carte de vizită cu cuvinte alese. Va veni apoi vremea invitaţiilor la premierele teatrale, a cinelor la Kerguezec, care face pe paznicul, şi, în fine, a supeurilor între patru ochi. Curtea devine intensă, şi Martha îi cedează la începutul lui martie 1923. Niciodată până atunci tânăra nu mai cunoscuse o asemenea pasiune, o astfel de simfonie a trupurilor. Henry e un virtuoz al amorului, ea laudă în jurnal triumful „marilor orgi”[1].

Jouvenel e un amant minunat, dar e şi, lucru cel puţin la fel de important pentru Martha, un fel de bărbat ideal, care cumulează ambiţia cu energia. La 46 de ani, senatorul de Correze e în plină afirmare, printre cei aflaţi pe o traiectorie ascendentă în Partidul Radical-Socialist. Apropiat al lui Aristide Briand, conduce la Geneva delegaţia franceză la Comisia pentru Dezarmare a Societăţii Naţiunilor, unde ştie să se impună şi să ţină prima pagină a presei internaţionale. Şi are farmecul şoimului tipic francez, ataşat de pământurile lui din Correze şi la comunitatea sa. Moşia, lumea politică, scena diplomatică o seduc acum pe Martha mult mai mult decât marile nume aristocratice.

Răsturnarea

După câteva zile febrile petrecute la Nîmes la sfârşitul lui aprilie şi un rămas-bun sfâşietor pe peronul Orient-Expres- sului, vine momentul reîntoarcerii în România. Sunt pronunţate cuvintele „divorţ” şi

„promisiune eternă”. La Posada, Martha pândeşte cu înfrigurare micul vehicul galben tras de un cal cu care vine poştaşul, nerăbdătoare să primească scrisoarea iubitului ei, „pâinea sa de toate zilele”. Din discreţie, prinţesa îşi trimite scrisorile la vărul Kerguezec, care le transmite personal prietenului său. în aceste scrisori îşi mărturiseşte pasiunea.

Niciodată Martha nu s-a mai arătat atât de supusă: „Mi-e ruşine cu mine, că mă simt atât de inferioară faţă de ceea ce eşti tu”[2], de adoratoare: „Inima mea îşi vorbeşte cât e ziua

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, dosar Jouvenel, scrisoare nedatată. [2]) *Ibid.,* scrisoare nedatată.

de lungă”[1], de obsedată: „în fiecare zi meditez îndelung pentru a alege una dintre calităţile tale, pe care o prefer pentru multă vreme”[2]. Henry îi răspunde într-un ritm mai lent „prinţesei sale îndepărtate” pe care o adoră.

într-o după-amiază de vară, sub pretextul unei misiuni de zece zile în România, Henry apare la intrarea în formă de potcoavă de la Posada, în costum deschis la culoare şi cu pălărie de soare. Amanţii fac plimbări lungi prin munţii răcoroşi, îşi dau săruturi arzătoare şi îşi fac confidenţe, îşi mărturisesc visele de mărire şi de destin împărtăşit, el îşi doreşte pacea Europei, iar ea, gloria literară. Henry îi adoră mersul cu paşi mari, e uimit şi încântat de ardoarea ei erotică. Marthe e fericită să îi arate peisajele pe care le iubeşte, să-i citească din Vergiliu la căderea nopţii, pe terasa caldă, înainte de baletul discret de pe coridor, cu complicitatea cameristei, preludiu la sărbătoarea carnală. La 37 de ani, Martha se dăruieşte cu totul, ca trezită la viaţă. Castelana de la Mogoşoaia vrea să îi facă onorurile palatului ei roz...

E deja sfârşitul sejurului, el vâsleşte ore întregi printre nuferi şi trestii, se întind la umbra sălciilor şi cinează în logie pentru a admira clarul de lună. Despărţirea e dureroasă, şi totuşi vântul pasiunii şi-a schimbat deja direcţia.

Scrisorile Marthei devin exaltate: „Pentru că te-am găsit singur, purtând în inimă o singură iubire, care se doreşte împărtăşită fără jenă, iubirea de Franţa, iubirea mea!”[3], moralizatoare: „Cel care îi depăşeşte pe alţii nu se poate mulţumi să-i depăşească doar pe ei, trebuie să se depăşească şi pe sine, constant, asta se aşteaptă de la tine”[4], autoritară: „Te vreau temut...”[5], „Fii, cu fiecare zi tot mai mult, stăpânul vieţii tale”[6], „Surprinde-mă”[7]. Jouvenel nu apreciază şi se plânge, nu o recunoaşte, e „insuportabilă”.

0 *Ibid.,* scrisoare datată luni, 4 iun. 1923. *[2]) Ibid.,* scrisoare datată 6 mai 1923. *[3]) Ibid. [4]) Ibid.,* scrisoare din 16 mai 1923. *[5]) Ibid.,* scrisoare din 7 iun. 1923. *[e]) Ibid.,* scrisoare din 18 nov. 1923. *[7]) Ibid.,* scrisoare din ai nov. 1923.

Martha îi cere iertare. El revine: „Iubirea mea, eşti bucuria şi disperarea mea”[1]. Fac planuri să se vadă la Geneva, la Belgrad, şi nimic nu se întâmplă. Se vor încrucişa la Cairo, dar fără a avea nici un minut de intimitate.

Prinţesa e mândră de noua cucerire, evocă des în scrisorile către prieteni succesele strălucitului Jouvenel, fericită că joacă rolul de muză, ea e cea care i-l prezintă pe Winston Churchill la Londra; ea îi pregăteşte revista presei, decupează în fiecare dimineaţă toate articolele care îl privesc sau ar putea să-l intereseze şi se lansează în redactarea de lungi rapoarte geopolitice care i-ar putea folosi în viitoarele negocieri diplomatice. El îi scrie: „aceste scrisori politice”[2] îi displac. îşi doreşte o Martha iubitoare şi plină de viaţă, nu o intelectuală rece. Fără îndoială că bărbatul ambiţios, misogin potrivit modelului epocii,

sigur pe talentele lui nu apreciază amestecul în treburile sale. Nu asta aşteaptă el de la o femeie.

Seducătorul ia distanţă. îl răceşte şi scena din ultima seară de la Posada, când George, în rolul de soţ supărat, se impusese pe neaşteptate, dar şi tonul anumitor scrisori care frizează şantajul sentimental: „Aş putea să mă frâng din prima clipă în care nu vei mai fi acolo ca să mă aperi de vid”[3], problemele financiare evidente şi nesfârşitele servicii pe care i le cere Martha, să-i vândă vechiul automobil, să-l convingă pe parfumierul Coty să deschidă o fabrică la Chi- tila, să transmită furnizorilor cecurile ei întârziate. Imaginaţia suferă o lovitură.

Pentru a se consola, a reluat legătura cu Germaine Patat, o creatoare de modă a cărei firmă cunoaşte un succes nebun în Statele Unite şi în America de Sud. în ochii lui Henry, metresa lui are bunul-gust de a călători mult şi de a şti să iubească fără să ceară prea mult. O binevenită pauză, după Colette şi Martha.

') Scrisoare a lui Henry de Jouvenel, fond privat, datată 25 mart. 1923. [2]) *Ibid.,* scrisoare din 3 dec. 1923. [3]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, dosar Jouvenel, scrisoare nedatată, 1923.

Jouvenel obţine funcţia pe care şi-o dorise atât de mult, iată-l ministru al instrucţiunii publice în cabinetul Poincaré, iar Martha, revenită la Paris — nu se mai văzuseră de opt luni —, scrie în jurnalul ei, pe 2 aprilie 1924: „în portofoliul ministerial al lui H. de J. am pus cu mâna mea primul său dosar! Un volum de Ronsard adnotat de mine”. Intenţia e poetică, dar nu e sigur că Jouvenel a apreciat-o. Câteva zile mai târziu, prinţesa Bibescu îi însoţeşte pe regele şi regina României într-o vizită oficială la Versailles, apoi la Mahnai- son şi scrie seara în jurnalul său: „Ziua triumfală”. în plan amoros e un fiasco. Henry fuge tot mai des şi nu e foarte curajos, are oroare de drame,

îşi atribuie rolul pozitiv, el e cel care suferă de „nenorocirea dragostei”[1], evocă viitorul unei „tandre prietenii”[2]. în septembrie nu-i mai scrie nici un rând, iar pe 8 octombrie 1924, Martha se confesează cu tristeţe jurnalului: „M-a ajutat să trăiesc vreme de doi ani, fie-i numele binecuvântat”. Formula îndrăzneaţă i-ar fi displăcut, fără îndoială, abatelui Mugnier, confesorul care, de .iltfel, e ţinut departe de pasiunea pentru Jouvenel.

Mamita, mama lui Henry, se amestecă, ar fi încântată de căsătoria cu o prinţesă; ajunge să ţină la Martha, care vine să ia prânzul pe strada Chardon-Lagache cu speranţa de a-l recuceri pe nestatornic. Strategia de încercuire afect ivă continuă, începând din 1927, cu apropierea de cel de-al doilea fiu, Renaud de Jouvenel, în vârstă de 18 ani, pe care ea îl încurajează şi ale cărui încercări poetice le laudă; îşi scriu mult, dar complicitatea lor nu va merge la fel de departe ca aceea a lui Colette cu Bernard... Martha va avea tentative stângace de apropiere, cerându-i unui prieten comun să 1 ntervină. Va exista o reaprindere timidă a pasiunii, Henry pare să revină la ea, pocăit: „Păstrează-mă ca pe un om slab, ca pe un laş în secret, care se adăposteşte în tine”[3]. Trupurile şi inimile nu se vor regăsi însă.

') Scrisoare a lui Henry de Jouvenel, fond privat, nedatată, 1924. ■*) Ibid.* [3]*) Ibid.*, fără dată.

Când Martha îşi anunţă sosirea la Paris în mai 1929, Jouvenel îi spune la telefon: „Pe mine cu siguranţă nu mă vei vedea. S-a terminat. Ai cauzat şi aşa destule drame”[1]. Un an mai târziu, se va căsători cu văduva lui Charles Louis-Dreyfus, Germaine, frumoasă, blândă şi miliardară.

Martha şi iubirea

Cum se explică aceste dezamăgiri sentimentale repetate? Ce caută Martha în iubire? De ce aceia pe care i-a iubit cel mai mult, George, Jouvenel, sunt nişte infideli înveteraţi? De ce se satură atât de repede de aceia care o venerează, cum a fost cazul cu Beauvau, cu Thomson, cu Fabre-Luce şi cu alte aventuri trecătoare?

Pare să fugă de iubire la fel de mult pe cât o caută. Ca şi când s-ar teme să nu se piardă în ea, să nu dezamăgească şi să nu fie dezamăgită. Martha e sora Arianei din *Belle du Seigneur* de Albert Cohen, o perfecţionistă şi o absolutistă, care visează la o iubire eterică, ceremonială, înălţătoare a trupurilor într-un balet perfect, departe, foarte departe de iubirile în carne şi oase ale condiţiei umane, pentru care îşi mărturiseşte oroarea. Dar, spre deosebire de Ariane care doreşte să-şi servească Domnul, Martha, după primele vâl- tori carnale, îşi recapătă foarte repede controlul şi se refugiază în România. Distanţa o protejează, poate, în sfârşit, să viseze după bunul-plac la iubirea ei, să îi dea formă, să fantasmeze: protagonistul e mărit, aureolat, himeric, imaginar. Ea iubeşte cu cea mai mare intensitate doar de departe şi în spirit. Cu riscul de a-l obosi pe celălalt şi de a-l pierde în alte braţe, mai tandre şi mai vii.

Martha e o îndrăgostită exigentă, orgolioasă,

nerăbdătoare, perfecţionistă, greu de înţeles. Ea vrea totul: îngemănarea trupurilor şi complicitatea intelectuală, iubirea ascunsă

*) Jurnal, 23 mai 1929, fond privat.

HI artificiile gloriei, să domine şi să fie dominată, să rămână Hl ăpână de sine şi să guste beţia simţurilor, să se joace şi să l căiască sinceritatea absolută, să epateze şi să fie iubită, să îl admire pe celălalt şi să-i fie muză. Aşa cum va scrie, e „o ne- Hatulă" şi, fără îndoială, e copila care nu se va vindeca niciodată de lipsa iubirii din partea mamei sale, golul pe care nici un bărbat nu va reuşi să îl umple.

Martha suferă, de asemenea, de unul dintre defectele obişnuite printre scriitori: ar vrea ca viaţa să-i fie şi operă şi, la fel ca în cărţile ei, să decidă pentru ceilalţi, să îi atribuie fiecăruia un rol, de erou sau de figurant; îi modelează după voia ei, îi închide în anumite cadre, ordonează ritmul, alege sfârşitul poveştii. Dar bărbaţii pe care îi iubeşte nu sunt personaje în căutarea unui autor. Şi îi pierde pe toţi.

Iubirea a fost deziluzia vieţii ei.

Cât despre Jouvenel, acesta moare pe 5 octombrie 1935, la vârsta de 59 de ani, şi, cu timpul, Martha va nutri o ranchiună împotriva lui, reproşându-i lipsa de delicateţe şi spiritul grosolan. A fost totuşi o iubire pe cât de intensă, pe atât de repede stinsă.

Apogeul literar

în perioada în care Jouvenel se înstrăinează, Martha notează în jurnal: „De ce nu mă simt consolată decât când scriu?"[1]

S-ar spune că a fost foarte nefericită de vreme ce a scris atât de mult, nu mai puţin de nouă cărţi, dintre care cele mai bune datează din perioada 1923-1930.

Şi totuşi, reîntoarcerea pe scena de după război nu a fost glorioasă. *O fiică necunoscută a lui Napoleon*[2]*,* în care scrie povestea lui Emilie Pellapra, nu s-a bucurat de succesul aşteptat. Cartea e prost primită de familia Caraman-Chimay,

*) Jurnal, 18 mai 1925, fond privat. [2]) Marthe Bibesco, *Une fille inconnue de Napoleon,* Sirene, Paris, 1921. care îi cere să aducă dovezi. Lui Elisabeth Greffulhe nu i-a plăcut această cronică a familiei „din flori", o lipsă de delicateţe, şi o spune cu voce tare prin saloane. Prefaţa lui Frédéric Masson, eminent specialist în Napoleon şi secretar perpetuu al Academiei Franceze, nu a convins. De fapt, prin această cărţulie care, ce-i drept, nu e o capodoperă, Martha îi aduce un omagiu soacrei ei, Valentine.

În februarie 1923, îi apare o lucrare magistrală în două volume, *Izvor, ţara sălciilor*[1], inspirată din viaţa satului românesc. Povestea îi iese minunat. Scriitura e poetică, personajele emoţionante, scenele prind. în plus, e o carte curajoasă, care denunţă mizeria şi obscurantismul lumii rurale româneşti, întreţinute de Biserica Ortodoxă omniprezentă. La Paris, *Izvor* e elogiat de cei mai importanţi scriitori şi critici literari pentru frumuseţea, lirismul şi realismul său. La Bucureşti, primirea e glacială. Autoarea e acuzată că şi-a descris ţara ca fiind înapoiată, că a scris în franceză, iar Nicolae lorga, istoric respectat în România, o critică într-un editorial că ar fi trebuit să scrie *Izvor* „nu cu mintea, ci cu inima, doamnă!"[2]. Martha e o neînţeleasă în ţara ei.

Un an mai târziu, Grasset anunţă, cu multă publicitate făcută în presă, apariţia primului roman al prinţesei Bibescu, *Papagalul verde.*[3] Este un succes de librărie imediat. Această carte cu ecouri stranii şi onirice, scrisă în tuşe poetice, care vorbeşte despre mama castratoare, incest, nebunie şi dorinţa feminină, îl surprinde şi îl vrăjeşte pe cititor atât de tare, încât, în scrisoarea prin care îşi exprima admiraţia, Francis Jammes, poetul solitar, îi vorbeşte despre fascinaţia lui pentru „monstruozitatea"[4] pe

care o ghiceşte printre rânduri. Scriitura nervoasă, intimistă, caleidoscopică sparge codurile şi se alătură modernităţii celeilalte vedete din pepiniera

*) Idem, *Isvor, le pays des saules,* Pion, Paris, 1923. [2]) Citat de prinţesa Bibescu în *La Vie d'une amitié,* ed. cit., voi. 2, p. 89. [3]) în 1924. [4]) Scrisoarea lui Francis Jammes din 17 iunie 1924, reprodusă în *La Vie d'une amitié,* ed. cit., voi. 2, p. 130.

Grasset, Paul Morand. Ca o formă de consacrare rară în epocă, drepturile pentru *Papagalul verde* sunt cumpărate de un producător de cinema.

Martha se amuză în acest carusel, celebritatea nu o sperie, iar asta e foarte bine fiindcă, în 1927, când apare *Catherine- Paris,* cartea înregistrează un succes fenomenal. Grasset se felicită pentru recordul de vânzări, douăzeci de mii de exemplare în mai puţin de o lună, şi trage tiraj după tiraj. Autoarea e lăudată de presă, publicului îi plac povestea tinerei prinţese „străine" crescută la Paris şi declaraţia de dragoste făcută literaturii care te consolează de tot. Cu brio, cu delicateţe şi poezie, Martha nu se mulţumeşte doar să fie o povestitoare de talent, iar paginile ei despre noaptea nunţii şi despre soţul „asasin lipsit de delicateţe" care „a tăiat scurt muzica simţurilor sale" o dovedesc. Frumuseţea textului nu trebuie să ne înşele: fără a fi vreo clipă moralizator, romanul denunţă condiţia, în acel început de secol, a tinerelor deflorate de visurile lor, supuse conivenţelor şi soţilor lor. El va fi tradus şi vândut în toate limbile. în Statele Unite a fost tipărit în şaizeci de mii de exemplare, iar Paul Morand îi scrie: „Sunteţi franţuzoaica cea mai cunoscută în Statele Unite anul acesta"[1], ceea ce e adevărat, *Vogue* şi *Saturday Evening Post* îi cer articole despre modă, care sunt foarte citite şi foarte bine plătite. Grasset vinde drepturile *Catherine-Paris* pentru un film care va fi difuzat în ţările anglo-saxone

în 1932.

Cap de afiş

A urmat *La bal cu Marcel Proust* în 1928[††††††† ‡‡‡‡‡‡], care îi va agasa mult pe Morand şi pe alţi câţiva apropiaţi ai lui Proust; ei au considerat că prinţesa s-a folosit de legenda postumă a prietenului genial pentru a-şi servi propria imagine... Cărţulia merită să treacă proba timpului, e plină de farmec şi aminteşte legăturile de afecţiune care i-au unit pe Proust şi pe fraţii Bibescu, Emanuel şi Antoine.

Lucrările publicate se înlănţuie în ritm de câte una pe an, aşteptate de fiecare dată de către un public fidel. Urmează *Noblesse de robe* în 1928[1], o compilaţie din articolele sale publicate în revista *Vogue,* în care sunt lăudate eleganţa şi industria modei pariziene şi care au marele merit de a întreţine legenda prinţesei *glamour-,* aceasta e urmată la scurtă vreme de *La Turqoise*[§§§§§§§§ *********], o frumoasă proză scurtă, apoi, în 1929, de *Quatre Portraits*[2]*,* în onoarea tatălui său, a regelui Ferdinand, a lui Anatole France şi a lui Herbert Henry Asquith, carte ce va fi foarte apreciată în Statele Unite; în fine, în acelaşi an, apare *Jour d'Egypte^,* o culegere de impresii de călătorie la Cairo. Acestor publicaţii literare li se adaugă conferinţe, articole publicate în *La Revue des deux mondes, La Revue de Paris, Feniina, Vogue,*

---

†††††††') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

‡‡‡‡‡‡‡‡) Princesse Bibesco, *Au bal avec Marcel Proust,* Gallimard, Paris, 1928.

§§§§§§§§') Princesse Bibesco, *Noblesse de robe.* Grasset, Paris, 1928.

*********) Princesse Bibesco, *La Turquoise,* A l'Enseigne de la porte etroite,

L'Illustration şi *Les Arts à Paris.* Prinţesa Bibescu e o personalitate căutată, se bucură de reputaţia că, la târgurile şi saloanele de carte, bate recordul de vânzări. Cozile de cititori în aşteptarea unui autograf sunt interminabile.

În interviuri şi în public, ea îşi afirmă independenţa spunând, cu un anume curaj în contextul epocii: „Cel mai mare coşmar este să depinzi de cineva", „Prima dintre libertăţi este libertatea economică, fără de care totul n-ar fi decât sclavagism". E modul ei de a le deschide calea femeilor din clasele avute care, la acea epocă, nu lucrau. Feminismul ei se conjugă la persoana întâi. Martha e o individualistă şi o rebelă care nu cheamă nici la revoltă, nici la lupta colectivă. Fiecare să-şi traseze drumul său.

Nu spune întru totul adevărul. Desigur, este unul dintre autorii de succes ai anilor 1920, una dintre puţinele scriitoare
ale generaţiei sale care semnează contracte, dar banii câştigaţi sunt departe de a-i ajunge pentru stilul de viaţă pe care 11 duce, cel al unei femei foarte luxoase, care nu poate renunţa la arhitecţii şi decoratorii personali, la grădinari şi la miile de bulbi de flori cumpărate anual, la multele sale rochii şi pălării, la coafeze şi maseuze, la călătorii, maşini şi şoferi, la recepţii şi la armatele de servitori... Constatând stoic că Martha nu cunoaşte diferenţa între 100 şi 100.000 de franci, George plăteşte facturile şi varsă anual în contul soţiei o sumă frumuşică.

*

Succesele îi fac foarte bine. îi oferă gustul revanşei asupra eşecurilor în dragoste şi a îndoielilor din intimitate. Odată cu ele, nostalgia trecutului şi regretele unei vieţi ajunse la jumătate se îndepărtează şi ele.

Dar euforia e de scurtă durată. Marta are o dublă

faţă şi, atunci când, în faţa oglinzii şi în tăcerea singurătăţii, tristeţea şi neliniştea îi dau târcoale, ea se remontează, „îşi încorsetează sufletul”[1] şi se ţine de cuvânt: să meargă mereu înainte, cu capul sus.

Valentina cea discretă

La 17 ani abia împliniţi, Martha a trăit angoasa unei sarcini solitare şi a unei naşteri traumatizante, care aproape a omorât-o.

Dezamăgită că a adus pe lume o fiică, Martha e o mamă absentă, aflată adesea în voiaj sau la Paris şi mereu acaparată de succesele ei, de ieşiri, invitaţi, muncă, administrarea caselor... în viaţa ei şi în fotografii, Valentina are un rol de figuraţie, cu un surâs cam timid şi gesturi cam stângace. O soartă tristă, pe care o împarte cu Elaine Greffulhe, fiica lui Elisabeth, regina Parisului monden, sau cu Gazou, fiica lui Colette, căreia i se reproşa că nu avea nimic ieşit din comun. Toate trei sunt fiice unice, care nu hrănesc orgoliile mamelor lor aflate în culmea gloriei şi care sunt conştiente de acest lucru. Când e de faţă, tatăl ei, George, e cel care îi oferă tandreţe. Scrisorile lui de pe front, din Primul Război Mondial, arată cât de profund îi este ataşamentul. în fotografii, vedem cum o fetiţă în rochie albă şi cu canotieră se cuibăreşte fericită în braţele lui. Fericiţi de complicitatea lor, nu sunt nişte intelectuali, amândoi râd de lucruri simple, de giumbuşlucurile unui câine, de ploaia care îi face ciuciulete, de pofta de mâncare sănătoasă...

Valentina îşi datorează echilibrul mai ales guvernantei sale englezoaice cu replici directe, Miss Chatfield.

Iar povara nu e întotdeauna uşoară. Adolescenta

suferă din cauza părinţilor ei care se ceartă, află, pe când se afla în acelaşi hotel, de sinuciderea mătuşii Margareta, care îi era ca o soră mai mare, cu şase ani mai în vârstă decât ea, şi, la puţin după, de aceea a bunicii materne, care îşi ţâra de ani de zile incurabila dificultate de a trăi.

Alături de mama ei, pe care o admiră, Valentina va auzi complimente ce nu-i vor fi niciodată adresate. în 1924, ea are 21 de ani, nasul şi ochii rotunzi, părul creţ, e neîngrijită şi nu-i plac mondenităţile. Dar Valentina are calităţi sufleteşti, nu e geloasă, nu-şi critică niciodată mama. Dimpotrivă, îi spune că o iubeşte. Iar asta o emoţionează pe Martha, care o iubeşte şi ea, în felul ei. Cu fiecare zi tot mai mult.

O căsătorie reuşită

Căsătoria unei fete de familie bună este marea afacere a mamei ei. Martha e exigentă, considerând că Valentina, care are şi pedigri, şi avere, este una dintre cele mai bune partide din România. Pretendenţii aflaţi la înălţime sunt puţini. Se adevereşte că ginerele ideal e un văr, prinţul Dimitrie Ghyka, din ramura moldovenească. în arborele său genealogic sunt amestecaţi Brâncoveni, Ştirbey, Bibeşti şi Lahovary.

Născut în 1904, aşadar puţin mai tânăr decât Valentina, I iede, cum îi spun apropiaţii, este fiul cel mare, ceea ce e un amănunt important, deoarece el va prelua patrimoniul fami- liiil. Tinerii se cunosc din copilărie. La Comăneşti, familia (ihyka i-a cerut arhitectului Albert Galeron să construiască, în 1890, un impozant castel de vacanţă. Dotat cu confort modern în parcul de 60 de hectare traversat de un râu, cu cascade, fântâni arteziene, insule de distracţie

şi portocali. Scara monumentală de lemn e celebră pentru magnificele trofee de vânătoare aduse din Africa. Tatăl lui Dimitrie, Ni- eolae, s-a sinucis în 1921, după falimentul băncii sale. Mama lui e o extravagantă care petrece zile întregi culegând şi compunând cântece folclorice româneşti. Din averea familiei au mai rămas unele rămăşiţe interesante, mai ales nişte mine de cărbuni, puţuri de petrol şi câteva clădiri la Bucureşti şi la Paris.

Cele două familii văd această uniune cu ochi buni, iar când Dimitrie îşi formulează cererea, în vara lui 1925, Martha e foarte satisfăcută. Logodnicii au în comun timiditatea, o anumită stângăcie şi tristeţile copilăriei. El e slab şi înalt de un metru nouăzeci şi cinci, iar Valentina e mică de statură. Ea e blândă şi răbdătoare, el e absent, trăieşte printre visurile lui de ornitolog şi astronom, publică articole în *Bulletin de la Société astronomique de France* şi nu e fericit decât în laborator, printre microscoape, telescoape, pensete şi specimene.

*

Martha vrea să facă din nunta fiicei ei o zi de glorie. O revanşă asupra anilor negri şi a limbilor veninoase româneşti. Alege data, 24 octombrie, ziua căsătoriei socrilor ei şi ziua logodnei sale, şi orchestrează fiecare secundă a ceremoniei, care va avea loc la miezul nopţii, potrivit ritului ancestral ortodox, într-o bisericuţă din munţi, înaintea recepţiei de la Posada.

Fotografia oficială, făcută în salon înainte de plecarea la biserică, e sugestivă. Valentina pare încovoiată de cunună şi, deşi mama şi fiica pozează la unison, cu trenele încolăcite pe jos, doar Martha se remarcă, în rochia bizantină de catifea grena şi mantoul de brocart aurit, cu diamantele care sclipesc spectaculos. Ea e regina, cea care atrage toate pri

virile. Nu există nici o ranchiună sau gelozie din partea Valentinei, care va avea chiar delicateţea să îi strecoare, în maşina ce le duce la biserică, vorbe de afecţiune şi de recunoştinţă. Martha e emoţionată.

Scenariul se doreşte feeric şi folcloric. Pe tot drumul ce şerpuieşte în sus pe munte până la mica biserică, ţăranii din cele şaptesprezece sate de pe moşia familiei, îmbrăcaţi în portul naţional, poartă torţe în mâini. Potrivit tradiţiei, Martha e cea care îşi conduce fiica la altar. Asistenţa e dintre cele mai selecte: regina Maria a României, regina Sofia a Greciei şi regina Maria a Iugoslaviei sunt înconjurate de personalităţile de seamă ale Bucureştiului, nume mari, politicieni, oameni de afaceri, diplomaţi, care se salută ca între cunoscuţi, mulţumiţi că se află acolo împreună cu soţiile lor cu diademe şi mantouri de zibelină. Patriarhul României oficiază în mijlocul preoţilor şi călugărilor, în fumul de tămâie şi al sutelor de lumânări. Lumea îşi va aminti multă vreme de convoiul de întoarcere, de cele treizeci de limuzine ce şerpuiau pe muntele unde se aprinseseră focuri de sărbătoare, traversând satele luminate de focuri de artificii până la Posada, unde le aştepta baletul servitorilor în livrea, gata să conducă fiecare invitat la locul său de la masa decorată cu garoafe albe şi cu candelabre de argint. Când începe balul şi tinerii căsătoriţi pleacă la Mogoşoaia, oare Martha e îngrijorată pentru fiica ei? Ce i-o fi spus?

Pe 27 iulie 1928, Valentina pune capăt lanţului matriarhal şi aduce pe lume un fiu, loan-Nicolae. La 42 de ani, Martha descoperă încântarea de a ţine în braţe un bebeluş şi mândria sporită de faptul că are o descendenţă masculină. Ea e cea care se ocupă de tot, veghează la odihna tinerei lăuze, alege o doică pentru copil, căreia îi dă dispoziţii. Valentina a fost o fiică ştearsă şi va fi o mamă ştearsă. Dede, <ure şi-a făcut

datoria conjugală, s-a întors deja la observări '.i păsărilor. Martha e cea care devine mamă la naşterea nepotului ei.

George sau o anumită fidelitate

Intr-o zi din iunie 1924, Martha se internează la Clinica I hzet, pentru o intervenţie chirurgicală ginecologică. Are un presentiment. George e alături de ea, nu o părăseşte nici o clipă. La două zile după operaţie, Martha se simte foarte
i au. George îşi dă seama ce se-ntâmplă, e la căpătâiul ei şi dă alarma. Diagnosticul e stabilit repede: embolie pulmonară. Ca un soţ grijuliu, o ţine dreaptă în braţele lui, sprijinită de perne, şapte ore fără a se mişca, pentru a împiedica cheagul de sânge să ajungă la creier. O sileşte să mănânce,
ii curăţă piersicile, trage jaluzelele, are grijă de tot, cere să se schimbe florile, refuză vizitele, filtrează apelurile telefonice. Când, în sfârşit, ea se simte mai bine, el e cel care primeşte defilarea de prieteni, pe jumătate iritat, pe jumătate amuzat. La sfârşitul lui august, George o însoţeşte în ambulanţă la Bagnoles de l'Orne, unde va rămâne până la jumătatea lui octombrie ca s-o reînveţe să meargă; în fiecare zi îi dă braţul, o încurajează. Când se întoarce în România, rupe legătura cu ultima sa metresă şi îi scrie în fiecare zi soţiei convalescente, pe care o numeşte tandru „Femeia-în- teligentă-care-nu-spune-decât-prostii"[1]. Ca un logodnic.

Martha nu va admite prin viu grai, dar suferă din cauza acestei operaţii care îi ucide orice speranţă de a purta o sarcină: „Din cauza mea, istoria se opreşte; numele se va stinge"[2]. Riscă să îl piardă pe George.

Şi totuşi, el îi face cel mai frumos cadou, pe 24 mai

1925, dându-i deplina proprietate asupra Mogoşoaiei, dependinţelor

9 Formulă preferată de George Bibescu în corespondenţa cu soţia lui. [2]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie,* ed. cit., voi. 2, p. 173. acesteia şi parcului. Martha devine singura proprietarii, singura responsabilă. Cuvintele alese pentru actul de donaţie o emoţionează, sunt cuvintele de recunoştinţă pe care le aştepta: „Voind să dau o dovadă de afecţiune soţiei mele, prinţesa Martha Bibescu, născută Lahovary, şi cunoscând interesul, fervoarea şi inteligenţa cu care ea a început lucrările de reconstrucţie a Palatului Mogoşoaia, şi convins că va şti să le ducă la bun sfârşit, subsemnatul declar că îi donez, fără nici o rezervă, sus-zisul palat..."[1] E imposibil totuşi să nu-ţi pui întrebarea: această donaţie e un cadou făcut din iubire sau în chip de consolare? Asigurarea că, dacă vor divorţa, ea nu va pierde Mogoşoaia? în plină criză conjugală, în 1919, Martha îi scrisese lui George într-o scrisoare că nu va divorţa, iar cele două motive principale erau fiica lor, Valentina, şi Mogoşoaia, „raţiunea mea de a fi", „opera mea şi doar a mea"[2], care n-ar putea să aparţină alteia.

*

Soţia devotată dă fuga la patul de suferinţă al soţului ei în februarie 1928. Povestea e de vodevil. încă o dată. George – nu se ştie dacă a încercat să se sinucidă sau a fost victima unui alt bărbat, gelos pe una dintre numeroasele lui amante – e grav rănit. Glonţul i-a trecut prin torace fără a atinge nici un organ vital. Pentru a evita ridicolul, versiunea oficială este un accident produs pe când îşi curăţa arma de vânătoare. Martha e întâmpinată cu flori trimise de George atunci când coboară din Simplon în gara din

Bucureşti. El o aşteaptă pocăit în apartamentul său din strada Robert de Flers, pe unde au trecut toate metresele lui şi pe care ea îl detestă. George nu se simte bine, se lamentează, cere iertare, plânge după amantă, îşi plânge de milă, e neliniştit. Martha îşi trece sub tăcere amorul propriu, joacă rolul de infirmieră devotată şi de soţie flegmatică. Vor încerca să se regăsească şi să uite

9 Citat în *La Vie d une amitie,* ed. cit., voi. 2, p.200. [2]) Bnf; NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către George Bibescu din nov. 1919

plecând în sudul Franţei, apoi la Madrid, unde Antoine Bibescu tocmai fusese numit ambasador al României. La două săptămâni după ce se întorc, George îşi va reveni plecând să vâneze în Africa.

Să fie soţul Marthei nu era, fără îndoială, lucru uşor. (îeorge o spune, soţia lui ştie să fie la fel de bine şi adorabilă, şi insuportabilă, e mult mai inteligentă decât el, iar el se simte dat deoparte, mai puţin important decât munca şi succesele. Pedepsit pe vecie pentru infidelităţile lui, poarta i-a fost închisă de multă vreme, iar jocul „vacanţelor conjugale", pe care abatele Mugnier îi sfătuieşte să îl practice din când în când, e periculos, aventurile fiecăruia dintre ei îi fac să sufere şi îi îndepărtează. George, fiul unic, moştenitorul dinastiei, e un etern copil răsfăţat care nu rezistă nici unei tentaţii. Iar acestea sunt numeroase într-un Bucureşti cu moravuri uşoare; jurnalele memorialiştilor români din epocă sunt edificatoare, prietenii ies des împreună, femeile frumoase, inclusiv cele din înalta societate, nu fac nazuri, amantele trec de la unul la altul... Şi George le colecţionează, le acoperă de cadouri şi le promite adeseori căsătoria...

încă din timpul logodnei, Martha se miră de umorile schimbătoare ale soţului ei, care alternează energia cu melancolia, tandreţea cu răceala, dar şi de atracţia irezistibilă pe care o simte faţă de riscuri şi provocări, ca şi când ar avea nevoie să treacă pe lângă moarte ca să se simtă viu. îi admiră curajul fizic, dar se nelinişteşte de excesele lui subite la volanul bolizilor. Le vorbeşte prietenilor despre asta, şi însăşi Anna de Noailles o sfătuieşte să se poarte blând şi grijuliu cu vărul său. Umbra lui Zoe pluteşte, ameninţătoare.

Ridicarea Mogoşoaiei

Martha revine la Mogoşoaia în iunie 1925, nerăbdătoare şi hotărâtă să locuiască în palatul abandonat de aproape două secole. Ea îl va trezi din lungul său somn. Nu se mai mulţumeşte să locuiască în vila Elchingen.

îi încredinţează supravegherea şantierului nepotului ei, George Matei Cantacuzino, arhitectul venetian Rupolo neputând să facă deplasarea decât de două ori pe an. Cantacuzino e fiul cumnatei ei, Marcela, invizibila familiei Bibescu, cea care purta o pată originară, potrivit canoanelor oficiale ale epocii: era născută în afara căsătoriei, pe când mama ei, Valentine de Caraman-Chimay, era în proces de divorţ şi în exil. Copilul născut din adulter nu apare nici în scrisorile părinţilor, nici în fotografii, nici măcar în marea majoritate a genealogiilor oficiale. Situaţia ei a fost totuşi rezolvată cu discreţie cu ocazia căsătoriei părinţilor, iar Marcela, frumoasă şi bine înzestrată, a avut un mariaj reuşit cu un Cantacuzino, tânăr diplomat care făcea turul capitalelor occidentale.

Când Martha apelează la nepotul ei, acesta are abia 21 de ani, încă nu şi-a luat diploma de la Facultatea de Arte Frumoase din Paris, dar e pasionat de arhitectură, desenează şi pictează minunat şi străbate lumea în lungi călătorii de care nu se mai satură. Martha a prins drag de el, convinsă că a descoperit un talent, şi i l-a impus lui Rupolo. E o alegere îndrăzneaţă şi un pariu câştigat. Mogoşoaia, aşa cum o putem admira încă şi astăzi, îi datorează mult tânărului înzestrat, care, printre alte talente, îl are şi pe acela că vorbeşte româneşte şi că ştie să-şi ţină în mână oamenii.

Sub conducerea lui, o armată de muncitori şi de

pietrari au refăcut arcadele, au umplut fisurile, au retencuit zidurile de şapte metri înălţime, au remontat coloanele în torsadă, s-au ocupat de podele. La exterior, Cantacuzino a desenat şi a construit scara dinspre curte, care duce la balconul de onoare, a pus ţigle de culoare ocru pe acoperiş, a dat o înfăţişare veneţiană şemineurilor. Martha se urcă pe schele, nu-i scapă nimic, dă instrucţiuni precise, discută ore întregi cu nepotul ei, imaginează noi configuraţii, având mereu o dublă obsesie: jocurile de lumini şi perspectivele. La Mogoşoaia, Martha dă frâu liber puterii ei creative, şi fiecare centimetru pătrat e văzut ca fiind capodopera ei.

împreună cu Fortuny, genialul artist, ea reface toate decoraţiunile interioare ale palatului. Planul şi machetele, depozitate în cutii în timpul războiului, sunt în întregime modificate. Cu un imperativ: să îmbine confortul modern cu respectul faţă de loc. Martha face alegeri originale, îndrăzneşte să apeleze la contraste, imaginând ambienturi şi stiluri diferite şi amestecând peste tot exuberanţa barocă cu minimalismul avangardist. S-a hotărât că pardoselile vor fi din marmură de un soi rar sau din mozaic de Murano, că pereţii vor fi zugrăviţi cu var, sunt redesenate alcovurile şi înălţimea plafoanelor, e pus la punct planul electric pentru scenografia iluminaţiei, sunt primite de la atelierele vene- ţiene mii de eşantioane de catifea şi de mătase.

Stăpâna locului vrea ca Mogoşoaia să fie după chipul şi asemănarea ei: unică.

*

în sfârşit, Martha părăseşte vila Elchingen şi traversează curtea pentru a se instala în palatul său roz. Suntem în ziua de i august 1927. E bolnavă, are febră, se înfofoleşte într-o haină de blană şi e purtată

pe braţe fiindcă a refuzat să asculte sfatul medicilor, neliniştiţi de bronho-pneumonia care întârzie să se vindece. E urcată la primul etaj, în camera sa tapetată cu mătase galbenă şi cu pardoseala de marmură verde, e instalată în patul cu baldachin din lemn veneţian şi acoperământ de catifea verde cu auriu, în faţa şemineului care funcţionează pentru prima dată din 1714. E plăcut, boabele de ienupăr şi conurile de pin înmiresmează aerul şi, sprijinită de pernele brodate, cu o blană aşezată peste picioare, visează şi contemplă, prin cele trei ferestre înalte, iazul scânteietor înconjurat de sălcii şi plopi. Soţul ei şi arhitectul Rupolo sunt de faţă, lângă patul ei, o masă pliantă a fost desfăcută pentru a aşeza cina, şi toţi trei ridică paharele să închine. E o seară importantă în care îşi împărtăşesc victoria. Martha, obosită, dar fericită, gustă din deliciosul sentiment al împlinirii.

Când prinţesa Bibescu face onorurile palatului ei e un spectacol. Un ceremonial. Trebuie să ne-o închipuim, asemenea unei dive, urmată de procesiunea invitaţilor, îmbrăcată în robe lungi, punându-se în valoare cu ajutorul eşarfelor şi brăţărilor, folosindu-şi farmecul inimitabil atunci când vrea să seducă, plimbându-se pe propria-i scenă, în propriu-i decor baroc. Exclamaţiile răsună de-a lungul sălilor cu arcade şi oamenii abia îndrăznesc să păşească pe mozaicurile aurite şi pe marmura preţioasă, printre vaze aşezate pe pardoseală, rotunde şi plate, în care plutesc flori din grădină. Totul uimeşte. Spaţiile deschise şi uşile cu feronerie bizantină, pereţii văruiţi în alb şi acoperiţi de stofe cu fir şi de brocarturi, ferestrele înalte, cu ogive şi ochiuri mici de geam, steagurile cu blazonul familiei atârnate deasupra scărilor şi, peste tot, vulturul bicefal, blazonul Sfântului Imperiu şi al Brâncovenilor.

Vizitatorii uimiţi descoperă că Mogoşoaia

celebrează familiile Brâncoveanu, Bibescu şi Caraman-Chimay. Palatul roz e un sanctuar al relicvelor şi al poveştilor de familie, cărora Martha le e marea preoteasă.

în camera dedicată Brâncovenilor, în mijlocul icoanelor, al narghilelelor şi al săbiilor, poate fi admirat portretul lui Constantin Brâncoveanu, fondatorul palatului, martirul de la Constantinopol. În sala de alături, oaspeţii sunt invitaţi să se reculeagă în faţa tapiseriei executate de o tânără artistă românca, reproducând fresca votivă a lui Constantin şi a familiei sale de la mănăstirea Hurezi, capodopera stilului brâncovenesc în România.

Urmează apoi salonul Empire, în care sunt expuse portretele lui Emilie Pellapra şi al Theresei Tallien, în picioare, alături de bustul său în marmură, dar şi suvenirurile de la Napoleon aflate în vitrine, printre fotoliile şi comodele de la castelul Menars. Ceva mai departe, lângă sala de mese, într-un alcov, sub un baldachin cu tapiserii cafenii, poate fi admirat tronul căptuşit cu catifea purpurie, cu modele aurite şi coroane, al lui Gheorghe Dimitrie Bibescu, principele domnitor al Valahiei, alături de sceptrul acestuia, de sabia I ui şi de cele două soţii, Zoe şi Mariţica.

Norocoşii au ocazia să viziteze grădinile, vizită ritmată de opririle pe care le hotărăşte gazda, pentru a contempla apariţia unui păun sau a unei raze de soare, terasele şi arabescurile de gard viu care coboară spre lac, serele imense, grădina de trandafiri, parcul englezesc, grădina de zarzavat, straturile de flori care sunt reînnoite în fiecare anotimp. îşi ascunde iritarea cu o uşoară ridicare din sprâncene, însă nimic nu-i scapă, o buruiană, o creangă rebelă, un arbust prost tăiat, iar grădinarul-şef e imediat chemat la ordine. Vizitatorii, care n-au remarcat nimic, sunt apoi invitaţi să vâslească pe lac, Martha îi

îndeamnă să admire reflexia palatului în apă. Punctul ei de observaţie preferat.

Ceremonialul continuă în salonul oriental, cu perne groase, acoperite cu blănuri şi mătase, în jurul unei mese joase de mari dimensiuni, luminată de lămpi aşezate în colţuri spre a da o lumină difuză şi, din nou, cu flori şi petale împrăştiate pe podele. Unii o aseamănă cu o Juliette Recamier bizantină atunci când, pe jumătate alungită pe canapea, începe conversaţia dinainte pregătită, în funcţie de profilul vizitatorilor. Cu o artă pe care o stăpâneşte la perfecţie, cu vorbe meşteşugite, cu inflexiuni măgulitoare în voce, stăpâna casei are grijă ca fiecare invitat să poată străluci (şi îi creează ocazia de a străluci). Martha, care îşi dozează vorbele de spirit şi gravitatea pentru a povesti secretele micii şi marii istorii, îşi captivează auditoriul. În serile de vară, se aduc şezlonguri pe terasa dinspre lac, pentru a admira apusul soarelui şi a citi poezii.

*

Doar privilegiaţilor acestei lumi din anii ’20 li se deschid porţile palatului. Semnează în cartea de aur: George şi Blanche Lloyd, Sixte de Bourbon-Parma, Jeröme Tharaud, pianistul Rubinstein, Violet Trefusis, Louise Weiss, Misia Sert, Sonia Cahen d’Anvers, Antoine de Saint-Exupéry, soţii Chambrun, soţii Ormesson, soţii Londonderry, soţii Morand, soţii Lebaudy, Paul-Louis Weiller[1], Paul Reynaud, Gilone de Chimay, Lucien Fabre. Diplomaţii aflaţi la post la Bucureşti, precum şi jurnaliştii şi artiştii, sunt mereu bineveniţi. Toată Europa defilează la Mogoşoaia. Dar Martha nu se mulţumeşte cu rolul de castelană, ci se transformă, neobosită, în ghid turistic, organizează pentru oaspeţii săi promenade-circuit în automobilele Packard, cu şoferi în uniformă, desco- perindu-le

ţinutul Izvorului, satele şi sărbătorile lui folclorice, monumentele lui Brâncoveanu...

În culise

De parcă ar fi presimţit că timpul i se împuţina, Martha deschide tot mai multe şantiere. Vila Elchingen e demolată şi înlocuită cu o construcţie cu arcade şi colonade, menită să se asorteze arhitectural cu palatul şi care va dispune de vreo patruzeci de camere cu săli de baie, pentru invitaţi, şi de un al doilea etaj destinat cazării personalului. Martha a hotărât să restaureze şi turnul de la intrare, vechile bucătării şi interiorul capelei, cu pereţii complet acoperiţi de icoane. Tone de moloz şi nori de praf invadează curtea principală.

Martha e cuprinsă de un fel de insatisfacţie, de o revoltă surdă, îi lipseşte liniştea interioară necesară pentru a scrie. Dacă stăpâna casei apare abia la ora prânzului, de altfel aproape întotdeauna cu întârziere, aşteptată deja de ceva vreme de oaspeţi, e fiindcă a uitat de timp stând aplecată asupra unui manuscris.

Martha poate conta pe oamenii săi credincioşi, care o ocrotesc şi o venerează. Blanche Caniot, născută în ţinutul

*) Paul-Louis Weiller, care s-a căsătorit, în 1922, cu o prinţesă românca, Alexandra Ghika, a investit, începând cu 1925, în Compania franco-română de Navigaţie Aeriană (FRA).

Berry, cu un temperament şi o siluetă ferme, e camerista ei; Miss Chatfield, fosta guvernantă a Valentinei, rămasă în serviciul prinţesei, căreia îi cunoaşte toate secretele, nu ezită niciodată să-şi dea cu părerea asupra admiratorilor; blânda Valentina, la rândul ei, veghează discret la bunul mers al casei. Şi e

şi un bărbat care îi e indispensabil, a cărui fidelitate are deja o vechime de 15 ani, Ioan Apolzan, un transilvănean mândru, în vârstă de 70 de ani, care poartă ochelari lotunzi cu rame de aur şi îndeplineşte funcţia de majordom. Vorbeşte o franceză de modă veche, ceremonioasă. E interlocutorul stăpânei, cel care transmite ordinele către armata de servitori şi administrează activităţile cotidiene din casă. Răspunde la telefon, îi aşteaptă pe oaspeţi la capătul scării în curtea de onoare, închis până la gât în redingota cu nasturi cu blazon şi purtând mănuşi albe. Anunţă în franceză: „Prinţesa e servită" şi supraveghează desfăşurarea protocolară a serviciului. Stinge în fiecare seară lămpile din saloane şi trage draperiile grele la uşa masivă de la intrare, după care o încuie cu cheia de două ori. Nimeni şi nimic nu-l impresionează; el ştie tot.

*

Există însă şi oameni pe care palatul roz îi scoate din sărite, într-o ţară tânără şi prea puţin ataşată de clădirile vechi, şantierul de renovare, complet inedit, e denigrat, rolul său de pionier în domeniul patrimoniului e de neînţeles. Spiritele răutăcioase vorbesc despre mania grandorii, despre sumele considerabile pe care le înghite, îşi râd de pretenţiile istorice, considerate „europeniste", ale stăpânei casei, îi critică intenţia de a reabilita dinastia Brâncovenilor. La Curte, castelana de la Mogoşoaia e acuzată că vrea să rivalizeze cu regina şi — încă şi mai grav — că vrea să insinueze, comemorându-i între zidurile vechi, că strămoşii ei valahi ar fi mai legitimi în fruntea regatului decât ramura de Hohenzollern, instalată în 1866.

Sfârşitul unei prietenii

în pofida reconcilierii din 1922, regina Maria şi

Martha nu şi-au mai refăcut niciodată relaţia de prietenie de dinainte de război.

Corespondenţa lor, în franceză şi engleză, se găseşte la Arhivele Naţionale ale României şi face lumină asupra complexităţii relaţiei lor.

Până în 1927, tonul reginei se doreşte neutru, dar cel al Marthei e vesel, lejer ca o rubrică de noutăţi mondene, atunci când îi descrie viaţa ei trepidantă, dintr-un bal mascat în altul, de la Paris la Veneţia, străbătând aerul şi mările în nave private, celebrându-şi succesele literare, prietenă cu cele mai strălucite minţi ale lumii. în scrisorile ei, Martha vrea şi să o distreze pe regină, şi să strălucească. împărţită între dorinţa de a plăcea şi aceea de a-şi afirma independenţa, ba chiar superioritatea. Jocul e subtil, iar prinţesa are grijă să-i transmită reginei scrisori de la admiratorii ei francezi, să-i facă un serviciu comandând la Vilmorin plantele ei preferate sau alegându-i lenjeria fină de la Londra, fără a uita nici o clipă să o flateze cu câte un „Ce bine domniţi”[1].

E un compliment pe care Martha nu-l crede. Judecata ei e severă. Consideră că regina are gusturi proaste la decorarea palatelor sale sau în felul în care se îmbracă, îi critică lipsa de cultură, veselia zgomotoasă şi, mai ales, îi reproşează caracterul influenţabil şi lipsa de curaj în a o apăra în faţa bârfitorilor. Aceştia sunt multi, dacă e să-i dăm dreptate unuia dintre memorialiştii Curţii, Constantin Argetoianu: „Martha Bibescu a fost femeia cea mai împroşcată cu veninul invidiei”[2]. E acuzată mai ales că e o ambiţioasă şi că îşi re- neagă rădăcinile româneşti. Un lucru este clar: Martha n-a

’) Arhivele Naţionale ale României, fond Casa Regală-Persona- le-Maria. Complimentul e reluat în toate scrisorile Marthei Bibescu către regina României, 1910-1937. [2])

Constantin Argetoianu, *Memorii: 1932-1934,* voi. 10, Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 198.

ştiut să-şi apropie înalta societate românească, pe care o numea ironic „lumea bună" sau „cloaca" şi care, simţindu-se detestată, n-a pierdut nici o ocazie ca să i-o plătească.

O monarhie în dificultate

Curtea României trăieşte scene de comedie bulevardieră. Prinţul moştenitor Carol fugise din România în timpul războiului, dezertând din armată, pentru a se căsători în 1918, la Odessa, împotriva voinţei tatălui său, cu amanta lui, Zizi Lambrino, o româncă. Presa reflectă pe larg evenimentul şi monarhia e ridiculizată. Căsătoria nu este recunoscută în România, iar Mircea, fiul născut din această uniune, va purta numele de familie al mamei sale. Totul pare să reintre în normal; spre marea bucurie a părinţilor, Carol hotărăşte să se căsătorească cu prinţesa Elena a Greciei, care dă rapid naştere moştenitorului mult aşteptat, de sânge regal, botezat Mihai. Dar, foarte repede, Carol se afişează cu o nouă cucerire, voluptuoasa roşcată Magda Lupescu, o burgheză divorţată de origine evreiască. E un scandal oficial, iar regele Ferdinand îi cere fiului său, în decembrie 1925, să renunţe la tron în favoarea fiului său, Mihai, şi să se exileze. Sub numele de Caraiman, Carol va călători în condiţii de lux în Elveţia şi apoi la Nisa, însoţit de amanta sa (şi de numeroşi acoliţi) şi va pierde sume astronomice la cazinoul din Monaco.

Epuizat, regele Ferdinand află că e bolnav. Cancer de colon în stadiu avansat. De supărare, în mod sigur,

se murmură în anturajul său. Vine tot mai des la Mogoşoaia, iar Martha e cea care îl consolează în ultimele lui săptămâni de viaţă.

Aflată într-un turneu triumfal în Statele Unite, regina Mana e chemată de urgenţă la căpătâiul regelui, a cărui stare de sănătate se deteriorează brusc. Poate că aşa s-a evitat în ultimul moment ce era mai rău, crede Martha, fiindcă Maria, vrăjită de primirea americanilor, n-a ascultat nici un sfat şi pozează pentru mărci de cosmetice, îi trece prin cap să facă un film la Hollywood şi se afişează cu dansatoarea lesbiană Loîe Fuller.

Regele moare pe 20 iulie 1927, în braţele reginei, dar Martha i-a fost confidentă până în ultimul minut, şi cheamă un preot catolic pentru ultima împărtăşanie, respectând promisiunea pe care i-o făcuse că îşi va da sufletul în religia copilăriei sale. Trupul va fi apoi lăsat în seama protocolului de stat şi a ritului ortodox pentru funeraliile oficiale.

O stângăcie?

La sfârşitul lui august 1927, Martha semnează „O victimă regală", text care apare simultan în *L'Illustration,* în Franţa, şi în *Saturday Evening Post,* în Statele Unite. Regele Ferdinand e prezentat ca un miel eristic sacrificat pe altarul României, sfâşiat între credinţa sa catolică şi religia de stat, între cele două patrii; a fost un om neiubit şi neînţeles. Intr-un elan de compasiune nemaipomenit, americanii apreciază foarte mult textul, iar în Franţa, exigentul critic literar Paul Souday e atât de emoţionat, încât îl numeşte pe Ferdinand, în articolul său din *Le Temps,* „un personaj din Corneille". Articolul e tradus în toate limbile şi lumea întreagă îi plânge soarta regelui

tragic.

Regina Maria e furioasă. Indignată de acest portret al unui om slab şi abandonat. Indignată că ei nu i se aduce nici un omagiu, în calitate de regină şi de soţie. Indignată că Martha se evidenţiază de parcă ea l-ar fi cunoscut cel mai bine pe rege. Maria mai era supărată şi fiindcă găsise o scrisoare a lui Ferdinand către Martha în care, lucru rar, o tutuia. Simona Lahovary, doamna de onoare a reginei, o verişoară invidioasă, povesteşte în memoriile sale ce emoţii a stârnit la Curte articolul. Elena Văcărescu iese iar la război, îi scrie o lungă scrisoare reginei, împotriva „infamiei", o numeşte pe Martha „mahalagioaică internaţională"[1]. Regina Maria e sfătuită să-i închidă definitiv uşa prinţesei Bibescu.

*

Antoine Bibescu îi reproşează Marthei lipsa de tact. Ionel Brătianu, prim-ministru de ani de zile şi soţul Elizei, denunţă fronda şi impertinenţa Marthei. George, mereu gata să apere onoarea soţiei sale şi să se încaiere, detestând „clica de curtezani şi de politicieni"[2], o sfătuieşte să-şi alcătuiască un dosar de apărare cu toate telegramele, scrisorile şi articolele de felicitare pe care le-a primit din lumea întreagă pentru „Victima regală" şi să-l trimită la Curte.

Iar când *Universul,* un cotidian bucureştean, o acuză pe prinţesa Bibescu de crimă de lezmajestate şi readuce în atenţie acuzaţiile de germanofilie, George anunţă că îl va provoca la duel pe directorul ziarului.

Incidentul a luat o turnură politică.

Martha se apără. îi scrie reginei, o asigură de buna-cre- dinţă a intenţiilor sale şi de părerile ei de rău: „Mă acuz din toată inima fiindcă v-am produs suferinţă"[3] şi, referindu-se la articolul din *Universul* în care era atacată, îi declară cu curaj: „Doar adevărul răneşte. Eu nu sunt rănită, Doamnă!"[4] într-o altă

scrisoare, Martha o pune în gardă pe regină împotriva „acestui monstru numit Vaca”[5], „o scorpie triumfătoare”[6], şi îi cere, în numele prieteniei dintre ele, să o apere împotriva calomniilor şi a proceselor rău-intenţionate.[7] Maria o va considera arogantă. Legătura dintre ele se rupe definitiv.

■) Extrase din scrisoarea Elenei Văcărescu citată de Simona Laho- vary în memoriile ei, *Pagini de jurnal,* voi. i, Corint, Bucureşti, 2021, p. 225, 28 aug. 1927. [2]) în scrisorile lui George Bibescu către Martha Bibescu, Biblioteca Naţională a României, fond Saint-Georges. [3]) Arhivele Naţionale ale României, Fond Casa Regală-Personale-Maria-Cores- pondenţă diverşi, dosar V/3787/1927, scrisoare în franceză a Marthei către regina Maria, din 5 sept. 1927. *[4]) Ibid.*, scrisoare din 22 nov. 1927. *[5]) Ibid.,* scrisoare din 5 apr. 1926. *[6]) Ibid. ') Ibid.,* dosar V/3788/1927, scrisoare din 22 nov. 1927.

Domnia Măriei se încheie în mod trist. Dintr-odată, e criticată în presă, i se reproşează că nu a vrut să facă parte din consiliul de regenţă al nepotului ei, Mihai, devenit rege la 5 ani, nora ei, Elena, o acuză de joc dublu. Ca în teatrul bulevardier, răsturnările de situaţie se înlănţuie: din exilul său luxos, având nevoie de bani, Carol s-a răzgândit şi vrea să revină pe tron. După mai multe peripeţii, ajunge la Bucureşti cu avionul pe 6 iunie 1930. Obţine cu uşurinţă divorţul de Elena, invitată să părăsească ţara, precum şi abrogarea actului de renunţare la tron. Carol II se autoproclamă rege şi îl desemnează pe fiul lui, Mihai, drept prinţ moştenitor. Amanta i se va alătura în scurtă vreme. Regele reinstalat e răzbunător, îl obligă pe Barbu Ştirbey, amantul regal, să se exileze şi îi cere mamei sale să se retragă definitiv din viaţa publică a ţării, în castelul ei de la Bran.

Pentru Bibeşti, urcarea pe tron a lui Carol II e începutul unei ere fastuoase.

VII

Anii glorioşi (1930-1936)

La apogeu

Carol II are 37 de ani şi ambiţii de modernitate. Pasionat de aviaţie, înfiinţează Ordinul Virtutea Aeronautică, cu care îl decorează pe George, în grad de comandor – cel mai înalt grad – „pentru remarcabila sa contribuţie la aeronautica românească”[1]. 4 decembrie 1930 e o zi mare pentru prinţul aviator, care poartă uniforma nouă-nouţă, albă cu epoleţi şi eşarfă în două culori, auriu şi albastru-azur, concepută de însuşi regele, mare amator de uniforme, în faţa unei tribune de noi oficialităţi şi a tuturor piloţilor români. Recepţia de la Palatul Regal e frumoasă şi, în discursul său, regele îi promite un fond financiar pentru dezvoltarea aeronauticii româneşti. George e fericit, meritele sale sunt în sfârşit recunoscute în România. N-are decât un regret şi îl exprimă atunci când toastează: soţia lui se află la Paris.

Câteva săptămâni mai târziu are loc la Paris alegerea preşedintelui Federaţiei Aeronautice Internaţionale (FAI), cel care îi va succeda lui Henri de La Vaulx, mort la cârma avionului său. Creată în 1905 de nişte pasionaţi ai cerului, FAI devine rapid o

organizaţie puternică, numără acum aproximativ treizeci de aerocluburi din toată lumea şi acţionează

9 G.P. Sandachi şi D. Hadîrcă, *Prinţul George Valentin Bibescu,* Vivaldi, Bucureşti, 2005, p. 166.

pentru dezvoltarea aeronauticii. Să îi fii preşedinte înseamnă să ocupi un post prestigios ca reprezentare şi influenţă, iar George, care visa la asta de multă vreme, îşi depune candidatura avându-l drept contracandidat pe Paul Tissandier, celebrul aviator francez, la început favorit. Graţie câtorva telefoane date de Martha prietenilor ei britanici Thomson şi Sassoon, care au intrare la Ministerul Aerului, şi graţie jocului de rivalităţi dintre Marile Puteri, cel care e ales la sfârşitul lui decembrie 1930 e un român. Martha este bucuroasă şi mândră. La 55 de ani, iată că George intră în clubul foarte restrâns al personalităţilor de seamă de pe scena internaţională, iar ea e foarte hotărâtă să îl sprijine. Speră, desigur, şi că noile lui responsabilităţi îl vor face să uite de tentaţiile feminine.

*

Această aventură din fruntea FAI o vor trăi împreună. Martha e cea care concepe şi desenează drapelul Federaţiei, un curcubeu pe fond albastru-azur care uneşte culorile drapelelor tuturor naţiunilor. Ea va pune în cuvinte, în discursurile scrise pentru el, ambiţiile lui George: să deschidă noi căi de navigaţie aeriană, să dezvolte aviaţia civilă pentru pasageri, să reglementeze aviaţia comercială şi, în sfârşit, să publice primul ghid mondial al rutelor aeriene. împreună pun la punct mesajul de pace care va puncta fiecare intervenţie a noului preşedinte: cucerirea cerului, care uneşte oamenii şi continentele, deschide o nouă eră a armoniei şi a

prosperităţii. Iar când George decide că următoarea conferinţă internaţională a FAI va avea loc în România, Marthei îi revine organizarea festivităţilor şi a recepţiei inaugurale la Mogoşoaia.

Martha îi este alături la aeroportul Le Bourget, în aprilie 1931, într-o dimineaţă friguroasă, când pleacă în prima lui călătorie oficială, şi e îngrijorată. Ca să o liniştească, George îi trimite în fiecare zi câte o telegramă, dar într-o noapte vine şi telefonul de care se temea. O voce de departe o anunţă că, urmare a coliziunii cu un vultur, avionul preşedintelui s-a prăbuşit şi a luat foc, nu departe de Benares, în India. Pilotul secund, Radu Beller, a murit în urma rănilor, iar George e la spital în stare gravă, cu arsuri la ambele picioare. Câteva săptămâni mai târziu, în iunie 1931, „pasărea rănită”[1] se reîntoarce la Paris, incapabil să meargă, cu cicatrice purulente, suferind ca un martir, însă cuplul Bibescu nu are timp decât să se urce în Simplon; sunt aşteptaţi la Bucureşti pentru deschiderea conferinţei internaţionale a FAI.

La gară, George e celebrat ca un erou. în uniforma de gală a aviatorilor, e condus cu urale până la Aerodromul Băneasa, unde e instalat într-un fotoliu, cu picioarele întinse, în faţa unui microfon. Martha, elegantă, îmbrăcată în alb, e alături de el, membrii guvernului şi reprezentanţii FAI îl ascultă aducându-i un vibrant omagiu lui Beller, căruia îi laudă curajul şi îndrăzneala. Apoi, regele Carol II declară deschiderea solemnă a congresului FAI. Chiar dacă Martha apare în fotografii la câţiva paşi în spatele soţului ei, reuşita acestor zile i se datorează în mare parte. Ea primeşte fiecare invitat la intrarea în logie, găseşte câte un cuvânt potrivit pentru fiecare, vorbeşte în toate limbile. Ea a organizat dineul de trei sute de persoane, ea a gândit scenografia, focul de artificii, muzica militară, grupurile de ţigani şi dansurile

folclorice. O vedem pozând alături de George pe treptele dinspre malul lacului, alături de o pleiadă de miniştri ai aerului, apoi împreună cu cei treizeci şi doi de delegaţi. Martha îl însoţeşte pe soţul ei preşedinte pe tot parcursul celor opt zile ale congresului care se ţine la Sinaia, îi scrie cele şapte discursuri şi asistă alături de el la interminabilele banchete şi la demonstraţiile aeriene.

La finalul congresului, cuplul Bibescu se felicită. Dincolo de fastul acestor zile, negocierile au dat roade. Nu doar că

9 Aşa îl numeşte Martha pe George după accident, mai ales în scrisorile către abatele Mugnier din aprilie-iulie 1931, *La Vie d'une amitie,* voi. 3, Pion, Paris, 1956.

George a obţinut crearea unui consiliu permanent al FAI pe lângă Societatea Naţiunilor, dar a reuşit să-i convingă pe miniştrii aerului, Jacques-Louis Dumesnil (Franţa), lordul Amulree (Anglia) şi Italo Balbo (Italia), să se întrunească la Mogoşoaia între 9 şi 15 octombrie 1931 pentru a lua în discuţie proiectul său preferat, constituirea unei forţe aeriene internaţionale de menţinere a păcii. Martha joacă cu tact rolul de eminenţă cenuşie a soţului ei, preşedintele. Epopeea FAI îi apropie şi le permite să-şi unească talentele.

Ea îi scrie de mai multe ori pe săptămână când el pleacă în călătoriile sale aeriene şi nu încetează să-i spună că-l iubeşte pentru curajul lui, pentru forţa voinţei sale, pentru inteligenţa cu care trasează viitorul. Sunt ani în care pasiunea se întoarce, pe cât de sinceră, pe atât de efemeră.

George şi onorurile

Din 1924, prinţul Bibescu e mare maestru al Marii

Loje Naţionale a României. Şi această funcţie e influentă şi prestigioasă, mai ales de când Marea Lojă Unită a Angliei a recunoscut-o pe sora ei mai mică românească, în 1930. Ramificaţiile şi multiplele conexiuni ale francmasoneriei facilitează incontestabil implantarea şi acţiunea FAI în lume. Carol II, încurajat, fără îndoială, de amanta lui, Magda Lupescu, care aparţine Lojei Feminine a României, şi apreciind că Loja lui George Bibescu contribuie la afirmarea internaţională a României, se declară într-o primă fază protectorul acesteia. Funcţia de mare maestru e departe de a prezenta doar avantaje. George pierde mult timp cu medierea conflictelor interne şi a schismelor, ajungând chiar să amenințe de mai multe ori cu demisia. Iar marele maestru devine ţinta extremei drepte româneşti, care e tot mai puternică pe parcursul anilor ’30.

Carol II, care doreşte să se apropie diplomatic de Italia, îşi trimite emisarii la Roma pentru a se întâlni cu Mussolini

şi cu papa Pius XI. La Sfântul Scaun, regele ortodox, căruia o plac onorurile şi decoraţiile, anunţă că ar fi încântat să primească titlul de cavaler al Ordinului de Malta. Vaticanul acceptă, adăugând alte trei personalităţi româneşti, cu condiţia ca acestea să susţină financiar nişte spitale. Carol II îl propune pe prinţul Bibescu, care va fi astfel decorat cu Marea Cruce de Onoare a Ordinului de Malta. Distincţia e foarte populară în epocă în rândul aristocraţiei internaţionale, iar lui George îi face plăcere să se lase portretizat în mare ţinută.

Martha nu doar că împărtăşeşte ambiţiile soţului ei, dar i le şi încurajează. Are un vis nou, să-l vadă numit ministru al aerului în România.

Un cuplu pe calea aerului

în 1932, George îşi cumpără, pentru călătoriile în calitate de preşedinte al FAI, un monoplan solid de fabricaţie germană, un Junker capabil să zboare cu 260 de kilometri pe oră şi să efectueze cursa Bucureşti-Paris fără escală în nouă ore. Revista americană *Flying Magazine* din aprilie 1933 face o descriere a acestui „iaht al aerului", care poate găzdui 15 persoane, cu interiorul din acaju şi cu mochete deschise la culoare, cu cuşete suspendate, salon cu fotolii de piele, baie, birou pentru operatorul radio şi o infirmerie.

Cuplul Bibescu simbolizează cosmopolitismul anilor '30. Văzându-i zâmbitori la intrarea în avioanele lor, „păsările fabuloase", ea îmbrăcată în taior Chanel, el cu cascheta de aviator, poţi ghici jubilaţia trăirilor intense, a îndrăznelii de a merge mereu tot mai departe, mai sus, mai repede şi euforia de a descoperi cel dintâi peisaje şi de a gusta senzaţii

inedite. Lumea e a lor.

Niciodată Martha nu va mai călători atât de mult. Insaţiabilă, infatigabilă, curajoasă, în pofida accidentelor încă numeroase, şi mereu nerăbdătoare să zboare. Ocaziile sunt numeroase, congresele FAI, înmânarea Cupei Bibescu unui pilot merituos, o recepţie sau un sejur la nişte prieteni ambasadori, cercetările istorice pentru următoarea sa carte. în 1932, călătoreşte la Veneţia, Paris, Londra, Geneva, Istanbul, Praga şi Viena. în 1933, merge la Londra, Barcelona, Veneţia, Paris, apoi, în 1934, o regăsim la Cairo, Roma, Londra, Paris, Palermo, Tunis, New York şi Washington. Turneul continuă şi în 1935, când zboară de la Paris la Veneţia, de la Ragusa la Londra, de la Istanbul la Roma, de la Atena la Varşovia. Abatelui Mugnier, cu care se vede mai rar, fiindcă stă mai puţin la Paris, îi scrie despre extazul ei: „Trebuie să te dublezi, să te triplezi, ba chiar să te multiplici de cinci ori”[1].

Cucerirea Americii

Surpriza o încântă.

Ca un star, cu bliţuri şi cu buchete de flori, e întâmpinată prinţesa Bibescu la New York, la coborârea de pe pachebotul *L’Ile-de-France,* în noiembrie 1934. Nu face totuşi decât să îi însoţească pe eroul timpurilor moderne, Louis Bleriot, şi pe soţul ei cu ocazia congresului anual al FAI. Cea care trezeşte entuziasmul e autoarea romanului *Catherine-Paris* şi a articolului despre regele Ferdinand. în plină conferinţă de presă a FAI, Martha, care serveşte drept traducătoare, e interpelată de un jurnalist: „E foarte rău pentru dumneavoastră că sosiţi în America în calitate de soţie a soţului dumneavoastră... Ar

trebui să divorţaţi imediat!" Răspunsul vine prompt, preluat instantaneu de toată presa: „Mă scuzaţi, dar asta durează de mai bine de douăzeci de ani. Soţul meu şi cu mine ne-am căsătorit de foarte tineri şi iată că ne-am obişnuit unul cu celălalt". Ar fi putut adăuga că face cu George o echipă câştigătoare, aşa cum nu mai fuseseră niciodată până atunci.

*) Scrisoare din 4 sept. 1936, citată în Princesse Bibesco, *La Vie d'iine amitie,* ed. cit., voi. 3, p. 291.

După recepţia la primăria New Yorkului, în compania elitei din afaceri şi finanţe, delegaţia pleacă cu avionul la Washington. în faţa Congresului, George pronunţă un foarte aplaudat discurs despre pace şi prosperitate. Cuplul Bibescu e primit apoi la Casa Albă, la un ceai cu soţii Roosevelt. Franklin şi Eleanor sunt încântaţi să îi cunoască pe verii lui Antoine Bibescu, care fusese ambasador la Washington între 1920 şi 1926 şi cu care deveniseră prieteni, la fel ca şi cu soţia lui, Elizabeth Asquith. Martha şi George sunt aşteptaţi apoi la Lowell Cabot, la familia Jacques Balsan, la Ogden Milis. Şi, la fiecare apariţie, jurnaliştii o aşteaptă, ii întind microfoanele încercând să o intervieveze; i se propune chiar să facă un turneu de conferinţe plătite.

Chiar înainte de a urca înapoi pe pachebot, cei doi iau prânzul la Charles şi Anne Lindbergh; cuplul, foarte marcat de arestarea recentă a ucigaşului fiului lor[1], îi va inspira Marthei pagini emoţionante în *Images d'Epinal.*

Cum să stârneşti imaginaţia

Cu un profesionalism avangardist, prinţesa Bibescu

ştie să-şi regizeze viaţa într-un articol publicat pe două pagini în mai multe numere din *Yogue.* îmbrăcată într-o tunică albă, ea deschide porţile Mogoşoaiei pentru a lăuda întâlnirea dintre Orient şi Occident, pentru a-şi afirma iubirea

*) Charles Lindberg, născut în 1902, poreclit „Vulturul solitar", a intrat în legendă ca primul pilot care a zburat fără escală de la New York la Paris. în 1932, fiul lui Charles, în vârstă de un an şi opt luni, a fost răpit din pătuţ, fiind apoi găsit asasinat. A fost una dintre crimele cele mai mediatízate ale secolului XX. Presupusul criminal a fost arestat pe 18 sept. 1934, cu câteva săptămâni înainte de călătoria cuplului Bibescu în Statele Unite. Bruno Hauptmann şi-a susţinut nevinovăţia, dar a fost declarat vinovat în 1935, după un proces răsunător, numit „procesul secolului", şi a fost executat tot în 1935. Cuplul Lindberg se va refugia o vreme în Anglia.

faţă de România şi pentru a se proclama cetăţeană a lumii, cu cărţi traduse în mai multe limbi, cuceritoare a aerului, mereu între două zboruri cu avionul, prietenă intimă cu cei mai importanţi oameni ai planetei.

Primeşte sute de scrisori de la admiratoare de pe întregul glob, toate văzând în ea un exemplu, o femeie stăpână pe destinul ei, care îşi afirmă libertatea şi creativitatea. Prinţesa Bibescu are grijă să le răspundă admiratoarelor sale, care îi vor fi cititoarele de mâine.

*

Martha disimulează bine, dar e obosită. După operaţia complicată din 1924, a mai avut un accident de maşină, în octombrie 1926, pe drumul de la Mogoşoaia la Posada, în Packardul nou-nouţ; şoferul a murit pe loc, iar Martha, în stare de şoc, a trebuit să stea în pat săptămâni întregi. La puţină vreme după aceea, o căzătură pe marmura din camera ei a obligat-o din nou să stea în pat. E deseori bolnavă,

suferă rând pe rând de flebită, de gripă, de bronşită care se tot repetă, de probleme cu ochii, de reumatism... E uneori văzută sprijinindu-se într-un baston. Trebuie să meargă în fiecare vară la cure termale la Bagnoles de l'Orne. De-acum se duce o luptă între voinţa sa de fier şi corpul care o trădează mult prea des.

Farmecul celor 50 de ani

în *Râsul naiadei,* carte apărută în 1935, prinţesa Bibescu, care citează această frază din Misia Sert: „De la 40 de ani, eşti responsabilă de faţa ta", îşi proclamă admiraţia pentru „tinereţea nepieritoare"†††††††† de tipul Elisabeth Greffulhe sau lady d'Abernon, care au ştiut, crede ea, toată viaţa „să-şi perfecţioneze tinereţea" şi să „păstreze ceva din comoara care nu le aparţine fiinţelor obişnuite decât pentru o clipă"[1]. Martha depune multă energie şi cheltuieşte mulţi bani ca să se lupte cu timpul.

O obişnuită a cartierului Saint-Honore, prinţesa Bibescu, primită cu cele mai alese atenţii de celebrităţile momentului, nu ratează nici un spectacol de modă, ocupă întotdeauna un loc bun şi dă dovadă de o uimitoare răbdare în cabina de probă, unde e înţepată cu ace de siguranţă în timpul unor şedinţe de probă interminabile şi decisive. Martha are un cult pentru modernitatea lui Chanel, care eliberează femeia, „braţe, picioare libere, independenţa, asta obţii când cumperi un taior"[2] de pe strada Cambon. Pentru seară, îi plac rochiile de la Madeleine Vionnet şi de la Jeanne Lanvin, tăiate fără cusur şi care avantajează silueta, adoră feminitatea pălăriilor,

†††††††††) Princesse Bibesco, Le *Rire de la Naiade,* Grasset, Paris, 1935, p. 112.

') Ihid., p. 113. *[2]) Ibid.,* p 189.

mănuşilor şi eşarfelor de la Jeanne Reboux, blănurile voluptuoase de la Jacques Heim. Să notăm că Martha <■ una dintre primele femei elegante care poartă la recepţii rochii, pantofi şi blănuri împrumutate de marile case de modă, încântate de acest tip de publicitate foarte bine ţintită.

Fotografiile o dovedesc: stilul ei evoluează, devine mai soli sticat, eşarfele argintii îi acoperă decolteul, bluzele de lame sau cu mâneci liliac captează lumina, liniile sobre îi alungesc silueta, pălăriile cu voaletă îi dau un aer misterios. Machiajul devine mai accentuat, buzele sunt rujate în „roşu-sărut", tenul e pudrat suplimentar, ochii sunt mai bine marcaţi cu negru. I .a 50 de ani, Martha a îmbătrânit, frumuseţea îi e inegală, are zile bune, în care face faţă şi ştie să impresioneze, şi zile rele, în care pare greoaie, parcă neglijată. E perfect lucidă şi nemiloasă în jurnal cu ofilirile vârstei, şi totuşi alege să „nu-şi ridice faţa", cum se spunea atunci despre primele liftinguri; din lipsă de timp, fără îndoială, pe-atunci era nevoie de lungi săptămâni de cicatrizare, în care stăteai cu faţa bandajată ca o mumie, dar şi de teama unui eşec, care ar fi fost de neşters.

Viaţa ei, pe care o trăieşte în trombă, e cea mai bună apărare împotriva timpului.

O dragoste pierdută

Se văzuseră în iulie la Londra, la un ceai pe terasa Camerei Lorzilor, pe malul Tamisei, aerul era blând, conversaţia, lipsită de griji; Thomson, ministrul aerului în guvernul laburist al lui Ramsay MacDonald, înnobilat lord Thomson of Cardington, i-a vorbit despre zvonurile care îl dădeau drept viceguvernator al Indiei. Această traiectorie strălucită o depunea la picioarele prinţesei. împreună cu adoraţia şi fidelitatea lui. Fără să ceară nimic în schimb.

Thomson are o pasiune pentru dirijabile. Când

R101 iese din uzinele britanice şi devine mândria naţională, ministrul aerului decide că zborul lui inaugural îl va duce la New Delhi, la o conferinţă imperială. în pofida avertismentelor inginerilor, dezamăgiţi de primele probe tehnice, şi a previziunilor meteo foarte proaste, Thomson orchestrează o decolare cu mare pompă de la Londra, sub bliţurile jurnaliştilor. în timp ce-şi făcea bagajele, pe 4 octombrie 1930, îi scrie Marthei o telegramă entuziastă: „în sfârşit, pe drum spre India. Stop. Gândurile mele, ca întotdeauna, cu dumneavoastră. Stop. Şi talismanul nostru îşi ia zborul. Stop. Afecţiune şi Dumnezeu să vă binecuvânteze. Kit." Talismanul era un covor persan pe care ea i-l dăruise ca să îi poarte noroc.

La ora 2 dimineaţa, deasupra aeroportului Beauvais, după o primă explozie în aer, dirijabilul se prăbuşeşte peste pădurea Allonne şi ia foc intr-un incendiu gigantic, în care ard de vii pasagerii şi membrii echipajului. Din cauza ploii torenţiale şi a rafalelor, pompierii au nevoie de ore întregi pentru a stinge incendiul. Presa din lumea întreagă relatează despre catastrofă şi îşi trimite reporterii la faţa locului. R 101 e deja numit Titanicul Aerului.

Martha e împreună cu câţiva prieteni la Posada când sună telefonul. E George, care nu vrea ca ea să afle din ziare. Deşi, de ceva vreme, pusese o oarecare distanţă între ea şi fostul amant, e stupefiată. Nu mai doarme, îl plânge pe dispărutul cel drag, îşi reaminteşte de vremea complicităţilor din 1915, II reciteşte scrisorile, pe care le găseşte mai frumoase ca oricând, se căieşte: „De câte ori l-am făcut să aştepte şi ce ruşine uni e acum"[1]; scrie pagini întregi în jurnal, într-un elan de romantism: „E adevăratul tată al fiului pe care nu l-am avut niciodată"[2]. Cuvintele ‚jale", „holocaust", „martir", rug" revin în

buclă, ca într-un rozariu.

în ciuda consemnului dat de George, Martha citeşte în fiecare zi detaliile macabre dezvăluite de presă, va fi şocată să afle că victimele au fost găsite cu mâinile încleştate pe mânerele scaunelor, fuseseră, fără îndoială, lucide până în ultima clipă. Oare ultimele gânduri ale lui Kit fuseseră la ea? ()are imaginea ei i-a putut îndulci martiriul? Martha rămâne ore întregi cu privirea lipită de fotografiile reportajelor despre repatrierea trupurilor, alinierea sicrielor pe tarmacul de la Heathrow, omagiul naţional britanic de la Westminster. Vede în poze resturile fumegânde ale carlingii, întinse pe cuverturi, vagabonzii care caută obiecte şi bijuterii ale victimelor. Află că se vând bucăţi din cauciucul dirijabilului...

Pe 3 decembrie, Martha se duce acolo să se reculeagă, împreună cu abatele Mugnier. Şoferul îi conduce în pădurea Allonne, drumul e inaccesibil, barat şi, în ploaie, în mijlocul agitaţiei şi al zgomotului sinistru de ciocane care desfac carcasa, cei doi se roagă. Martha depune un buchet de cinci-sprezece trandafiri roşii, numărul anilor lor de prietenie tandră. Ii mărturiseşte confesorului său preferat vreo re- muşcare? Nimeni nu ştie. Dar se va simţi mai bine după acest pelerinaj şi nu se va mai gândi decât să scrie *Destinul lordului Thomson ofCardington,* care va apărea în 1932 în Franţa şi în Anglia, cu o prefaţă semnată de prim-ministrul britanic Ramsay MacDonald şi urmat în a doua parte de *Smaranda*[3]*,* romanul scris de Kit, în care ea era eroina. O durere foarte sinceră şi foarte publică.

*) Jurnal, fond privat, 22 oct. 1930. [2]) *Ibid.,* 23 oct. 1930. [3]) Smaranda era prenumele mamei Marthei Bibescu, înainte de a şi-l franţuzi în Emma.

PRIETENA MINUNATĂ

Când Martha îi devine prietenă, Sonia Cahen d'Anvers are 60 de ani şi e văduva bogatului conte Robert Cahen d'Anvers. Originile sunt evreieşti, numele recent, imperiul financiar impunător, iar familia e perfect integrată în rândurile aristocraţiei franceze. Bunică împlinită, mamă atentă, Sonia administrează cu abnegaţie castelul de la Champs-surMarne, un mic imperiu cu şaizeci de grădinari şi vreo treizeci de servitori, care fusese restaurat, cu mulţi bani, în stilul secolului al XVIII-lea de soacra ei, faimoasa Louise, cunoscută pentru gustul ei pentru petreceri, nume mari şi talente şi care fusese multă vreme metresa lui Alfonso XIII al Spaniei. Sonia are o fire discretă, iar ambianţa de la Champs s-a schimbat mult după ce a preluat ea stindardul.

Cultivată, muziciană şi poliglotă, o admiră pe scriitoare şi i-a citit şi recitit toate cărţile. Corespondenţa[1] lor susţinută începe în 1930, alternând engleza cu franceza. Martha dă tonul, scrie elegant despre „emoţia de a vă revedea", strecoară în plicuri flori de sângele-voinicului, „care sunt acum între dumneavoastră şi mine". Sonia îi laudă „strălucita inteligenţă". Prietenele dejunează între patru ochi, se întâlnesc la băi, la hotelul din Bagnoles, îşi spun „draga mea". Martha cea radioasă îi oferă rezervatei Sonia o viaţă intensă prin procură. În schimb, Sonia o asigură de un devotament neclintit. Foarte atentă la formă, desigur, „aţi fi un înger...", dar de o manieră foarte precisă, ba chiar imperativă, prinţesa Bibescu nu ezită să-şi formuleze dorinţele. Iar contesa Cahen d'Anvers, obişnuită cu luxul suprem, servită de o armată în livrea, se transformă

în secretară; nu

*) Voluminoasa corespondenţă dintre Martha Bibescu şi Sonia Cahen d'Anvers se găseşte la BnF, în fondul Marthe Bibesco, NAF 28220. Citatele sunt extrase din aceste scrisori.

doar că îşi petrece după-amiezile în biblioteci, cercetând şi luând notiţe din cărţi, dar lucrează şi la traducerea manuscriselor prietenei ei, le corectează, le dactilografiază în triplu exemplar ca să le ducă, potrivit instrucţiunilor, „cât mai repede" editorului.

E vorba de farmecul învăluitor al Marthei, de aplombul ei imperial, sau de talentul său de a-i face pe alţii să lucreze pentru ea? Oricât de surprinzător ar putea părea, Sonia se achită de serviciile cele mai neaşteptate, prezentate de fiecare dată ca nişte misiuni de mare încredere: să aleagă din garderoba ei o rochie şi pantofi albi pe care să le expedieze cât mai repede la Londra pentru o recepţie, să meargă după un ceas la Cartier, să recupereze un pachet uitat la hotelul Elysee Park sau un cec pierdut, să recruteze un grădinar englez. Martha ştie cum să mulţumească cu efuziune.

Sonia va merge de mai multe ori la Mogoşoaia şi Posada, unde va petrece lungi sejururi. România îi va aminti de copilăria sa rusească.

Cu timpul va deveni mult mai mult decât o prietenă. Ei i se va confesa Martha, cu toată sinceritatea, în cele mai grele momente din viaţa sa.

ABATELE CREDINCIOS

Ceea ce îi uneşte pe abatele monden şi pe prinţesa românca e pasiunea lor pentru Chateaubriand. în asemenea măsură, încât relaţia lor în trei e numită „trinitatea unică"[1] – o formulă îndrăzneaţă pentru un preot. Totul în corespondenţa lor e o aluzie la Francois-Rene, la copilăria lui, la opera, iubirile,

călătoriile lui... împreună vor face pelerinaje la Combourg, la Vallee aux Loups, la castelele Montgraham şi de Vore. în septembrie 1927, la Londra, vor rătăci ore întregi prin ploaie pe urmele eroului lor. Iar când îi descrie abatelui călătoriile cu avionul, Martha se entuziasmează: „Vă mărturisesc că mi-am întărit inima cu graţia de a trăi

*) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie,* ed. cit., voi. 1, p. 284. lucrul la care Rene visase; căci călătoresc într-adevăr aşa cum el \fisa să călătorească, pe calea aerului..."[1]

În 1933, abatele Mugnier şi-a pierdut vederea. Are 80 de ani şi viaţa lui se îngustează, în vreme ce a Marthei se amplifică. întâlnirile se răresc, însă scrisorile devin săptămânale, însoţite întotdeauna de o floare. Iar prietenia câştigă în profunzime; el devine „bunul meu unchi", iar ea, „nepoata de-a doua" (prima este Rosita de Castries, plină de atenţii faţă de abate, pe care îl găzduieşte luni întregi la Calaoutga, vila ei de la Biarritz). Pe „fiica lui Icarus", abatele o întreabă mereu: „Dragă prinţesă, unde sunteţi? Pe pământ, pe mare, în aer, în Occident, în Orient?"[2], uneori regretă că ea e „mereu plecată"[3] şi se îngrijorează la primul ei zbor Bucureşti- Paris.‡‡‡‡‡‡‡‡ Ea îşi povesteşte voiajele „pe spatele himerei"§§§§§§§§§, „cu aripi, cu condeiul"**********, în hidroavión, în micul monomotor al lui George; îi scrie pe genunchi „în zbor"†††††††††† [sic!], îi descrie ceea ce o fascinează: „Nu vă puteţi imagina frumuseţea primului nor, de un alb

‡‡‡‡‡‡‡‡*) *Ibid.,* voi. 3, p. 63. [2]) *Ibid.,* p. 156. [3]) *Ibid.,p.* 75. [4]) E vorba
§§§§§§§§§despre un zbor inaugural, pe 15 iun. 1933. [5]) *Ibid.,* p. 165.
**********) *Ibid.,* p. 291. [7]) *Ibid.* [8]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie,*
††††††††††ed. cit., voi. 3, p. 64. [9]) Aşa numesc între ei masa frugală în cerc

ca zăpada, trecând între mare şi avion, ca eşarfa unei zeiţe, ca aripa umflată de vânt a unei berze care pleacă solitară”‡‡‡‡‡‡‡‡‡. Prin intermediul ei, abatele Mugnier ajunge în ceruri înainte de vreme.

Iar când ea se află la Paris, merg împreună la reuniunile mondene, un cuplu neobişnuit care îşi dă braţul, el în sutana sa pătată, ea mereu impecabilă, în zibelină şi cu voalete negre. Le place şi să se întâlnească pe strada Mechain, în faţa unei supe simple, „pâinea lor”§§§§§§§§§§ sau în cerc restrâns la ea acasă. Când abatele o flatează povestindu-i mondenităţile sale pariziene: „Am vorbit despre dumneavoastră, din nou, întotdeauna”[10], „aţi fost canonizată”[11]; o face pentru a o încuraja ca scriitoare. De la începutul prieteniei lor, o susţine cu ardoare şi consecvenţă, o asigură fără încetare: scrisul e vocaţia ei pe pământ.

Abatele e cel care îi anunţă, pe i mai 1933, moartea Annei de Noailles. El îi dăduse, cu o seară înainte, ultima împărtăşanie în camera tapisată cu plută în care bolnava, tot mai slăbită de la o zi la alta, murmura „a muri de la sine”[1]. Pentru Martha, e sfârşitul unei lungi întâlniri ratate, şi îi mărturiseşte abatelui: „Am suferit pentru îndoielile pe care le i ncerca periodic în ce privea sentimentele mele faţă de ea”[2].

Lumea mondenă şi critica literară nu încetaseră să le compare, să le opună, să colporteze bârfe acide şi despre una, şi despre cealaltă. La debutul ei parizian, Martha n-a fost întotdeauna prudentă, iar Anna ştiuse să fie feroce. între cele două prinţese-verişoare romănce cu temperamente de foc şi sensibilităţi exacerbate, cel care încercase să menţină o legătură

---

‡‡‡‡‡‡‡‡‡restrâns. [IO]) Formulă des folosită la sfârşitul scrisorilor abatelui

§§§§§§§§§§Mugnier către Martha Bibescu. [u]) *Ibid.*

permanentă fusese abatele Mugnier. Un adevărat sacerdot.

E imposibil să trecem sub tăcere ce scrie abatele despre Martha în jurnalul lui: „îi lipsesc într-adevăr ironia fină şi discreţia”[3], „Există lumină, spirit, farmec la Martha, însă lipseşte euforia”[4]. Cei ce te iubesc te critică cel mai aspru? Abatele reflectă opinia celor enervaţi de personajul pe care îl interpretează prinţesa Bibescu, de originalitatea şi extravaganţele ei care par uneori studiate, subliniate... Să fi fost prea mult în raport cu canoanele stilului parizian? în schimb, nici o rezervă nu e exprimată în scrierile „nepoatei de-a doua” faţă de „dragul unchi”. Doar regretul că nu l-a convins niciodată să descopere Mogoşoaia, „împărăţia broaştelor” pe care i-o descrie adesea în scrisori. Trebuie să-i recunoaştem Marthei o calitate esenţială: niciodată, nici în corespondenţă,

') Frederic Martinez, *Anna de Noailles,* Gallimard, colecţia „Folio Biographies”, Paris, aoi8, p. 322. [2]) Princesse Bibesco, *La Vie d'une amitie,* ed. cit., voi. 3, p. 117. *[3]) Journal de l'abbe Mugnier,* ed. cit., p. 444. *[4]) Ibid.,* p. 507.

nici în jurnal, nu-şi vorbeşte de rău prietenii. Când nutreşte prietenie şi acordă încrederea ei, e necondiţionată.

Iar abatele e unul dintre bărbaţii care au contat cel mai mult în viaţa ei.

PATIMILE DUPĂ CLAUDEL

Au fost prezentaţi unul altuia la o cină la Philippe Berthelot.********** La 56 de ani, omul de geniu, solid şi cu mustăcioară, cu ochii pătrunzători în spatele

**********) Philippe Berthelot era secretar general al Quai d'Orsay. [2]) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel: Correspondance inedite,* Mercure de France, Paris, 1972, p. 12. [3]) 1928-1933. [4]) 1933-1936.

ochelarilor cu rame de aur, e impozant, în stare să îi răspundă fără milă unei vecine de masă care, de emoţie, bâlbâie complimente stângace despre opera lui: „Dacă binevoiţi, la acest dineu nu vom vorbi despre asta”[2]. Cu Martha, întâlnirea e fericită. Paul o invită să stea de vorbă separat, într-un colţ al salonului, i-a plăcut *Izvor,* o întreabă despre vampirismul din zona rurală românească, e încântat de convertirea ei la catolicism. între ei e o distanţă de douăzeci de ani, iar Claudel nu e insensibil la farmecele prinţesei, care ştie atât de bine să-şi exprime pasiunea pentru *îngerul a vestit pe Maria,* al cărei text îl ştie pe dinafară. E evident că vorbesc aceeaşi limbă.

Vor avea o corespondenţă regulată, Claudel e la acel moment ambasador la Washington[3], va fi numit curând la Bruxelles[4] şi, când se regăsesc la Paris, e o prietenie care se leagă de-a lungul promenadelor prin île Saint-Louis, Tuileries, la Bagatelle şi la Luvru, pentru a admira *Dantelăreasa* lui Vermeer, cea care îi place lui cel mai mult. Marthei, Claudel îi mărturiseşte visurile lui de a se călugări, pasiunea pentru Rimbaud şi pentru poezia japoneză. Amintirile din carieră şi impresiile despre lume, pasiunea la prima vedere pentru castelul de Brangues. Dar şi decepţiile, cronicile negative la *Pantoful de satin,* eşecul la Academia Franceză.

La apariţia fiecăreia dintre cărţile Marthei, el îi trimite scrisori lungi, adesea laudative, dar nu şi pentru marele ei succes – *Catherine-Paris,* „mi-a plăcut mai puţin decât celelalte, e mai puţin din spiritul dumneavoastră”[1] –, ceea ce nu-l va împiedica, în calitate de ambasador la Washington, să o difuzeze cu o recomandare către bibliotecile americane şi către Alliance Française. Tonul e adesea jucăuş: „Vă

veţi întoarce la Moncochon†††††††††† ‡‡‡‡‡‡‡‡‡?”, alteori laudativ: „Lumea nu ştie niciodată cu exactitate unde vă aflaţi, şi asta face parte din farmecul dumneavoastră”§§§§§§§§§§.

Ii place acea Martha misterioasă...

Şi Paul Claudel joacă, aşa cum făcuse Joseph Reinach, dispărut în 1921, rolul tatălui. El îi scrie că îi citeşte scrisorile cu tandreţe şi încântare, o învaţă că poţi fi fericit îmbătrânind şi intervine pe lângă ministrul afacerilor externe pentru a-i fi decernată Legiunea de Onoare.

Afecţiunea care îl leagă pe marele bărbat de prinţesă acţionează ca un elixir al tinereţii, un stimulent intelectual, o glorificare reciprocă. Le face bine. Scrisorile vorbesc despre jubilaţia intimităţii dintre ei. Sunt puţine cele care au îndrăznit să-i scrie lui cu această impertinenţă: „Paul Claudel se iubeşte Imens pe sine, Detestându-se în acelaşi timp, Aşa cum trebuie să facă un bun creştin”**********. Puţine sunt cele care au primit de la Paul Claudel o astfel de declaraţie: „Din prima zi în care v-am întâlnit am simţit că vă iubeam şi că poate şi dumneavoastră aveaţi acest sentiment de a nu fi doar privită, ci şi respirată”††††††††††.

---

††††††††††*) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel,* ed. cit., p. 117.

‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡*) Ibid.,* p. 55. *[Moncochon,* „porcul meu”, denumire glumeaţă pentru

§§§§§§§§§§Mogoşoaia – n. red.l [3]*) Ibid.,* p. 75. [4]) BnF, NAF 28220, fonds Mar

**********the Bibesco, Marthe Bibesco, „A mon ami, Paul Claudel, Impromptu

††††††††††impertinent” (1929). [5]) Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel,* ed. cit., p. 117.

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, dosar de apărare 19311932. [2]*) Le Carrefour,* 24 oct. 1931.

Martha îşi doreşte acest lucru şi a declarat şi public: asemenea celorlalte două celebrităţi române de la Paris, Anna de Noailles şi Elena Văcărescu, vrea şi ea să fie decorată cu Legiunea de Onoare. O scrisoare semnată de vreo douăzeci de scriitori şi artişti, prieteni de-ai ei, de la Jules Cambon la Edouard Vuillard, trecând prin fraţii Tharaud, Andre Therive, Daniel Halevy, îi ceruseră ministrului instrucţiunii publice „Crucea de Cavaler al Legiunii de Onoare pentru prinţesa Bibescu, a cărei operă literară contribuie la iradierea culturală a Franţei”[1].

Nimic nu se va întâmpla însă conform previziunilor. în acelaşi moment în care începe să circule zvonul că prinţesa Bibescu va fi curând decorată, săptămânalul *Le Carrefour*[2] o acuză de germanofilie, că a primit ofiţeri francezi la Mogoşoaia şi că a găsit refugiu în Austria în timpul războiului. Drept dovadă, e publicată o fotografie în care se afirmă că e vorba despre Martha pozând la Mogoşoaia în compania mareşalului von Mackensen în 1917. Ziarele româneşti, printre care şi acela cu cel mai mare tiraj, *Dimineaţa,* preiau acuzaţiile şi fotografia.

Fiecare dintre membrii Consiliului Legiunii de Onoare va primi un exemplar al fotografiei defăimătoare, un fals pe care cea în cauză îl denunţă cu vehemenţă.

E o lovitură grea, dată – aşa cum Martha află repede – de Elena Văcărescu, care îl ameninţă pe Marele Cancelar că îşi va înapoia medalia dacă prinţesa Bibescu e decorată şi care răspândeşte peste tot acuzaţiile despre trecutul acesteia. Pentru ca deranjul să fie şi mai mare, Elisabeth de Gramont, ducesa roşie, tocmai şi-a publicat amintirile din

război, din care câteva pagini, cele care o incriminează pe Martha, sunt foarte citite în saloane.

\l.irlha la vârsta de şapte ani. **I iitu** olo de aparenţa de fetiţă cu**inii 11 <•**, se ghiceşte temperamentul 'ipi i", al unui copil precoce şi răz- i .il il. marcat de moartea fratelui HI.II mic şi de indiferenţa mamei.

Colecţie particulară (dreapta)

Min t ha Lahovary la 16 ani, în i" nânt de mireasă bizantină, imitând faimoasele bijuterii cu maralde ale soacrei sale. Peste ' .di va ore va deveni prinţesa Bi- Imsi-u. © *Colecţie particulară ■■.lunga jos)*

i mi II ge Bibescu este tânăr, chipeş, Imr.at şi are farmecul celor ambi**ţii ii** Cei doi se căsătoresc din ■ hagoste. © *Colecţie particulară hlntipta jos)*

Seratele costumate ale prinţesei Bibescu. Petrecerile de la Posada sunt apreciate de lumea bună. Tânăra e o gazdă grijulie şi pricepută. în fotografie, joacă rolul Măriei Antoaneta, alături de George, pe post de admirator languros. *©Arhivele Naţionale ale României*

Martha în anul 1910, în castelul de la Posada. Pozează întinsă pe blănuri, într-o al itudine îndrăzneaţă, ca o sfidare sau un avertisment la adresa soţului indiscret.

Arhivele Naţionale ale României

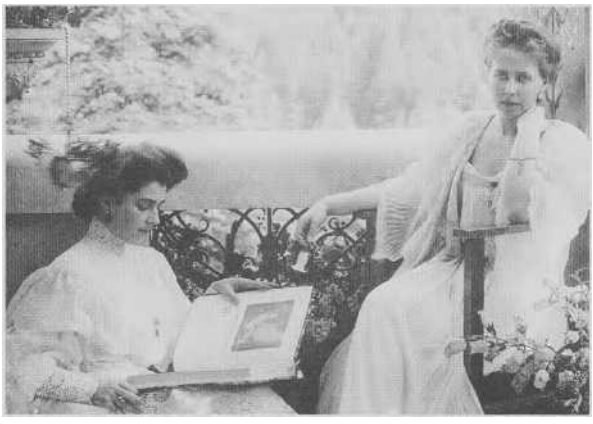

Perioada complicităţilor cu principesa Mana, viitoarea regină a României. Tinerele citesc versuri, se preocupă de aranjamentele florale, îşi râd de caraghioşii de la curte, se destăinuie una alteia şi îşi făgăduiesc prietenie veşnică. Dar va fi de scurtă durată... *©Arhivele Naţionale ale României*

Martha la Posada, fotografiată de cumnata ei, Nadeja Ştirbey. Poartă costum de Şeherazadă, alături de slujnicele cu turban şi de fiica sa, Valentina. Martha se poza în diverse scene studiate din dorinţa de a se amuza, dar şi ca o formă de afirmare de sine. © *Arhivele Naţionale ale României*

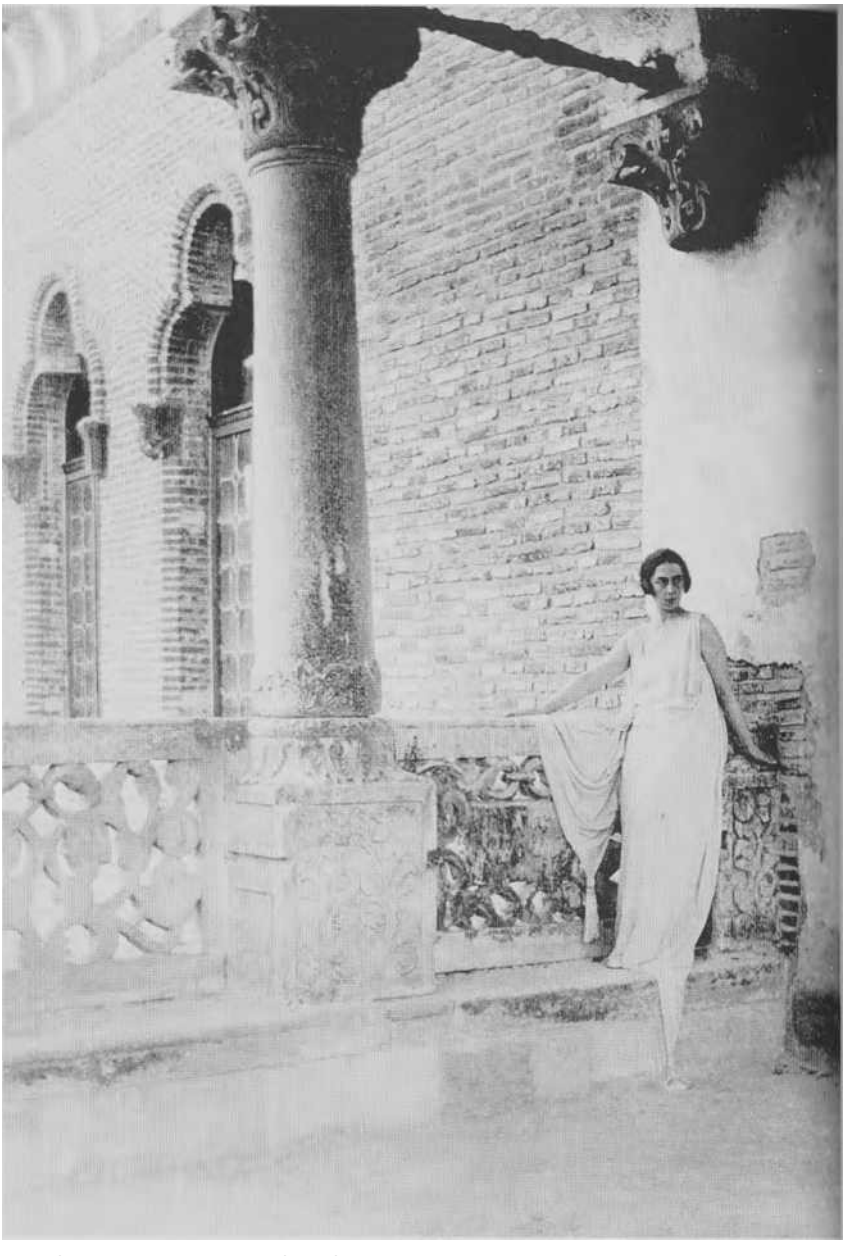

Martha în tunică albă, pozând în logia palatului Mogoşoaia, pe care l-a dorit unic şi pe care l-a restaurat cu pasiune vreme de douăzeci şi cinci de ani; aici a primit întreaga Europă în cadrul unor serbări somptuoase. *©Arhivele Naţionale ale României*

Valentina Bibescu se căsătoreşte cu Dimitrie Ghyka la 24 octombrie 1925. Ceremonia grandioasă este pusă la punct cu minuţiozitate de către Martha, care devine regina zilei. Valentina nu-i poartă pică nicidecum mamei sale, chiar dimpotrivă, îi mărturiseşte neîncetat dragostea. © *Arhiva familiei Ghika*

în decembrie 1941, Martha, văduvă de două luni, se fotografiază alături de nepotul George, cel de-al doilea fiu al Valentinei, adoptat de către bunicul Bibescu. Martha adoră copilul, prinţul care să-i moştenească numele şi domeniul de la Mogoşoaia. Destinul va hotărî însă altfel. *©Arhiva familiei Ghika*

*

Ceea ce atrage atenţia în această poveste este îndârjirea cu care se apără acuzata. Ea adaugă piese suplimentare la dosarul de apărare pe care şi-l constituise în 1919 împreună cu Joseph Reinach şi obţine ajutorul fratelui acestuia, Salomon Reinach, preşedinte al Academiei de Arte Frumoase. Strategia ei constă în a răspunde fiecărei acuzaţii folosin- duse de mărturiile favorabile ale unor ofiţeri îngrijiţi în Spitalul 118, a chirurgului Nasta sau a măicuţelor din ordinul Saint-Vincent-de-Paul, şi sprijinindu-se pe fapte precise şi pe documente administrative. Acest dosar, care poate fi consultat la Biblioteca Naţională a Franţei, e trimis de Martha redactorilor-şefi ai ziarelor care au calomniat-o, ministrului instrucţiunii publice şi oficialilor Legiunii de Onoare.

Antoine Bibescu, care, până atunci, se ţinuse deoparte, pune de această dată mâna pe stilou şi îi scrie prietenului Leon Blum, preşedintele Partidului Socialist, exprimân- du-şi indignarea faţă de „cabala condusă de ani de zile de Elena Văcărescu”[1] împotriva verişoarei sale. Antoine reaminteşte că Crucea Roşie îi apreciase conduita ca fiind perfectă şi pledează pentru o viguroasă intervenţie a lui Blum pe lângă Joseph Paul-Boncour, nou-alesul prim-ministru socialist. Panglica roşie i-ar spăla onoarea verişoarei lui, prinţesa Bibescu.

*

Trebuie să recunoaştem că Elena Văcărescu e o adversară cu greutate. Delegată permanentă a României la Societatea Naţiunilor de la Geneva, ea a creat organizaţia precursoare a UNESCO, un organism menit să apere arta şi tradiţiile popoarelor. A devenit foarte apropiată de anumiţi politicieni de prim-plan precum Edouard Herriot, Raymond Poincaré şi Aristide Briand; acesta din urmă, ministru al afacerilor

’) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a lui Antoine Bibescu către Leon Blum, datată 29 dec. 1932. externe, i-a conferit

titlul de Cavaler al artelor şi literelor şi a decorat-o cu Legiunea de Onoare.

Dacă am limita această ură la o rivalitate între femei, ne-am înşela. „Truitonne„‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡, cum o numea răzbunătoarea Martha, e o naţionalistă înverşunată, în vreme ce Martha însăşi se defineşte ca „o transeuropeană”. Temperamentele şi convingerile lor sunt diametral opuse.

*

Martha mai are o altă rivală, grecoaică de origine şi bogată moştenitoare româncă, prinţesă potrivit titlului primit la prima sa căsătorie: e vorba de Elena Suţu, soţia lui Paul Morand, care, în ianuarie 1933, semnează un articol în *Candide,* atacându-l de această dată pe „prinţul Bibescu care a făcut războiul ca automobilist” şi afirmând că fratele ei a fost eroul care a dat foc câmpurilor petrolifere de la Ploieşti în decembrie 1916. Era vorba de o pură elucubraţie, demontată cu uşurinţă de George, cu dovezi, arătând ordinul său de misiune militară, mărturiile camarazilor care luaseră parte la operaţiune şi decoraţiile militare englezeşti şi româneşti primite pentru curaj şi pentru că salvase un ofiţer britanic din incendiu. Elena, care n-are reputaţia unei femei cu inima mare, o detestă pe Martha şi nu va renunţa la versiunea sa. Aversiunea dintre cuplul Bibescu şi cuplul Morand va persista, lumea mondenă va evita de acum încolo să îi invite împreună.

*

În cele din urmă, *Le Carrefour* publică apărarea

---

‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ Personaj feminin din basmul franţuzesc *Pasărea albastră,* prinţesa urâtă căreia Prinţul Fermecat i-o preferă pe frumoasa Florine (n. tr.).

’) Publicată la Pion, în 1931.

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, ian. 1932.

prinţesei Bibescu şi laudă *Cruciadă pentru anemonă*[1], care tocmai apăruse, „o foarte frumoasă carte şi pe alocuri foarte emoţionantă, care, alături de *Catherine-Paris* şi de *Papagalul verde,* reprezintă pentru marea doamnă românca paşaportul
de naturalizare în Republica literelor franceze”.[1] în chip de scuze sincere...

Martha se apărase bine, dar va mai aştepta ani întregi înainte de a primi decoraţia cu panglică roşie.

O baladă englezească cu Ramsay MacDonald

Abia numit ministru al aerului, Thomson era cel care le făcuse prezentările. întrevederea fusese scurtă. Lucru rar, prinţesa Bibescu fusese aproape intimidată, impresionată de prim-ministrul laburist, om din popor care se revoltase împotriva destinului său, care venise la Londra, electrizase mulţimile cerând impozitarea marilor averi, cucerise guvernarea. Ceea ce i-a apropiat a fost moartea tragică a lui Kit. Ramsay e sensibil la proiectul de biografie pe care Martha vrea să i-o consacre prietenului martir şi vrea s-o ajute, schimbă multe scrisori între ei, o invită cu regularitate pe Downing Street nr. io, o însoţeşte pe jos la Ritz, o invită în weekenduri la Chequers, discută ore întregi în faţa focului şi în timpul lungilor plimbări pe câmp. Despre Thomson, bineînţeles, dar şi despre mersul lumii, care îi nelinişteşte, despre criza economică ce face ravagii, despre războiul ce pare iminent. Prim-ministrul laburist e văduv, iar cea care administrează gospodăria e fiica sa, Ishbel. Familia MacDonald nu înoată în bani, mesele sunt frugale, nu se încălzeşte niciodată prea mult în casă, iar serile se petrec lângă şemineu, la lumina lumânărilor, cu Ramsay în papuci, cu Ishbel şi Martha tricotând. O viaţă austeră.

în jurnalul ei, Martha descrie aceste întâlniri cu MacDonald ca pe o adevărată idilă, atribuindu-şi rolul de ultimă şi

secretă iubire a marelui bărbat britanic. Povesteşte despre un sărut cast, despre confidenţe amoroase. Ce a sedus-o atât de mult? întâlnirea a priori imposibilă a unui

bărbat din popor cu o prinţesă, irezistibila tentaţie de a juca rolul muzei politice şi, desigur, fascinaţia ei tot mai puternică pentru Marea Britanie. Pasiunea e cerebrală.

Leul tribunelor e obosit. Izolat în sânul Partidului Labu

rist, părăseşte puterea în 1935, la 69 de ani, şi moare doi ani mai târziu, când i se face rău într-o croazieră. Antoine Bibescu e cel care îi aduce vestea Marthei, când vine să ia prânzul la Mogoşoaia. Pe masa din cabina lui se va găsi o scrisoare pe care i-o scria, pe care ea o va păstra ca pe un bun preţios şi o va boteza „scrisoarea mea întreruptă". Ziarele nu vorbesc decât despre neaşteptata dispariţie, iar ea scrie: „în fiecare dimineaţă, trăgând perdelele, Blanche îmi aduce moartea lui MacDonald". L-a „iubit-admirat" pentru inteligenţa şi pentru parcursul lui excepţional. în panteonul ei amoros, are un loc special.

Prietenul Philip Sassoon în 1930, Editura Grasset publică traducerea franceză a *Celei de-a treia căi* a lui Philip Sassoon, care spune povestea căii aeriene dintre Anglia şi India. Autorul a rugat-o pe Martha să-i scrie o prefaţă, pe care ea o aduce simpatic din condei sub forma unei scrisori-compliment unde laudă „acest amestec de basm, de latitudine şi de longitudine în stilul lui Jules Verne". Pentru a-i mulţumi, Sassoon îi oferă o diademă de smaralde, cadou de la Napoleon pentru Maria Walewska.

Sassoon e un personaj al înaltei societăţi britanice interbelice. Mama lui e o Rothschild din ramura franceză, tatăl a făcut avere din comerţul în Indii şi a fost înnobilat cu titlul de baron de către prietenul lui, prinţul de Wales. Philip, care trecuse pe la Eton şi Oxford, devine la 22 de ani deputat conservator. Estet, original şi pasionat de arhitectură, construieşte în 1912,

în Kent, castelul Lympne. Totul e extravagant la acest castel. Saloanele cu paravane inspirate din Baletele Ruse, pereţii tapisaţi cu lapislazuli, bogăţia de 196

verde şi auriu, aripile sculptate în lemnul mobilelor, frizele cu tineri efebi goi, fântânile interioare şi scările monumentale. Machiat şi epilat, elegant şi mlădios, îşi întâmpină prietenii din lumea întreagă în acest decor de operetă, întotdeauna generos şi primitor, punându-le la dispoziţie avionul său privat pentru a face naveta de la Londra. Când se retrage în apartamentele lui, se bârfeşte că e aşteptat acolo de tineri aviatori.

Pasiunea lui Philip Sassoon e aviaţia. îşi cumpără primul avion în 1919 şi e subsecretar de stat la Ministerul Aerului în anii 1924-1929 şi 1931—1937, post din care accelerează dezvoltarea transportului aerian civil. Cuplul Bibescu sunt deai casei la Lympne; pe aleile parcului, George, în calitate de preşedinte al FAI, îşi avertizează gazda că aviaţia germană e pe punctul de a deveni cea mai mare putere aeriană a lumii şi că Marea Britanie ar trebui să-şi întărească apărarea aeriană de coastă.

în cursul acestor faimoase weekenduri la Lympne, reputate pentru calitatea invitaţilor, pentru excentricitatea serbărilor şi a grădinilor castelului, cuplul Bibescu face cunoştinţă cu lumea bună britanică, un amestec de politicieni, oameni de afaceri şi aristocraţi, într-un cerc închis tipic englezesc. Printre miliardari, lorzi şi ducese, îi întâlnesc pe prinţul de Wales şi pe Wallis Simpson, cuplul pe care Sassoon îl susţine în momentul abdicării din 1936, dar şi pe Winston Churchill, pe care Martha îl îmblânzeşte în cursul unor lungi promenade pe faleză. Se mai află acolo Antoine şi Elizabeth Bibescu, dar şi francezi, industriaşi bogaţi şi pasionaţi de aviaţie precum Paul-Louis Weiller, Michel Wibault, Jean Prouvost sau sportivi ca Jean Borotra. O societate cosmopolită care se doreşte modernă, liberă şi neîngrădită.

Philip Sassoon moare în 1939, lăsându-şi prietenii orfani. Cu el dispare o întreagă pagină de extravaganţă, de nerăbdare şi dezabuzare, atât de caracteristică anilor ’30.

în 1935, Martha se mută într-o reşedinţă privată pe care Antoine Bibescu o cumpără şi o amenajează în Ile Saint-Louis, pe Quai de Bourbon, nr. 45. Ea se îndrăgosteşte imediat de acest apartament aflat la etajul al doilea şi de salonul lui cu ferestre înalte, care dau către Notre-Dame şi către Sena, ale cărei reflexe argintii dansează pe tavane. îl va numi „Felinarul" ei.

îi este imposibil să rămână pe loc multă vreme şi, în anii '30, Martha îşi anunţă des prietenii: „Schimb insula", ceea ce înseamnă că pleacă din île Saint-Louis în Anglia, făcând neîncetate drumuri dus-întors cu avionul.

Anglia, „cealaltă mare civilizaţie" pe lângă Franţa, a intrat în viaţa ei. Istoria, arhitectura şi literatura acesteia îi plac la nebunie; monarhia constituţională şi Imperiul Britanic o fascinează. După plecarea lui Ramsay MacDonald, ea rămâne o obişnuită pe Downing Street nr. 10 şi la Chequers, ca invitată a noului prim-ministru, Neville Chamberlain, căruia îi place să stea de vorbă cu ea; pentru a-şi anunţa sosirea, îi scrie mici bileţele simpatice Annei Chamberlain, care e sora prietenei sale Mary Palairet, soţia ambasadorului britanic care a funcţionat vreme de mulţi ani la Bucureşti. „Lumea e mică", iar la Londra, lumea e un club.

Când nu se cazează la Ritz, poate conta pe ospitalitatea lui Philip Sassoon, care îi pune la dispoziţie o cameră în reşedinţa lui particulară; casa dă către Park Lane şi e un veritabil muzeu, mobilat exclusiv în cel mai pur stil al secolului al XVIII-lea francez. Agenda ei e încărcată: ia masa cu Winston Churchill, Anthony Eden, David Lloyd George şi lordul Lloyd, asistă la şedinţele Camerei Comunelor, ia cina la masa foarte snobului cuplu Londonderry, ia un ceai foarte ceremonios la ducele de Connaught, penultimul fiu al reginei Victoria şi mare maestru al Marii Loje Unite a Angliei. Prinţesa

Bibescu participă la toate petrecerile, mai ales la cele două mecena şi rivale, lady Colefax şi lady Cunard, 198

leagă o prietenie sinceră cu sora lui Philip Sassoon, lady Cholmondeley, câştigă încrederea lui lady Randolf Churchill, mama lui Winston, e o obişnuită a salonului exuberantei lady Desborough, Ettie pentru apropiaţi. Nu uită niciodată să viziteze familia Asquith, toate generaţiile, în rolul de verişoară prin alianţă. Lordul d'Abernon îi devine un prieten credincios, amândoi iubesc Grecia şi se regăsesc la British Museum în faţa frizei Partenonului. Martha se poate mândri că a fost invitată la Buckingham să ia ceaiul cu regele şi regina, precum şi la faimoasa garden-party de la sfârşitul lui iulie.

Ţine mult la prietenii ei britanici fiindcă o primesc împreună cu Ben, pisica ei de angora albastră care stă permanent pe genunchii stăpânei, mirându-se de frumuseţea ei rasată, fiindcă îl au drept oaspete în pensiune în Anglia pe nepotul ei, loan-Nicolae (mai apoi John-Nicholas), în timpul vacanţelor şcolare, şi pentru că vin în număr mare la Posada şi Mogoşoaia, unde, consideră ea, înţeleg mai bine decât francezii frumuseţea insolită a palatului ei roz şi farmecul „Daciei felix". Fără îndoială, ei apreciază mai mult şi originalitatea şi fanteziile personajului Martha. Mai e şi un alt aspect care nu trebuie ignorat, anume că britanicii ignoră sau se prefac că ignoră calomniile care o urmăresc la Bucureşti şi la Paris...

Există lucruri mai importante. îngrijorată de pericolele care cresc în Europa şi de vulnerabilitatea ţării ei, Martha îşi foloseşte influenţa pentru a atrage atenţia asupra pericolelor imperialismului nazist asupra Balcanilor. Obiectivul călătoriilor sale este acela de a face cunoscută România, atuurile geografice ale acesteia, resursele naturale, modernizarea accelerată, pentru a o lega de Regatul Unit.

Scriitoarea îşi declară în felul său iubirea faţă de Anglia. Consacrându-le câte un capitol laudativ lui Herbert Henry Asquith în *Patru portrete* şi, câţiva ani mai târziu, lui George V şi lui Charlie Chaplin în *bnages d'Epinal.* Şi, mai ales, aducând un omagiu milionului de tineri englezi morţi în noroiul tranşeelor franţuzeşti cu arma în mână; Martha scrie

introducerea şi publică un număr de scrisori emoţionante, cele din urmă, pe care le-au trimis de pe front familiilor înainte de a cădea la datorie. Pe aceşti tineri britanici, ea îi numeşte „pământenii Europei”[1]. Gestul e deosebit de apreciat dincolo de Canalul Mânecii.

*) Princesse Bibesco, *Images d’Epinal,* Pion, Paris, 1937, „Scrisori ale combatanţilor englezi”, pp. 231-271.

Dinamism pe toate planurile (1936-1942)

Succes după succes pentru Lucile Decaux

Criza economică şi devalorizările în cascadă din lumea occidentală au dus la prăbuşirea leului românesc şi au afectat transferurile de bani ale Bibeştilor pe conturile lor de la Lloyd's din Marea Britanie, Franţa şi Elveţia. Martha scrie în jurnal că îşi amanetează diademele la casa de amanet sau la marii bijutieri din Place Vendôme.

Aceste dificultăţi financiare sunt, fără îndoială, cele care o fac să accepte cu promptitudine o provocare lansată în timpul unui dineu: să scrie romane de consum, care i-ar putea aduce mari câştiguri. Dotată cu gustul paradoxurilor, ea îşi alege un pseudonim „chateaubriandesc": Lucile Decaux, inspirat din numele surorii lui François-Rene, Lucile de Caud.

În câteva săptămâni, ca şi când n-ar fi fost decât o joacă, povestitoarea îşi scrie romanele istorice. Scriitura afectată şi titlurile atrăgătoare plac: *Tandra iubire a lui Napoleon, Maria Walewska'; Charlotte şi Maximilien, amanţii himerici[2]', Katia, demonul albastru al ţarului Alexandru[3]; Louison, frumoasa*

') Lucile Decaux, *Le Tandre amour de Napoleon, Marie Walewska,* Grasset, Paris, 1936. [2]) Idem, *Charlotte et Maximilien, les amants chimériques,* Gallimard, Paris, 1937. [3]) Idem, *Katia, le demon bleu du tsar Alexandre,* Gallimard, Paris, 1938. *iubire a ultimului rege al Franţei[1]', Loulou, prinţ imperial[1].* Succesul e-imediat.

Vânzările explodează. Gallimard se felicită, semnează contracte de traducere în lumea întreagă. Martha îşi asumă foarte repede pseudonimul, prinţesa Bibescu este Lucile Decaux şi e încântată să declare că un scriitor bun ştie să scrie de toate şi pentru toată lumea. E, incontestabil, un act de curaj. Şi riscant. Să joci la două capete şi să recunoşti înseamnă să-ţi asumi riscul de a-ţi strica imaginea.

Pentru moment, Martha are de furcă cu *Katia,* care e unul dintre primele romane adaptate pentru cinematografia vorbită. Afişul e frumos, cu John Loder şi Danielle Darrieux în rolurile principale. Să ne reamintim: Katia a fost amanta, apoi soţia morganatică a ţarului Alexandru II, unul dintre subiectele preferate ale lui Lucile Decaux.

Filmul nu a ieşit încă, dar beneficiază de o vastă campanie publicitară, cu un reportaj pe platoul de filmare realizat de *Paris Soir,* unul dintre cotidienele de mare tiraj: „Katia în studiouri: Lucruri văzute şi auzite", semnat de Lucile Decaux. Scena îndrăgostirii de la bal e descrisă în termeni siropoşi – „Katia se desprinde din mulţime, frumoasă ca prima floare de primăvară"[3]. Aflăm însă din articol că Martha a cerut schimbarea ţinutelor de bal, care i se păreau ridicole, şi că i-a învăţat să danseze pe figuranţii pe care nu-i considera la înălţimea curţii imperiale.

Premiera este evenimentul cinematografic şi monden al toamnei lui 1938. Pe covorul roşu de la Londra, în mijlocul unei asistenţe în smochinguri şi rochii de gală, îşi face apariţia Martha, îmbrăcată într-o blană neagră, surâzătoare, victorioasă; soţii Windsor o aşteaptă în loja lor, suprema onoare. Succesul e uriaş, interviurile se ţin lanţ, prinţesa Bibescu apare pentru prima dată la televiziunea britanică (în epocă, nu existau decât şase mii de abonaţi, însă prestaţia e văzută de câţiva prieteni uluiţi). în Franţa, se înregistrează un record

') Idem, *Louison, le bel amour du dernier roi de France,* Gallimard, Paris, 1938. [2]) Idem, *Loulou, prince imperial,* Gallimard, Paris, 1938. [3]) *Paris Soir,* 21 iul. 1938.

de bilete vândute în câteva săptămâni, criticii o laudă pe divina Darrieux, iar oamenii fac coadă în faţa sălilor de cinema.

într-o epocă în care sunt încă rari agenţii şi avocaţii care să-i apere pe artişti şi autori, prinţesa Bibescu îşi discută contractele şi îşi supraveghează drepturile de autor ca o femeie de afaceri. Şi totuşi, deşi îi scria lui George, atunci când filmul a fost cumpărat în Anglia, Suedia, Germania, Polonia şi Statele Unite, că „asta ne-ar putea face bogaţi”[1], va fi dezamăgită să afle că doar producătorul a câştigat câteva milioane. Dacă filmul e vândut în versiune franceză subtitrată, ea nu primeşte nici un ban. Nu-i rămâne decât gloria. Dar aceasta contează mult pentru Martha.

*

Martha Bibescu se defineşte drept o „oglindă a epocii”. În fiecare seară, îşi notează la cald întâlnirile, confidenţele ce i s-au făcut, impresiile şi reflecţiile proprii; se doreşte o observatoare perspicace a Istoriei şi a celor care o scriu. în trei dintre cărţile sale, *Patru portrete, Imagini de album (Images d’Epinal)* şi *File de calendar*[2], îşi introduce cititorii în intimitatea personalităţilor de seamă, regi, regine, scriitori, filozofi, prim-mi- niştri... Pe scurt, se afişează în bună companie şi trebuie să recunoaştem că memorialista posedă arta portretului, ştie să dozeze umorul şi reflecţiile, să adune confidenţele, să capteze emoţia. Elogiile şi succesul comercial o însoţesc. Dar unii critici consideră că prinţesa Bibescu are mai ales talentul de a se scoate pe sine în evidenţă... Nu e întru totul fals, şi e ceea ce-şi doresc şi cititorii ei atunci când o citesc: să regăsească în pagini personajul de legendă pe care şi l-a creat.

Fără doar şi poate, Martha joacă la două capete. îi pasă în primul rând de „marea operă”, proiectul de istorie a Europei trecând prin strămoşii ei şi ai lui George. A ales deja titlul, *Nimfa Europa,* şi intenţionează să scrie cinci volume. Sunt memoriile ei de dincolo de mormânt.

') Biblioteca Naţională a României, Fond Saint-Georges, scrisoare către George Bibescu, 16 oct. 1938. [z]) Princesse Bibesco, *Feuilles de calendrier,* Pion, Paris, 1939.

După trei zile de chin la Clinica Boileau, Valentina i-l întinde, cu un surâs obosit, mamei sale pe cel de-al doilea fiu al ei, micul George Dimitrie, ca pe o ofrandă. Martha se îndrăgosteşte instantaneu de el, îl recunoaşte din instinct, ca o evidenţă, e al ei, cel ce va duce stindardul mai departe, prinţul la care sperase.

Niciodată n-a mai simţit Martha atâta împlinire, atâta tandreţe ca atunci când l-a luat în braţe, nu se mai satură să-l privească şi îl alintă „şobolanul magnific", „George IV"[1]; îi scrie soţului că îl iubeşte la nebunie, îl iubeşte mai presus de orice. Acest fiu e al ei chiar înainte de a fi fost conceput: Valentina şi Dimitrie i-au promis că, dacă vor avea un al doilea fiu, acesta va fi adoptat de bunicul său Bibescu, care îi va transmite numele şi titlul, o practică răspândită în marile familii româneşti lipsite de descendenţi masculini. Iar de la primul lui strigăt, Martha se consideră a-i fi mamă, îi alege doica, pe Miss Leggett, îl îmbracă de la cele mai mari case din Londra şi Paris, cu gulere de dantelă şi catifele. Camera lui va fi plină de jucării de la Nain Bleu. Nimic nu e prea bun pentru prinţul moştenitor.

După o scurtă vizită la căpătâiul fiicei lui, George se grăbeşte să se întoarcă la Bucureşti, alături de o nouă şi acaparantă frumuseţe. Martha îi scrie o lungă scrisoare pentru a-i aminti de datoria sa faţă de familie şi „a-l implora să nu aştepte prea mult pentru a întocmi actul de recunoaştere necesar" adopţiei, amintindu-i de ilustrul lui presupus strămoş: „Fă ceva categoric, dictatorial, corsican şi imediat"[2]. Formula e menită să-i gâdile orgoliul, firește, dar ea joacă şi în registrul umorului complice.

') Aceste scrisori ale Marthei către George Bibescu (1935-1939) se găsesc în fondul Saint-Georges de la Biblioteca Naţională a României. [2]) *Ibid.,* scrisoare datată 19 ian. 1937. Aluzie la filiaţia imperială revendicată de Valentine.

Viaţa e veselă la Mogoşoaia şi la Posada, unde cuplul Bibescu se înconjoară de oameni tineri şi loiali.

George şi Martha o îndrăgesc pe Marina Ştirbey, o nepoată, a cărei soră, Sanda, s-a căsătorit cu George Cantacuzino. Moştenitoare bogată şi pasionată de aviaţie, Marina îşi obţine brevetul de pilot la 23 de ani, îşi cumpără un biplan, exersează manevrele acrobatice pe deasupra aerodromului pe care l-a amenajat pe un câmp în apropiere de castelul familiei. Mereu elegantă, cu taioarele ei mulate şi pantofii fără tocuri, Marina e o neînfricată care zboară singură la bordul micului ei avion, cu capul în nori, purtând casca de aviator şi o haină din piele de focă; participă la concursuri aeriene, bate recorduri de viteză, traversează Baltica şi apare pe prima pagină a ziarelor după o aterizare forţată în Suedia, în apropiere de un sat, printre vaci, pe o ploaie torenţială, plecând apoi mai departe în uralele localnicilor. Marina e pasionată de cai, de maşini, de viteză şi îl admiră nemărginit pe George, care o numeşte „a doua mea fiică". Alţi doi tineri aviatori sunt foarte apreciaţi de cuplul Bibescu: fraţii Mihai şi George Brâncoveanu, care trăiesc la Mogoşoaia, în vila Elchingen, alături de tatăl lor, Constantin, fratele Annei de Noailles, care, după ce şi-a pierdut averea, a trebuit să renunţe la faimosul castel de la Amphion şi la imensul domeniu de la Bucureşti. Cei doi fraţi urmează o carieră de ofiţeri de aviaţie.

George Matei Cantacuzino, nepotul arhitect al cărui mariaj – încurajat de Martha – nu e fericit, are şi el camera lui în vila Elchingen. Intre două şantiere de biserici şi de imobile — se bucură de succes în România el supraveghează proprietatea în absenţa cuplului Bibescu. Veneraţia îi rămâne neştirbită, i-o declară în scrisori, nu există formule de politeţe sau cuvântul „mătuşă" între ei, o numeşte Martha, o asigură că e „marea constantă" a vieţii lui, „prietenia

lui cea mai fervență”.[1] Afecțiunea e reciprocă, menționează ea în jurnal, evocând în repetate rânduri „o prietenie profundă și sinceră”. George Matei e un cumnat afectuos față de Marina și un văr primar atent în relația cu Valentina, căreia nu încetează să-i laude bunătatea.

Valentina, care detestă Comăneștiul, proprietatea socrilor ei, trăiește în majoritatea timpului la Posada și la Mogoșoaia. Ii scrie mamei de două-trei ori pe săptămână scurte scrisori pe care le încheie mereu cu aceeași formulă: „Te îmbrățișez din toată inima, așa cum te și iubesc”. E un semn de tandrețe simplă și sinceră care o emoționează pe Martha. Valentina e o sursă de neliniște, are o stare de sănătate fragilă și, începând din 1935, Martha e alarmată de ciudățeniile ginerelui ei, Dede, în asemenea măsură, încât mai angajează o cameristă, a cărei misiune e să nu lase niciodată cuplul singur. George e cel care plătește; când trebuie să-și protejeze fiica, cei doi Bibescu sunt întotdeauna de acord.

Dacă Marina e „a doua fiică” a lui George, Valentine de Kerguezec este a Marthei, care o numește Choute. Tatăl ei e senatorul radical-socialist care i-o prezentase lui Henry de Jouvenel, iar mama ei, o verișoară din familia Lahovary, moartă de tânără. Martha o ia pe tânără sub aripa ei, o răsfață, îi face cadou rochii de la marii creatori de modă, organizează dineuri pentru tineri, o găzduiește în lungi sejururi la Mogoșoaia și Posada, îi ascultă confidențele, îi protejează iubirile care îi displac tatălui ei, o susține atunci când se îndrăgostește de un bărbat mai în vârstă, divorțat, Jacques de Casembroot, realizator de cinema și scenarist. Martha va obține consimțământul tatălui și va organiza, ca o mamă, căsătoria civilă la Paris, la primăria arondismentului XVI, în cerc restrâns. Choute e o tânără de caracter, amuzantă, independentă, care, în 1940, va intra în Rezistență. Antoine Bibescu îi va închiria unul dintre apartamentele sale de la

*) Scrisori ale lui George Cantacuzino către Martha Bibescu, fond privat, nedatat (anul 1920).

Quai Bourbon, iar mătuşa şi nepoata rămân legate printr-o afecţiune şi o complicitate bazate pe tandreţe şi pe umor. Se văd şi îşi telefonează în fiecare zi.

De prea multă strălucire...

Petrecerile de la Mogoşoaia, despre care vorbesc atât presa locală, cât şi *Times* sau *Le Figaro,* alimentează toate fantasmele. Se vorbeşte despre banchetul din septembrie 1936, dat în onoarea lui Antoine de Saint-Exupery, la lumina lumânărilor şi cu caviar românesc servit cu polonicul, urmat de focuri de artificii şi de acrobaţii aeriene pe deasupra parcului. O lună mai târziu, ziarele scriu despre recepţia dată cu ocazia primirii foarte elegantului şi aristocraticului cuplu Londonderry. Aceştia sunt veri cu Winston Churchill, el e un fost ministru britanic al aerului, cu simpatii naziste la acea vreme, ceea ce nu o împiedică pe foarte mondena lui soţie să fie prietena prim-ministrului laburist Ramsay MacDonald. Martha tronează zâmbitoare în reportajele fotografice, cu o pălăriuţă neagră cu voaletă, cu o pană prinsă cu diamante, avându-l în locul din dreapta pe lordul Londonderry, iar la stânga, pe ambasadorul Franţei la Bucureşti, Andre d'Or- messon. Pe sub arcadele pivniţei decorate din belşug cu flori, cu ramuri de copaci iluminate, defilează amestecul monden de membri ai guvernului, de ambasadori şi personalităţi româneşti. În onoarea fiicei celor doi Londonderry se organizează un bal la care se dansează până în zori. Zilele următoare sunt dedicate unei vânători în mlaştină şi, ca de obicei sub conducerea Marthei, unei vizite la dispensarul ei din Mogoşoaia şi la şcoala primară, urmată de spectacole de dansuri folclorice şi un circuit pe la mănăstirile româneşti...

Toate aceste lucruri produc enervare în România. Bibeştii sunt taxaţi drept aroganţi şi cosmopoliţi. Martha e numită „francmasoana de la Mogoşoaia".

Ei ştiu aceste lucruri şi, de la o vreme, se feresc, au grijă ce vorbesc în prezenţa servitorilor. Martha îl sfătuieşte pe

George să fie foarte prudent în public: „Avem, şi unul, şi celălalt, prea mult succes în străinătate, iar asta e o crimă de neiertat în ochii doamnelor de la Bucureşti şi ai aspiranţilor lor”[1]. Martha îi are în vedere pe membrii înaltei societăţi care, în număr tot mai mare, simpatizează cu Garda de Fier şi ai căror fii se înrolează la legionari.

Mutări îndrăzneţe

Regele e atacat din toate părţile, acuzat de corupţie şi de favoritism spre beneficiul unei camarile restrânse, formată din oameni de afaceri. Amanta lui, „Lupeasca”, e detestată de români, care o consideră o vrăjitoare libertină, în vreme ce extrema dreaptă o condamnă ca „evreică” şi francmasoană. Cuplul se închide în Palatul Regal, unde nu mai există viaţă de curte, nici doamne de onoare, baluri sau recepţii. Regelui îi e frică. Se teme în fiecare moment pentru viaţa lui, îşi imaginează scenarii, îi e frică de atentate, de otrăvire.

Martha a înţeles prea bine: Carol II e foarte ataşat de amanta lui şi poartă pică familiei sale, înaltei societăţi şi poporului fiindcă nu au acceptat-o. Pentru a-i câştiga încrederea, ea se apropie de Magda Lupescu şi o primeşte la reşedinţele sale. Manevra e abilă şi dă roade încă de la prima încercare. în 1933, vremurile sunt tulburi, iar Martha îl promovează pe Ion Duca, preşedintele Partidului Liberal, un prieten cultivat şi moderat, favorabil Franţei şi Marii Britanii, în care Carol II nu are încredere. Castelana de la Mo- goşoaia organizează o întâlnire la vremea ceaiului, în logie, între favoritul ei şi favorită... Câteva zile mai târziu, Duca e numit prim-ministru. Curajos, el interzice Garda de Fier, fiind mai apoi asasinat de legionari, într-o seară geroasă din decembrie 1933, în gara Sinaia. Martha e consternată.

*) Biblioteca Naţională a României, fond Saint-Georges, scrisoare către George Bibescu din 17 apr. 1937.

Carol II e tot mai încordat în palatul lui. Pentru a menţine legătura şi a încuraja apropierea de Paris şi Londra, castelana de la Mogoşoaia o invită din nou pe Magda la un ceai, în logie, într-o după-amiază din februarie 1934, de această dată în compania ambasadorului Franţei la Bucureşti, Andre d'Ormesson, şi a soţiei lui, Mărie; aceasta va povesti mai târziu că amanta regelui i s-a părut frumoasă, dar mută, şi că Martha a fost cea care a animat conversaţia, declarându-şi iubirea pentru Franţa.

*

Deşi nu menţionează în jurnal, Martha s-a întâlnit regulat cu favorita, lucru confirmat de numeroşi martori din epocă. E acuzată că o linguşeşte, că ar numi-o în intimitate „suverana mea". Se mai spune şi că Magda, francmasoană declarată, ar fi fost sora de lojă a Marthei, ceea ce ar explica buna înţelegere dintre ele. Nu avem dovezi în această privinţă, dar ni se pare perfect plauzibil ca Martha să fi făcut parte din Marea Lojă Feminină a României.

De Magda se apropie şi dintr-o oarecare curiozitate. Romancierei îi plac destinele favoritelor şi soţiilor morganatice, iar „Lupeasca" seamănă puţin cu Katia, cu doamna de Montespan sau cu Jeanne du Barry. Se şopteşte, de altfel, că ar fi existat o căsătorie morganatică în Belgia, în 1929. Martha nu rezistă plăcerii de a sfida înalta societate bucureşteană primind-o pe „infamă", pe „evreică". Jocul e periculos.

într-o după-amiază din toamna lui 1937, Carol II se anunţă la Posada, unde Martha e singură. Plimbarea prin parc se prelungeşte, regele are nevoie să se confeseze, se plânge de ingratitudinea poporului român, de lipsa de susţinere din partea elitelor în lupta cu extremele. Dincolo de frazele amabile, nu se face nici o conexiune. Regele se teme de Bibeşti. Nu La numit pe George, care visa să devină ministru al aerului, nici pe Antoine Bibescu, la Afaceri Străine. îşi dă seama, cu siguranţă, că Martha, care l-a cunoscut de când era copil, fiu stângaci şi amăgit de mama lui, se îndoieşte de capacităţile lui de a guverna o ţară aflată pe marginea prăpastiei.

Şi totuşi, atunci când Carol II dizolvă parlamentul, suprimă libertăţile publice şi instituie un partid unic pentru a anihila Garda de Fier, Martha îl susţine şi i-o arată înscriindu-se în Frontul Renaşterii Naţionale. George, soţul ei, devine senator, iar celălalt George, nepotul arhitect, deputat; amândoi vor purta costumele de operetă concepute de rege pentru membrii noului parlament.

România e într-o paranteză în care se ascut cuţitele.

în numeroasele lor călătorii, Bibeştii vor să-i asigure pe Aliaţi: trebuie să i se acorde încredere şi să fie susţinută dictatura regală, singurul mijloc de a reduce la tăcere extrema dreaptă pronazistă. Democraţiile occidentale nu trebuie să lase terenul liber pentru Germania care, de câţiva ani, investeşte masiv în România, pe care o ia în considerare ca bază strategică în caz de conflict, căreia vrea să-i controleze câmpurile petrolifere (ţara era, la acea vreme, al patrulea producător mondial) şi accesul pe Dunăre şi pe Marea Neagră. Ameninţarea e aproape, însă Parisul şi Londra ezită; Carol II nu convinge ca rege, curentele germanofile sunt puternice în ţară, iar statul român trece drept corupt.

Ultima partidă cu regina Maria

La publicarea *Memoriilor* reginei Maria, sfidând corul lău- dătorilor, Martha semnează în *Le Journal,* un cotidian românesc, pe 27 mai 1937, articolul „Orele şi nefericirile unei regine". Articolul e ironic, muşcător, îndrăzneţ. El ştirbeşte legenda de aur a reginei-soldat mai ales prin afirmaţia că, în timpul războiului, „soţul ei timid a devenit adevăratul învingător". Maria, furioasă, a depus plângere şi a cerut interzicerea articolului. în micul regat se declanşează un cor de proteste. Martha îi scrie Măriei câteva scrisori de scuze neconvingătoare. Fără urmă de remuşcare sau regret.

Regina decăzută, respinsă de fiul ei, rătăceşte prin Europa, prin sanatorii şi clinici, bolnavă, epuizată,

singură. Când nu mai are decât puţin de trăit, îi cere regelui autorizaţia de a intra în ţară. După o călătorie interminabilă şi discretă cu trenul, Mana moare pe 25 iulie 1938, în castelul Pelişor.

La aflarea veştii, Martha scrie în jurnal: „Nu era decât o femeie care se juca de-a regina". Nu o va ierta niciodată că se aliase cu bârfitoarele şi că, prin tăcerea sa, validase calomniile din 1917.

În primele rânduri

La Palatul Farnese, unde are tabieturile şi camera ei, găzduită de familia Chambrun, deveniţi foarte buni prieteni – Charles e ambasador la Roma şi un descendent al lui La Fayette, Mărie, născută Murat, e scriitoare –, Martha primeşte din partea lui Mussolini o invitaţie la ceai, la Palazzo Venezia, pe 15 mai 1936. Curioasă să întâlnească personajul care fascina pe atunci Europa, ea acceptă şi, în aceeaşi seară, îl descrie ironic pe Duce în jurnalul său: un fizic de mormoloc, un aer de magician îmbrăcat „în costumul de fascist", mâna mică şi caldă şi mersul de „aerostat"; povesteşte şi ce a rugat-o în pragul uşii, înainte de a se despărţi: „Spuneţi că m-aţi găsit calm, nu supărat, logic şi doritor de pace". Vanitatea de a fi fost considerată drept eminenţa cenuşie a unuia dintre oamenii cei mai importanţi ai momentului o face, fără îndoială, să încheie portretul cu aceste cuvinte: „Mi-a plăcut, indiscutabil"[1]. Mai târziu avea să-n- ţeleagă lucrurile mai just.

La începutul lui martie 1938, înainte de Anschluss, Martha se află la Viena, invitată să stea la Ambasada britanică, la familia Palairet: Michael e ambasador, iar de Mary o leagă o prietenie temeinică. Au fost multă vreme în post la Ambasada din Bucureşti.[2] Atmosfera e sinistră. Sub lustrele

') Scena îi este povestită abatelui Mugnier, în *La Vie d'une amitie,* ed. cit., voi. 3, p. 281 şi în Jurnal, 15 mai 1936, fond privat. [2]) Michael Palairet a fost ambasador la Bucureşti din 1929 până în 1935. La Viena se afla din dec. 1937.

de cristal şi dincolo de protocolul diplomatic, în spatele uşilor aurite, cinele se iau de o vreme în cerc restrâns, neliniştea e palpabilă, războiul pare iminent. Palairet îşi petrece zilele închis în biroul lui, cu obloanele trase, îl detestă pe Hitler, pe care îl consideră nebun, şi o previne pe Martha: e doar o chestiune de zile, trupele germane sunt masate la graniţa cu Austria şi nu vor întâmpina nici o rezistenţă, svastica fluturǎ deja pe străzi, naziştii austrieci comit tot mai multe abuzuri împotriva opozanţilor politici şi împotriva evreilor. Toată Europa Centrală are motive să tremure, întrebarea este, de acum, care va fi următoarea victimă. Martha se gândeşte la Thomson, pe care ea îl considera uneori prea pesimist: avusese dreptate.

Când se întoarce la Palatul Farnese, în mai 1938, Roma se pregăteşte să-l primească pe Hitler, steagurile cu svastică fluturǎ peste tot, străzile sunt blocate, din difuzoare răsună muzici militare şi imnurile naţionale. Martha asistă de la balcon, într-un cerc restrâns de persoane, la sosirea Fuh- rerului, primit cu urale: „L-am văzut pe omuleţ, pe Adolf, serios, atât de serios cu mutra artificială pe care şi-a fabricat-o, cu mustaţa care i se vedea ca un fluture negru”; în jurnal precizează că nu a aplaudat atunci când el a trecut pe lângă ei şi adaugă că, a doua zi, la parada militară, i se pare că seamănă cu o sticlă de muştar cu etichetă. Umorul e apărarea ei, însă un lucru e cert: acum, Martha e pe cât de lucidă, pe atât de îngrijorată.

*

O lună mai târziu, cuplul Bibescu se află la Berlin pentru Congresul FAI. N-au mai vizitat oraşul din 1910. Discursurile şi cocteilurile se ţin lanţ sub drapelele cu svastică. George, care a venit să-şi susţină proiectul de creare a unei flote aeriene a păcii, îşi pronunţă discursul de deschidere în franceză în faţa unei asistenţe glaciale;

când rămân singuri, el răbufneşte, furios pe naziştii care le proiectează invitaţilor interminabile filme de propagandă despre fabricile lor de război.

Preşedintele FAI şi soţia lui sunt invitaţi la prânz la Hermann (roring, ministrul aerului, la conacul lui din Carinhall, unde „tablourile sunt lustruite ca cizmele”. Martha e aşezată la dreapta lui. Avea să noteze, referindu-se la masiva sa gazdă, că „acest maestru în a nu gândi deloc” este „un personaj care nu se teme de ridicol”, parfumat „în stilul săruri de baie”, conchizând: „Tot spiritul îi va învinge, şi de data asta”.[1] Precizia judecăţii ei merită salutată.

Pe 30 septembrie 1938, la Conferinţa de la München, Franţa şi Anglia abandonează Cehoslovacia. În România, susţinătorii Aliaţilor, inclusiv cei doi Bibeşti, sunt şocaţi: care va fi următoarea ţintă a lui Hitler? Polonia? România?

*

Martha scrie pe această temă în carnetele şi jurnalele ei, în scrisorile către prieteni, pe tot parcursul anului 1939: cea care îşi spune fiica Europei, care n-a uitat lecţiile bunicului ei Mavrocordat, care lucrează în fiecare zi la „marea sa operă”, *Nimfa Europa,* deplânge, oscilând între furie, angoasă şi ironie, faptul că Istoria „dă rateuri”[2] într-un mod atât de tragic.

În mijlocul furtunii

în septembrie 1939, după ce trupele germane au invadat Polonia, după ce Franţa şi Anglia au declarat război Germaniei, Martha hotărăşte să petreacă câteva zile la Atena, primită din nou de prietenii săi britanici, familia Palairet. Abia sosită, află despre asasinarea prim-ministrului român de către legionari: Armand Călinescu cinase cu câteva zile mai înainte la Mogoşoaia, împreună cu câţiva diplomaţi şi jurnalişti,

iar întâmplarea vine ca un trăsnet. Ţara e în pragul

’) Jurnal, 25 iun. 1938, fond privat. [2]) Martha Bibescu foloseşte această expresie în mai multe scrisori din epocă.

războiului civil, în plin război mondial. Pragmatică ca întotdeauna, Martha lasă în păstrarea familiei Palairet câteva bijuterii, diadema de smaralde şi egreta Brâncovenilor, pe care le va recupera după război. Apoi îl conduce la avion pe nepotul loan-Nicolae, care trebuie să plece la Londra, la internat. Copilul de 11 ani e îngrijorat, plânge, se teme că nu-şi va mai revedea niciodată părinţii. Martha îi şterge lacrimile pe aeroport şi îşi reia repede cursul vieţii, o întâlnire cu regele George al Greciei, un pelerinaj la Chios, insula strămoşilor, apoi plecarea spre Istanbul.

Când coboară din avion la Bucureşti, la sfârşitul lui septembrie 1939, e aşteptată cu o invitaţie la prânz din partea lui Carol II, la Palatul Regal. Scena pe care o descrie în jurnal e suprarealistă: regele pare îngrijorat, se teme pentru viaţa lui mai mult ca oricând, fiul lui, Mihai, nu zice nimic, Magda Lupescu se ocupă doar de turma ei de pechinezi, conversaţia e de o platitudine extremă. Când ajunge la momentul trabucului, Carol II o invită pe Martha în biroul său, iar întrebările lui o uluiesc: ce se spune la Londra? La Paris? N-ar trebui, în pofida a tot, să ne aliem cu Germania împotriva Sovietelor? Cât de puţin era ţinut la curent, cum nu ştia ce să creadă. Regele e mulţumit într-o privinţă: executarea a 250 de legionari, ale căror cadavre au fost expuse în stradă mai multe zile, să stea drept exemplu, ca răspuns la asasinarea prim-ministrului Călinescu. în Packardul negru care o duce la Mogoşoaia, indiferentă la peisajul cunoscut care îi trece prin faţa ochilor, Martha se simte încorsetată, consternată de acest rege izolat.

Carol II rezistă totuşi bine. România e neutră, dar rămâne fidelă alianţei franco-britanice şi îşi deschide frontierele pentru guvernul polonez şi pentru miile de polonezi care fug din ţara lor după invazia germano-

sovietică. Drumurile sunt blocate de maşini, de convoaie sanitare, de camioane militare. Guvernul român organizează transferul a 85.000 de militari polonezi în Egipt, pentru ca aceştia să se poată alătura trupelor britanice.

Bibeştii sunt în prima linie. George, preşedintele FAI, e responsabil de ajutorul logistic pentru cele 350 de avioane poloneze care, cu piloţii lor, sunt aliniate pe terenurile din pirul Bucureştiului în aşteptarea plecării. Martha organizează vizite în lagărele de refugiaţi polonezi pentru a inventaria nevoile şi a organiza ajutorul. Ea primeşte la Mogoşoaia nişte prieteni polonezi care sosesc la volanul unei maşini găurite de gloanţe. E o defilare permanentă de chipuri rătăcite, epuizate, angoasate. Au pierdut totul şi, încă şi mai rău, n-au nici o veste despre rudele lor. Prinţesa Bibescu îi îmbărbătează, adună informaţii, le găseşte cazare la mănăstiri, donează bani. La scurtă vreme, Louise de Vilmorin şi al ei conte Palffy, care fugiseră de pe moşia lor maghiară, se instalează pentru câteva zile la Mogoşoaia; în chip de mulţumire, „Loulou" recită poezii scrise de ea şi îi cântă melodii maghiare în salonul ale cărui ferestre dau spre lacul îngheţat.

*

(leorge Bibescu se luptă să înfiinţeze Oficiul pentru aviatorii prizonieri de război. La Geneva, îşi oferă serviciile preşedintelui Crucii Roşii, iar la Paris, prezidează reuniunile la sediul FAI de pe strada Galilee; e nevoie în primul rând să se ia o decizie cu privire la sediul internaţional al FAI şi se are în vedere transferarea acestuia la Roma, dacă neutralitatea Italiei e garantată. în acest timp, Martha, care l-a însoţit în turneul lui european, ia masa cu Paul Reynaud, preşedintele Consiliului şi ministru al afacerilor externe, căruia îi aminteşte despre interesele comune ale României şi ale Aliaţilor, înainte de a lua o masă frugală pe strada Mechain cu abatele Mugnier, care îi pare foarte slăbit. Despărţirea e tristă.

în noaptea înstelată de 10 mai 1940, Martha stă în balconul de la Ritz şi scrie în jurnal: „nebunia a început", „tunurile tuşesc şi scuipă", se aud sirenele şi „zgomotul motoarelor în aer", şi totuşi „nu se aruncă nici o bombă deocamdată". A doua zi de dimineaţă, George îi cere să se întoarcă acasă, trecând prin Italia. Seara, o maşină de la Ambasada română vine să o ia, o conduce până la vagonul de dormit, şi se va trezi abia la Roma, în plină primăvară. Departe de război. Abia ajunsă la Grand Hôtel, îl întâlneşte pe Alfonso XIII, care îşi poartă plictiseala de rege decăzut şi care, la ceai, îi mărturiseşte că încă speră să-şi recâştige tronul... Sărutarea apăsată de mână din momentul despărţirii va fi ultima, dar ei nu ştiu asta.

Pe aleile însorite ale Palatului Farnese, totul e parfumat, dar discuţia de după prânz cu André François-Poncet, ambasadorul francez, e gravă. Ştirile sunt proaste. Germanii avansează rapid, trupele franceze sunt incapabile să răspundă. Omul e amărât şi i se confesează prinţesei române: îşi avertizase fără încetare guvernul, pe când se afla în post la Berlin, cu privire la intenţiile şi la superioritatea militară germană. Nu fusese ascultat, nu fusese crezut. Toată lumea de la Paris era convinsă că Linia Maginot era infailibilă, că Hitler n-ar îndrăzni să atace Franţa. Martha e conştientă că înfrângerea Franţei ar fi o catastrofă pentru România, lipsită de aliaţii săi şi rămasă fără apărare în faţa Germaniei şi a Uniunii Sovietice. A doua zi, îmbrăcată în negru, cu o eşarfă de dantelă pe cap, e primită în audienţă privată de papa Pius XII, care o aşteaptă în bibliotecă şi o invită să îngenuncheze şi să se roage împreună pentru pace. În camera de hotel o aşteaptă o telegramă: nepotul ei, fiul orfan al lui Jeanne, a murit la Sedan, ca locotenent în armata franceză. Durerea e

la fel de mare ca în 1911. E a doua moarte a surorii mult-iubite.

Mogoşoaia în aşteptare

Pe 22 iunie 1940, Franţa semnează armistiţiul de la Compiegne şi Anglia îşi pierde aliatul. România, neutră, dar lipsită de susţinere militară şi diplomatică, devine o ţintă pentru Germania nazistă şi pentru Uniunea Sovietică.

Carol II dezminte zvonurile despre abdicare şi îl trimite la închisoare pe adversarul lui înverşunat, generalul Antonescu, marele favorit al legionarilor.

La Mogoşoaia, multă lume se încrucişează fără a se întâlni.

Soţia ambasadorului german la Bucureşti, Martha Fa- bricius, îi scrie prinţesei Bibescu nişte frumoase scrisori în franceză şi îşi anunţă vizita de mai multe ori în această vară a anului 1940. Nu se mai satură de frumuseţile Mogoşoaiei şi transmite mesajele soţului ei despre bunele intenţii ale Germaniei cu privire la România şi despre nerăbdarea lui de a-l convinge pe regele Carol II să-l elibereze pe generalul Antonescu şi să-l numească prim-ministru. Martha rămâne prudentă şi, cu amabilitate, îi sugerează ambasadorului Germaniei să se adreseze direct regelui. Pragmatică, mulţumeşte pentru cutiile cu medicamente care aveau să fie foarte utile la dispensarul ei.

A doua zi după un dineu elegant la Mogoşoaia în onoarea ambasadorului Italiei şi a soţiei acestuia, în aceeaşi zi în care Italia intră în război de partea Germaniei, Martha îl primeşte la dejun pe ambasadorul gaullist Adrien Thierry, care o presează să îi organizeze o întrevedere cu prim-mi- nistrul român Gheorghe Tătărescu, surd la solicitările francezilor. Baletul continuă în această vară tulbure, iar Martha, cu obişnuita ei artă a echilibrului, ia masa într-o seară la Ambasada Germaniei, unde i se pare că Fabricius e cam nervos; ia prânzul la Ambasada americană, unde subiectul de conversaţie este poziţia României faţă de beligeranţi; apoi fuge la Posada, unde îl primeşte pe ambasadorul englez Sir Keginald Hoare la o lungă partidă de crochet pe gazon şi un pahar pe canapeaua din salon, ascultând BBC.

Fără umbră de îndoială însă, inima şi privirile

Marthei sunt îndreptate către Regatul Unit, „Naţiunea supremă”. Aşteptând zilnic ştirile, urmăreşte Bătălia pentru Anglia, nu ratează nici un discurs al lui Churchill, e într-atât de entuziasmată, încât scrie de mai multe ori în jurnalul ei: „Asta înseamnă să ai aplomb”. Foarte departe de atitudinea

distantă şi de ironia care o caracterizează. în aceste zile în care România cade pradă haosului, ea se agaţă de cuvintele lui Ion Lahovary, tatăl ei pe care îl admira: „O coaliţie la care participă Anglia va sfârşi întotdeauna ca biruitoare”[1].

România, un vasal al Axei

Germania îi cere României să cedeze teritoriile primite la Versailles în 1920. Carol II e constrâns să cedeze Basarabia Uniunii Sovietice, Dobrogea Bulgariei şi nordul Transilvaniei Ungariei. în câteva săptămâni, fără război şi fără tratate internaţionale, ţara abandonează 40% din teritoriul său. Umilinţa e naţională, iar Carol II e hulit. Manifestaţiile se ţin lanţ în Bucureşti şi regele nu mai are altă soluţie decât să-l cheme, în 5 septembrie 1940, pe Antonescu, care se autoproclamă Conducător. Legionarii au ieşit victorioşi.

Un jurnalist român o sună pe Martha la o jumătate de oră după miezul nopţii, pe 6 septembrie, pentru a o anunţa că regele a abdicat în favoarea fiului său, Mihai. Plecarea nu e glorioasă, trenul, plin cu argintărie şi opere de artă, e atacat de legionari înarmaţi cu pistoale automate care pătrund în vagonul Magdei Lupescu. întăririle sosesc la timp pentru a-i îndepărta pe atacatori, iar trenul îşi poate continua drumul către destinaţia de exil, Elveţia.

De dimineaţă, Martha decide să verifice singură la faţa locului. Bucureştiul e străbătut de coloane de legionari, titlurile de pe prima pagină a ziarelor îl numesc pe Carol II degenerat şi relatează despre plecarea lui ruşinoasă. Martha e consternată să-l vadă pe tânărul Mihai făcând salutul fascist, cu braţul drept ridicat, din balconul Palatului Regal, în uralele

mulţimii. O marionetă de 19 ani în mâinile Statului Naţional-Legionar proclamat de Conducătorul Antonescu, care numeşte guvernul sub tutela noului ambasador

b BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

german, Manfred von Killinger. Un văr pe care Martha îl detestă, Mihail Sturdza, legionar cu bocanci şi centiron, e numit ministru al afacerilor străine.

O lună mai târziu, pe 8 octombrie, trupele Wehrmachtu- lui intră în România ca „putere prietenă", iar Conducătorul se mândreşte că e un „Petain român".

Poliţia specială şi poliţia oficială au mână liberă pentru o campanie expeditivă fără precedent. E o descărcare de ură care durează câteva săptămâni, susţinută în cea mai mare parte de populaţie. Sunt vizaţi demnitarii regimului carlist, arestaţi sumar din casele lor, târâţi în stradă în mijlocul huiduielilor, dar şi evreii, care sunt linşaţi în pieţele publice, iar bunurile le sunt confiscate. La sfârşitul lui noiembrie 1940, aproximativ o sută de deţinuţi politici, foşti miniştri şi generali, sunt asasinaţi în celulele lor. Istoricul Nicolae lorga, care fusese şi un prim-ministru ostil legionarilor, e ridicat de acasă şi asasinat de un comando.

George e furibund şi vrea să demisioneze de la FAI. Martha şi Marina îl sfătuiesc să fie prudent. Dacă pleacă, se va considera că e o provocare. Şi cine îl va înlocui? Mulţi duşmani personali ar fi foarte bucuroşi să-i ia locul şi să servească zeloşi guvernul colaboraţionist. E dilema pe care o trăiesc toţi oficialii din ţările ocupate. Şi care adeseori, la fel ca George, decid să rămână în posturi, cu acest argument de netăgăduit: nu dezertezi în plină furtună.

Prost văzuţi de legionari

Martha şi Marina aveau dreptate: Conducătorul Antonescu consideră că Bibeştii sunt ostili regimului şi le cere serviciilor secrete să-i spioneze. Arhivele Securităţii stau mărturie.

Pe 23 noiembrie 1940, pe când Martha lucra în biroul ei, un valet a venit să-i bată la uşă, speriat: „Alteţă, are loc o percheziţie în casă”. Bărbaţii în cămăşi verzi şi cu armele în bandulieră au ocupat în câteva minute toate camerele palatului. Sparg pereţii în căutarea unor ascunzători, golesc

sertarele comodelor, scotocesc prin dulapuri, ridică pernele, smulg tapiseriile. Valetul lui George vine în fugă să anunţe că se face o percheziţie şi în strada Robert de Flers.

Către prânz, Alexandru Ghyka, un alt văr, promovat şef al poliţiei legionare, soseşte îmbrăcat în uniformă, cu bocancii lustruiţi, cu părul pomădat, şi se preface că se înclină respectuos în faţa Marthei, care îl întreabă revoltată: „Ce căutaţi?" Bărbaţii în cămăşi verzi îndeasă în cutii toate hârtiile pe care le găsesc, manuscrisul *Nimfei Europa,* jurnalele ei intime, corespondenţa, facturile şi arhivele de familie. Sunt ridicate până şi cărţile de onoare în care semnează invitaţii de la Mogoşoaia. Martha nu-şi arată furia în faţa camioanelor care pleacă cu o parte din fiinţa ei. Nu e un furt, e un viol.

În aceeaşi după-amiază, la ora de vizită, Martha se anunţă la verişoara ei, Maria Lahovary, ştiind că o va găsi acolo pe Zoe Sturdza, născută Mavrocordat, soţia ministrului legionar al afacerilor străine. Martha îşi exprimă indignarea, cere să i se restituie hârtiile. Cea pe care membrii familiei o numesc Zozo spune că, după părerea ei, nou] guvern ar trebui să meargă mult mai departe cu represaliile, promiţând totuşi că îi va transmite un mesaj puternicului ei soţ. Martha nu rămâne prea mult acolo, dezgustată să-şi vadă verişoara „îmbătându-se la gândul asasinatelor în perspectivă pe care le-a organizat încă de ieri, la o ceaşcă de ceai"[1]. E revanşa frustraţilor şi a celor pe care i-a dispreţuit întotdeauna.

Martha se îngrijorează pentru nepotul ei, George Can- tacuzino, aruncat în închisoare după cutremurul care a dărâmat un sfert din clădirile Bucureştiului în noaptea de 9 spre io noiembrie 1940. Mogoşoaia a tremurat, dar a rezistat bine. Blocul Carlton, construit de George, s-a dărâmat făcând numeroase victime. Martha obţine dreptul de a-l vizita, îşi caută un

avocat, se teme de un proces inechitabil. Legionarii îl detestă pe fostul deputat al partidului carlist, arhitect al Centrului Cultural Britanic.

*) Jurnal, 25 noiembrie 1940, fond privat.

Dragoste fără ieşire

I)în 1936, cuplul Bibescu traversează o gravă criză conjugală. George s-a amorezat de o femeie măritată, Elena Leonte, însoţită adeseori de soţul ei, iar acest *menage ă trois* se afişează la Bucureşti, fiind câteodată chiar primit în saloane. Din nou, Martha e o femeie rănită, umilită; o detestă pe noua metresă roşcată, pe care o numeşte „Toboso”§§§§§§§§§§§. Nu e cruţată de nimic. Scrisori anonime o avertizează că George face pe gazda la Mogoşoaia pentru cuplul Leonte în absenţa ei, că îi oferă amantei în dar obiecte de artă costisitoare, maşini şi bijuterii. S-a îndepărtat de ea mai mult ca oricând. Lipseşte de la recepţiile importante de la Mogoşoaia, nu se mai ocupă nici măcar de fabricile lui, a uitat de vânătoare, dispare săptămâni întregi împreună cu cealaltă femeie. Martha îi scrie cu regularitate, unele scrisori au douăzeci de pagini, alternând reproşurile – „Ai dat acest spectacol lamentabil de bărbat aservit”[1] rugăminţile – „Revino-ţi în fire”[2] –, făcând apel la amintirea soacrei ei, Valentine, care, în timpul primelor lor crize conjugale, le spunea: „Dacă nu există iubire, purtaţi-vă decent”[3].

Dacă George se limitează la câte o telegramă episodică, Martha vrea să menţină legătura dintre ei, îi dă veşti despre ceea ce îi uneşte: fiica lor, Valentina, palatele şi grădinile lor, micul George. Şi în fiecare scrisoare strecoară vorbe de alint, numindu-l „Mison drag”, semnând „Misette” şi „Motanul Can” şi terminând invariabil cu „te îmbrăţişez vultureşte”. Pentru a-i aminti de iubirea dintre ei. Mesajul e limpede: Martha asigură continuitatea, ţine rangul, veghează asupra

§§§§§§§§§§§§’) Jurnal, 9 nov. 1940. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, Jurnal 1941.

căminului, gata să-l ierte: „Când va veni vindecarea, vom fi divin de fericiţi”[4].

Boala lui George

Când se întâlnesc, tăcerile vorbesc despre tristeţea celor care îşi provoacă suferinţă, dar în noiembrie 1940, la prânzul de la Mogoşoaia, e mult mai rău, iar Martha intră în panică: „O fantomă! Sunt îngrozită; se târăşte literalmente, se sprijină de mobile. îmi face rău să mă uit la el”[1]. La sfârşitul lui 1937 fuseseră câteva motive de îngrijorare şi îşi făcuse nişte analize. Se bănuia o maladie tropicală sau tuberculoză. Nu s-a confirmat nimic, şi totul revenise la normal.

A doua zi după acel prânz, ea a decis să intervină şi s-a dus la George, pe strada Robert de Flers. L-a găsit în pat, scuipând sânge, cu metresa la căpătâi, în vreme ce fratele acesteia, medic de meserie, îi administra poţiuni şi injecţii. Martha cere ca soţul ei să fie dus la Spitalul Elias. Acolo, le interzice membrilor familiei Leonte să intre în salonul bolnavului.

După o serie de examinări vine şi diagnosticul: cancer pulmonar în stadiu avansat. Nu se pune problema unei intervenţii chirurgicale.

Valentina şi Martha se instalează în anticameră şi nu-l mai părăsesc pe bolnav, veghind cu rândul la căpătâiul lui, zi şi noapte.

Martha a ţinut jurnalul calvarului lui George. Cele patru sute de pagini dactilografiate pe care le putem citi la Biblioteca Naţională a Franţei[2] descriu etapele progresiei implacabile şi sublimează aceste luni lungi ale noii lor logodne.

*

în intimitatea salonului nr. 16, cu pereţii verzi fisuraţi de cutremurul recent, se duce o luptă inegală cu boala. Bolnavul trece prin faze de inconştienţă şi de

delir urmate de acalmie, dar respiraţia zgomotoasă şi neregulată persistă şi nelinişteşte, iar inexorabila pată albă se vede la radiografie. Speranţa unui transfer în Elveţia, la o clinică oncologică reputată, e mereu amânată.

Cei doi au şi un moment de regăsire. George îi sărută mâna şi o vrea lângă el, doar pentru el, tot timpul. I se aşază pe perete harta Mediteranei, căreia îi spune „grădina mea albastră", şi, când nu e prea obosit, călătoresc împreună prin văzduh, îşi amintesc păsările traversând printre nori, uimirea lor în faţa peisajelor inedite; se reîntorc la Atena, Alexandria, Ostia, Siracuza, Tripoli, Tunis, Palermo, Napoli, Roma... El îi repetă: „Am fost un soţ nepriceput", ea îi răspunde ca i ntr-o litanie: „Sărmanul meu iubit, singura mea iubire".

Martha şi Valentina filtrează vizitele. Doar cei apropiaţi sunt admişi. Se organizează o gardă restrânsă. Marina vine de două-trei ori pe zi, mereu fină şi discretă, ştie să-l bine- dispună pe George, îi povesteşte despre înfiinţarea Escadrilei Albe, pe care tocmai o obţinuse de la guvernul român, despre ambulanţele aeriene pilotate exclusiv de femei, destinate să recupereze răniţii de pe front. Un vizitator vine în fiecare seară, recunoscut pe culoare după silueta înaltă, sutana neagră şi barba albă, lungă: e Vladimir Ghyka, care bate încetişor la uşă. Născut ortodox şi devenit preot catolic, acest precursor al ecumenismului are autorizaţia specială a papei de a celebra slujba în cele două rituri. El îl va asista pe George până la capăt.

Ecourile vieţii de afară răsună pe coridoarele clinicii. În ianuarie 1941, după o tentativă de lovitură de stat, legionarii sunt arestaţi şi executaţi. Se aud împuşcături şi lupte în stradă timp de câteva zile, apoi Conducătorul anunţă la radio instalarea dictaturii

militare, susţinută de germani.

Eliminarea legionarilor îi permite Marthei să-şi recupereze hârtiile şi lui George Cantacuzino să iasă din închisoare, într-o dimineaţă, în curtea clinicii trag două camioane, şi prinţesa Bibescu e chemată să verifice personal conţinutul fiecărei lăzi înainte să fie expediate la Mogoşoaia. Martha se va arăta de acum încolo foarte prudentă în jurnalele sale intime, va trimite scrisori în străinătate exclusiv prin valizele diplomatice franceză şi elveţiană. Valentina şi Dimitrie, precum şi secretara ei românca vor avea drept misiune să-i recopieze, câteva ore pe zi, vechile jurnale, corespondenţa şi arhivele de familie, în două sau trei exemplare pe care le va încredinţa prietenilor ei ambasadori.

Ştirile triste se succedă în aceste săptămâni. Ca şi când ar da paginile unei epoci care se stinge. Moartea lordului Lloyd o afectează pe Martha, căreia îi plăcuse foarte mult minunatul sejur la Rezidenţa din Cairo şi vizitele regulate ale acestui oaspete delicat la Mogoşoaia. Moartea lui Berthe de Ganay, castelana de la Courances, care îi fusese prietenă credincioasă, va fi urmată de aceea a lui Neville Chamberlain, fostul prim-ministru britanic care o găzduise adeseori la Downing Street nr. io. Apoi îi vine rândul lui Alfonso XIII să dispară.

Şi mai sunt şi altfel de plecări. Sir Reginald Hoare şi soţia lui vin la căpătâiul bolnavului pentru o vizită de ră- mas-bun la începutul lui februarie 1941; el era ambasador la Bucureşti din 1935, cuplul participase la toate evenimentele, la toate petrecerile de la Mogoşoaia. Plecarea lor e semn că Anglia abandonează România în mâinile ambasadorului german, Manfred von Killinger, şi se anunţă că vor începe bombardamentele Aliaţilor asupra Bucureştiului.

*

în martie, George dă semne de ameliorare, reuşeşte să facă vreo câţiva paşi sprijinit în cârje. Martha obţine transferarea lui la Mogoşoaia.

Prinţul Bibescu traversează curtea palatului roz pe targă, purtat de ţărani până în camera sa, în care s-a instalat o butelie de oxigen. Un medic şi o infirmieră sunt permanent acolo. Martha se instalează la parter, în camera chinezească de alături. De mai multe ori pe noapte, se trezeşte doar ca să-i asculte respiraţia.

Scenariul de recidive şi ameliorări se reia într-un ritm tot mai accelerat şi mai tragic. Valentina e de faţă, Martha la fel. Marina îl numeşte afectuos „Preşedintele", cei trei fii Brâncoveanu îl vizitează pe bolnav în fiecare zi.

Se izolează camera. George nu mai suportă soarele. În fiecare seară, germanii staţionaţi la Chitila vin în logie, vâslesc pe lac, înoată dezbrăcaţi, se aude cum râd, se stropesc, iar asta îl enervează pe bolnav. Trebuie să fie închise ferestrele şi obloanele, sunt trase perdelele.

Martha rezistă, se preface optimistă, veghează la moralul trupelor şi îşi spune necazul doar abatelui Mugnier: „E tristă această pasăre culcată, acest călător fără drum" şi „El mă învaţă nemişcarea; el mă învaţă tăcerea; el îmi dă în pază viaţa lui atunci când doarme"[1]. Medici germani din Luftwaffe vin să-l consulte. Ei interzic transferul încă sperat în Elveţia.

Într-o dimineaţă, George îi ia mâna şi îi încredinţează ultimele lui dorinţe. Vrea să fie îngropat în uniforma de aviator, cu Virtutea Aeronautică la gât, cu mantia de Cavaler de Malta pusă peste sicriu. Nu vrea să fie dus în cavoul familial din parc, vrea să se odihnească în capela Sfântul Gheorghe din vecinătatea palatului şi îi cere cu blândeţe: „Dacă nu

îţi displace să fii într-o biserică ortodoxă, aş vrea ca tu să fii lângă mine”. Pentru Martha, aceasta este promisiunea nunţii eterne.

Pe 2 iulie 1941, totul se termină. Marta scrie: „Văduvă? Imposibil. Văduva lui? Asta aproape că mă face să zâmbesc. Abia dacă am apucat să-i fiu logodnică. Sfârşitul meu e începutul lui, iar ieri e mâine”.

*

Prinţesa Bibescu vrea funeralii princiare. Corpul e aşezat în sicriul deschis la parter, sub blazonul familiei. Ea alege florile, mormane de trandafiri şi de crini din parc, aranjează candelabrele, ca o mare preoteasă care are grijă de „frumuseţea morţii lui”. Şi, pe o perniţă de catifea, a înfipt una câte

9 Princesse Bibesco, *La vie d’une amitié,* ed. cit., voi. 3, p. 290. una, trecând în revistă amintirile unei vieţi, toate decoraţiile, Ordinul de Malta, Distinguished Service Order, Marele Cordon al Leului şi al Soarelui, diamantele persane. Astfel gătit pentru marea trecere, George e vegheat de cele trei femei care l-au însoţit în fiecare minut al calvarului lui, Martha, Valentina şi Marina.

înmormântarea are loc la căderea nopţii, cu torţe şi lumânări. Martha a vrut să fie astfel. Cortegiul funebru traversează câmpul de irişi până la capelă, înconjurată de ţărani de pe moşie, care se înclină, cu capetele descoperite, cu brasarde negre pe mâneci. Sunt prezenţi şi aviatori în uniformă, ofiţeri germani, preşedintele Aeroclubului Germaniei. Martha, purtând lungi văluri negre, se aşază între Valentina şi Marina. Toate trei contemplă sicriul şi mâinile înmănuşate care aşază peste el pelerina Ordinului de Malta şi drapelul în culorile curcubeului al FAI, cascheta lui albă de aviator şi perniţa cu decoraţiile. Totul încremeneşte.

Vladimir Ghyka oficiază slujba şi anunţă marea făgăduinţă.

Când toată lumea a plecat şi se lasă liniştea, Martha scrie în jurnal: „Frumoasa paradă a morţii s-a încheiat”. E timpul plânsului şi reculegerii; în fiecare seară, în capelă, ea îngenunchează lângă mormânt, în sfârşit singură cu el.

Văduvă

începe doliul, cu tristele lui etape.

Sunt sertare care trebuie deschise. Descoperă că George păstrase toate scrisorile ei din perioada logodnei. Emoţia e rapid tulburată de apariţia unui carneţel în care e vorba, pe fiecare pagină, de „cea iubită”, iar Martha se îndoieşte, asta o face să sufere. El îi vorbea despre iubirile lui, îi spunea cum se numesc, deci „cum să cred că iubita sunt eu?”[1]

Testamentul o nelinişteşte. Oare George a recunoscut copii rezultaţi din adulter? Va trebui să facă faţă unor procese de

') BnF, NAF, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

paternitate din partea fostelor amante? Şi-a schimbat oare testamentul în favoarea „impardonabilei Toboso”? Notarul o linişteşte, George a vrut ca fiica lui să fie proprietara, iar Martha să beneficieze de uzufructul tuturor bunurilor. Aşadar, ea va lua în continuare deciziile şi va administra bugetul familiei; rămâne stăpâna casei şi devine capul familiei.

Stoice, Martha şi Valentina sunt obligate apoi să asculte litania metreselor, cu nume şi adrese; fiecăreia dintre ele, prinţul Bibescu îi lasă bani sau un obiect. Ca amintire. În semn de recunoştinţă. E un tur al lumii, a avut iubite la I <ondra, Paris, Bucureşti, Roma, New York... Amorezul le-a trecut pe toate în testament, iar văduva îi e recunoscătoare notarului

pentru tonul expeditiv şi pentru că nu trebuie decât să semneze.

De acum, de parcă ar fi fost eliberată, Martha se transformă în vestală a iubirii lor. întreţine cu religiozitate amintirea celor 39 de ani ai căsniciei lor, a tinereţii lor, a căutării lor reciproce şi a suferinţei lor. Fidelă pentru totdeauna „maladiei George, care nu se mai termină”[1]. în fiecare zi din viaţa care i-a mai rămas ea înfrumuseţează povestea, se înduioşează amintindu-şi, iartă pentru a uita mai bine; triază şi aruncă la gunoi ceea ce, în ochii ei, e nedemn.

De acum, George îi aparţine.

Cu viaţa înainte

Două proiecte o ancorează pe Martha în viitor. Adopţia completă a nepotului ei, George, care îi reuşeşte graţie relaţiilor pe care le are la Ministerul Justiţiei şi demersurilor începute în timpul vieţii soţului. în chip de felicitare de Crăciunul lui 1.941, prietenii şi cunoştinţele ei primesc portretul său, frumoasă, înveşmântată în negru, gânditoare, pozând alături de micul George îmbrăcat cu pantaloni de mătase şi guler

*) Formulă întâlnită deseori în scrierile Marthei.

de dantelă. Mesajul e clar. El e prinţul moştenitor Bibescu, cel care simbolizează continuitatea, viitorul, biruinţa asupra morţii... el va prelua într-o bună zi Mogoşoaia. Martha îl adoră şi îl răsfaţă pe copil, se extaziază în faţa vorbelor lui de spirit şi e uneori uimită de extrema lui sensibilitate.

E hotărâtă de asemenea să contribuie la fericirea Marinei. La aproape 30 de ani, tânăra nu mai e chiar aşa de tânără pentru o căsătorie după canoanele epocii. Jocurilor de salon, ea le preferă zborul la

manşa aeroplanului său. Martha a pus ochii pe blândul Costi Brâncoveanu, în vârstă de numai *22* de ani (care încă locuieşte cu tatăl lui, Constantin, la vila Elchingen şi se pregăteşte pentru o carieră de diplomat). Jucând rolul de peţitoare, ea le creează condiţii ca să rămână între patru ochi, îi invită la cină în cerc restrâns, îi lasă singuri pe canapea, le sugerează să facă lungi plimbări prin parc. Sunt timizi, povestea se lungeşte, în sfârşit, pe 29 decembrie 1941, Costi îşi declară intenţiile în salonul verde de la Mogoşoaia, iar Martha, emoţionată, îi duce în faţa portretului lui Zoe-Născătoarea, ai cărei des- cendenţi sunt (Costi prin tatăl şi mama lui, Marina pe linie paternă), şi le ia mâinile: logodnicii nu trebuie să uite, totul i se datorează lui Zoe şi, graţie uniunii lor, stirpea Brâncoveanu se perpetuează, rezistă împotriva a tot şi a toate.

*

Ceremonia se va ţine la Mogoşoaia, pe 15 februarie 1942, la miezul nopţii, potrivit tradiţiei ortodoxe, aşa cum se căsătoriseră şi Valentina cu Dimitrie. Invitaţii sunt uluiţi atunci când îşi ocupă locurile în pivniţa cu arcade a palatului, unde în câteva minute începe slujba. Pereţii au fost acoperiţi cu draperii argintii, coloanele cu torsade sunt pline de ghirlande de trandafiri; s-au aşezat oleandri şi brazi iluminaţi pe aleea care duce la altarul amenajat pe o tribună, unde opt preoţi îmbrăcaţi în veşminte aurii se pregătesc să oficieze slujba, în mijlocul unei păduri de lumânări şi de icoane.

Asistenţa amuţeşte deodată, fascinată de intrarea regală a Marthei, îmbrăcată într-o rochie de mătase roşie, cu decolteu şi pene de struţ, la braţul lui George Cantacuzino, care se ţine drept în uniforma de ofiţer; cei doi traversează solemn sala şi se aşază în

rândul întâi, pe banchetele stacojii destinate familiei. Ei sunt martorii mirilor (naş şi naşă, în tradiţia ortodoxă). La sfârşitul ceremoniei, în mireasma de tămâie, mirii ies sub o arcadă de onoare făcută din săbiile de paradă ale aviatorilor şi aviatoarelor. Cei trei sute de invitaţi descoperă sălile decorate cu auriu şi imensul bufet, i ntr-o regie de lumini şi de zambile albe în care explodează deodată muzica orchestrei de ţigani a lui Fănică Luca, stat ul mondial. Festivităţile continuă în sala de bal de la vila Elchingen şi cu tradiţionalul foc de artificii.

Evenimentul e relatat de jurnalul monden *Je sais tout,* care publică două pagini în franceză, însoţite de un impozant reportaj fotografic. Articolul se extaziază în privinţa invitaţi lor, „elita înaltei societăţi româneşti", laudă „magnifica nuntă" care face posibilă „alianţa a trei dintre cele mai nobile familii vechi din România". în fotografii se văd şi naşii, Martha şi George Cantacuzino, fotografiaţi împreună cu mirii sub faimoasa tapiserie reprezentându-i pe martirii Brâncoveni, micul George îmbrăcat în paj, care o ţine de mână pe mireasă, naşa lui, dar şi frumuseţile în rochii lungi şi cu etole de blană care zâmbesc alături de soţii lor, îmbră- caţi în costume negre cu plastroane albe.

*

O recepţie stranie într-o lume aflată în război, la care se intersectează marile familii autohtone ai căror fii vor muri în zăpada îngheţată de la Stalingrad, câţiva miniştri consideraţi frecventabili şi diplomaţi. E un balet discret, oamenii se caută, se salută, se eschivează discret. Unii, precum Barbu Ştirbey, au anunţat că refuză să stea la masă cu germani sau cu italieni. Toţi reprezentanţii diplomatici de la Bucureşti sunt prezenţi, ca pentru o căsătorie regală: Eduard

Palin, ambasadorul Finlandei[1], Femando de Oliveira de Bastos, ambasadorul Portugaliei[2], Carlos de Ouro Preto, ambasadorul Braziliei[3], Manuel de Casa Rojas, ambasadorul Spaniei[4], Renato Bova Scoppa, ambasadorul Italiei[5], Jacques Truelle, ambasadorul Franţei[6], Jean Mouton, directorul Institutului Francez[7], câţiva gaullişti de la Ambasada Franţei, un consilier de la Ambasada Germaniei, secretarul Legaţiei elveţiene... Nu au fost nici englezi, nici americani, care îşi închiseseră ambasada după aderarea României la Axă, în iunie 1941.

*

în zilele următoare, românii, invitaţii sătui în egală măsură ca aceia supăraţi fiindcă nu fuseseră invitaţi, bârfesc fără reţinere: câtă lipsă de gust, ce provocare din partea castelanei de la Mogoşoaia să petreacă şi să-şi etaleze luxul în vreme ce soldaţii mor pe front! N-ar fi fost mai bine să li se ofere toată acea mâncare răniţilor? Reproşurile nu sunt complet nefondate, ce-i drept. Martha le va îndepărta cu un singur gest orgolios din mână: îi place dintotdeauna să-i nemulţumească pe invidioşii, pe meschinii şi pe moraliştii de la Bucureşti.

Ceea ce nimeni nu bănuieşte, nici Martha, nici detractorii ei, este că această nuntă princiară întru gloria dinastiei Brâncovenilor va fi ultima mare recepţie dată la Mogoşoaia. Şi că toate femeile şi toţi bărbaţii eleganţi care apar în fotografii vor fi luaţi curând de nemilosul vârtej al Istoriei.

9 Ambasadorul Finlandei la Bucureşti între 1941 şi 1945. [2])

Ambasadorul Portugaliei la Bucureşti între 1937 şi 1943. [3]) Ambasadorul Braziliei la Bucureşti între 1939 şi 1942. [4]) Ambasadorul Spaniei la Bucureşti între 1940 şi 1943. [5]) Ambasadorul Italiei la Bucureşti între 1941 şi 1945. [6]) Ambasadorul Franţei la Bucureşti între 1940 Ş* 1943- [7]) Di[n] 1938 până în 1946.

IX

Printesa-mediator (1941-1945)

Curajoşii

Intrarea României în război alături de Germania nazistă, în iunie 1941, şi moartea lui George au îndepărtat-o pe Martha de lume. Porţile palatului se întredeschid acum doar pentru câţiva oameni de-ai casei, îndrăgostiţi de literatură şi libertate.

De câteva ori pe săptămână, limuzina cu fanion a lui Jacques Truelle, noul ambasador al Franţei, îşi face apariţia în curte. Martha îl întâlnise la Roma, unde era consilier de ambasadă. Cu piciorul stâng amputat de pe frontul din 1914, acest tânăr pasionat de literatură îl emoţionase pe Marcel I ’roust, care îi trimitea scrisori frumoase şi îi lăuda „sufletul admirabil”. Antoine Bibescu şi Paul Morand îi fuseseră mentori în saloanele pariziene şi în cariera diplomatică.

în timpul lungii perioade în care George a fost bolnav, Truelle venea în fiecare zi să se intereseze de noutăţi, era singurul admis, în afara cercului restrâns

al familiei; Martha accepta uneori să ia prânzul la Ambasada Franţei, situată chiar lângă clinică. îl apreciază pe bărbatul fin şi cultivat care îi stă alături de tristul Crăciun al anului 1941, tovarăş în lungi plimbări cu sania prin zăpadă şi primul care o face din nou să râdă. La nunta Marinei şi a lui Costi, îl aşază în primul rând, alături de familie.

Martha ştie deja, Ambasada Franţei a intrat în rezistenţă. Thierry, predecesorul lui Truelle, venea des să i se confeseze înainte să plece la Londra. La Bucureşti, noul ambasador, care i-a jurat credinţă mareşalului Petain, aderă rapid la gaullism: nu doar că acoperă reţeaua balcanică pe care primul său secretar, Henry Spitzmuller, a creat-o împreună cu ambasadele din Budapesta şi din Sofia, pentru a transmite informaţii către antenele gaulliste, dar îşi asumă riscuri suplimentare hotărând să lărgească filiera evadărilor din lagărele de prizonieri de război francezi către Turcia. Marthei îi mărturiseşte durerea lui pentru Franţa, faptul că îl urăşte pe Laval.

Pogromurile de la Iaşi şi Odessa din 1941 îl indignează, şi informează imediat cel mai înalt nivel al guvernului de la Vichy. Anchetează, trimite depeşe şi rapoarte în care denunţă deportările şi exterminarea de către armata română a sute de mii de evrei. Semnalele lui de alarmă nu şochează pe nimeni şi rămân fără răspuns. Curajos, Truelle refuză să aplice Directiva Darlan din 1941 cu privire la eliberarea certificatelor de arianism pentru francezii neevrei de la Bucureşti şi, împreună cu Jean Mouton, directorul Institutului Francez, un anti-vichyst de la bun început, facilitează înscrierea la Liceul Francez a numeroşi elevi evrei. Mouton, care devine confidentul lui Truelle, face şi el parte dintre obişnuiţii de la Mogoşoaia. Martha îl stimează ca om de cultură,

cunoscător al operei lui Proust, pentru dinamismul lui la conducerea Institutului Francez cel mai bine dotat din Europa, cu un fond de 50.000 de cărţi şi conferinţe literare care îi atrăseseră la Bucureşti, înainte de război, pe cei mai mari scriitori francezi.

*

Un alt obişnuit la Mogoşoaia e Rene de Weck, ambasadorul elveţian la Bucureşti[1], care ocupă un loc mai special, fiindcă el

b Rene de Weck e ambasador al Elveţiei la Bucureşti între 1933 Şi 1945-

reprezintă şi interesele britanice şi americane după intrarea României în război de partea Germaniei. De Weck şi Truelle sunt prieteni. împărtăşesc aceleaşi indignări şi au la fel de mult curaj. Elveţianul îşi alertează tot timpul superiorii de la Berna şi Comitetul Internaţional al Crucii Roşii (CICR) despre exterminarea evreilor din Europa de Est. Cu neobosită energie, însoţit de nunţiul apostolic şi de marele rabin al României, insistă pe lângă guvernul român să oprească deportările de evrei; le cere tânărului rege Mihai şi mamei lui, regina Elena, să protesteze pe lângă mareşalul Antonescu. Cei 400.000 de evrei români supravieţuitori îi datorează mult.

Cenaclul de la Mogoşoaia

Jacques Truelle, Rene de Weck şi Jean Mouton se întâlnesc duminica în jurul Marthei. Uniţi de literatură. între ei, numesc Mogoşoaia „regatul fără frontiere” şi vin uneori însoţiţi de câţiva colegi francezi sau elveţieni. Reuniunile se ţin în saloane sau în logia cu vedere spre lac. Jacques Truelle le citeşte

pagini din *Istoria girondinilor,* Michel Dard recită versuri din Saint-John Perse sau pasaje din opera prietenului său, Bernanos, Henry Spitzmuller alege extrase din poezia creştină a Evului Mediu, Martha citeşte Claudel, iar Rene de Weck face revista săptămânală a presei, cu evenimentele politice şi militare anunţate în presa engleză şi americană, la care are acces. Cenaclul comentează viu discursul lui Churchill în faţa Congresului de la Washington, pe 26 decembrie 1941, şi intrarea în război a Statelor Unite.

Se despart de fiecare dată emoţionaţi şi încrezători în victoria libertăţii, o salută pe stăpâna casei şi pleacă înapoi, în Bucureştiul aflat sub bocancul naziştilor.

O primă precizare

Martha, gazda acestei comunităţi de idei şi de speranţe, a venit în ajutorul evreilor din România. Afirmaţiile că ar fi fost antisemită, preluate de Ghislain de Diesbach, primul ei biograf, par întru totul injuste şi expeditive. Faptele stau mărturie, aşa cum sunt relevate de Alexandru Safran, marele rabin al României în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; într-un interviu televizat din 1997, pe un canal public românesc[1], el povesteşte că, în cursul acestor ani negri, prinţesa Bibescu a intervenit financiar pentru ajutorarea orfanilor evrei din România. Acest angajament e confirmat de istoricul român Dumitru Hîncu, de origine evreiască, care avea 18 ani în 1940 şi ale cărui lucrări sunt publicate la editura Hasefer, editura Institutului Elie Wiesel; Hîncu afirmă că Martha a donat importante sume de bani pentru a-i salva pe copiii evrei din trenurile morţii, mituind santinelele şi organizând transportarea lor la Bucureşti, unde erau preluaţi şi ascunşi.

Un alt scriitor român de origine evreiască, Cris-Cristian, îi aduce un omagiu Marthei în memoriile sale, povestind că ea îi venise în ajutor văduvei lui Carol Drimer, un scriitor român evreu mort în timpul deportării, şi că reuşise să o salveze pe fiica acestuia, deţinută împreună cu alţi copii evrei în ghetoul din Cernăuţi, plătind importanta sumă de bani pe care statul român o cerea pentru eliberarea anumitor prizonieri. Se întâmpla în 1942. Fiica lui Drimer şi copiii ei au fost salvaţi.

Rapoartele Siguranţei, serviciul de supraveghere şi contraspionaj, relatează că Martha distribuia regulat sume de bani şi medicamente evreilor condamnaţi de guvernul român la muncă forţată, care, în condiţii abominabile, construiau drumuri în preajma Bucureştiului.

') Interviu cu Alexandru Safran realizat la Geneva, difuzat de TVR 1 pe 30 ian. 1997.

Breşa

Mulţumită lui Rene de Weck şi ambasadorului Italiei, Renato Bova Scoppa, care au reuşit să îi obţină o viză de ieşire şi de întoarcere, Martha reuşeşte să plece din România în 1942, hotărâtă să ia legătura cu Aliaţii pentru a vedea dacă o răsturnare a alianţelor României putea fi avută în vedere şi în ce condiţii.

Pretextul călătoriei în Elveţia e de ordin medical. Pentru tratamentul ei, trebuie să se aprovizioneze cu fiole injectabile de calciu şi cu alte medicamente care nu se găsesc la Bucureşti. După o escală la familia Dampierre, la Ambasada din Budapesta — el e gaullist şi va demisiona în curând din postul de ambasador –, Martha ajunge la Veneţia şi apoi la Roma, unde îşi regăseşte un admirator fidel, Francesco Lequio, care

tocmai fusese numit ambasador la Madrid şi îi transmite informaţii asupra situaţiei militare şi a negocierilor dintre beligeranţi. La Lausanne, are o lungă întrevedere în camera ei de hotel cu ambasadorul Statelor Unite în Elveţia, Leyland Harrison, pe care l-a cunoscut când se afla la post în Bucureşti. Harrison a venit cu un mesaj clar: Aliaţii formează un front unit în războiul împotriva Germaniei, iar România va trebui să-şi retragă trupele din Rusia dacă vrea să beneficieze, la viitoarea conferinţă de pace, de protecţia Statelor Unite.

La Bucureşti, Rene de Weck o aşteaptă pe Martha, nerăbdător să afle ultimele informaţii, şi îi confirmă că poziţia Elveţiei va fi identică cu aceea a Statelor Unite. Mai rămâne doar să convingă guvernul român că încă mai are timp să se apropie de Aliaţi.

*

De câteva săptămâni, ambasadorul elveţian insistă pe lângă regele Mihai, cu o poziţie constituţională slabă, dar a cărui influenţă s-ar putea dovedi hotărâtoare, să ia poziţie în favoarea unor negocieri cu Aliaţii. Martha îl primeşte discret la Mogoşoaia, la prânz, pe Mihai Antonescu, ministrul afacerilor străine, un pragmatic favorabil tatonărilor. Castelana de la Mogoşoaia insistă: încă mai e timp să se obţină garanţii, dar în curând va fi prea târziu. La vârful puterii, mareşalul Antonescu, care ţine la titlul său de Conducător, angrenat în politica de colaborare activă cu regimul nazist şi concentrat pe teritoriile ruseşti pe care le recucerise cu armata sa, nu e încă pregătit pentru o răsturnare de alianţe.

în culise se ţese un proiect care adună speranţele celor favorabili unei păci separate: crearea unei Antante latine, bazată pe o alianţă italo-română. Martha crede în ea şi lucrează în această direcţie.

Renato Bova Scoppa, ambasadorul Italiei, un monarhist care nu La iubit niciodată pe Mussolini, şi soţia acestuia i-au devenit prieteni; ei merg des la Posada şi la Mogoşoaia, unde, la începutul anului 1943, au loc tot mai multe întâlniri informale şi secrete, „pentru a ne putea spune tot", cu susţinătorii români ai unei alianţe italiene, în special cu influentul Barbu Ştirbey, cumnatul Marthei, şi cu ministrul afacerilor străine, Mihai Antonescu, care vine în cel mai mare secret. Destituirea lui Mussolini în iulie 1943 şi semnarea armistiţiului de către Italia îngroapă acest proiect şi izolează încă şi mai mult România.

Sub supraveghere

Martha ştie că e urmărită de Siguranţă (strămoaşa Securităţii) după 1940, mai întâi ca opozantă a regimului legionar, apoi ca persoană favorabilă Aliaţilor. Unii membri ai personalului său sunt informatori. Rapoartele sunt edificatoare, îi detaliază faptele şi gesturile, plecările şi venirile, dau liste cu invitaţii şi cu servitorii ei (se precizează corect că nu se poate scoate nimic de la loan Apolzan şi de la Blanche Caniot). Sunt adevărate mine de informaţie, în ciuda greşelilor de ortografie, a stângăciilor stilistice şi a factologiei aproximative. Aflăm

că sunt supravegheate în mod special relaţiile Marthei cu Jacques Truelle, că ei o ştiu şi îşi vorbesc cu prudenţă la telefon.

Pe 19 iunie 1943, la lăsarea nopţii, Truelle urcă discret într-un vagon de dormit în gara din Bucureşti, având drept unic bagaj piciorul de lemn într-o valiză şi, ca pretext, un document care atestă că e aşteptat la spitalul francez din Istanbul pentru a fi operat. Doar Mouton e la curent. Rene de Weck se îndoieşte de ceva vreme că prietenul său a luat vreo decizie. Martha a intuit plecarea lui iminentă, Truelle îi păruse emoţionat cu ocazia ultimei sale vizite la Mogoşoaia. Pierde un prieten şi un sprijin. El îşi va prelua curând funcţia de reprezentant al Comitetului Francez de Eliberare Naţională (CFLN)[1] la Madrid. Avea să moară de infarct în 1945, spre întristarea prietenilor rămaşi la Bucureşti.

Rapoartele serviciilor secrete arată că Rene de Weck, Jean Mouton şi Martha se întâlnesc tot mai des şi că reuniuni ale Francezilor Liberi se ţin în mod regulat la Mogoşoaia, aşa cum este cea din 21 iulie 1943, la care iau parte în principal Georges Verglas, preşedintele comunităţii franceze din Bucureşti, Henry Spitzmuller, primul secretar al ambasadei, şi Jean Basdevant, ataşat de presă la ambasada Franţei. Se raportează că Martha s-a declarat dispusă să-şi cheltuiască întreaga avere pentru cauza Franţei libere şi că a făcut o primă donaţie de 2 milioane de lei.

O diplomată din umbră

Pe 31 ianuarie 1943, generalul von Paulus capitulează la Stalingrad. E o catastrofa pentru armata română, care a pierdut trei sferturi dintre

soldaţi şi aproape întregul material. Ruşii

*) Creat la 3 iun. 1943, CFLN e recunoscut de Aliaţi ca reprezentant al tuturor francezilor care luptă împotriva Germaniei. În iunie 1944, el se transformă în Guvernul Provizoriu al Republicii Franceze (GPRF), prezidat de generalul de Gaulle.

câştigă teren. Sorţii victoriei se schimbă. însuşi mareşalul Antonescu începe să se îndoiască.

Cu aplombul şi tăria caracteristice, cu încrederea absolută pe care o are în priceperea ei, cu dorinţa înfocată de a-şi servi ţara, Martha reuşeşte, aşa cum atestă arhivele româneşti, să obţină un paşaport de la guvernul român. Pleacă la Istanbul, devenit capitala mondială a diplomaţiei paralele de când Turcia a ales o subtilă neutralitate, încheind acorduri şi pacte cu diferiţii beligeranţi. Oamenii se întâlnesc, se pândesc, se apropie, ţes intrigi, joacă la cacealma, iar Martha, ajunge acolo dis-de-dimineaţă cu trenul, pe 28 septembrie 1943. Pe peron o aşteaptă prietenul Casa Rojas, fostul ambasador al Spaniei la Bucureşti, proaspăt numit în Turcia, şi consulul general al României. Martha e foarte hotărâtă să intre în acest dans, convinsă că va reuşi să pledeze cauza României pe lângă americani şi englezi. Cele zece valize care o însoţesc sunt dovada că nu renunţă la eleganţa-i legendară, indiferent de circumstanţe, şi că intenţionează să rămână atâta timp cât va fi nevoie.

Prinţesa-diplomat vine să îl sprijine pe cumnatul ei, Barbu Ştirbey, care a obţinut în sfârşit acordul guvernului pentru a iniţia convorbiri secrete cu Aliaţii şi pentru numirea nepotului şi ginerelui său, Alexandru Cretzianu, ca ambasador la Ankara, unde vor avea loc negocierile. Viitorul ţării se hotărăşte în familie. Misiunea Marthei: să sondeze terenul pe lângă Aliaţi şi să facă discret pe mediatoarea.

*

Jurnalul ei relatează lunga şedere de nouă luni la Istanbul — pe care îl numeşte „oraşul oraşelor” — într-o manieră eliptică, folosind abrevieri şi formule în engleză, cu siguranţă din motive de prudenţă. Aflăm că a locuit mai întâi într-o frumoasă reşedinţă

particulară ale cărei balcoane cu flori ofereau o panoramă asupra oraşului, iar apoi s-a instalat la hotelul Pera, unde a urmat-o şi credincioasa ei Blanche.

Rezultă din aceste note cotidiene şi din arhivele româneşti că are multe contacte, se întâlneşte de mai multe ori cu ambasadorii român, britanic, american, danez şi elveţian, dar şi cu jurnalişti englezi şi americani, cu agenţi secreţi turci care centralizează informaţiile primite de la informatorii lor ce mişună prin oraş. Reprezentantul generalului de Gaulle a primit-o cu multe atenţii. Casa Rojas joacă un rol esenţial de facilitator al corespondenţei cu Jacques Truelle la Madrid şi o prezintă ambasadorului Suediei şi unor responsabili ai Crucii Roşii. Se vede aproape în fiecare zi cu un agent al serviciilor britanice, oficial în misiune comercială la Istanbul, Jack Mackintosh.

Tuturor, prinţesa-diplomat le repetă neobosită că voinţa poporului român a fost încălcată, că acesta nu a dorit să intre în război alături de Germania nazistă. Le subliniază că România poate fi un atu pentru Aliaţi şi că trebuie să se planifice debarcarea anglo-americană în Balcani. O Federaţie a Estului european ar putea veni în sprijinul acestei operaţiuni, formând un cordon sanitar în faţa Uniunii Sovietice. Martha se teme că, după pericolul nazist, ar putea urma ameninţarea sovietică, de aceea vrea să-i convingă pe englezi şi pe americani să nu abandoneze România în mâinile aliatului lor rus.

Ea nu ştie însă că zarurile au fost aruncate: la Conferinţa de la Teheran din noiembrie 1943, Churchill, Stalin şi Roosevelt, reuniţi pentru prima dată, au pus la punct împărţirea viitoare a Europei în zone de influenţă şi au decis abandonarea definitivă a proiectului de debarcare englezească în Balcani.

*

Prinţesa-diplomat nu trece cu totul neobservată. E doamna în negru care poartă pălării cu voaletă, cu buzele fardate, cu inele groase şi cu bastonul din zilele în care se simte rău. Aerele ei de conspiratoare şi de divă îi intrigă pe toţi cei care o întâlnesc la recepţiile de la ambasadă, în restaurantele

elegante şi în saloanele capitonate ale hotelului; e văzută întotdeauna între patru ochi, vorbind cu voce joasă, temân- du-se de urechile indiscrete. În acest mediu masculin, Martha e ascultată, consultată, e în stare să şi vorbească, engleza ei impecabilă şi carnetul de notiţe impun respect. Serviciile secrete o reperează, lumea se agită în România, ce spune prinţesa Bibescu, ce promite? E agentă britanică? Ce ştie despre viitoarele bombardamente ale Aliaţilor şi despre planurile de eliberare a Europei? Ce îi comunică lui Barbu Ştirbey? De ce se află la Ankara în noiembrie 1943?

Pe 16 noiembrie 1943, *La Gazette de Lausanne* publică un extras din ziarul suedez *Svenska Dagbladet,* care anunţă că „ambasadorul german Killinger de la Bucureşti o remis o notă de protest lui M. Antonescu pe tema sondajelor de pace întreprinse actualmente de prinţesa română Martha Bibescu. Prinţesa, care se bucură de o mare influenţă în Anglia, s-ar fi dus recent la Ankara pentru a lua contact cu diplomaţii britanici şi aliaţi...” Acest comunicat care o flatează – Marthei îi plac jocurile de umbre şi lumini – nu e în totalitate fals. Graţie intermedierii ei, pe 1 februarie 1944, la Ankara, Hughe Knatchbull, ambasadorul britanic, are o întâlnire secretă cu Alexandru Kretzianu pentru a pregăti deschiderea negocierilor între Barbu Ştirbey şi Aliaţi, care vor demara la Cairo. Martha poate să se felicite.

Numele de cod al lui Barbu, Bond, nu-i va purta noroc. Prinţul român reprezintă, în ochii Aliaţilor, un guvern inamic aflat în mâinile mareşalului Antonescu, care a pactizat cu Axa şi care va pierde războiul. Cu Martha, fac schimb de informaţii prin curierul diplomatic şi încearcă prin toate mijloacele să menţină dialogul. Negocierile trenează. Pe 13 martie 1944, presiunea se accentuează, Aliaţii somează ţă-

rile-satelit ale Reichului să îşi denunţe imediat alianţele. Barbu obţine continuarea negocierilor într-un climat tensionat. Sovieticii cer ca România să recunoască cedarea Basarabiei şi Bucovinei, să plătească reparaţii de război şi să

participe la eliberarea propriului teritoriu alături de Armata Roşie, sub comandament rusesc. Furios, mareşalul Antonescu întrerupe negocierile.

*

Frumuseţea Constantinopolului (pe care ea refuză să-l numească Istanbul, potrivit denumirii oficiale din 1930) o face să mai uite de dezastrul din lume, dar trebuie să părăsească oraşul la sfârşitul lui martie, ca să-şi continue misiunea de persuasiune în România. Călătoria cu trenul sub bombardamentul Aliaţilor stă dovadă în acest sens; ea şi Blanche sunt obligate să se arunce de mai multe ori în şanţurile aflate de-a lungul căii ferate, iar la Sofia, bombardată cu fosfor, vor rămâne ore întregi în pivniţa hotelului Bulgaria; vor descoperi apoi, încremenite, incendiul gigantic care cuprinsese oraşul şi pe ministrul afacerilor străine aruncat cu tot cu canapea în stradă. La Bucureşti au început bombardamentele americane. Grăbită să-i convingă pe responsabilii politici, pe membrii guvernului şi pe şefii opoziţiei că mai e încă timp pentru semnarea armistiţiului, Martha trebuie să-şi amâne întâlnirile.

Menghina se strânge din nou

Situaţia militară e catastrofală. Trupele române pierd continuu teren în faţa Armatei Roşii, care înaintează fulgerător în nordul ţării. Soldaţii Wehrmachtului bat în retragere în- tr-o stare de maximă nervozitate. România e prinsă la mijloc între artileria nazistă şi cea sovietică, iar din cer vin atacurile bombardierelor americane şi engleze. 4 aprilie 1944 e o zi neagră pentru Bucureşti, cu zece mii de victime îngropate sub dărâmături.

La Mogoşoaia, serele explodează, copacii cad, pământul se cutremură. Martha hotărăşte să se refugieze împreună cu familia pe înălţimile de la Posada, în „casa ei de lemn”[1], o cabana forestieră. Acolo îl primeşte de mai multe ori, printre flori sălbatice, pe Mihai Antonescu, ministrul afacerilor străine, pentru a-i relata despre starea de spirit a Aliaţilor. Urmează vizitele liderilor politici de toate culorile, ale unor membri ai guvernului, ale unor foşti miniştri pe care Mar- tha vrea să-i determine să se ralieze ideii de a semna o pace separată. Conducătorul Antonescu se încăpăţânează şi refuză categoric propunerile ruşilor, convins că germanii vor reuşi să-i oprească pe Nistru. Nimeni nu îndrăzneşte să-l contrazică. Martha turbează în faţa acestei defilări de costume elegante lipsite de orice anvergură. Constatarea e amară, România nu are nici un om de stat care să o salveze de la dezastru.

Rene de Weck s-a instalat cu tot personalul ambasadei la Mogoşoaia, mai puţin afectată de bombardamentele care paralizează zi şi noapte Bucureştiul. Pentru Martha, drapelul cu cruce albă care flutură deasupra palatului ei roz e cea mai bună protecţie împotriva germanilor aflaţi în derută şi împotriva ruşilor care sosesc. Lui Eduard Palin, ambasadorul finlandez, îi închiriază o parte din Posada. Tot un mod de a proteja casa împotriva jafurilor şi rechiziţiilor şi de a beneficia de curierul diplomatic, singurul mijloc de păstrare a contactului cu lumea din afară, în special cu Ankara şi cu Londra.

Până la sfârşitul lui septembrie, mulţi vor trece prin „casa de lemn” a prinţesei: diplomaţii îngrijoraţi şi abandonaţi la Bucureşti, membrii guvernului care se agaţă de ideea unui armistiţiu, pe zi ce trece tot mai ipotetic, cu Aliaţii, cei care se tem de controlul sovieticilor, cei care aduc veşti de la Sinaia, unde se

refugiaseră regele Mihai şi mama lui, regina Elena. în pofida sunetului sirenelor şi a pământului care se cutremură, masa e servită cu grijă, iar conversaţia se străduieşte să fie interesantă. Comportamentul Marthei în împrejurări potrivnice rămâne acelaşi: le face faţă.

') Aşa o numeşte în jurnal.

Ratarea întâlnirii cu soţii Morand

I 'lecată la Istanbul în septembrie 1943 şi reîntoarsă la sfârşitul lui martie 1944, apoi refugiată în munţi, Martha n-a avut ocazia de a se întâlni cu soţii Morand, grăbiţi să părăsească Bucureştiul, pe 17 mai 1944, cu vagonul de tren burduşit cu argintărie şi cu mobilă, salvarea averii româneşti a Elenei. Paul îşi preluase funcţia de ambasador în vara lui 1943, într-un climat de ostilitate. Personalul gaullist al ambasadei îl evită şi nu comunică decât cu Rene Massigli, comisarul pentru afaceri externe al Franţei Libere. Amărăciunea lui Morand e mare. Departe sunt vremurile când autorul *Săgeţii Orientului*[1] era primit şi sărbătorit peste tot la Bucureşti, mai ales la Mogoşoaia, departe vremurile când Elena era doamnă de onoare a reginei Maria. Cei doi sunt furioşi pe Martha, care trece în România drept prinţesa Franţei Libere şi interlocutoarea Aliaţilor. Fiecare şi-a ales tabăra şi adversitatea reciprocă e de acum ireversibilă.

Sosirea ruşilor

Pe 23 august 1944, atât de aşteptata întoarcere a armelor e anunţată de regele Mihai, care iese în sfârşit din muţenie. Ştirbey îl convinsese că mareşalul Antonescu bloca orice negociere cu Aliaţii. România declară război Germaniei. Conducătorul e arestat, fiind

numit, sub conducerea generalului Sănătescu, un guvern de coaliţie, în care intră pentru prima dată miniştri comunişti.

Cerul continuă să fie în flăcări, iar românii se ascund în adăposturi. Au învăţat să recunoască Luftwaffe care bombardează Bucureştiul şi Palatul Regal, avioanele americane care ripostează distrugând aerodromurile germane, urmate

Esenţialul acestui roman al lui Paul Morand, publicat la Galli- inard în 1932, se petrece la Bucureşti.

îndeaproape de ruşi care ţintesc la rândul lor capitala pentru a anihila cuiburile de rezistenţă germane. în timpul crizelor de panică ale micului George, Martha îl duce să se ascundă sub un copac şi îi fredonează cântecele pentru copii; în acest sfârşit de vară cumplit, îl iubeşte mai mult decât orice şi, dacă se luptă pentru viitorul României, o face şi pentru viitorul nepotului ei, copilul adorat.

Pe 29 august, coloanele de tancuri sovietice trec pe bulevardele Bucureştiului.

Anarhia ameninţă ţara. Abuzurile, violurile şi jafurile Armatei Roşii seamănă teroarea. Denunţurile, reglările de conturi şi execuţiile sumare între români fac să apară teama de un război civil. în provincie, ţăranii îşi împart pământurile şi iau în stăpânire maşinile agricole; magazinele şi locuinţele sunt jefuite. Bolnavii şi răniţii umplu spitalele, care nu mai au medicamente. Foametea devine o ameninţare, iar nemulţumirea creşte. Au loc tot mai multe manifestaţii în oraşe, ceea ce le face jocul comuniştilor, care aşteaptă să le vină rândul.

Când Martha ajunge la Mogoşoaia, vede tancurile sovietice defilând pe drumuri şi pancarte scrise cu chirilice. Nu e o eliberare, e o invazie.

în jurnalul lui de război, portretul pe care Rene de Weck i-l face Marthei nu e prea măgulitor. Să ne reamintim că se văd de câteva ori pe săptămână şi că, din mai 1944 până la plecarea sa, în iulie 1945, ambasadorul elveţian locuieşte la Mogoşoaia, că îşi petrece weekendurile în „casa de lemn" de la Posada, că îşi însoţeşte gazda în lungi plimbări, că e prietenul într-ale literaturii, omul în care ea are toată încrederea.

Şi totuşi, câte înţepături de-a lungul paginilor! Să citäm câteva: „Martha, cu un aer de «prinţesă», însă mai puţin înzorzonată ca în alte ocazii", „mi-a povestit multe istorii".[1] ('ând află că la Bucureşti se bârfeşte că îi face curte prinţesei Bibescu şi că se va anunţa curând căsătoria lor, scrie că Martha e „la o vârstă canonică" şi se roagă ca „zeii să îl apere".[2] în vreme ce, de la începutul lui octombrie, e primit la Mogoşoaia, unde prinţesa Bibescu şi-a reluat rolul de gazdă, el pune punctul pe i: „Pe termen lung, egocentrismul şi tirania pe care o exercită asupra anturajului ei resemnat mă obosesc şi mă agasează"[3]. Aerele de divă ale gazdei sale – faptul că întârzie mereu, discursurile ei declamate, extravaganţele vestimentare, ordinele imperioase, gustul pentru decorul baroc — nu sunt pe placul rigurosului ambasador elveţian. Se pare totuşi că, după cât de lungi îi sunt sejururile şi de frecvente vizitele, a reuşit să le facă faţă.

Criticile lui devin tot mai aspre şi reiau acuzaţiile de germanofilie care planează asupra Marthei din 1914: „Uitând că în războiul precedent ea a fost prietenă cu Kronprinz-ul şi ca mareşalul von Mackensen, încearcă acum să salveze România din ghearele vulturului german"*. Aceste acuzaţii sunt nedrepte. Aflăm că, împreună cu Mouton şi Truelle, se amuză numind-o „sfânta Oportuna". Din anii '30, Martha arată o

veritabilă şi sinceră admiraţie pentru Anglia. în cursul călătoriilor pe care le-a făcut împreună cu George ca reprezentant al FAI, nu s-a arătat câtuşi de puţin sedusă de regimurile totalitare, ba dimpotrivă.

Criticile lui Rene de Weck sunt în totală contradicţie cu tonul încrezător şi prietenesc al corespondenţei dintre ei şi cu atenţiile delicate pe care le are faţă de gazda sa. Ambasadorul ii trimite ziarele englezeşti şi americane, coboară drapelul elveţian în bemă pe 2 iulie 1944, ziua în care se comemorează moartea lui George, are grijă de preţioasele valize ale Marthei, pline cu documente personale şi cu manuscrise, îi pune la

') Rene de Weck, *Journal de guerre (1939-1945): Un diplomate suisse ă Bucarest,* SHSR/La Liberte, Geneve, 2001, p. 312. *2) Ibid.,* PP 439-440. *3) Ibid.,* p. 447. 9 *Ibid.,* p. 419. dispoziţie vagoanele rezervate ale ambasadei pentru a-şi scoate mobilele din România, se ocupă de transferul banilor ei în conturi din Elveţia, se ocupă personal de lebedele ei dragi. În scrisori, îi laudă „talentul remarcabil”[1], evocă „sentimentul certitudinilor împărtăşite”[2], „marea lui nerăbdare”'[1] de a o revedea pe „strălucita vorbitoare şi eminenta camaradă”[4]. Cum să explici această dihotomie uimitoare?

Prin vanitatea rănită a scriitorului faţă de cea care cunoscuse toate succesele literare? Prin misoginia faţă de o femeie care se bagă în jocul diplomatic al bărbaţilor? Prin complexul de clasă faţă de o prinţesă internaţională, amestecat cu o anumită condescendenţă faţă de români?

Salvarea Mogoşoaiei

Pe 6 martie 1945, ministrul afacerilor externe sovietic, aflat în vizită la Bucureşti, Andrei Vîşinski, marele

orchestrator al epurărilor staliniste, îl forţează pe regele Mihai să-l nu- j meascâ în fruntea guvernului pe preşedintele Frontului Plugarilor, un prosovietic, Petru Groza. Majoritatea miniştrilor sunt comunişti şi ocupă posturi-cheie precum Internele, Finanţele şi Justiţia. În schimb, Uniunea Sovietică retrocedează României Transilvania.

Se decretează imediat exproprierea terenurilor. Nici o proprietate nu va putea depăşi, din acel moment, 50 de hectare. Martha vrea să salveze Mogoşoaia şi parcul acesteia, care formează cuibul şi cordonul ei de protecţie. Pragmatică, îşi deschide porţile pentru o vizită a jurnaliştilor şi a diplomaţilor străini; ruşii sunt în mod special foarte bine primiţi, iar ea le laudă frumuseţea locurilor şi le expune

') Biblioteca Naţională a României, fond Saint-Georges, scrisoarea lui Rene de Weck din 29 mart. 1944. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, corespondenţă cu Rene de Weck. *[3]) Ibid. [4]) Ibid.,* scrisoare a lui Rene de Weck din 7 iun. 1944.

mgumentaţia sa privind necesitatea de a păstra comorile arhitecturale ale unei ţări.

I se adresează direct prim-ministrului Petru Groza, prin- l r-o lungă scrisoare. Şireată, nu se prezintă niciodată ca proprietară, ci evocă responsabilitatea sa temporară în administrarea unui monument istoric. Evidenţiază comentariile vizitatorilor săi ruşi, influentul preşedinte al Academiei pentru Relaţii Culturale cu Străinătatea, Vladimir Keme- nov, şi scriitorul rus Sava Dangulov, care considerau că „Mogoşoaia e o comoară artistică ce trebuie păstrată pentru poporul român”.[1] Fraza ei de încheiere e bine formulată şi sinceră: „Singurul lucru care contează pentru mine este să salvez peisajul din jurul acestei case construite de un voievod martir al Ţării Româneşti”[2]. În concluzie, îi cere lui (> roza să se înscrie în şirul marilor bărbaţi ai istoriei naţionale luând decizia de a conserva Mogoşoaia.

Martha obţine câştig de cauză şi, în aprilie, procesul- ver- I >a I al şedinţei Comisiei Monumentelor Istorice îi este favorabil. Decretul regal semnat de regele Mihai precizează că palatul, dependinţele, capela, lacul şi parcul de 50 de hectare sunt înscrise în Inventarul General al Monumentelor Istorice din România. Martha reuşeşte să salveze şi Posada, unde Ambasada britanică îşi instalează o parte din echipamente; fabrica de ciment nu a fost confiscată. Dar pică şi vestea proastă: statul rechiziţionează toate maşinile agricole din ţară. Vor veni curând după tractoarele şi combinele importate de George din Statele Unite pentru a moderniza exploataţia. Furioasă, se ceartă la telefon cu funcţionarii din Ministerul Agriculturii, îi scrie chiar şi ministrului, dar nu obţine nimic. Informatorii Securităţii raportează că prinţesa Bibescu critică aspru colectivizarea pământurilor, despre care crede că va fi un eşec.

') Arhiva Comisiei Monumentelor Istorice, dosar 1939-1948, scrisoare datată 28 mart. 1945. [2]) *Ibid.*.

Lupta

Martha încă vrea să creadă într-o salvare a României de către anglo-americani. Englezii şi americanii au refuzat să recunoască guvernul prosovietic şi cer organizarea de alegeri libere. Prin intermediul presei, ea face presiuni asupra democraţiilor liberale.

Rapoartele Securităţii şi jurnalul ei ne permit să-i reconstituim activitatea.

Doi jurnalişti sunt în mod special bine primiţi la Mogoşoaia de câteva luni: americanul Edmund William Stevens, corespondent de presă al mai multor ziare anglo-saxone, viitor laureat al Premiului Pulitzer, şi englezul Archibald Gibson, corespondent al publicaţiei *Times.* Sunt aici pentru a relata despre situaţia din România. Martha le furnizează rapoarte şi articole menite să contracareze argumentele comuniştilor. Susţine ideea unei monarhii constituţionale după modelul englezesc, demonstrează că ţara nu e un vast teritoriu înapoiat aflat în mâinile marilor proprietari, ci, dimpotrivă, că România a iniţiat cea mai ambiţioasă reformă agrară prin redistribuirea unei jumătăţi din terenurile agricole în 1921 şi că a devenit, în urma modernizării accelerate, o putere industrială şi agrară ce ar putea avea un rol strategic în Europa de Est. Mai scrie şi despre rolul femeilor române, despre locul religiei ortodoxe în societate, despre excelenţa unităţilor spitaliceşti întreţinute de marile familii ale ţării... Aceste lucrări vor alimenta articolele despre România ale lui Stevens şi Gibson, care vor apărea în presa engleză şi americană.

Martha întreţine o legătură strânsă şi cu generalul Schuyler, reprezentantul american în Comisia Aliată de Control, invitându-l frecvent la Mogoşoaia pentru a-i transmite anumite informaţii. Şi nu uită niciodată să-i

amintească că l-a cunoscut personal pe preşedintele Roosevelt.

Guvernul Groza ştie aceste lucruri, care îl scot din sărite.

Ultimele încercări

Martha e contactată de anturajul lui Carol II, care îşi doreşte să se întoarcă a doua oară pe tron; americanii şi englezii, care, e adevărat, au alte urgenţe, se declară mai degrabă favorabili. Acest rege, care le-a ţinut piept legionarilor şi şi-a modernizat ţara, promite o monarhie pe model britanic şi afirmă că a obţinut de la sovietici asigurări că-şi vor retrage trupele din România. Martha e desemnată să readucă la viaţă reţeaua carlistă şi să convingă un număr cât mai mare de politicieni să se ralieze acestui proiect. O face, îl primeşte de mai multe ori — în compania lui Antoine Bibescu – pe Gheorghe Tătărescu, ministrul afacerilor străine, un fost membru al Partidului Liberal, destul de favorabil acestei soluţii, şi îi consultă pe toţi liderii fostelor partide istorice. încercarea nu va reuşi. Martha n-a crezut niciodată cu adevărat în ea.

în paralel, Mogoşoaia îşi deschide porţile pentru şeful guvernului prosovietic, Groza, dar şi pentru diferiţi membri ruşi ai Comisiei Aliate, la reuniuni informale. Antoine Bibescu e prezent adeseori, verii sunt adepţii unei politici realiste faţă de marele vecin rus, întreaga artă constând, vreme de secole, pentru România în a găsi distanţa potrivită ca să nu devină nici vasală, nici inamică. Martha nu uită niciodată să amintească că soţul ei a fost cel care a determinat acceptarea Uniunii Sovietice ca membră a FAI, în 1936. I n decembrie 1944, ea acceptă să fie numită de către ruşi ca reprezentantă a României în Academie pentru relaţiile culturale ale URSS cu străinătatea, cel mai bun mijloc, aşa cum credea, de a salva Mogoşoaia, dar şi de

a aduna informaţii pentru englezi, pe care i le transmite maiorului britanic Ivor Porter, un agent al SOE[1], care fusese paraşutat în 1943 în

9 Special Operation Executive, serviciu secret britanic înfiinţat <le Winston Churchill în 1940 pentru a stimula rezistenţa armată şi spionajul în ţările ocupate.

apropierea Bucureştiului şi era un opozant înverşunat al sovieticilor. Britanicul şi prinţesa română se întâlnesc des la masă la Athenee Palace sau la Capşa. Martha face joc dublu, cu aliatul impus, Uniunea Sovietică, şi cu aliatul la care ţine, Marea Britanie. Aşa cum se întâmplă la marele dejun de la Mogoşoaia, din 28 ianuarie 1945, ziua în care împlineşte 59 de ani: are grijă atunci să îl aşeze la dreapta ei pe primul secretar al Legaţiei sovietice, Sava Dangulov (pe care, în jurnalul ei, îl numeşte Fouquier-Tinville*), iar la stânga sa, pe Archibald Gibson, jurnalistul britanic.

Atmosferă ameninţătoare

Viceamiralul aerului Donald Stevenson, şeful Misiunii Militare Britanice********** ††††††††††, şi reprezentantul politic britanic[2], John Le Rougetel, de-ai casei la Mogoşoaia, o avertizează că numele ei figurează pe o listă neagră a regimului interceptată de serviciile

**********) Acuzator public din vremea Revoluţiei Franceze, poreclit postum „Furnizorul ghilotinei". A murit ghilotinat el însuşi în 1795 (n. tr).

††††††††††) Donald Stevenson era şi reprezentantul britanic în Comisia Aliată de Control. [2]) „Reprezentantul politic" în România între 1944 şi 1946, post diplomatic echivalent celui de ambasador.

') Princesse Bibesco, *Echanges avec Paul Claudel,* ed. cit., p. 192.

secrete britanice, foarte bine infiltrate în administraţia românească, mai ales graţie relaţiilor lor francmasonice. Se aşteptau la un val de arestări. Martha e conştientă, nu trebuie să conteze pe sprijinul regelui Mihai, furios că ea susţinuse veleităţile de reîntoarcere ale tatălui lui, nici pe guvernul prosovietic, care nu-i apreciază relaţiile apropiate cu presa anglo-americană. Stevenson îi promite un loc în- tr-un avion al Royal Air Force. Pretextul pentru a obţine vizele de ieşire va fi Congresul Internaţional al Jurnaliştilor, care se ţine la Londra şi la care Martha Bibescu este invitată. O brasardă şi legitimaţia Asociaţiei Presei Străine îi sunt eliberate rapid.

Tonul rapoartelor Securităţii devine mai dur, termenii se i aspiră din vocabularul stalinist. Martha aparţine „lumii aristocratice şi reacţionare", e taxată drept „conspiraţionistă", „element suspect"; e acuzată de „sabotaj" şi „spionaj". Iar informatorii nu mai vorbesc de „prinţesa Bibescu", ci de „doamna Bibescu".

Intr-o dimineaţă, o lebădă e găsită cu gâtul tăiat lângă lac. Nişte copaci sunt retezaţi la marginea parcului. Unii săteni nu mai dau bineţe. Unii servitori refuză să muncească. Dispensarul e jefuit. Laţul se strânge.

hi vara lui 1945, prietenii Rene de Weck şi Eduard Palin îşi iau rămas-bun. Ei i-au fost sprijinitori şi protectori în vreme de război, ei i-au permis să păstreze legătura cu lumea exterioară. Martha se simte izolată. Deţine un paşaport britanic, dar, în pofida tuturor demersurilor sale, administraţia militară sovietică nu îi dă viza de ieşire. Ii scrie lui Paul Claudel: „Sunt prizonieră"[1].

*

Plecarea e subiectul care se discută în cerc restrâns la Mo- goşoaia, atunci când servitorii s-au retras. Marina nu doreşte să părăsească România, vrea să apere ce a mai rămas din interesele ei şi ale familiei. Dacă pleacă, există riscul să abandoneze tot. Constantin, socrul ei, consideră că nu poţi dezerta atunci când lucrurile merg prost. Valentina şi Di- initrie speră că fiul lor, George, i se va putea alătura în curând fratelui său în Anglia. Cantacuzino, nepotul arhitect, n-a mai văzut-o pe Sanda, soţia lui, de cinci ani; ea se stabilise împreună cu cei doi copii ai lor, Şerban şi Marie-Lyse, în Kent, unde, vânzând câteva bijuterii de familie, îşi cumpărase o mică fermă de găini. Avea astfel o proprietate ne- preţuită, libertatea şi securitatea.

Unii, dar încă puţini, au hotărât să plece. Gheorghe Bră- tianu, fiul vitreg al Elizei, şi-a trimis cei doi fii la adăpost, în Elveţia. Mama lui Dimitrie se refugiase şi ea în Elveţia din 1940 şi "hotărâse să rămână acolo. Tocmai se aflase că fostul prim-ministru şi prietenul Marthei, Constantin Argetoianu, precum şi industriaşul Max Auşnit plecaseră în exil. E şi cazul diplomaţilor români aflaţi la post în străinătate şi care, în marea majoritate, hotărăsc să nu se mai întoarcă.

Moartea lui Elizabeth Bibescu

La începutul lui aprilie 1945, cealaltă prinţesă Bibescu, Elizabeth, care îşi îneacă tristeţile în alcool, aşezată încă de dimineaţa la barul de la Athenee Palace, moare subit de o bronşită neglijată. De la întoarcerea ei în România, în 1933, cuplul nu se înţelege bine. Au abandonat domeniul de la Corcova şi trăiesc la hotel, îşi amintesc de anii buni care au trecut, vorbesc cu toată lumea despre Winston şi Franklin. Sunt supravegheaţi de regim, care îi bănuieşte c-ar fi agenţi britanici. Antoine încearcă să uite scriind piese de teatru. Cu

Priscilla, unica lor fiică, fugită în mod misterios şi îndrăgostită de un doctor căsătorit, au o relaţie tumultuoasă. Ea sfârşeşte prin a se căsători cu un jurnalist bulgar.

Elizabeth, englezoaica prizonieră în România, o ţară pe care nu o iubeşte, care a fost în război cu ţara ei, e înmormântată, la 48 de ani, la Mogoşoaia, în cavoul familial, alături de Valentine de Caraman-Chimay şi de Helene Ney d'Elchingen, celelalte prinţese Bibescu venite de departe.

Martha şi Elizabeth au fost comparate adesea, dar nu au fost niciodată apropiate. Marele merit pe care i-l recunoştea Martha era acela că îi ancorase pe Bibeşti în Regatul Unit. Cu Antoine, relaţiile se tensionaseră la moartea soţului ei; el îşi revendicase dreptul la titlul de prinţ şi, când a aflat că nepotul lui, micul George, fusese adoptat şi va fi, deci, viitorul prinţ cu drepturi depline, între cei doi veri a avut loc, la Mogoşoaia, un schimb de replici acre care îi îndepărtase, în mod cert.

Plecarea

Serviciile secrete britanice fuseseră bine informate: comuniştii din România sunt pe punctul de a-şi lansa politica de epurări împotriva tuturor celor pe care îi califică drept „duşmani ai poporului". Discret, Martha e din nou prevenită că nu trebuie să mai întârzie, că, pentru siguranţa ei, e mai bine Să se exileze.

Pe 17 august 1945 reuşeşte în sfârşit să adune toate vizele necesare, inclusiv pe aceea sovietică. Stevenson, „îngerul ei cu gene blonde", căruia îi aduce veştile bune, consideră că, de fapt, autorităţile sunt bucuroase să scape de ea. E hotărât: Martha va pleca singură şi le va lăsa Mogoşoaia Valentinei şi lui Dimitrie.

Pe 28 august, reprezentantul britanic, Le Rougetel, îi face o vizită; trebuie să fie pregătită şi să aibă doar un

minimum de bagaj. Un avion al RAF e aşteptat în zilele următoare. Va fi anunţată cu o zi înainte. Valijoara e gata rapid şi aşteaptă la piciorul patului.

Pe 30 august, ia masa cu Antoine, care îi promite — e un moment grav – că va face tot ce îi stă în putinţă pentru a-l scoate pe micul George din România. O linişteşte, copilul va veni curând la ea.

Pe 6 septembrie, Le Rougetel ia prânzul la Mogoşoaia, Stevenson e aşteptat la cină. Ambii o anunţă că va pleca a doua zi. Martha se duce să se reculeagă îndelung la mormântul lui George. Viitorul îl neliniştise întotdeauna, o f ăcuse să-i promită că va fi cu băgare de seamă şi că nu va ezita să se pună la adăpost în străinătate.

Pe 7 septembrie, la răsărit, o limuzină de la Ambasada britanică o aşteaptă la scară. Apolzan îi închide ceremonios portiera, nu întârzie cu Valentina şi cu Dimitrie, nu priveşte prin oglinda retrovizoare micul lor semn de adio făcut cu mâna, nu se uită înapoi la serele ei, la grădina ei de trandafiri, nici la păunii ei... E închisă în sine, acolo unde totul se amestecă, uşurarea că pleacă, speranţa că se va întoarce, frica de viitor, angoasa că nu-l va mai revedea pe micul George... Iar când se îmbarcă, pe pasarelă, nu va arunca nici o privire la orizontul înceţoşat al Bucureştiului. În acea clipă, Martha vrea să creadă într-un viitor apropiat în care România va fi liberă.

în tăcere, singura civilă la bordul unui avion militar al Royal Air Force, îşi leagă centura, închide ochii şi îi ţine închişi până la Neapole, escala obligatorie înainte de a ajunge la Paris, capitala anilor ei frumoşi.

Pe io septembrie, la Bourget, o maşină cu fanion britanic o aşteaptă pentru a o duce în Place Vendome, în faţa hotelului Ritz, plin de miliardari americani. în hol, domnul Max, portarul, o recunoaşte şi o salută respectuos: „în sfârşit, o civilă!”[1] I se găseşte o

cămăruţă sub acoperiş, cu un reşou pentru a încălzi mâncarea.

Prinţesa Bibescu are 59 de ani, destinul i-a fost lovit de fulger, a fost amputată pentru totdeauna de viaţa ei dinainte. Dar ea încă nu ştie asta.

*) Jurnal, 10 sept. 1945, fond privat.

Sfârşitul unei lumi
(1945-1952)

Din nou la Paris

Cu uimitoarea ei capacitate de a-şi reveni, Martha alungă tensiunea şi neliniştile din ultimele luni şi îşi

reia viaţa pariziană de unde o lăsase cu cinci ani în urmă. E fericită că a regăsit Parisul eliberat şi intact, dar şi pe prietenii care o caută imediat după sosire. Jurnalul ei din luna septembrie vorbeşte despre frenezia ce a pus stăpânire pe ea. E văzută peste tot. Cu scriitoarea Violet Trefusis, cu foarte gaullistul Gaston Palewski, cu verii Elaine şi Armând de Gramond, cu Windsorii, cu fastuosul „Charly" de Beistegui, cu cuplul Windsor, cu fastuosul „Charly" de Beistegui, cu cei doi mecena Charles şi Marie-Laure de Noailles, cu Adrien Thierry, fostul ambasador al Franţei la Bucureşti, şi cu soţia lui, Nadine de Kothschild, cu Paul Claudel, care i-i prezintă pe Jean-Louis Barrault şi Louis Jouvet, ca şi pe Pierre şi Helene Lazareff, directorii *France Soir* şi *Elle-,* se întâlneşte cu cuplurile formate în timpul războiului, Leon Blum, revenit din captivitatea germană, şi noua lui soţie, cu controversata Juliette Paul-Guillaume, proaspăt căsătorită cu negustorul de artă Jean Walter.

Dar sunt şi cei care lipsesc. Abatele Mugnier, mort în 1944, departe de „nepoatele lui"; nici Roşită de Castries, nici Martha nu i-au fost alături, iar acum se duc să se reculeagă îndelung la mormântul lui din cimitirul Montparnasse. Jeanne Bibesco, verişoara caterisită, se odihneşte în sfârşit în pace, după ce a părăsit această lume singură şi săracă, la Neuilly/în 1944; Anne-Jules de Noailles, fiul Annei, nepotul ei, s-a ocupat de trista înmormântare, pe care i-o povesteşte.

Ceea ce iubeşte la Paris, aşa cum a scris în *Noblesse de robe,* este eleganţa. îşi stabileşte şedinţe de probă la Schiaparelli, Lanvin şi Lelong, unde îşi suceşte glezna, dar nimic n-o opreşte, nici durerea, nici grijile băneşti care se prefigurează. Contează doar imbatabilul argument al cochetelor: n-are nimic de îmbrăcat, totul i-a rămas la Mogoşoaia.

în acea toamnă a lui 1945, moda e să inviţi la dejun, şi e invitată la Jockey, la Maxim's, la Grand Vefour, la Interallié, care, în plină raţionalizare, nu servesc decât fasole albă, dar ce mai contează, cea mai importantă e bucuria regăsirii. Şi totuşi, la Paris domneşte o atmosferă stranie, toată lumea vorbeşte despre procesele de epurare, toate ziarele scriu despre asta şi, cu fiecare zi, îşi dă seama cât de scindată e Franţa şi cât de sfâşiate sau de decimate sunt familiile. Incertitudinea domneşte după război, iar prietenilor ei care o întreabă despre viitorul României, Martha le spune că are încredere în Conferinţa de pace, anunţată la Paris în aprilie 1946, pentru a redefini noile frontiere ale Europei. în acel moment, e convinsă că, reunite în jurul mesei negocierilor, Statele Unite, Regatul Unit şi Franţa nu vor abandona România în mâinile aliatului lor sovietic.

*

într-o seară de septembrie, la miezul nopţii, telefonista de la Ritz o anunţă pe prinţesa Bibescu că are un apel. Ea recunoaşte imediat vocea dulce şi timbrul elegant, cu acel abia perceptibil accent străin, al Soniei Cahen d'Anvers. Prietena revine de departe.

în 1942, Sonia a stat ascunsă la Bordeaux, a trecut frontiera noaptea şi a reuşit să ajungă în Anglia, unde fiica ei, Yvonne, o aştepta neliniştită. Fiica mai mică, Renee, a trebuit să se ascundă împreună cu alţi copii într-un sat din Dordogne până la Eliberare. Colette, nepoata ei, e un miracol trist, arestată în plină stradă, a reuşit să fugă din trenul cu care era deportată şi, câteva luni mai târziu, şi-a aşteptat în zadar la hotelul Lutetia soţul, Armand de Dampierre, care fusese arestat ca membru al Rezistenţei şi care murise la Buchenwald. Nepoata ei, Beatrice de Camondo, de care se ocupase foarte mult după divorţul părinţilor fetei,

soţul ei, Leon Reinach, şi cei doi copii ai lor fuseseră arestaţi şi exterminaţi la Auschwitz.

Relatarea e seacă, pudică. Sonia nu va mai vorbi despre asta, despre marile dureri nu se vorbeşte. Dar nu va uita decretele din octombrie 1940 referitoare la statutul evreilor, nici portul stelei galbene, nici arestările făcute de jandarmii francezi, şi îşi va petrece de acum cea mai mare parte a timpului în Anglia, ţara care nu şi-a pierdut sufletul şi pe care, ca şi Martha, o numeşte *„the Proud Country”.*

*

Pe măsuţa ei de la mansarda Ritz-ului, Martha îi scrie de cum a ajuns „nepreţuitului ei prieten” Rene de Weck. Ii transmite un mesaj de la Dede referitor la conturile lui îngheţate în băncile elveţiene, poate că ştie ce trebuie făcut pentru deblocarea situaţiei... Scrisorile ei spun multe despre starea sa de spirit de după sosirea la Paris. Tonul e vesel, îl aşteaptă pe Antoine Bibescu, care trebuie să ajungă împreună cu micul George, înscris deja la un pensionat din Anglia. E sigură că, sub presiunea occidentalilor, comuniştii români vor trebui să devină raţionali, să accepte alegeri democratice. Totul va reintra până la urmă în ordine. Ţara, care a suferit invazii vreme de milenii, se va redresa şi de data aceasta. E atât de convinsă, încât îşi imaginează deja drumurile dus- întors pe care le va putea face între Mogoşoaia şi Roma, unde Bene tocmai fusese numit ambasador.

Sfârşitul lui 1945 stă deci sub semnul ospitalităţii. Credincioasa Blanche, de naţionalitate franceză, a reuşit să iasă din România şi locuieşte în mansarda de la Ritz. Primele scrisori de la Valentina, mereu „scrise în grabă” şi care sfârşesc invariabil cu „Te îmbrăţişez şi te iubesc din toată inima”, sunt vesele şi promit apropiata sosire a unor „baloane de oxigen” din

viramentele bancare de la fabrica de ciment, care funcţionează totuşi la capacitate redusă. În noiembrie, te- mându-se de penuria de cărbuni şi de umiditatea unei ierni pe Quai de Bourbon, Martha găseşte un aranjament cu Guy Miliard, un ataşat al Ambasadei britanice: ea se instalează în camera sa confortabilă de la etajul al patrulea al Ritz-ului, bine încălzită şi cu vedere spre grădini, în schimbul „aparta- mentului-corabie" de pe Sena, pe care i-l închiriază şi pe care el îl găseşte minunat de romantic.

însă Martha îşi face griji. Home Office, Ministerul de Interne britanic, îi refuză viza de Anglia, ceea ce, practic, îi interzice să-şi revadă nepotul, pe John-Nicholas. S-au reau- zit la telefon, n-a recunoscut vocea celui care devenise un bărbat tânăr. E insuportabil că nu îl poate strânge în braţe. Face noi demersuri la ambasade, îşi pledează cauza pe lângă Winston Churchill, aflat în vizită în Franţa în noiembrie, şi pe lângă fiul acestuia, Randolf Churchill, cu care ia cina de mai multe ori; le povesteşte necazul ei Dianei şi lui Duff Cooper cu ocazia unui dejun la Ambasada Angliei.

în sfârşit, situaţia e deblocată şi, imediat ce i se acordă viza, Martha decolează pe 6 decembrie de la aeroportul Le Bourget, entuziasmată de ideea că îşi va revedea nepotul şi Londra „atât de dorită"[1]. Se cazează la Ritz, merge la Camera Comunelor cu lordul Winterton, ia prânzul cu Sybil Cholmondeley, ia cina la lady Cunard, ceaiul cu Sheila MacDonald. Sanda pleacă de lângă găinile ei din Kent şi vine să o vadă, Martha o linişteşte îndelung, George a rămas la Bucureşti pentru a se ocupa de afacerile familiei, iar biroul lui de arhitectură merge bine. Totul se va aranja până la urmă. Cealaltă nepoată a sa, Priscilla Bibescu, fiica lui Antoine, care a venit în Anglia maternă, trece şi ea să o

*) Jurnal, 6 dec. şi 12 dec. 1945, fond privat.

îmbrăţişeze; tocmai divorţase, deşi era măritată doar de puţin timp, şi nu se simte bine.

Dar cel care îi ocupă toate gândurile e John-Nicholas.

Bunică şi mamă

Imaginea lui John-Nicholas îi rămăsese în memorie din momentul ultimei îmbrăţişări de la Atena, la scara avionului care îl ducea în Anglia; era septembrie 1939, iar copilul de 11 ani plângea cu lacrimi fierbinţi, convins că nu-şi va mai vedea niciodată părinţii. Ea se gândea des la această imagine, emoţionată de fiecare dată.

Departe de părinţi, în plin război mondial, viaţa băiatului nu fusese uşoară. Un mic străin cu nume exotic într-un pension elegant, în mijlocul unor tineri britanici mândri de tradiţiile lor, a fost considerat, începând din iunie 1941, un *„enemy alien”* (imigrant inamic), pus sub supravegherea poliţiei şi nemaiavând drept de corespondenţă cu România. Mătuşa Sanda şi copiii acesteia, Şerban şi Marie-Lyse, la care se ducea uneori în vacanţe, au avut parte de acelaşi tratament. Dar ei erau în familie.

Regăsirea atât de aşteptată s-a petrecut la Londra, la Ritz, şi i-a intimidat în egală măsură pe bunică şi pe nepot. Ea se teme că nu-l va mai recunoaşte, el îi scrie că e *„anx- ious indeed”.*[1] Sunt gâtuiţi de sentimente amestecate, de bucurie şi tristeţe, de înstrăinare şi apartenenţă, de tandreţe şi pudoare. Dar Martha e un temperament demonstrativ, ea reuşeşte să-l facă să râdă cu exclamaţiile ei de orgoliu, e atât de frumos, de suplu, de rasat. în cursul acestei şederi de trei săptămâni la Cloud’s Hill, la Blanche Lloyd, vorbesc până seara târziu, singuri lângă şemineu, când toată

lumea s-a dus să se culce. Au atâtea să-şi spună după şase ani de tăcere, în pofida frontierei invizibile pe care ea

') Jurnal, 20 sept. 1945, fond privat. „Cu adevărat anxios." o ghiceşte imediat la tânărul de 17 ani care a învăţat să crească de unul singur. El îi declară, că ardoarea tinereţii, că toată viaţa lui e în Anglia, că vrea să devină cetăţean britanic, că nu mai vorbeşte şi nu mai scrie de acum decât în engleză şi că vrea să fie strigat John. Nu mai e Jean-Nicolas sau loan-Nicolae. Se despart promiţându-şi că se vor revedea de Paşte şi cu speranţa că li se va alătura şi George.

*

Şi a venit şi ziua cea mare. George şi guvernanta lui englezoaică, Miss Leggett, coboară din avion într-o sâmbătă din mai 1946 pe aeroportul din Londra. începând de a doua zi, copilul îşi descoperă internatul, undeva la ţară, în Sussex, şi se desparte, cu lacrimi şi disperare, de guvernanta care îl crescuse de la naştere.

George are nouă ani; detestă să fie ascultător şi să se aşeze la un birou. Dificultăţile nu întârzie să apară. Micul năbădăios e exmatriculat. Martha reuşeşte să îl bage la Ampleforth College, unde era şi fratele lui mai mare. Copilul îi scrie bunicii, cu un scris stângaci, bilete pline de greşeli de ortografie, prin care îi cere bani, rachete sau bâte de cricket foarte scumpe, laudă castelele luxoase ale prietenilor care îl invită în weekenduri. Buletinele trimestriale de note sunt catastrofale, tânărul Bibescu e băgat în consiliul de disciplină pentru că a pus la punct un mic comerţ cu timbre, foarte productiv, în interiorul internatului. Martha îi iartă totul „micului dezrădăcinat„, „copilului bântuit"[1] care se cuibăreşte la pieptul ei, mereu dornic de tandreţe şi de sărutări şi care o bulversează atunci când sărută, una câte una, fotografiile Mogoşoaiei, trestiile, marea alee cu ulmi, păunii... împărăţia care îl

aşteaptă acolo. Ea încă mai crede asta.

Martha, optimistă incurabilă, scrie în jurnal: „Marele scop, să le ofer celor doi fraţi trambulina acestei insule binecuvântate pentru a se lansa în viitor!”[2] Are ambiţii mari

*) Jurnal, 2 apr. 1949, fond privat [2]) Jurnal, 3 mai 1946, fond privat.

pentru urmaşii săi. Ea este cea care îl sfătuieşte pe John să se înscrie la secţia de istorie-literatură la Worcester College din Oxford, îl vede deja ca „literat-diplomat”, încheind o căsătorie magnifică, de ce nu, cu o nepoată de-a Soniei? Lui George, prinţul Bibescu, îi va plăti meditatori care să-l pregătească pentru concursul de admitere la Eton, la care el nici măcar nu-şi va da osteneala să se prezinte.

Această viaţă de bunică şi de mamă o obligă să facă permanent naveta între Paris şi Anglia, cu numeroase ocazii: vacanţele şcolare, înmânarea diplomelor şi premiilor de sfârşit de an, aniversări... Martha e uneori doar în trecere, iar alteori renunţă în ultimul moment, sub presiunea unui manuscris pe care trebuie să-l predea. Băieţii vor fi trimişi, rareori împreună, după cum se iveşte prilejul, pe la prietenii bunicii, adeseori fără ea. În Anglia, Blanche Lloyd, familia Londonderry, Yvonne de Rothschild, fiica Soniei, şi soţii Palairet îi „primesc-culeg” tot timpul pe John cel cuminte şi pe George cel turbulent.

*

Soţii Palairet — să ne reamintim că Michael[1] a fost multă vreme ambasadorul Marii Britanii la Bucureşti, iar Mary a devenit bună prietenă cu Martha – sunt cei mai atenţi cu cei doi băieţi, pe care îi găzduiesc la conacul lor familial de lângă Ampleforth, împreună cu nepoţii lor de aceeaşi vârstă. Martha, însoţită de camerista ei, Blanche, li se alătură vreme de câteva

săptămâni vara. Michael joacă rolul de tutore; el îi obţine lui John naţionalitatea britanică în 1949, după un maraton administrativ, fiindcă România nu mai eliberează nici un document, şi îl ajută în demersul de a-şi efectua serviciul militar în Garda Irlandeză, visul tânărului. Mary este cea care, ţinând legătura cu părintele Paul, directorul de la Ampleforth, urmăreşte şcolaritatea haotică a lui George.

Graţie postului său de secretar de stat la Ministerul de Externe britanic, însărcinat să se ocupe cu prizonierii de

') El şi-a încheiat carierea de ambasador în Grecia, în 1943.

război[1], Michael Palairet, care are propriile-i antene în România, o ajută pe Martha să păstreze legătura cu fiica ei şi să obţină informaţii cvasioficiale despre situaţia complicată din ţară.

Exilaţii dinăuntru

în toamna lui 1945, scrisorile care vin prin valizele diplomatice elveţiană, engleză şi franceză nu sunt încă îngrijorătoare. Mama şi fiica par că încă mai cred într-un viitor în România şi că se vor revedea în curând. Valentina scrie în mod repetat: „Când te vei întoarce", „în aşteptarea reîntoarcerii tale".[2]

La începutul lui 1946, tonul se schimbă dintr-odată, iar Martha se neliniştеşte. Veştile pe care le dă Valentina devin alarmante: „Sunt probleme în fiecare zi". Ea relatează că recoltele sunt catastrofale, că nu mai au nimic, că persoane necunoscute fac braconaj în parc şi pescuiesc în iaz. Dar ceea ce nu-i lasă să doarmă pe Valentina şi pe Dimitrie sunt noile impozite care se înmulţesc de la o zi la alta şi ameninţarea că, în caz de neplată, se va trece la confiscarea bunurilor.

Valentina e curajoasă, singură la conducerea Mogoşoaiei. Cumpără stupi, sperând să mai câştige

nişte bani din vânzarea mierii, lucrează la fermă şi în sere cultivând legume pe care le vinde la piaţă în Bucureşti, o dată pe săptămână, cu ajutorul unei camionete părăginite (toate maşinile şi utilajele agricole fuseseră confiscate de la proprietari). Pentru a salva casa de o rechiziţie arbitrară, a pus-o la dispoziţia unor instituţii sau a închiriat-o statului. Va fi casa de convalescenţă a unui spital, apoi reşedinţa maicilor din ordinul Notre-Dame-de-Sion, orfelinat pe timpul verii. Mogoşoaia serveşte şi ca reşedinţă pentru oaspeţii oficiali: Tito, preşedin-

') Până în iulie 1948. [2]) Corespondenţa între Martha Bibescu şi fiica ei, Valentina, din perioada 1938-1949, fond privat. Toate extrasele reproduse în prezentul capitol provin din acest fond.

tele comunist al Iugoslaviei, va dormi în patul cu luddiu hm al Marthei, iar patriarhul Rusiei, în camera Văleni mol În ciuda descrierilor care se doresc uneori amuzante, Mm l .....
face griji şi simte că fiica ei nu-i spune tot. Palairet o 111t < ii nu îi poate da veşti bune, situaţia devine dramatic do l< nmn nată în România.

La Prefectură, în faţa unor funcţionari ostili, Val< ni mu apără cum poate interesele fabricii de ciment şi ale donumm lui forestier de la Posada, ameninţate cu exproprierea .Iu hon Poltzer, un elveţian care trăieşte în România şi cari* dovi'mm în anii '30, asociatul familiei Bibescu, o ajută cu aceste di mersuri, dar legislaţia se schimbă de la o zi la alta, iai < nud trebuie să producă documente concrete, Valentina îşi da seama de neglijenţa foştilor administratori şi notari, cam mi au lăsat decât, în cel mai fericit caz, nişte cadastru apion mative. Zi de zi, face eforturi să trimită valize cu documonlu cu obiecte, cu bijuterii şi blănuri către prietenii diploma(i care joacă discret rol de curieri atunci când se întorc ai a«n aşa cum se întâmplă cu familiile Mouton, Basdevaid 1 PauLBoncour, care revin la Paris, cu familia Kaufmann, cm o se întoarce în Elveţia. Mulţumită Crucii Roşii daneze, vid 1 zele Bibescu părăsesc teritoriul românesc cu avionul sânii în Fiecare pachet primit vine cu o presimţire sinistră, Muri ha le priveşte ca pe vestigiile unui trecut pierdut, dar, mai pic sus de orice, îşi face griji pentru fiica şi ginerele ei.

Palairet o informează despre procesele expeditive şi do spre execuţiile politice care se înmulţesc. Fostul ConducAlm Ion Antonescu şi omonimul său, fostul ministru al afacei ilot străine, Mihai Antonescu, care fusese primit de multe ori la Mogoşoaia, sunt împuşcări în public în iunie 1946. Biblio tecile sunt închise, cărţile sunt arse, unele ziare sunt inter zise şi 8.000 de ofiţeri

sunt demişi. Alegerile din noiembrie 1946, falsificate de comunişti, reprezintă un pas decisiv România cade pradă terorii şi arbitrarului.

Antoine Bibescu, George şi Miss Leggett au plecat la timp, graţie intervenţiei lui Michael Palairet.

De Crăciun, Valentina, Dimitrie, George Cantacuzino, Marina şi Costi se întâlnesc la Mogoşoaia la fel ca înainte, dar nu le stă gândul la sărbătoare. Totul e sinistru şi glacial. Se tem de urechile indiscrete, dar îşi spun între ei: exilul e singura salvare.

Valentina e epuizată: „Am impresia că înot în mâzgă”[1] şi îşi presează mama să-şi înnoiască paşaportul românesc în 1947 şi să trimită procură pentru a salva fabrica de ciment, înainte să fie prea târziu, căci guvernul decretase naţionalizarea proprietăţilor străine. Martha nu o va face, convinsă că asociatul lor, Poltzer, profită de situaţie. Cu greşeli de ortografie care îi arată oboseala şi nervozitatea, cea care fusese atât de multă vreme o fiică blândă şi supusă insistă: „Dificultăţile de aici sunt imense şi te implor să nu ne faci sarcina şi mai dificilă”[2]. îi explică mamei sale că „1 milion dainainte nu mai face acum decât 50 de lei”†††††††††† şi e dezolată de recenta vizită la conacul de la Baloteşti, ocupat de mai multe familii care au jefuit parcul, reproşându-i totodată: „N-ai vrut să vinzi când ar fi fost o afacere, acum e prea târziu şi tragem după noi greutatea asta moartă, care ne costă”§§§§§§§§§§§§.

Frica pune stăpânire pe oameni. Unii vecini au fost arestaţi şi trimişi în lagăr. Dede nu mai doarme, se teme pentru viaţa lui. Iar Valentina îşi pune în gardă mama: „Cu atât mai mult cu cât, date fiind legile actuale, ai putea fără să vrei, făcând lucruri admirabile acolo, să ne bagi la puşcărie pe toţi aici”**********. Anul 1947 se încheie cu abdicarea forţată a regelui Mihai††††††††††††, iar anul următor începe cu proclamarea

---

††††††††††††’) Scrisoare din 17 sept. 1947, fond privat. *[2]) Ibid.,* scrisoare din §§§§§§§§§§§§§ ian. 1948. *[3]) Ibid.,* scrisoare din 28 dec. 1947. *[4]) Ibid. [5]) Ibid.,* **********scrisoare din 25 nov. 1947. [6]) Regele Mihai al României a abdicat la ††††††††††††††30 dec. 1947.

democraţiei populare în România dominată de sovietici. Bisericile catolice sunt închise, iar preoţii din Congregaţia Asumpţioniştilor, care transmiteau mesaje peste graniţe, trebuie să părăsească ţara. Rusa devine obligatorie în şcoli. Nu se mai eliberează nici un paşaport; România se închide ca „o cursă de şoareci”[1]. Va urma apoi naţionalizarea mijloacelor de producţie; fabrica de ciment, pădurile, imobilele familiei Ghyka din Bucureşti, totul le e luat. Valentina şi Dimitrie nu mai au nici o sursă de venit. Distrus, Poltzer repetă întruna: „Suntem terminaţi cu toţii”[2], iar „Vally” îi cere mamei ei: „Roagă-te pentru noi, e tot ce-a mai rămas”[3].

Citind aceste cuvinte, Martha resimte fizic sfâşierea interioară şi supliciul neputinţei. Prietenii ei diplomaţi nu o liniştesc. România a alunecat pe panta ireversibilului.

*

în martie 1948, George Cantacuzino, Marina şi soţul ei, Costi Brâncoveanu, împreună cu cei doi copii ai lor, Constantin de cinci ani şi Mihai de şase săptămâni, iau trenul în direcţia portului Constanţa având doar câteva bagaje. Au decis să fugă pe timpul nopţii într-un vapor cu motor. Când se face pe deplin întuneric, în tăcere şi frig, mai multe familii se înghesuie în el. Vaporul ia apă. Renunţă degeaba la bagaje: trebuie să coboare pe uscat şi să aştepte o nouă plecare. Sunt denunţaţi de paznicul farului. Când poliţia îi arestează, Cantacuzino reuşeşte să scape şi se refugiază la Posada, unde se află de câteva săptămâni reşedinţa Ambasadei Franţei. O lună mai târziu, e găsit în pod şi aruncat în închisoare, cu lanţuri la picioare. într-o scrisoare, Valentina îşi imploră mama şi pe Sanda să nu cumva să vorbească despre asta în străinătate, fiindcă i-ar pune

') Termen folosit frecvent în corespondenţa Marthei, dar şi a lui Antoine Bibescu, pentru a califica România acelei epoci. Valentina îl preia şi ea. *[2]) Ibid.,* scrisoare din 15 iun. 1948. *[3]) Ibid.*

pe toţi în pericol.

Martha o susţine pe nepoata Sanda prin lungi scrisori afectuoase, care se doresc pline de speranţă.

*

La Mogoşoaia, Valentinei şi lui Dimitrie li s-a cerut să ducă mobilele din salon în pivniţă, să se restrângă într-o singură cămăruţă din vila Elchingen şi să-i dea cheile lui Cornel Medrea, un sculptor al regimului, venit să se instaleze acolo împreună cu familia şi cu prietenii pentru a pregăti o nouă expoziţie de opere ale sale. El îşi parchează Bugatti-ul în curte, dă ordine celor câţiva servitori care au mai rămas şi organizează fastuoase dejunuri de câte douăzeci de persoane, la care Valentina şi Dede trebuie să asiste din colţul mesei fără să spună nici un cuvânt, loan Apolzan îşi îneacă amărăciunea în alcool. O nepoată a lui Medrea, care avea 16 ani la acea vreme, şi-a publicat amintirile în 2002, descrimdu-şi încântarea că împărţea cu sora ei o cameră luxoasă cu dulapurile pline cu rochii de mătase şi cu blănuri şi că îşi petreceau serile de vară în logie cântând la pian. Familia Ghyka recuperează locul în toamna lui 1948.

loan Apolzan e operat la spital de cancer la ficat şi moare în noiembrie 1948. Iar cu el pleacă încă o parte din viaţa Marthei, care îşi mărturiseşte în jurnal tristeţea şi afecţiunea. îi plăceau zâmbetul lui enigmatic şi inima lui loială.

în ianuarie 1949, Martha află de la fiica ei că „am avut aici oameni care, mai bine de o săptămână, au făcut inventarul întregii case". Aceste inventare realizate sistematic pe proprietăţile românilor consideraţi bogaţi se află astăzi la Arhivele din Bucureşti. Totul e consemnat piesă cu piesă, de la oala de noapte la linguriţa de argint, trecând prin comodele cu incrustaţi!. Valentina are grijă să precizeze că a

încredinţat Ambasadei Franţei tot mobilierul provenit de la Menars, moştenirea franco-belgiană a bunicii ei, Valentine de Caraman-Chimay.

Arestarea

în noaptea friguroasă de 2 spre 3 martie 1949, Valentina şi Dede sunt treziţi de lovituri în poarta grea a palatului. O mică ceată înarmată îi somează, în numele Republicii Populare, să părăsească imediat locul. Au un sfert de oră la dispoziţie pentru a-şi face bagajul. Toate bunurile le sunt confiscate. în acelaşi moment, 5.000 de familii cunosc o soartă identică pe tot cuprinsul ţării, expulzate din casele lor, indiferent de vârsta membrilor de familie. Toţi socotiţi „indezirabili". Soţii Ghyka vor fi duşi cu o căruţă până la Bucureşti şi vor aştepta câteva zile într-un hangar înainte de a fi mutaţi la Curtea de Argeş, la 150 de kilometri distanţă de capitală, cu trenul.

Michael Palairet e cel care îi va aduce vestea Marthei, în zori, în camera ei de la Ritz-ul londonez. în curând vor afla mai multe. Pentru moment îi recomandă prudenţă şi discreţie. Martha o trezeşte pe Blanche, care doarme alături. Niciodată, nici în cele mai rele scenarii, nu-şi imaginase că viaţa Valentinei ar fi putut fi ameninţată.

în acea dimineaţă teribilă, Martha înţelege că va trebui să trăiască oră de oră, zi de zi cu acea angoasă. Se dedublează. De acum, când revine acasă şi închide uşa în urma ei, e mama care suferă, nu mai poate să doarmă şi îşi activează discret reţelele pentru a obţine veşti din România, pentru a stabili o legătură cu fiica ei, pentru a încerca o strategie de extragere. Dar faţă de lumea exterioară nu-şi arată deznădejdea, îşi pune masca, îşi joacă rolul de compoziţie. Cu energia

disperării şi de dragul nepoţilor ei. Cei care nu ghicesc acest lucru o judecă aspru. Ceilalţi îi laudă curajul.

Cursa pentru bani

Martha n-a mai scris prea multe din 1939. Călătoriile, războiul, lunile lungi în care George e bolnav, diplomaţia paralelă îi dăduseră viaţa peste cap. „Marea ei operă", *Nimfa Europa,* e pusă în aşteptare. Nu are deci mare lucru să-i propună lui Maurice Bourdel, directorul Editurii Pion, venit în vizită la Ritz. îi flutură prin faţă doar corespondenţa ei cu abatele Mugnier, 33 de ani de corespondenţă, pe care Roşită de Castries, executoarea testamentară, a găsit-o într-o valiză şi pe care ar dori s-o îmbogăţească cu propriile-i comentarii. Are nevoie de bani şi solicită publicarea în trei volume, o rentă lunară şi o secretară la dispoziţia ei.

Bourdel e de acord cu tot. Martha se angajează să-i predea într-un an primul volum din *Nimfa Europa* şi pe cel din corespondenţa sa cu abatele. Pion nu va primi multă vreme nici un rând.

Nemaiavând decât condeiul pentru a trăi, Martha scrie articole peste articole în reviste literare, ţine conferinţe despre oamenii importanţi pe care i-a întâlnit. În mod abil, se erijează în specialistă inconturnabilă în Proust, dând interviuri despre amintirile sale, publicând scrisorile pe care ea şi verii Bibescu le-au primit de la Marcel şi semnând o serie de lucrări, precum *Le Voyageur voile*[1] şi *La Duchesse de Guermantes, Laure de Sade, comtesse de Chevigne.*[##########] [§§§§§§§§§§§§§] Cu Suzie Mante-Proust,

---

[##########]) Princesse Bibesco, *Le Voyageur voile,* La Palatine, Paris, 1947.

[§§§§§§§§§§§§§]) Princesse Bibesco, *Laure de Sade, comtesse de Chevigne,* Pion, Paris, 1950.

deţinătoarea scrupuloasă a drepturilor unchiului său, relaţiile sunt uneori complicate, punctate de supărări şi bănuieli. Unii, precum familia Morand, consideră că Martha şi-l însuşeşte pe prietenul lor Proust şi reamintesc prin tot Parisul că ea nu l-a văzut decât de două sau trei ori şi că prinţesa româncă iubită de Marcel era Elena Suţu, doamna Morand. Unii urmaşi sunt agasaţi de încăpăţânarea sa de a recupera corespondenţa lui Proust pe care ei au moştenit-o. Martha, căreia puţin îi pasă de bârfe, va întreţine până la capăt, cu talentul ei de povestitoare, filonul proustian, şi i se poate recunoaşte meritul de a fi contribuit, în felul ei şi al epocii ei, la legenda geniului literar.

În străinătate, graţie Alianţei Franceze care îi plăteşte foarte bine turneele şi preia toate cheltuielile, va merge în Brazilia, Canada şi Spania, luându-l cu ea în vacanţă, cu aceste ocazii, pe micul George şi fiind întotdeauna însoţită de Blanche. Prinţesa Bibescu are căutare şi produce o serie de emisiuni despre Egipt pentru Radio France şi despre Mesopo- tamia pentru Radioul elveţian. Motivată de aspectul financiar, Martha o relansează pe Lucile Decaux, pe care o numeşte „fata bătrână optimistă de la natură", cu *Caline ou la foile equipee de la duchesse de Berry*[1] şi *Pont l'Abîme, la grande passion de la duchesse de Baume*[1]*.* Care se vând ambele foarte bine, dar, scrie ea, s-a săturat de „comerţul mic", de „arlechin"**********; n-o mai amuză, iar inspiraţia îi cam lipseşte.

Această presiune a timpului şi a finanţelor, această risipire în diverse activităţi e nefastă pentru creaţie. Martha se epuizează, nu se mai concentrează, nemulţumită că nu se poate consacra operei sale. O frustrare profundă pentru un scriitor.

**********[3]) *passion de la duchesse de Baume,Fayard, Paris,* BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Sonia Cahen, din Anvers,

în 1949, Martha părăseşte Place Vendome, dar nu locuieşte în apartamentul de pe Quai de Bourbon tot anul, ci îl subînchiriază pentru a-şi asigura o sursă de venit între 5 mai şi 5 septembrie, perioadă în care se duce la cură la Bagnoles şi stă câteva săptămâni la rând la prietenele ei Sonia Cahen d'Anvers şi Roşită de Castries. în restul timpului, sare de la un aranjament la altul, aşa cum îi explică foarte bine lui Rene de Weck, care o invită la Roma, unde tocmai fusese numit ambasador: „Trebuie să-mi aranjez viaţa după posibilităţile pe care le au prietenii mei de a-mi oferi ospitalitatea ici-colo"††††††††††††††. Prieteni cărora le cere să o primească împreună cu Blanche, dar şi cu papagalul ei verde, Perere. La Paris, se întâmplă să locuiască la Ambasada Braziliei, la familia Ouro Preto, oameni foarte primitori.

La Ascott Wing, „cabana vrăjită" a Soniei, Martha lucrează în linişte. Casa prietenei sale e o oază de pace în anii aceia de nesiguranţă. îi place perdeaua de glicină de la fereastra camerei ei, care dă spre parcul de sequoia şi spre peluzele de un verde blând. Sonia, care doreşte să o ajute, îi pune la dispoziţie o secretară şi se ocupă ea însăşi de treburile delicate, în special de lungirea pasajelor potrivit indicaţiilor Marthei: „încearcă să scoţi măcar patru pagini dactilografiate din mâzgălitura mea de manuscris îngrozitor. Iertare şi

---

†††††††††††††† oct. 1950. [4]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Rene de Weck, 27 iun. 1946.

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Sonia Cahen, din Anvers, 20 martie 1950.

*) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate. [2]) Jurnal, 24 apr. 1949, fond privat. [3]) Acest portret face parte din colecţia Muzeului Carnavalet. A fost pictat în 1927.

mii de mulţumiri!”[1] Sonia e prietena care nu se supără pentru nimic şi iartă totul, cea care intuieşte, fără îndoială, cel mai bine personalitatea complexă a Marthei. Când e cu ea, renunţă la mască şi îi mărturiseşte toate deznădejdile şi angoasele.

La Calaoutţa, vila-castel de pe înălţimile Biarritz-ului, la ocean, unde i se serveşte prânzul la masa de lucru pentru a nu-şi întrerupe activitatea, Martha poate conta la fel de mult pe sprijinul Rositei de Castries ca să termine manuscrisul aşteptat de editorii ei. Se bucură de plimbările lungi, de amintirile despre abatele Mugnier, de rugăciunea în capelă. îşi spun „draga mea” şi „sora mea”. Faţă de Roşită, Martha dă dovadă de tact: e conştientă de rezerva de la început a primei nepoate, care o considera mondenă şi seducătoare. Cu timpul, prietenia dorită de abate a devenit o evidenţă pentru ele.

Martha nu doar că a pierdut tot, dar e considerată de autorităţile franceze o „apatridă”. Demersurile administrative sunt labirintice. Autorităţile române nu mai eliberează nici un document şi trebuie să aştepte ore întregi la Prefectura Parisului pentru a obţine o carte de rezident. Pentru fiecare călătorie în Anglia trebuie să ceară viză la ambasadă. Bunele ei relaţii cu ambasadorul Harvey nu-i permit câtuşi de puţin să accelereze procedura.

Martha e o dezrădăcinată care, singură, în tăcerea camerei sale, scrie: „Familie, casă, grădini, palatul de la Mogoşoaia, toată viaţa mea a dispărut ca grădinile Armidei prin trapa de la Operă...”[1] Niciodată înainte nu se mai simţise atât de vulnerabilă.

Verii Chimay

Trebuie să ne imaginăm scena. Martha în strada Astorg, în vizită la faimoasa ei verişoară, Elisabeth

Greffulhe, care o primeşte la ceai, îmbrăcată în haine lungi din mătase albă, înmănuşată, dreaptă şi demnă în fotoliul ei.[2] Regina Parisului, cea care i-a stârnit imaginaţia lui Proust, are 91 de ani, iar saloanele ei cu lambriuri aurite, în care se înghesuiau atâţia oameni din lumea bună, par acum învechite, îmbătrânite, demodate. îşi spun amabilităţi, îl evocă pe abatele Mugnier, a cărui privire pătrunzătoare Elisabeth o prinsese atât de bine în portretul ei cu ciuf.[3] Rezervele cu privire la dezvăluirea publică a filiaţiei imperiale din flori, făcută în *O fiică necunoscută a lui Napoleon,* sunt acum uitate, iar Elisabeth şi-a scos exemplarul din bibliotecă spre a-i cere Marthei un autograf, felicitând-o şi pentru pasionantele ei emisiuni radiofonice. Se vor revedea des, Martha a promis că John-Nicholas, „stră-strănepotul bunicului dumneavoastră", va veni să-şi prezinte omagiile. Cele două se îmbrăţişează la despărţire, Elisabeth e bulversată de soarta nepoatei Valentina, închisă de comunişti.

Augusta bătrână acceptă uneori câteva invitaţii. în calitate de expertă în Proust, Martha primeşte într-o zi un mesaj amuzat din partea economistului Henry Germain-Martin, care îi povesteşte despre un prânz în cerc restrâns, din 4 iulie 1951; Elisabeth Greffulhe, invitata de onoare, fusese întrebată despre amintirile ei cu Proust. De faţă cu martori, inclusiv Herve Miile, directorul *France Soir,* bătrâna doamnă s-a grăbit să precizeze că nu l-a văzut decât de trei ori pe „micul Proust", că nu a apreciat faptul că a amestecat-o cu Laure de Chevigne în portretul ducesei de Guermantes, că o plictisea când venea în vizită la ea cu vată în urechi şi mirosind a eter şi că îi purta pică mai ales fiindcă îi uzurpase gloria vărului ei, Robert de Montesquiou, cel căruia îi datora totul. Afirmaţiile nedrepte au făcut-o să zâmbească pe Martha, care s-a ferit să le menţioneze pe undeva. Nu te atingi de

legende. Mai ales când ţi-ai făcut din ele o situaţie rentabilă.

Şi răceala de altădată a lui Elaine e acum uitată: fiica discretă a lui Elisabeth Greffulhe şi soţul ei, Armand de Gramont, o primesc acum cu regularitate. Martha îi găseşte puţin cam îmbătrâniţi, dar cultivă cu grijă această ramură a familiei, din fidelitate faţă de Valentine, soacra ei pe care a iubit-o, dar şi din motive tactice, căci familia Gramont e de neocolit în Paris. De altfel, prin intermediul lui Armand, încearcă să îl convingă pe François de Chevigne să-i încredinţeze scrisorile trimise de mama acestuia lui Proust. În zadar.

*

Chinuitoare, umbra Menarsului îi apare în vise, ca un regret. Martha le scrie regulat primarului şi preotului din sat, trimite bani pentru întreţinerea mormintelor de familie şi a capelei şi nu uită niciodată să le expedieze prin poştă şi cărţile ei cu autograf. Când te gândeşti că fusese cât pe-aci. Catherine de Bauffremont, fiica cea mare născută din prima căsătorie a lui Valentine, îi povestise Marthei într-o scrisoare: socrul Bibescu şi mama ei ezitaseră între a răscumpăra Menars şi a construi Posada, iar mama ei renunţase din dragoste, considerând că viaţa lui era în România. Mai târziu, în 1939, Menars fusese de vânzare, iar George voise să îl cumpere, nu avea încredere în viitorul României şi se gândea să plece în Franţa. Era chiar înainte de război, Istoria îi luase prin surprindere.

Moartea lui Antoine

Intr-o tristă zi de septembrie din 1951, Antoine Bibescu a fost găsit mort în camera sa de pe Quai de Bourbon, în urma unui infarct. De când se întorsese el, în mai 1946, cei doi veri luaseră prânzul împreună aproape în

fiecare zi, la Rotisserie perigourdine sau la Ritz, la masa nr. 34, în amintirea lui Proust. Profitând de relaţiile lui internaţionale, Antoine fusese foarte activ în culisele Conferinţei de pace de la Paris, care reunise 32 de ţări, între iulie şi octombrie 1946.

Martha şi Antoine împărţiseră aceleaşi speranţe şi aceleaşi dezamăgiri.

Până la capăt, ei speraseră că democraţiile occidentale vor contesta legitimitatea democratică a guvernului proso- vietic Groza de a reprezenta România la Conferinţa de pace şi i-au îndemnat pe americani, englezi şi francezi să reacţioneze. în zadar.

Ajutaţi de Alexandru Cretzianu, fostul ambasador pro-Aliaţi de la Ankara, s-au întâlnit în mai multe rânduri cu Gheorghe Tătărescu, reprezentantul României la Conferinţa de pace, un fost oaspete la Mogoşoaia, pentru a-l implora să reziste în faţa cererilor exorbitante de „reparaţii" financiare şi economice din partea URSS. În zadar.

Au crezut în viitorul lui Constantin Argetoianu, şi el un fost obişnuit al Mogoşoaiei, care se întorsese din exilul elveţian în toamna lui 1946 pentru a-şi expune proiectul personal la Bucureşti: să construiască o Românie independentă, urmând calea unui socialism liberal, care ar fi reprezentat o punte între Est şi Vest. Verii Bibescu i-au abordat pe americanii şi britanicii care contau la Paris pentru a-i convinge de virtuţile acestei soluţii hibride. Alegerile falsificate de comunişti în noiembrie 1946 şi anunţarea Planului Marshall în iunie 1947, care scindase lumea în două, îngropa- seră proiectul lui Argetoianu, care şi-a sfârşit zilele în închisoare. El fusese pentru Martha şi Antoine ultima speranţă de întoarcere în România.

Când vorbeşte de Antoine, Martha evocă în repetate rânduri în jurnal „minunata lui răutate"; atuul lui era ironia, care devenise muşcătoare cu vremea şi nu o mai

făcea să zâmbească. Uneori chiar o rănise, ca atunci când, după moartea lui George, el îi tot repeta: „Faci prea mult pe văduva". în vieţile lor care se împletiseră, în pofida sentimentelor amestecate de iritare, rivalitate şi seducţie, în pofida certurilor, afecţiunea era dominantă. Aşa cum se întâmplase şi în ultimele luni, când Antoine fusese grijuliu, îi trimitea maşina să o ia de la gară sau de la aeroport, îi împrumutase o încăpere pe Quai de Bourbon ca să-şi depoziteze lucrurile, făcea pe cavalerul la dineurile pariziene. La moartea lui Antoine, Martha plânge după tinereţea lor trecută şi după umbra lui Emanuel. Cu o uşoară ingratitudine.

Moartea unui prieten

Pe 12 iunie 1950, Martha pierde un sprijin preţios. Rene de Weck moare în urma unei intervenţii chirurgicale delicate, la care fusese supus la Berna. Ar fi urmat, în scurtă vreme, să iasă la pensie şi să se dedice scrisului.

El fusese printre primii cărora le scrisese după ce ajunsese la Paris, scrisori lungi trimise cu regularitate, amicale şi încrezătoare, nostalgice faţă de trecutul lor de la Mo- goşoaia. Recunoscătoare pentru totdeauna fiindcă îi protejase palatul în 1944. El o ajutase să restabilească legătura cu fiica ei din spatele Cortinei de Fier. în martie 1949 se regăsiseră la Roma, unde el era ambasador. Martha impusese prezenţa lui Blanche, promiţând că va face eforturi să fie punctuală la masă; el o aşteptase nerăbdător înaintea excursiilor meticulos pregătite la bordul Chryslerului său argintiu. Scrisoarea de mulţumire e deosebit de afectuoasă, aproape tandră. Totuşi, Rene de Weck a păstrat tot timpul o anumită rezervă. Te uimeşte răceala cu care

anunţă veştile proaste din România, în contrast cu graba de a-i împărtăşi

visul de a-şi vedea cartea *Anotimpurile iubirii* publicată la Paris.

Printre bărbaţii importanţi din viaţa Marthei, Rene de Weck a avut rarul privilegiu de a fi fost iubit de ea mult mai mult decât a iubit-o el.

Lipsuri financiare începând din 1949, nevoile cresc tot mai mult. E vorba de taxele mari de şcolaritate ale nepoţilor ei din Anglia, de stilul ei de viaţă mult peste venituri, dar şi de banii trimişi lunar Valentinei, cei autorizaţi de guvernul român şi cei care ajung în plicurile trimise prin Ambasada elveţiană la Bucureşti, pentru a le fi cumpărate „zidiţilor”[1] de la Curtea de Argeş câteva pachete cu alimente şi medicamente.

Martha vinde ce i-a mai rămas, legenda ei. Rosamond Bernier, o jurnalistă americană de la revista *Vogue,* povesteşte în memoriile sale vizita pe care i-a făcut-o la Ritz pentru a o intervieva în legătură cu amintirile ei despre Proust şi stupefacţia pe care a încercat-o atunci când i-a cerut, chiar înainte de a începe, 10.000 de dolari în bani lichizi. Nu pare să fi bănuit situaţia critică în care se afla prinţesa Bibescu.

Pe lângă datoriile dinainte de război, care reapar, se adună şi alte facturi. Menajerele şi secretarele îşi cer plata, Schiaparelli şi Lachaume îşi trimit notele de plată. Unii, ca proprietarii de la Ritz, renunţă după câteva telefoane. Re- boux are eleganţa de a-i oferi pălării şi se felicită pentru succesul pe care prinţesa l-a avut cu „pălăria înstelată” şi „pălăria Narcisse”, împrospătându-i gratuit pălăriile de fetru şi turbanele. Furnizorilor care au delicateţea de a nu o hăr- ţui are grijă să le trimită cărţile sale cu autografe elegante.

*) E termenul pe care Martha Bibescu îl utilizează în corespondenţă şi în jurnal pentru a evoca soarta fiicei şi a ginerelui ei.

Dar sunt doar momente de răgaz, nevoile o ajung ineluctabil din urmă.

*

Martha se hotărăşte, în martie 1949, să se despartă de un buchet de violete pictat de Vuillard pe care i-l făcuse cadou Emanuel Bibescu. La un preţ foarte bun. Mai vinde cu aceeaşi ocazie şi brăţara de la Philip Sassoon şi câteva bijuterii de familie, care îi parvin de la Londra prin Ambasada Franţei. Caută în Elveţia un cumpărător pentru celălalt portret al său pictat de Boldini, cel cu „ochii somnoroşi şi braţe de vânzătoare de lavandă", care nu-i place.

Pentru a o ajuta să-şi plaseze discret obiectele, Martha poate conta pe ajutorul fiicei lui Joseph Reinach, Julie Goujon. Cele două se apropiaseră foarte mult la moartea lui Reinach, în 1921. Lili e o femeie foarte singură, şi-a pierdut fratele şi soţul în 1914 şi pe unicul fiu în 1944, pe plaja Debarcării. Colecţia de tablouri era pasiunea ei, iar Parisul monden venea în saloanele ei luxoase din Saint-Germain-en-Laye ca să-i admire tablourile de Van Gogh, Rembrandt, Cezanne şi Monet. Bună prietenă cu negustorii de artă Wildenstein şi Durand- Ruel, ea îşi ajută prietena să intre în contact cu cumpărători din New York, mari amatori de cărţi vechi şi de corespondenţă. Din nefericire, ofertele sunt dezamăgitoare, iar necazurile se înmulţesc. Nadine de Rothschild, soţia lui Adrien Thierry care a ajutat-o financiar pe Martha în schimbul unui covor de vânzare, nu îi rezolvă problemele. Nici frumoasele puşti de vânătoare ale lui George, aduse din Elveţia de Rene de Weck, „flintele"[1], nu îi scot suma la care spera. Iar verii Harcourt consideră că preţul cerut pentru portretele în

miniatură ale strămoşilor Chimay e prea mare, preferă să renunţe.

La fel ca nepotul său, Rodolphe de Faucigny-Lucinge, care a pierdut tot ce avea în România şi care îi povesteşte despre greutatea de a se despărţi de câteva amintiri de familie pentru a-şi asigura supravieţuirea, şi ea trebuie să se

') Cuvântul e folosit de Martha Bibescu în jurnale.

descurce pe o piaţă care nu le e prea favorabilă vânzătorilor. Anticarii, foarte solicitaţi de către exilaţii din Est, dar şi de către familiile rămase fără bani la sfârşitul războiului, sunt în poziţia de a negocia la sânge.

Yin şi Yang, doi noi prieteni

Jorge îşi spune marchiz de Cuevas[1]; e chilian şi a practicat o mulţime de meserii la New York, Paris şi Monte Carlo. Căsătoria lui cu nepoata lui John D. Rockefeller, foarte bogata Margaret Strong, o extravagantă cu părul roşcat care vorbeşte greaca veche, i-a îndeplinit visele de bogăţie şi cultură. Cuplul e invitat peste tot, iar Jorge, care e pasionat de dans, înfiinţează cu banii soţiei sale „Marele Balet al Marchizului de Cuevas". Marchizul are planuri mari, plăteşte o trupă de patruzeci de dansatori şi dansatoare şi se poate lăuda că i-a angajat pe cei mai buni, printre care Serghei Golovin şi George Balanchine.

În 1947, în plin triumf cu baletul *Gisele,* extravagantul marchiz care poartă capă îi este prezentat Marthei, cele două personaje se plac reciproc şi se bucură să stea de vorbă. Cuevas o amuză. Vizitatorii şi căutătorii de favoruri pătrund unul câte unul pe sub lambriurile în stil Regence din imensul său

apartament de pe Quai Voltaire, până în camera în care el îi primeşte în pat, îmbrăcat într-un halat de brocart, înconjurat de cincisprezece pechinezi albi împodobiţi cu panglici şi hrăniţi exclusiv cu violete. Prinţesa îl face să uite de stările lui neurastenice, îl încântă cu ţinutele ei de soţie de doge, cu răspunsurile picante şi cu papagalul de pe umăr; o numeşte „muza mea", „zâna mea" şi visează la o colaborare. Martha acceptă provocarea şi contractul şi se lansează în scrierea *Baletului păsării rănite de o săgeată,* inspirat dintr-o fabulă a lui La Fontaine.

') Jorge de Cuevas era născut în 1885.

În acelaşi timp, foarte departe de universul baroc al mar chizului de Cuevas, Martha, care iubeşte contrastele, de vine prietena ascetului Robert Bresson, vecinul ei cu păr alb de pe Quai de Bourbon, nr. 49. Cei doi fac lungi plimbări pe insulă, merg la slujba de duminică de la Notre-Dame, se vizitează şi îşi scriu des, scrisori scurte numite „reflecţii"[1].

Robert, care, la terminarea războiului, are aproape 50 de ani, se află intr-un punct de cotitură al carierei sale. Al doilea lungmetraj al său, *Doamnele din pădurea Boulogne,* inspirat din *Jacques fatalistul* al lui Diderot, cu dialoguri scrise de Jean Cocteau, e foarte bine primit, criticii îi laudă modernitatea, şi totuşi el e încercat de îndoieli, iar Martha e cea pe care introvertitul o alege ca destinatară a confesiunilor sale. Nu i-a plăcut jocul actriţei principale, Maria Casares, prea studiat, prea teatral. Acest catolic jansenist vrea emoţie, sinceritate, deschidere, are oroare de decoruri şi de efecte căutate. Doreşte să exploreze noi piste, să folosească actori neprofesionişti, care îi vor servi drept modele de inspiraţie. Ei îi place să îl audă repetând: „Cinematograful nu e un spectacol, e o formă de scris". Iar în 1951, cu câteva zile înainte de premiera

Jurnalului unui preot de ţară, adaptat după Georges Bernanos, îl linişteşte: „Rezultatul marii dumneavoastră tulburări va fi foarte frumos, ştiu sigur”[2].

Se ţese o legătură intimă, iar Martha îşi mărturiseşte recunoştinţa pentru „renaştere”, „nu e uşor să-mi dea cineva sentimentul că un pic de blândeţe îmi e pusă înainte acum”[3]. Iar de câte ori pleacă la filmări, Bresson îi încredinţează pisica lui. Ea îi dă, într-o seară în care stăteau de vorbă în salon, titlul *Au hasard Balthazar,* deviza seniorilor din Baux-de-Pro- vence care se consideră descendenţii regilor-magi. Filmul istoriseşte tribulaţiile unui măgar eristic şi e considerat o capodoperă de istoria cinematografiei.

*) Extrasele citate provin din corespondenţa cu Robert Bresson care se găseşte la BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco. *[2]) Ibid.,* scrisoare din 22 nov. 1950. *[3]) Ibid.*, scrisoare din 10 oct. 1949.

Sfâşierea

I)e la arestarea Valentinei, Martha nu mai are decât un gând pe care şi-l trece în jurnal: „Toată viaţa mea avea drept centru magnetic datoria de a-mi salva fiica”[1], şi dacă îşi continuă viaţa mondenă la Londra şi la Paris e pentru a-şi întreţine relaţiile, m speranţa că va „întâlni persoana care m-ar putea face să sper că ar fi în stare să-mi elibereze unicul copil”[2].

Blanche, care i-a devenit confidentă, ştie: în nopţile de insomnie o torturează sentimentul de culpabilitate. N-ar fi t rebuit s-o lase niciodată în urmă pe Valentina. N-a ştiut să o protejeze.

*

O scurtă scrisoare din 24 martie 1949 se doreşte a fi liniştitoare: „Am dat peste oameni foarte amabili”[3]. Cuplul Ghyka are domiciliu obligatoriu într-o cămăruţă minusculă, fără lumină. „Moştenitorii aristocraţi”, cum îi numeşte regimul, trebuie să se prezinte la comisariat la fiecare cincisprezece zile, având cu ei buletinul de identitate ştampilat „D.O.”, „domiciliu obligatoriu”. Le este interzis să iasă din perimetrul delimitat al locului în care stau. O condamnare la moarte socială *ad vitam.*

Le este interzis să aibă legături cu străinătatea, lucru pe care Martha îl ştie; ea însăşi e supravegheată la Paris şi la Londra de către Securitatea care îi pândeşte demersurile pentru eliberarea fiicei ei. Cel mai mic pas greşit, cea mai mică imprudenţă poate avea consecinţe dezastruoase. Valentina şi Dimitrie riscă în fiecare moment să fie arestaţi şi trimişi la muncă silnică.

Timpul presează, o scrisoare a lui Dimitrie din 25 iunie o anunţă că „Valentina are genunchiul bolnav”, că aşteaptă autorizaţia ca să meargă la spital pentru o radiografie şi că

') Citat extras din preambulul jurnalului pe 1955, fond privat. [2]) *Ibid.* [3]) Scrisorile Valentinei şi ale lui Dimitrie Ghyka către Martha Bibescu (1938-1949), fond privat. injecţiile făcute de medicul local i-au provocat crize îngrozitoare. O lună mai târziu, situaţia se înrăutăţeşte, iar Valentina îi scrie că durerea o ţintuieşte la pat, doctorul vorbind despre decalcifiere.

Cu ajutorul lui Rene de Weck şi al Ambasadei elveţiene la Bucureşti, Martha reuşeşte să-l contacteze pe Julien Poltzer[1], care îi va servi drept mesager. Contra unui procent pentru serviciile aduse şi riscurile asumate, Poltzer îi vizitează regulat pe Valentina şi pe Dede, le duce ceva bani, hrană, dar mai ales medicamentele cerute de cei la care stau, care le revând la preţuri mari pe sub mână. Cuplul primeşte şi din partea lui Yvonne Ghyka, mama lui Dimitrie, o mică sumă lunară în monedă elveţiană şi câteva pachete.

Teama, surmenajul şi singurătatea se fac simţite în rarele scrisori ale Valentinei. în mijlocul verii, ea îi reproşează din nou mamei fiindcă nu-i răspunsese în legătură cu paşaportul românesc. „Te rog să îl faci de urgenţă, fiindcă n-am rămas în cloaca asta, sau cel puţin aşa sper, de pomană."[2] Oare chiar credea că asta mai putea salva situaţia? încă şi mai surprinzător, Dede în scrie: „Sănătatea Valentinei e excelentă"[3], deşi ea încă nu poate să meargă. Aceste rânduri deconcertante o înnebunesc pe Martha. Cuplul e vulnerabil, fiica ei n-a fost niciodată rezistentă, iar ginerele ei are nervii slăbiţi, vor reuşi oare să facă faţă, să supravieţuiască? Cât timp vor rezista? Cum să îi scoată de acolo? Niciodată nu s-a rugat Martha mai fierbinte pentru ca fiica ei să îi fie redată.

Generaţia sacrificată

în 1950, indezirabilii au devenit duşmani ai poporului,

pot de-acum să fie arestaţi în urma unui simplu denunţ, ceea ce provoacă un val de arestări fără precedent. Valentina şi

') Julien Poltzer, de naţionalitate elveţiană, s-a stabilit în România. A fost adjunct al primarului Bucureştiului şi asociat în afaceri al familiei Bibescu. [2]) Scrisoarea Valentinei din 12 iul. 1948. [3]) *Ibid.*

Dede se află într-un pericol permanent. Pe 5 mai, în timpul nopţii, toţi foştii miniştri şi secretari de stat sunt arestaţi, indiferent de vârstă, chiar şi cei care colaboraseră cu comuniştii. Consideraţi trădători sau spioni. Executaţi sau condamnaţi la muncă silnică pe viaţă.

Iarna e geroasă. încălzirea şi hrana lipsesc, frica e atot- stăpânitoare, însă Valentina nu-i mai reproşează nimic mamei, scrie că ea şi Dimitrie încearcă să-şi păstreze buna dispoziţie: „Ne spunem că omul e un prost fiindcă se agaţă de bunurile de pe acest pământ şi că am fi mult mai fericiţi dacă ne-am desprinde de ele şi nu ne-am mai gândi decât la cele din ceruri”[1]. O resemnare şi o înţelepciune care îi frâng inima Marthei.

Ea insistă pe lângă Crucea Roşie internaţională, sperând să îi scoată din România pe motive medicale. O tentativă din 1950 a fost cât pe ce să reuşească, Michael Palairet o anunţase. Apoi nimic, doar o tăcere apăsătoare. Scrisorile nu mai trec, personalul diplomatic, aflat de facto sub supraveghere, trebuie să dea şi el dovadă de maximă prudenţă. Veştile sunt tot mai rare.

*

Sanda a venit la Londra să se întâlnească cu Martha şi, în salonul de la Ritz, îi povesteşte că ştirile de la sora ei şi de la soţul acesteia sunt proaste. Marina are de

înfruntat în fiecare zi cele mai mari dificultăţi de când Costi a fost condamnat împreună cu George[2] pentru încercarea de evadare, primind şase ani de muncă forţată la construcţia Canalului Dunăre-Marea Neagră, cel mai cumplit dintre şantiere. Se ştie că deţinuţii sapă în uniforme dungate şi cu mâinile goale, lătraţi de câini şi ameninţaţi cu pistoalele-mitralieră. Marina trebuie să se descurce singură cu cei doi fii; Mihai a dormit mult timp într-o valiză care i-a ţinut loc de leagăn. Bătrâna ei mamă, Elisabeta Ştirbey, li s-a alăturat, trăiesc

') Ibid., scrisoarea Valentinei din 3 iun. 1949. [2]) E vorba de George Cantacuzino, soţul Sandei.

în trei camere la etajul al patrulea, baia primitivă nu are decât apă rece. Graţie pasiunii pentru motoare din viaţa ei anterioară, şi-a găsit un post de muncitoare într-o uzină mecanică. Dar un singur salariu nu e de ajuns, iar Sanda îi trimite în fiecare lună sumele autorizate de Banca Naţională a României. Duc lipsă de toate acolo. La ieşirea de la uzină, trebuie să stea ore întregi la coadă în faţa magazinelor goale, în zgomotul muzicii militare sovietice, pusă la difuzoare pe străzile Bucureştiului. Cu acelaşi curaj pe care îl avea la manşa biplanului în timpul celor mai mari furtuni, Marina îndură. De dragul lui Costi. De dragul copiilor ei.

Martha nu-şi mai ascultă nepoata, o tulbură vâltoarea Istoriei. Le-au fost ghilotinate vieţile.

XI

înspre o oarecare seninătate (1953-1962)

Celebrată în Belgia

Pe 8 ianuarie 1955, la Bruxelles, se anunţă oficial: prinţesa Bibescu e aleasă membră a Academiei Regale de Limbă şi Literatură Franceză a Belgiei. Imediat, presa preia ştirea şi se scrie peste tot că îi ia locul lui Colette, care murise cu un an mai înainte, şi că, după ce îi răpise inima lui Jouvenel, acum îi ia şi fotoliul. De fapt, Jean Cocteau preia locul autoarei seriei *Claudine:,* Martha îi urmează scriitorului canadian Edouard Montpetit. Amuzat, poetul îi trimite un desen cu ambele lor capete sub acelaşi bicorn şi, cu stilu-i franc, ea îi răspunde că nu-l invidiază fiindcă trebuie să-i facă elogiul lui Colette, pe care n-o apreciază nici ca scriitoare, nici ca persoană. La 69 de ani, Martha dă dovadă de o vigoare uimitoare împotriva rivalelor sale. Anii şi tragediile n-au erodat cu nimic dorinţa ei de a fi recunoscută şi nu pare să aibă vreo bănuială că posteritatea o va lăuda pe una mai mult decât pe cealaltă...

Primirea ei la Academia Regală a Belgiei, în Palatul Academiilor din Bruxelles, are loc pe 30 aprilie 1955, după un dejun elegant, la o masă împodobită cu flori, dat în onoarea ei de baroana de Vaxelaire. Prinţesa Bibescu, înveşmântată într-o rochie de culoare

albastru-închis, cu pălărie cu voaletă, e foarte zâmbitoare, încântată de această distincţie care o transformă în cea de-a şasea femeie aleasă în Academia belgiană, prima fiind Anna de Noailles, un amănunt deloc de neglijat. în faţa adunării care o ascultă cu religiozitate, vederea i se tulbură, fiindcă momentul îi este dedicat în secret lui Valentine, soacra ei care odihneşte în parcul de la Mogoşoaia. Ca şi când i-ar fi oferit o reîntoarcere în ţara strămoşilor belgieni, familia Caraman-Chimay; ca şi cum, în acel moment, încinsă cu marele cordon de academician, ea punea capăt anilor de scandal şi de ceartă în familie. Şi Valentine de Caraman-Chimay, prinţesă Bibescu, a fost recunoscută în acea zi şi în acea prestigioasă aulă.

*

îndatoririle academice şi mondene devin mai numeroase, iar Bruxelles-ul e, după Paris şi Londra, al treilea oraş al ei. Baroana de Vaxelaire devine parte din viaţa sa. Cele două femei au aceeaşi vârstă şi se cunosc din anii ’30; fratele baroanei, Georges de Râ, un pionier al aviaţiei belgiene, era unul dintre apropiaţii lui George la FAI. Văduvă a unui om de afaceri fondator al marilor magazine Bon Marche din Bruxelles, baroana administrează cu mare pricepere o avere imensă şi primeşte multă lume în luxoasa ei reşedinţă particulară din bulevardul Astronomiei; este şi preşedinta Crucii Roşii belgiene şi îşi activează antenele pentru a încerca o extragere pe motive de sănătate a Valentinei din România. Fără succes. Liton, cum o numesc intimii, o găzduieşte pe Martha la fiecare trecere a acesteia pe la Bruxelles şi dă dovadă de o mare delicateţe faţă de noua ei prietenă, căreia îi laudă inteligenţa uimitoare şi curajul demonstrat în mijlocul nenorocirilor; ea îi plăteşte facturi şi îi oferă

numeroase cadouri; recunoscătoare, Martha o numeşte „draga mea Zână binefăcătoare”.

Cuevas e la modă, iar Martha i-l prezintă baroanei Vaxelaire. Cele două prietene organizează un dineu de gală pe 24 noiembrie 1955, la finalul unui spectacol grandios dat la Residence Palace în prezenţa reginei Elisabeta. *Dansul văzut de poet* e prezentat de prinţesă şi de marchiz într-o scenografie cuceritoare, apoi Serghei Golovin dansează într-o variaţiune din *Lacul lebedelor.* Bruxelles-ul monden este electrizat. Martha a supervizat toate detaliile serii, de la texte şi costume până la stabilirea locurilor la mese, atribuirea camerelor în hotel, culoarea buchetelor oferite starurilor care dansează şi comunicatele de presă.

Saloanele elegante din Bruxelles îi sunt deschise, dar Martha e o obişnuită şi la palatul din Laeken, unde regi- na-mamă Elisabeta o aşteaptă la ceai, după un protocol simplificat. Martha ţine la bătrână, „o refractară”[1] care „păşeşte prin istorie ca prin grădina proprie”[2], cu papagalul pe umăr. Cele două sunt croite din aceeaşi stofă, cu caractere puternice şi umor fin.

Verii Caraman-Chimay sunt foarte primitori, nu uită niciodată s-o poftească pe Martha la un sejur în castelul de la Chimay; nu doar că o primesc ca pe un membru al familiei şi o sărbătoresc ca pe un invitat de marcă, dar îi cheamă regulat şi pe John-Nicholas şi pe George, considerând că tinerii exilaţi trebuie să-şi cunoască leagănul familiei, lucru foarte important pentru Martha. Ea vrea să le transmită celor doi nepoţi care au pierdut totul ceea ce le-a mai rămas, istoria lor; trebuie să ştie cine sunt şi de unde vin.

„Salvaţi printr-o minune”[3]

Prinţesa Bibescu, care poate fi întâlnită peste tot pe scena mondenă, cu condeiul, pălăriile şi inimitabilul ei simţ scenic, e în realitate o mamă înspăimântată a cărei angoasă se trădează prin câte un gest absent sau prin vălul de tristeţe

') Jurnal, 25 nov. 1965, fond privat. [2]) „Ea păşeşte prin istorie ea prin grădina proprie”, titlul unui text scris şi citit de Martha Bibescu la Radio Belgia pe 2 dec. 1965, în ziua funeraliilor naţionale ale reginei Elisabeta a Belgiei. [3]) în franceză, *„miraculés”,* termenul folosit de Martha în scrierile ei din epocă. din privire. Prietenii o ghicesc, dar pudoarea e regula epocii, nu te exprimi, îi scuteşti pe ceilalţi de durerile tale. În culise, Martha stă la pândă, încearcă prin toate mijloacele să-şi scoată fiica din România. E în contact cu un intermediar, Henry Jacober, un evreu ungur naturalizat ca britanic care reuşeşte să extragă familii de „indezirabili” la începutul anilor ’50, graţie intrărilor sale la cel mai înalt nivel din statul român şi filierelor de corupţie pe care le organizase în interiorul administraţiei. Omul cere o sumă mare de bani, dar şi discreţie absolută şi răbdare. în paralel, Martha nu încetează să acţioneze discret prin propriile-i reţele, mai ales graţie prietenilor elveţieni (Pierre de Salis[1], Beat de Fischer[2]) şi englezi (Michael Palairet) care au fost la post în România şi o ajută să obţină informaţii de la faţa locului.

Situaţia e greu de descifrat. Află că guvernul român a decretat o vastă campanie de epurări care îi vizează pe liderii comunişti din prima generaţie, acuzaţi cu toţii de sabotaj; trebuie găsiţi vinovaţi pentru situaţia economică dezastruoasă a ţării. Ceva mai târziu, în 1956, destaliniza- rea dorită de Hruşciov la Kremlin permite să se întrevadă o

destindere în ţările-satelit, iar noul lider român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, doreşte să angajeze România pe un drum propriu către socialism.

Dar nimic nu se schimbă pentru strămutaţii la Curtea de Argeş. Rarele ştiri sunt proaste. Valentina îşi petrece timpul în pat, în camera ei plină de umezeală, cu o ferestruică ce dă spre postul de miliţie unde trebuie să se târască şchiopătând la fiecare cincisprezece zile pentru a i se pune ştampila pe actul de identitate. Cuplul e subnutrit. Nu fac nimic toată ziua, nimeni nu vrea să fie văzut în compania lor. Proprietarul devine ameninţător şi le induce spaima că

*) Pierre de Salis a fost ambasadorul Elveţiei la Paris între 1949 şi 1956. [2]) Beat de Fischer a fost, printre altele, consilier de legaţie la Bucureşti între 1942 şi 1947, ambasador al Elveţiei la Londra între 1963 şi 1966.

vor fi arestaţi. Julien Poltzer îi vizitează tot mai rar, de fiecare dată grăbit şi morocănos. Nu au veşti de afară, sunt lipsiţi de orice contact cu cei doi fii ai lor. Condamnaţi la neant.

*

Martha va scrie, câţiva ani mai târziu: „Viceamiralul Aerului Donald Stevenson a fost cel care a obţinut de la Bulganin, «omologul» lui, eliberarea fiicei şi ginerelui meu. (...] Negocierea secretă a avut loc la Paris, unde s-au întâlnit Stevenson şi Bulganin. Telefonul lui Stevenson m-a găsit pe Quai de Bourbon: «Trimiteţi-mi un mesaj scris pe o cale sigură (nu poştă sau telefon) cu numele fiicei şi ginerelui dumneavoastră şi cu adresa lor. Nimic altceva. Şi mai ales nu îmi mulţumiţi»„. *„Sweet silence.”*[1] Stevenson, „îngerul cu gene blonde”, e salvatorul familiei; el organizase, în septembrie 1945, şi ieşirea ei din

România.

Suntem la începutul lui iulie 1956. Repatrierea e organizată de Crucea Roşie britanică. La sfârşitul lunii, cuplul Ghyka primeşte vizele de ieşire. Şi iată-i transportaţi într-o ambulanţă din „celula”[2] lor până la aeroportul din Bucureşti. Fără nici un bagaj, nici un document şi nici o fotografie, aşa e regula. înmărmuriţi, se tem în fiecare secundă de un contraordin, de lipsa vreunei ştampile, de arestare... Echipa sanitară e tăcută, vigilentă, rapidă. Nu trebuie să se lungească. Avionul decolează joi, 2 august 1956, pe la ora 8 seara.

Calvarul durase şapte ani şi jumătate.

La aeroportul Heathrow, Martha, însoţită de John şi de George, aşteaptă pe pistă. Toţi trei sunt tăcuţi, febrili, neliniştiţi. în ce stare sunt cei eliberaţi? Se vor recunoaşte? Cel mare nu şi-a mai văzut părinţii de 17 ani, cel mic, de 10 ani. Avionul aterizează la douăzeci şi cinci de minute după miezul nopţii. Valentina e coborâtă pe o targă, escortată de

9 BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, „Comentariu” pe o scrisoare adresată Dorei de Salis pe 11 oct. 1956. [2]) Martha Bibescu îşi numea fiica şi ginerele „întemniţaţii”.

Dimitrie, o siluetă înaltă care salută timid. Martha se precipită, îşi caută fiica ascunsă sub folia de supravieţuire şi o recunoaşte graţie „sărmanului ei zâmbet”, are doar forţa să îi şoptească: *„Thank You for having taken me out ofHell”*[1]. Cuplul va petrece două săptămâni la London Clinic, pentru a fi supus unor analize. Valentina şi-a pierdut dinţii din faţă, iar ochii i-au slăbit îngrozitor. Pare cu mult mai bătrână decât mama ei, s-a îngrăşat şi fumează ţigară de la ţigară. Problemele ei de circulaţie îi neliniştesc pe doctori. Chirurgii britanici încearcă o operaţie la genunchi, dar leziunile sunt ireversibile. Nu va mai

merge niciodată normal.

*

Fericirea are gust amar. E vremea confidenţelor. Şi a tăcerilor. Pentru a nu-şi provoca reciproc suferinţă. Pentru a lăsa în urmă umilinţele, abuzurile, privaţiunile. Pentru a se elibera de frica distrugătoare. A îngropa mânia. Aceasta revine fără avertisment, când şi când, dar nimic din lucrurile teribile pe care Valentina şi Dimitrie le-au trăit nu trebuie expus sau denunţat, aşa se angajase Martha faţă de Crucea Roşie; nu trebuie să compromită şansele de extragere ale altor captivi. Reluarea legăturilor nu e simplă. John cel pudic rămâne rezervat, deşi face eforturi. Cum să le spună părinţilor lui, la care visase atâta vreme şi pe care îi are în sfârşit, că îi iubeşte? Cum să scape de acel vag sentiment în care culpabilitatea şi decepţia se amestecă? Şi e aproape uşurat când se întoarce la regimentul care i-a devenit familie. Cât despre George, el dispare ore întregi şi revine cu tandreţea sa de revoltat. Tânărul de 20 de ani nu se face bine, iar Martha va vorbi despre el ceva mai târziu cu Valentina.

Pe 5 august 1956, la căpătâiul fiicei sale, Martha află despre moartea subită a lui Michael Palairet, cel care făcuse tot ce îi stătuse în putinţă pentru a o ajuta, pentru a păstra

') „îţi mulţumesc că m-ai scos din iad.” Frază relatată de Martha Bibescu în scrisorile către apropiaţi şi în jurnal.

legătura cu Crucea Roşie, ca să grăbească eliberarea vizelor pentru Valentina şi Dimitrie. Le fusese tată copiilor, iubise România, cunoscuse paradisul pierdut de la Mogoşoaia, iar Martha scrie în jurnal că, odată cu el, „se duce şi o parte din viaţa mea”[1].

Odată salvaţi ca prin minune, se vor odihni în

restul verii la Palace House din Kent, pus la dispoziţia lor de Yvonne de Rothschild, fiica Soniei. La 50 de ani, reînvaţă să se plimbe, să asiste la slujbă, să citească ziarele, să guste din felurile de mâncare gătite de bucătăreasa care a acceptat să-şi scurteze vacanţa şi care se întrece pe sine, dar obosesc repede şi au nevoie de pauze lungi. Martha, care odinioară îşi facea probleme, constată cât de tandru se poartă Dimitrie cu soţia lui. E o uşurare.

Intr-o seară, mama şi fiica se plimbă braţ la braţ prin parc. Noaptea e frumoasă şi caldă. Martha îi spune că, în timpul crudei lor despărţiri, se convinsese că luna făcea legătura între ele şi că-şi luase obiceiul să o privească fix cu speranţa că fiica ei captivă făcea la fel... că se vor întâlni astfel în gând. Răspunsul Valentinei o îngheaţă: n-a putut să vadă niciodată luna de la fereastra ei minusculă... şi când se întorc pe aleea de nisip, iar ea merge şchiopătând, răsuflând greu, în baston, Martha suferă.

„Căsuţa albă”[2]

Visase la ea şi, de vreo zece ani, făcuse primele cercetări, păstrând mereu legătura cu mai mulţi agenţi imobiliari britanici. Pe 21 noiembrie 1956, în Cornwall, Martha descoperă Tullimaarul, de care se îndrăgosteşte la prima vedere. Conacul din epoca georgiană, cu ferestre înalte, înconjurat de flori şi de pădure şi scăldat într-o lumină blândă, pare să-i aştepte. Când Martha află că aici a dormit generalul american Eisenhower în ajunul Debarcării din 1944, vede

*) Jurnal, 5 aug. 1956, fond privat. [2]) Aşa o numea Martha. în asta un semn. Aici îşi va replanta rădăcinile familiale, în acest păihânt englezesc.

Aranjamentul financiar e complicat, din lipsă de

lichidităţi. Dimitrie nu reuşeşte să-şi valorifice drepturile asupra unor apartamente pe care vrea să le vândă, iar Martha nu e în măsură să adune banii; vine momentul plăţii, iar notarul ameninţă. În extremis, în iunie 1957, se găseşte şi finanţarea, graţie unui văr român generos. În ziua în care familiei Ghyka i se predau cheile, Martha află că a primit Premiul Academiei pentru cel mai bun scriitor francez de naţionalitate străină, dotat cu o sumă generoasă, 300.000 de franci[1], care vine la ţanc. Pasiunea sa pentru decoraţiuni renaşte, bate drumurile pe la anticari şi prin pieţele de vechituri din Londra, în căutarea „trecutului altora" şi a chilipirurilor.

*

Martha conduce tot, chiar şi de la distanţă, în mod direct şi precis, de la culoarea zugrăvelilor până la aşezarea mobilelor, de la draperiile cu dungi albe şi roşii din sala de mese la cretonul albastru din salon, de la distribuţia camerelor până la alegerea perechii de servitori. Pentru a se întreţine, Valentina şi Dimitrie se lansează în comerţul de flori rare, pe care le vor cultiva în seră. Cam ca înainte de război, la Mogoşoaia. Bucuroasă şi cu planuri mari, Martha îşi regăseşte obiceiurile de cumpărături la Vilmorin. Pentru a lansa *„market garden"*, comandă 1.300 de camelii albe şi tot atâtea azalee, iar în plus, concepe o minunată grădină cu straturi de violete şi anemone, ziduri de iasomie şi alei mărginite de hortensii albastre şi rododendroni. Vara lui 1957 e activă. Gardurile şi poarta sunt revopsite, se defrişează, se prăşeşte, se taie, se plantează, sunt puse pancarte pentru a atrage viitorii clienţi. La 70 de ani, Martha îşi suflecă mânecile şi, ajutată de Blanche, se apucă de făcut curăţenie în interiorul casei. începe o nouă eră pentru familie. Aproape că sunt fericiţi.

') Echivalentul a 673.159 de euro, potrivit estimării INSEE.

Un Phoenix la Paris

O prietenă îi spune într-o zi: „în cele din urmă v-aţi reconstruit viaţa”[1], iar ea scrie în aceeaşi seară că da, în mod cert are ceva de Phoenix, pasărea familiei, cea care renaşte din propria-i cenuşă. Când îi citeşti jurnalele, vitalitatea ei îţi stârneşte admiraţia şi o auzi exclamând: „Doamne, cât de mult mă pasionează încă viaţa mea!”[2]

Trăind ruinată într-o lume de bogaţi, decide să nu se plângă în societate, amintindu-şi de o contesă rusă care, în anii ’20, plânsese prea mult după palatele ei pierdute, ignorând mina îmbufnată a gazdei, care, conducând-o la plecare, îi spusese: „Aici nu suntem la Zidul Plângerii”. Replica e crudă şi spune multe despre ceea ce se consideră a fi codul bunelor maniere în acest mediu social. Dar mai e ceva, şi Martha e conştientă de asta: chiar fără să vrea, ea reprezintă o oglindă pentru fericiţii acestei lumi, oglinda unui dezastru care îi înfricoşează, a ruinei şi a declasării. Şi totuşi poate conta pe anumiţi prieteni care vor fi deosebit de generoşi, în stare să-i găsească un bun cumpărător pentru obiectele de vânzare, să-i sugereze librarului lor să-i plaseze cărţile la vedere, să-i trimită şoferul lor şi să-i ofere un cec, considerându-l cu eleganţă un avans...

Cu timpul, prinţesa care frângea inimi a căpătat înfăţişarea unei bătrâne împărătese bizantine, cu tenul măsliniu şi buzele fardate, poartă tunici, brăţări şi coliere, pene şi voalete, are replici strălucite şi umor, ceea ce te face să-i ierţi întârzierile de divă, papagalul care zboară pe deasupra capetelor, sfaturile în materie de decoraţiuni (Martha e în stare să mute mobile în plin dejun!). în saloane se spune că „e un fenomen ce trebuie cunoscut”, şi e adevărat.

Spre deosebire de prietenele ei care se lamentează

de timpul care trece şi de chipurile care se ofilesc sau de cele

[1]) Primele rânduri din jurnalul pe 1957, fără dată. [2]) O scrie în repetate rânduri în jurnal; extras din 23 febr. 1965, fond privat. care îşi clamează vârsta crezând că în felul acesta dau dovadă de curaj, Martha îşi ascunde lupta: „Nu vorbesc niciodată despre vârsta mea. Vârsta vine cum vrea. De ce să o mărturisesc? De parcă ar fi o crimă? Sunt nevinovată pentru vârsta mea”[1]. Formula încântă.

*

Martha nu se schimbă. Mereu interesată de talente, amuzată de comedia umană şi fascinată de cum se mişcă Istoria.

Unii dintre diplomaţii pe care i-a cunoscut pe când erau la post în Bucureşti şi i-a primit cu soţiile lor la Mogoşoaia sunt numiţi ambasadori la Paris, cum e cazul spaniolului Jose de Casa Rojas[2] (fiica lui, Victoria, se căsătorise cu nepotul lui Brâncoveanu în 1943), al brazilianului Carlos de Ouro Preto[3] şi al elveţianului Pierre de Salis[4], care o primesc, atât în particular, cât şi la ocaziile oficiale. Prinţesa Bibescu figurează şi pe listele de personalităţi care sunt invitate sistematic la recepţiile ambasadelor Statelor Unite, Regatului Unit, Belgiei şi Italiei. De altfel, ea urmăreşte cu atenţie mişcările din lumea diplomatică şi nu uită niciodată să trimită scrisori de felicitare ambasadorilor atunci când aceştia îşi preiau funcţiile. Iar când Michel Debre o invită să participe la Matignon la câteva dejunuri cu ambasadorii Franţei numiţi în ţările estice, Martha resimte cu delicii adrenalina marilor ei momente de pe scena internaţională. Chiar dacă rolul ei e acum strict cantonat la discuţiile de salon.

Pe scena culturală, nu ratează nici un eveniment. Asistă, aşezată în loja familiei Claudel, la 20 februarie 1955, la *Îngerul a vestit pe Maria* care se joacă la Comedie-Franţaise în prezenţa preşedintelui Republicii, Rene Coty. E consacrarea îndelung aşteptată, apoteoza lui Claudel. După ovaţii, are loc o mică petrecere între apropiaţi pe Quai de Bourbon.

') Jurnal, 15 iun. 1968, fond privat. [2]) Ambasador la Paris între 1952 şi 1960. [3]) Ambasador la Paris între 1950 şi 1953. [4]) Ambasador la Paris între 1949 şi 1956.

Intr-un cu totul alt registru, pe care şi-l asumă la perfecţie, se felicită, în 1959, pentru cozile interminabile din faţa cinematografelor unde rulează *Katia* în noua versiune, cu Romy Schneider şi Curd Jiirgens, a căror presupusă idilă din perioada filmărilor pasionează midinetele şi ţine prima pagină a presei pentru femei.

La 70 de ani, Martha îşi continuă turneele de conferinţe pentru Alianţa Franceză în Danemarca, Suedia şi Norvegia (Proust fiind unul dintre punctele forte ale programului); conversaţiile ei din salonul de onoare al primăriei Arondis- mentului 16 şi la Cercle Interallie sunt de fiecare dată nişte evenimente mondene.

Tot din cauza nevoilor financiare îşi multiplică apariţiile şi producţiile.

Cometa Cuevas

Ceea ce detestă şi evită în toate saloanele sunt oamenii pe care îi numeşte „îmbuibaţi! de plictiseală, de importanţă socială şi de orgoliu insipid".

Nici o primejdie să dea peste oameni enervanţi la marchizul de Cuevas. Martha nu s-a înşelat în privinţa locului şi participă la toate dejunurile şi dineurile

opulente, la care defilează lumea modernă a starletelor şi manechinelor, a bogătaşilor din Orientul Mijlociu şi a oamenilor de afaceri, a impresarilor şi producătorilor, miniştrilor şi magnaţilor de presă... Eşecul usturător al baletului *Aigrette,* la care ea scrisese argumentul, nu le strică prietenia, Cuevas o doreşte în fiecare primăvară în vila lui somptuoasă de pe înălţimile Cannes-ului, numită adecvat „Les Delices", în sezonul de petreceri în care ajung până la palatul din Monaco.

Marchizul e un impulsiv. La 73 de ani, îl provoacă la duel cu sabia de cavalerie pe dansatorul şi coregraful Serge Lifar, care îl acuzase de plagierea unei coregrafii. Jacqueline de Ribes şi Martha vin să-l îmbărbăteze cu o seară înainte, aplecate la căpătâiul lui, ţinându-l de mână şi spunându-i poveşti pentru a-l binedispune, ca unui copil. în dimineaţa de duminică, 30 martie 1958, într-un loc ţinut secret, în apropiere de Vernon, în faţa unui grup de fotografi chemaţi în ultima clipă, Lifar, după câteva minute de încălzire, îşi zgârie intenţionat braţul. E o uşurare. Cuevas nu se va mai sătura să povestească acest moment epic în faţa Marthei şi a curţii sale. Avea să moară în ianuarie 1961, la Delices, iar Marele său Balet nu-i va supravieţui. Acest Jorge, încă unul în viaţa Marthei, se va alătura panteonului ei personal. Mişcat de nefericirea şi de demnitatea prietenei sale – marchizul, care nu face totuşi economie de manifestări de tristeţe, detestă oamenii care se plâng, a fost foarte generos cu Valentina cu ocazia instalării acesteia la Tullimaar.

*

Prinţesa Bibescu e celebră pentru carnetul ei de adrese şi pentru talentele de gazdă. Astfel încât unii îi cer un serviciu plătit. Claude Giraud, impresarul şi

trezorierul marchizului de Cuevas, vrea să-şi lanseze pupilul, Jean-Marie Le Pen, care, la 27 de ani, tocmai a intrat în Adunarea Naţională, în grupul poujadiştilor. Trebuie să adune bani, să-şi extindă reţeaua, să cucerească presa, iar Giraud finanţează un dejun, pe 9 februarie 1956, pe Quai de Bourbon, pentru ca Martha să-i prezinte tânărului deputat, care are viitorul în faţă, câteva personalităţi ale lumii politice şi diplomatice. în memoriile lui, Le Pen povesteşte momentul respectiv; nu ştim dacă acest dejun i-a deschis uşi, dar pare foarte impresionat şi o priveşte pe gazda sa ca pe un monument istoric.

Incontestabil franţuzoaică

Cel care îi prezentase unul altuia fusese abatele Mugnier. Profesorul Robert Debre, pionierul pediatriei moderne, i-a devenit cu timpul confident şi sprijin. în 1958, imediat ce fiul lui, Michel Debre, e numit prim-ministru de către generalul de Gaulle, revenit la putere, profesorul se ocupă de dosarul administrativ al Marthei, care e în aşteptare de ani de zile. Se dau câteva telefoane la Matignon şi se trimite un mesaj noului ministru al justiţiei, Bernard Chenot – al cărui răspuns foarte amabil îi e comunicat celei interesate: „Sunt foarte fericit că am acordat naturalizarea unei scriitoare al cărei mare talent îl apreciez” –, iar la 21 decembrie 1958, în paginile *Jurnalului oficial,* este publicat decretul de naturalizare al prinţesei Bibescu, născută Martha Lahovary, semnat de generalul de Gaulle.

îi mărturisise lui Robert Debre dorinţa ei de a muri franţuzoaică, iar aceasta îl emoţionase pe gaullist. între două avioane care îl duc la seminare ştiinţifice internaţionale, sfidându-şi cei 80 de ani, el reciteşte

cu pasiune *Catherine-Paris,* îi arată tablourile lui Olivier, celălalt fiu, îi pune la dispoziţie maşina lui cu şofer, îi scrie aproape zi de zi bileţele pline de o admiraţie tandră şi respectuoasă; Martha îl numeşte „Profesorul de viaţă”, îi place să-l ţină de braţ pe drumurile înverzite de pe proprietatea lui din Tours şi îi mărturiseşte neliniştile ei în legătură cu George, „fiul-nepot” pe care el îl îngrijise ca nou-născut la Clinica Boileau.

între ei, fiii Debre, reputaţi pentru umorul lor, o numesc „La Castafiore”, după numele celebrei dive cântăreţe din *Aventurile lui Tintin.* Ceea ce nu-l face niciodată să zâmbească pe tatăl lor.

Admiratorii

O perlă descoperită la Biblioteca Naţională a Franţei e bogata corespondenţă a admiratorilor. Numărul şi intensitatea declaraţiilor lor cresc evident în anii ’50, în punctul culminant al emisiunilor radiofonice şi al conferinţelor: Martha are fanii ei.

Sunt scrisori redactate într-un stil exersat, căutat, adeseori flamboaiant, câteodată preţios... Ele sunt mărturiile unei epoci care venera limba franceză şi aspira să manevreze condeiul ca pe o artă.

Cercetând mănunchiurile de scrisori, am descoperit doctori şi notari de provincie care visează la un dialog literar cu muza lor sau îi încredinţează manuscrisele lor scrise în timpul liber; sunt şi soţii neurastenice, care trăiesc prin procură şi care îşi propun serviciile de secretariat, sperând să intre în intimitatea de pe Quai de Bourbon; doamne de vârstă mijlocie, emoţionate până la lacrimi de destinul tragic al „atât de scumpei şi de blândei lor prietene” romînce; fanatici ai genealogiei care îşi inventează strămoşi prestigioşi şi îşi găsesc legături de rudenie

cu Bibeştii; învăţători la pensie care îi semnalează, cu infinite precauţii, greşelile (e o caracteristică a Marthei, ea privilegiază povestea în raport cu rigoarea informaţiilor) şi îi trimit rezultatele cercetărilor lor în bibliotecile municipale; îndrăgostiţi, uneori foarte tineri, care îi cer o fotografie cu dedicaţie.

Termeni ca „magiciana", „zâna", „tandra mea prietenă" şi „vă îmbrăţişez, scumpă doamnă", „foarte dragă Doamnă" revin des. Câţiva iluminaţi sună la uşa ei, dar Blanche îi trimite la plimbare fără menajamente. Pachete cu bomboane, cutii cu dulciuri, ciocolată, buchete de flori şi chiar poemele erotice ale unui domn în vârstă care o numeşte „Şerazada mea" [sic/] sunt depuse în chip de ofrande pe Quai de Bourbon. Martha e flatată şi emoţionată deopotrivă de toate aceste mărturii şi are grijă să trieze plicurile şi să răspundă fiecăruia potrivit indicaţiilor graduale pe care le scrie cu mâna ei: „răspuns politicos", „mulţumiri", „empatie", „carte cu autograf[1], „stabilire întâlnire".

*

O admiratoare merită o menţiune specială: e vorba de Jeanne Levy, o grecoaică bogată care trăieşte între Geneva, Atena şi Păros. Ea îi scrie Marthei de mai multe ori pe săptămână începând din 1964, povesteşte despre viaţa sa complicată, despre blazări, oboseală, soţul tiranic. Ii trimite fotografii cu ea gânditoare, la biroul ei, în grădină, împreună cu nepoata; vine la Paris ca în pelerinaj: „Sunt foarte emoţionată la gândul că voi fi aproape de dumneavoastră"[1]. „Verişoara greacă", aşa cum o numeşte Martha, e foarte generoasă şi o anunţă în numeroasele ei scrisori despre trimiterea de „genţiane", „flori alpine de la florăresele elveţiene".

Adică viramente bancare. La Biblioteca Naţională a Franţei se găsesc toate scrisorile, pe care i le-a returnat Marthei la cererea ei, ultima fiind datată 21 noiembrie 1973.

*

Prinţesa Bibescu nu le e pe plac tuturor. Matthieu Galley îşi povesteşte vizita pe Quai de Bourbon în jurnalul său, la data de 30 octombrie 1962. El admiră ferestrele salonului care arată ca un tablou cu Sena, Notre-Dame şi Saint-Gervais şi notează originalitatea recipientelor cu un singur trandafir pe măsuţă; tânărul scriitor trimis de Grasset e uimit de manierele gazdei sale, care încearcă să-i vândă corespondenţa lui Paul Valery cu abatele Mugnier. I se pare că are privirea dură şi tonul casant, „îşi dictează condiţiile financiare pe un ton ultrasnob, foarte autoritar”[2] şi povesteşte că, imediat ce uşa s-a închis în urma lui, a auzit-o ordonându-i sec tinerei sale secretare: „Domnişoară, la lucru!” Pentru a-şi ilustra observaţiile, Galley se amuză să-i schiţeze un portret de bătrână cu nasul coroiat.

Nimfa Europa

în iunie 1960 apare în librării *La Nymphe Europe: Mes vies anterieures,* la care lucra de ani de zile şi pe care Pion o aşteptase atât de mult. Titlul ar fi meritat câteva precizări,

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a lui Jeanne Levy din 17 iun. 1966. [2]) Matthieu Galley, *Journal integral (19531986),* Robert Laffont, coli. „Bouquins”, Paris, 1987, p. 216. dar coperta a patra se reduce doar la un florilegiu de elogii semnate de Marcel Proust, Max Jacob, Jean Cocteau, Rainer Maria Rilke şi alte nume

mari care nu vorbesc decât despre opere de asemenea anterioare. Procedeul editorial te lasă perplex, iar cititorul nu are nici o idee la ce să se aştepte atunci când deschide cartea de 612 pagini.

Această „mare operă” o obsedează încă din anii ’20. E rodul unei documentări gigantice, care îi ocupă mintea şi timpul. Prieteni, cunoştinţe şi rude împrăştiate prin lu- mea-ntreagă sunt puşi la treabă şi îi trimit genealogiile lor, arhive private şi portrete ale strămoşilor. Altora le cere, cu indicaţii foarte precise, să meargă într-o anumită bibliotecă sau arhivă şi să transcrie pe fişe informaţiile găsite. Din- tr-un capăt în celălalt al Europei ţese astfel o veritabilă pânză de păianjen. Dosarele, care sosesc de peste tot, se adună vraf şi sfârşesc în dulapurile Soniei, la Ascott, sau pe bulevardul Charles-Floquet, la Lily Goujon.

Când, în sfârşit, consideră că şi-a încheiat „disperantul travaliu”‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡, când depune

---

‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡) Potrivit formulei folosite în corespondenţa şi în jurnalul ei.

') Ghislain de Diesbach, *La Princesse Bibesco, la derniere orchidee,* Perrin, Paris, 1986, p. 539. *[Prinţesa Bibescu, 1886-1973: Ultima orhidee,* voi. II, tr. şi note de Constantin Popescu, Vivaldi, Bucureşti, 2003, p. 788 – n. tr.]

*) Wladimir d’Ormsseon va deveni şi preşedinte-director general al canalului ORTF, în 1964. [2]) Andre d’Ormesson a fost ambasador la Bucureşti între 1933 şi 1936. Murise în 1957. [3]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, discurs datat 4 iun. 1962.

') Jurnal, 18 oct. 1955, fond privat.

’) Jurnal, 3 febr. 1971, fond privat. [2]) Jurnal, 22 mart. 1972, fond privat.

*) Jurnal, 9 ian. 1971, fond privat. [2]) Scrisoare către fiica ei, Valentina, din 14 sept. 1957, fond privat. [3]) Jurnal 1953, pagina de gardă, fond privat. [4]) Născut în 1901, Gaston Palewski era în acea epocă director de cabinet al generalului de Gaulle, preşedintele Guvernului Provizoriu al Republicii Franceze. Acest prieten apropiat al lui Antoine Bibescu e amantul

manuscrisul la Pion, începe aşteptarea, în condiţiile în care răspunsul de pe strada Garanciere întârzie. Bourdel îi telefonează în cele din urmă, jenat. Editorul doreşte tăieri şi retuşuri, cere câteva lămuriri. Martha va corecta luni întregi, ceea ce decalează apariţia pentru luna iunie, iar aceasta nu e o dată bună de publicare pentru o carte ambiţioasă. Vânzările nu sunt grozave, criticii tac.

*

Ce se poate spune despre această carte? Primele pagini se deschid cu abatele Mugnier, botezat „duhovnicul Europei", căruia îi este dedicată, şi cu un act de credinţă ca epitaf: „Europa este ca dragostea adevărată...", urmat de o hartă a Europei aşa cum o defineşte Martha, întinzându-se de la Madrid la Moscova, de la Londra în Cipru, trecând prin Constantinopol [sic] şi legând Münchenül de Bucureşti. De la început, povestea strămoşilor ei surprinde şi captivează, amestecând în mod straniu confesiunea intimă cu epopeea europeană, marea Istorie cu destinele individuale, faptele cu imaginarul, viii cu morţii, basmul oriental cu Biblia. Martha îşi atribuie toate rolurile în această operă barocă, fantastică, arborescentă, cu un suflu incantatoriu şi liric, care îl lasă mut pe cititor. Să citeşti această fantasmagorie înseamnă să trăieşti o experienţă literară, să pătrunzi de cealaltă parte a oglinzii, să te abandonezi unei alte dimensiuni, a ei.... Stranie călătorie în timp – şi ne-ar fi plăcut să ştim părerea lui Marcel Proust despre ea, el care considera că „o carte e un mare cimitir".

---

romancierei engleze Nancy Mitford şi se va căsători cu cealaltă metresă a lui, foarte bogata şi aristocrata Helen Violette de Talleyrand-Perigord. [5]) Bnf, NAF 28220 fonds Marthe Bibesco, note disparate.

M-am lăsat purtată de farmecul acestei saga în care femeile joacă roluri principale; mi-au plăcut Roxane, Zoe, Emma şi Eliza, fiecare o rebelă şi o pasională în felul său.

Şi totuşi această carte nu a tulburat publicul.

În saloane, i se reproşează că a înflorit lucrurile, ba chiar că şi-a inventat o ascendenţă prestigioasă şi că a construit „un monument de orgoliu nobiliar”[1], potrivit formulei lui Ghislain de Diesbach. Prinţesa Bibescu e îngrozitor de dezamăgită şi dă vina pentru eşecul său pe Pion; ar fi trebuit să publice două volume pentru a păstra ritmul, să aibă o altă strategie de vânzări, şi îi comunică în fiecare zi editorului complimentele admiratorilor ei necondiţionaţi.

Iar când notează în jurnal în martie 1962: „Să scrii o carte extraordinară pentru oameni ordinari e, într-adevăr, o mare problemă” e semn că orgoliul i-a fost rănit şi că îndoiala, care i-a dat mereu târcoale, revine în forţă.

. În sfârşit, Legiunea de Onoare

Susţinerea din partea lui Robert Debre şi a lui Leon Noel, preşedintele Consiliului Constituţional, admirator şi el al abatelui Mugnier, a fost decisivă. Cei doi şi-au propus prietena pentru a primi Crucea Legiunii de Onoare în grad de cavaler şi au urmărit îndeaproape dosarul pe lângă înalta Cancelarie. Pe documente, Martha nu rezistă tentaţiei de a trişa asupra datei sale de naştere, dar cu moderaţie, nu se întinereşte decât cu doi ani, indicând data de 28 ianuarie 1888!

Ceremonia are loc la castelul d’Ormesson, la Wladimir d’Ormesson, fost ambasador pe lângă Sfântul Scaun, scriitor şi membru al Academiei Franceze[1], în ziua de marţi, 5 iunie 1962, la orele 17.

La umbra teilor înfloriţi, în faţa unei asistenţe res-

trânse – avându-le în primele rânduri pe Roşită, Sonia, baroana Vaxelaire şi câteva rude din familia Chimay – „Wladi” îşi ţine discursul care începe printr-un elogiu puţin cam lung adus Annei de Noailles, inevitabila verişoară. Ceea ce urmează e mai potrivit pentru sărbătorita zilei: îi aminteşte copilăria franceză, tatăl ambasador la Paris, zăboveşte asupra României, pe care fratele lui, Andre, ambasador al Franţei la Bucureşti[2] şi un obişnuit la Mogoşoaia, o iubise atât de mult, şi conchide într-o notă optimistă despre viitorul care se profilează din spatele Cortinei de Fier: „Dar nu e decât un coşmar, iar acest coşmar va trece, aşa cum trec toate nopţile”[3].

Crucea Legiunii de Onoare care îi este agăţată în piept e aceea a abatelui Mugnier, pe care Roşită ţinuse să i-o dea.

Nici o aluzie la cabala din 1932, dar nimeni nu crede altceva: pentru Martha, e momentul revanşei.

XII

Crepusculul
(1963-1973)

Din iubire pentru George

În 1955, la final de weekend, George refuzase să se urce în trenul care îl ducea înapoi la Ampleforth şi îşi implorase bunica să nu-l abandoneze. La 17 ani, nu avea decât un vis: să călătorească pe mare şi să se angajeze în Marină. Michael Palairet reuşise să-l angajeze în Royal Navy ca matelot. Câteva luni mai

târziu, într-o escală, a dispărut, iar Royal Navy l-a declarat dezertor, în vreme ce Martha se ruga: „Sfântă Fecioară Salvatoare, ai grijă de el!”[1] Palairet a făcut cercetări, s-a aflat că îşi facea veacul în baruri rău famate şi că era prieten cu gangsteri mărunţi. începeau astfel ani lungi de rătăcire, marcaţi şi de o trecere prin închisoare, un deget pierdut într-o încăierare, un denunţ la poliţie şi ameninţarea cu represalii, până la fuga pe un vapor al Marinei Comerciale britanice şi stabilirea în Australia, în 1964.

Iar apoi, tăcere. George nu mai dă nici un semn de viaţă, îngrijorată, Martha îşi pune în mişcare relaţiile. Prin Andre Favereau, ambasadorul Franţei în Australia, şi Richard Casey, guvernatorul general al Australiei, care lansează anchete discrete, află că micul ei prinţ cu guleraş de dantelă, moştenitorul numelui ei, pentru care visase un viitor strălucit, înlănţuie slujbele mărunte — căutător de opal în minele sub cer deschis, muncitor în schimbul de noapte la fabrica Kellogg, vânzător ambulant de sendvişuri. Şi asta nu e tot: şi-a luat numele de George Moore şi trăieşte cu chirie intr-un imobil de la periferia Sidney-ului, împreună cu iubita lui englezoaică. Cuplul are o grămadă de datorii.

Martha e mânată de o singură idee, să reia legăturile, şi îi trimite mesaje menite să îl încurajeze. Ea ştie tot, el poate să îi spună totul. Intr-o zi îi recunoaşte vocea la telefon, emoţia o sufocă. Intr-o engleză sacadată, George îşi povesteşte ghinioanele, certurile cu Parry, lipsa de bani, epuizarea. Urmează alte apeluri, el acceptă să vină pentru câteva luni, cu garanţia că se va putea întoarce în Australia şi că totul va fi plătit. Bunica lui face aranjamentul, îi promite că se va întoarce, îi trimite bani, le cere contactelor ei de acolo să-i înlesnească obţinerea unui

paşaport pe noul nume.

Iar când tânărul se prezintă pe Quai de Bourbon, în februarie 1971, după ani de despărţire, inima ei strigă: „Ce frumos e, ce amuzant, ce şarmant! Cât de «vinovată» mă simt faţă de el”[1]. Vor avea parte de o săptămână de plimbări şi de confidenţe şi, ca totdeauna, la despărţire ea îi dă bani. George va reveni în martie 1972, iar Martha e din nou emoţionată: „Iubitul meu... curajos... Cu cele nouă degete ale lui. Nu vorbeşte niciodată despre asta. Cât a suferit din momentul în care a venit pe lume”[2]. Iubirea ei e necondiţionată.

La Tullimaar, unde el decide să se stabilească o vreme, fiul risipitor îşi antrenează părinţii în proiecte nebuneşti de renovare a *„market garden”,* vrea o nouă încălzire în sere, un nou sistem de stropire automată, un camion nou pentru livrări... îi asigură că e conştient că are planuri mari şi că îi va scoate din încurcătură... Depăşiţi, Valentina şi Dimi- trie vor să-i dea crezare şi se îndatorează, mai vând nişte obiecte. Va fi lovitura de graţie pentru Tullimaar. Până în ultima zi din viaţa ei, Martha îşi va numi nepotul „marele meu necaz”[1], îl va compara cu George-bunicul, tot un „mânz sălbatic”[2] care „a primit ofranda lacrimilor mele”[3]. Şi lui îi iartă totul.

11 numea „Marele Charles”

E o pasiune târzie. Churchill a fost eroul anilor ei întunecaţi. Profesorul Debre, Gaston Palewski[4] şi Leon Noel, oamenii importanţi din viaţa ei începând cu 1945, au contribuit, fără doar şi poate, la trezirea imaginaţiei ei romaneşti într-atât încât să-i inspire aceste rânduri lirice: „Viteazul, eroul, sfântul acesta este generalul de Gaulle, urât de elite, mai invidiat decât a fost oricare alt om pe lume, de toţi, fie public,

fie în secret”[5].

În i960, ia iniţiativa şi trimite la Elysee un exemplar din *Nimfa Europa,* cu o dedicaţie foarte elegantă. Răspunsul nu întârzie să sosească, prima din cele 17 scrisori ale generalului de Gaulle, pe care ea le păstrează şi le venerează ca pe nişte relicve.

Martha trăieşte în ritmul „Marelui Charles”. îi urmăreşte deplasările, discursurile, conferinţele de presă, îl detestă pe François Mitterand în 1965, e disperată din cauza evenimentelor din mai 1968, „e neînţeles”, le întoarce spatele anti-gaullişti1or de salon. îi trimite tăieturi din ziare în care e vorba despre el, decupate cu dragoste şi adnotate cu comentarii elogioase, nu uită niciodată să-i scrie câteva cuvinte de ziua armistiţiului din 11 februarie şi de ziua aniversară a eliberării Parisului, nici să-l felicite după fiecare dintre alocuţiunile lui televizate. Aflat în călătorie oficială în România, în mai 1968, el ia cu sine şi citeşte cartea ei *Izvor* şi se declară emoţionat de frumuseţea acelor pagini. Şi, de fiecare dată, recompensa aşteptată soseşte prin poştă, câteva rânduri scrise de mâna generalului, care îi spune că o admiră. Citind aceste cuvinte, legate de un articol despre Napoleon, în aprilie 1970: „Cu privire la Napoleon, şi în toate privinţele, dumneavoastră sunteţi Europa”[1], bătrâna doamnă e extaziată şi infinit recunoscătoare.

Acum e invitată la Elysee, la dineul anual din luna noiembrie pentru scriitorii francezi, dar şi la recepţii oficiale, în 1965, în onoarea cuplului regal suedez, îşi face o apariţie strălucitoare, arborându-şi legendara diademă de smaralde (e ultima apariţie a acesteia). Şi, semn de onoare, are locul ei rezervat în tribunele de la Mont Valerien, cu ocazia ceremoniilor din 18 iunie.

Andre Malraux, care şi-a refăcut viaţa alături de Louise de Vilmorin, o veche cunoştinţă de-a Marthei,

vine uneori de la Ministerul Culturii pe Quai de Bourbon pentru plăcerea unei conversaţii. Gazda lui e încântată de „ora strălucită”§§§§§§§§§§§§§§§ pe care o petrec împreună şi îl contemplă pe ministrul culturii prin vălul de fum pe care acesta îl produce, ca pe o emanaţie a generalului, împreună cu care formează „un cuplu istoric”**********. Pe 9 noiembrie 1970, Malraux e cel care îi anunţă la telefon moartea Generalului, survenită în aceeaşi seară. Pentru Martha, înseamnă şi un doliu personal, şi un doliu al Franţei.

Eliberarea Brâncovenilor

Iulie 1962 vine ca un moment de speranţă. Sanda a plătit cei 15.000 de dolari†††††††††††††† ceruţi de omul de afaceri anglo-maghiar Henry Jacober, cu care Martha fusese în legătură în anii ’50, când încerca să-şi elibereze fiica. Israelul recursese, în mod deosebit, la serviciile lui pentru a scoate din ţară familii evreieşti. Poate fi întâlnit la Ritz-ul din Londra şi la Athenee Palace în Bucureşti; are intrările sale în guvernul român şi la Ambasada României de la Londra.

Martha s-a străduit să adune suma – o răscumpărare, denunţă ea –, a contactat prieteni şi membri ai familiei. Mai ales verii Murat şi Ney d’Elchingen s-au dovedit generoşi.

*

§§§§§§§§§§§§§§') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare a generalului

**********de Gaulle din 6 apr. 1970. [2]) Jurnal, 27 nov. 1967, fond privat. [3]*) Ibid.*

††††††††††††††) Adică aproape 150.000 de euro la valoarea din 2022.

Intr-o dimineaţă, nişte agenţi în civil s-au prezentat la domiciliul Marinei pentru a o anunţa că de acum putea să ceară o viză de ieşire pentru întreaga familie. Momentul demersurilor administrative şi al aşteptării e delicat, funcţionarii, mituiţi de Jacober, sunt urmăriţi, ca toată lumea, de Securitate, nimeni nu e ferit de un denunţător zelos...

Dosarul Brâncoveanu e complicat. Costi a fost arestat din nou în 1959, denunţat de un vecin, acuzat că asculta BBC, şi execută o pedeapsă de opt ani de muncă forţată în teribila închisoare Jilava, unde umple saltele cincisprezece ore pe zi. Rarele veşti nu sunt bune, moralul şi sănătatea lui se deteriorează. Jacober a cerut să fie păstrată o tăcere absolută cu privire la soarta sa. Dacă s-ar exprima indignarea şi povestea ar fi divulgată în Occident, s-ar compromite definitiv orice şansă de ieşire din ţară. Lucrurile trenează, totul pare să se fi oprit în chip exasperant.

*

Totuşi, la începutul lui aprilie 1964, Marina a reuşit să adune toate documentele, ştampila de ieşire din România, viza de intrare în Anglia şi patru bilete la compania aeriană belgiană. Pe 17 aprilie 1964, Marina şi cei doi fii trec de vamă în aeroportul Băneasa, totul le este verificat, inclusiv pantofii. Agendele, fotografiile, actele sunt interzise. Buzunarele trebuie să fie goale. Pleacă fără nimic la ei. Işi pierd naţionalitatea română. Aşezaţi în avion, cu centurile puse, pândesc sosirea lui Costi. Li se spusese că va fi eliberat din închisoare şi că li se va alătura în ultimul moment. Minutele trec, Marina e lividă, Costi nu e acolo. Ea decide să tacă, avionul decolează. E primul ei zbor după douăzeci de ani, nu resimte nici bucurie, nici uşurare, ci angoasă, iar întrebările care se adună în capul ei îi fac rău: unde e

Costi? E viu? Ce i s-a întâmplat? E vorba de o decizie pur arbitrară? Sunt pedepsiţi fiindcă pleacă?

La aeroportul din Londra sunt aşteptaţi de Sanda, Şer- ban şi Marie-Lyse Cantacuzino. Cele două surori, care nu s-au mai văzut de douăzeci şi patru de ani, se îmbrăţişează îndelung, verii primari fac cunoştinţă. Martha e bulversată când aude vocea Marinei la telefon, e copleşită de amintiri: congresul FAI de la Bucureşti, boala lui George, căsătoria din pivniţa cu arcade de la Mogoşoaia. O cufundare ameţitoare în viaţa dinainte. Şi marea durere pentru cei absenţi. Costi, despre care nimeni nu ştie nimic, şi George, nepotul arhitect, mort singur într-o chilie de călugăr, pe şantierul restaurării catedralei din Iaşi în noiembrie 1960.

*

Nu au fost anunţaţi că vine decât în ultima clipă. Pe 29 decembrie 1964, Costi ajunge la Londra. Din cei 44 de ani de viaţă, unsprezece şi i-a petrecut la muncă forţată. E foarte slab, cu trăsăturile emaciate, dar a supravieţuit, spre deosebire de multi alţii. Iar în ochii lui, la coborârea din avion, se citeşte neîncrederea.

în 1967, familia află despre moartea lui Constantin Brân- coveanu, tatăl lui Costi, fratele Annei de Noailles. Din 1949, trăia într-o cameră care îi fusese atribuită într-un apartament la comun. Locuia acolo împreună cu soţia şi fiica lui, dormind în acelaşi pat, împărţind bucătăria şi baia cu mai multe familii. Bătrânul domn, cunoscut pentru furiile lui de „fluture care bate din picior", cum îl numea Martha, îşi petrecea timpul citind ziarele sovietice care vorbeau despre

Occident ca despre o lume putredă. Martha le cere ajutorul lui Leon Noel şi lui Robert Debre pentru a o scoate din ţară pe văduva lui, Colette, amintind

despre ascendenţa sa Ney d'Elchingen şi despre căsătoria ei oficiată la Paris în 1919 de către abatele Mugnier. Colette Brâncoveanu e foarte bolnavă şi are nevoie să beneficieze de o extragere sanitară de urgenţă pentru a fi tratată în Franţa. În pofida speranţelor de deblocare a situaţiei în februarie 1968, ea moare câteva săptămâni mai târziu într-un spital din Bucureşti.

Bătrâna şi tânărul

Un tânăr de 17 ani, cu ochii negri, trăsături fine şi un aer romantic, se prezintă într-o zi pe Quai de Bourbon. E junele Mihai Brâncoveanu, al doilea născut al Marinei; a decis că-şi va face un rost în Franţa, ca o reîntoarcere la origini... Familia Brâncoveanu a trăit multă vreme între bulevardul Hoche şi castelul din Amphion, mama lui şi-a petrecut copilăria la Auteuil, elevă la Ecole des Oiseaux, iar sângele familiei Ney d'Elchingen îi curge prin vine... Mihai iubeşte această limbă, franceza vorbită discret în familie în România comunistă. După ce obţine bacul cu menţiunea foarte bine, la Liceul Francez din Londra, el visează la un viitor în lumea ştiinţei şi nutreşte o admiraţie neţărmurită pentru deţinătorul Premiului Nobel în fizică, Louis de Broglie, căruia îi va fi prezentat de Martha.

Casa e veselă. Portretul abatelui Mugnier cu ciuf, pictat de Elisabeth Greffulhe şi împrumutat de Roşită de Castries, îi întâmpină pe vizitatori, secretarele fac cu schimbul la maşina de scris de la capătul culoarului, Blanche se agită, soneria de la uşă se aude des, salonul e inundat de soare şi de mirosul florilor, Choute, care locuieşte la etajul al patrulea, coboară ca să-şi îmbrăţişeze mătuşa şi se aud râsete, papagalul

zboară dintr-o cameră în alta, îi sunt prezentate Priscilla Bibescu, proprietara locului, o mătuşă, Odette Bi- bescu[1], verii Wibaux, alţi veri din ramura Ney d'Elchingen...

Martha îl ia pe tânărul Brâncoveanu sub aripa ei, îi pune la dispoziţie o cameră la etajul al doilea, se interesează direct la cabinetul prim-ministrului pentru a-i facilita demersurile administrative, îl încurajează în timpul anilor pregătitori de la Liceul Saint-Louis, exultă când e admis la Ecole Normale Supérieure[2] la matematică şi îl numeşte ironic „viitorul laureat Nobel" sau „strălucita revanşă a Cara Familia". Cu entuziasmul şi optimismul ei necondiţionat pentru cei pe care îi iubeşte.

Martha face 80 de ani în 1966, iar Mihai e „toiagul ei la bătrâneţe". Sunt văzuţi la Teatrul Marigny râzând la spectacolul Elvirei Popescu în rolul Mamma sau, mai serios, la avanpremierele lui Robert Bresson şi Jean Anouilh. Mihai o însoţeşte în saloanele Jockey Clubului şi la Cercle Interallié, la recepţiile de la Elysee, dar şi la garden-party din iunie, de la Ambasada Angliei, la dineurile şic date de mecena Paul-Louis Weiller, la prânzurile duminicale de la Verrieres, la Louise de Vilmorin, la La Riviere, la familia Fabre-Luce, în pavilionul Henri IV, la invitaţia lui Charles de Noailles. Şi peste tot el deschide portierele, îi dă braţul, lasă hainele la vestiar, o ajută să meargă. în maşina care îi aduce înapoi, Martha e mereu amuzantă, iar Mihai ştie să converseze. Când e ea gazdă, el deschide uşa, serveşte şampania şi fursecurile. Face cu multă grijă oficiile cu ocazia vizitei reginei Marie-Jose a Italiei, în după-amiaza zilei de 7 decembrie 1972, care a umplut-o de bucurie pe mătuşa lui, sensibilă până în ultima zi de viaţă la farmecul regalităţii.

Tuturor, Martha îl prezintă, mândră şi afectuoasă, drept „nepotul Brancovan, strălucit normalian, nepotul Annei de

*) Odette Bibescu e văduva lui Filip Bibescu, al cărui strămoş patern e Dimitrie Bibescu, iar mama lui, Ecaterina, e fiica lui Nicolae Bibescu. [2]) ENS din Saint-Cloud.

Noailles”. îi laudă talentul de pianist, articolele de critică muzicală din *La Revue des deux mondes,* se bucură atunci când Mady de Talhouet îi pune la dispoziţie pianul ei Steinway.

Când sunt singuri, îl întreabă despre copilăria lui în România.

Viaţa celorlalţi

Mihai povesteşte. Bunica Ştirbey, bolnavă, suferind de frig în timpul iernii, întinsă în pat, buna ei dispoziţie în faţa nepoţilor, în ciuda a tot, şi tristeţea lor când a fost dusă la spital cu targa într-o dimineaţă. Unchiul George Cantacuzino i-a luat locul în cămăruţă, arhitectul nu avea unde să se ducă în altă parte, munca forţată îl secătuise, şchiopăta, însă seara se lumina citind cu voce tare pasaje din cărţi interzise — *Ci- dul, Cyrano* şi *O iubire a lui Sivann* – ascunse sub saltea.

Nimic nu era uşor, Mihai şi-a cunoscut tatăl la şase ani, însă părinţii lui nu se plângeau niciodată.

Şi are şi amintiri frumoase. Marina, care nu putea părăsi Bucureştiul, făcea eforturi mari pentru ca vechile cunoştinţe să îi accepte băieţii câteva zile la ţară, au fost chiar în tabără în Carpaţi. Mihai a învăţat pianul, pasiunea lui, cu o pianistă căreia i se interzisese să apară în concerte, dar putea să dea lecţii de muzică. Era un lucru prost văzut şi nu trebuia să se laude cu asta. îi plăcuse totuşi la liceu, îşi iubise

colegii de clasă, chiar dacă portretele membrilor Biroului Politic tronau deasupra catedrei şi trebuia să se ferească de turnători. înţelesese bine că numele de Brâncoveanu era greu de purtat. Constantin, fratele lui mai mare, primise, în ciuda rezultatelor şcolare excelente, nota de „origine socială nesănătoasă" care îi bara accesul la şcoala de arhitectură la care visa.

Marina se luptase să le ofere fiilor ei o copilărie aproape fericită, dar nu vedea nici un viitor pentru ei în România.

Brusc, Mihai îşi dă seama că bătrâna s-a ghemuit în fotoliu, cu privirea pierdută, infinit de tristă. S-a făcut linişte. O aude murmurând: „Toţi sunt nişte victime.. „ şi se retrage discret.

Cu nepotul ei, Martha nu-şi evocă niciodată amintirile. Se teme de nostalgie şi de autocompătimire. Ca Marina, ca Valentina, ca Sanda... E regula tacită din familie: nu se vorbeşte despre viaţa dinainte. Se construieşte, se proiectează. Bătrâna doamnă e pasionată de şantierul titanic al barajului hidroenergetic pe care regimul comunist îl construise pe Dunăre şi îi aminteşte lui Mihai că George, soţul ei, le prezentase o astfel de realizare iară încetare, dar în zadar, miniştrilor industriei din vremea lui Carol II. Acest entuziasm îl emoţionează pe tânăr; arată cât de românca rămăsese mătuşa lui, în pofida a tot.

Ecouri din paradisul pierdut

Martha aflase: după arestarea Valentinei şi a lui Dimitrie, Mogoşoaia fusese golită complet, iar camioanele căraseră tot. Nu a încercat niciodată să recupereze mobilierul pe care şi-l însuşiseră rapid privilegiaţii regimului. Nu există nici o speranţă de a-l

revedea, şi ştie asta. Ceea ce o macină sunt valizele pline cu documentele ei personale şi cu albumele de fotografii care au fost luate şi ele, rechiziţionate. Bucăţi întregi din trecutul ei au dispărut.

în 1967, pentru prima dată, ajung prin poştă scrisori din România. O scrisoare anonimă adresată prinţesei Bibescu conţine ghiocei de la Mogoşoaia. Ceva mai târziu, un văr Mavrocordat rămas în România reia legătura cu ea, îi dă veşti, Mogoşoaia a devenit un muzeu dedicat artei româneşti, iar vila Elchingen, casă de odihnă pentru artiştii regimului. Iar când îşi vede palatul roz pe timbrele româneşti, scrie despre orgoliul pe care îl resimte: „Se va găsi poate cineva care să spună, când eu voi fi murit, că mi-am petrecut 17 ani din tinereţea mea restaurând Mogoşoaia, dar că nu mă plâng de nimic. Sunt mulţumită că Mogoşoaia devine

o mărturie, chiar şi mută, a dragostei mele pentru această ţară”[1].

Reflecţiile filozofice n-o împiedică să spere că îşi va face respectate drepturile de către Republica Populară Română.‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ §§§§§§§§§§§§§§§ O dată în plus, i se adresează lui Leon Noel şi succesorului acestuia la conducerea Consiliului Constituţional, pe care ea îl cunoaşte bine, Gaston Palewski. îi roagă pe eminenţii jurişti să studieze posibilitatea ca ea, în calitate de cetăţean francez, să primească de la guvernul comunist o despăgubire pentru pierderea Mogoşoaiei.

---

‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡’) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

§§§§§§§§§§§§§§§ Din 1965, denumirea oficială a ţării era Republica Socialistă România (n. tr.i.

***) Jurnal, 6 iun. 1966, fond privat.**

’) Jurnal, 5 mart. 1970, fond privat.

’) Din scrisorile către prieteni prin care anunţă logodna nepotului ei. [2]) Jurnal, 23 sept. 1973, fond privat.

De la cel mai înalt nivel, i se dă de înţeles că, potrivit voinţei generalului de Gaulle, e un moment de destindere în relaţiile cu ţările din Est.

Deocamdată, regimul comunist are grijă să nu menţioneze numele prinţesei Bibescu ca proprietară a locului. în formularul rudimentar care le este distribuit vizitatorilor Mogoşoaiei se spune doar că, înainte de a deveni proprietate a poporului român, acesta i-a aparţinut lui Constantin Brân- coveanu şi „castelanei fugite".

Un tânăr diplomat belgian îi aduce fotografii cu mormântul intact al lui George şi îi povesteşte vizita sa acolo. Capela, aşa cum constatase, era perfect întreţinută de nişte bătrâne cu basmale pe cap. E o imensă uşurare pentru Martha.

Reîntoarcerea „obiectelor neînsufleţite"

în 1962, profesorul Robert Debre şi Leon Noel, aflaţi în legătură cu consilierul diplomatic al prim-ministrului, o ajutaseră să recupereze o parte din mobilierul încredinţat Ambasadei Franţei la Bucureşti, care ajunsese la Tullimaar. Pentru obiectele voluminoase, dosarul devine complicat, autorităţile române, care sunt puse la curent, ameninţă cu confiscarea. Martha rezistă: e moştenirea soacrei ei, Valentine, care provine de la Menars şi pe ale cărei origini franceze şi belgiene insistă. Pe scurt, e vorba de o repatriere. Se ajunge în pragul unui incident diplomatic, iar Quai d'Orsay optează pentru prudenţă.

în mai 1967, un telefon de la cabinetul ministrului culturii o avertizează că mobilele voluminoase erau pe cale să ajungă, în sfârşit, în Franţa. Martha e emoţionată de ideea că „le va revedea după douăzeci şi unu de ani de separare juridică"[1], dar va vinde o

mare parte din ele. Are nevoie de bani şi nu are nici loc. François d'Harcourt, un prieten, o ajută să plaseze câteva piese de mobilier frumoase la nişte prieteni, o altă parte îşi va găsi cumpărători prin licitaţiile de la Christie's şi Sotheby's.

Mulţumită lui Malraux, portretul lui Emilie Pellapra în picioare, pictat de Guérin, e restaurat în atelierul de la Luvru şi, graţie lui Arnaud de Vogue, o tapiserie de Beauvais, *Nid d'Amour,* după un desen de François Boucher, e achiziţionată de societatea Saint-Gobain, proprietara castelului de la Menars, care i-o pune la dispoziţie pe durata vieţii sale. Aceste două piese principale vor trona în salonul ei de pe Quai de Bourbon. Ca o reîntoarcere acasă.

La mijlocul anilor '60, e sunată din România de un bărbat care susţine că se află în posesia valizelor ei de documente personale şi fotografii şi îi propune să i le restituie contra cost. Martha denunţă şantajul, dar nu abandonează încercările. în 1971, cu câteva zile înainte de vizita ministrului român al afacerilor externe, C. Mănescu, la Paris, îi scrie lui Maurice Schumann, ministrul francez de externe, pentru ca acesta să abordeze subiectul cu omologul lui român. Ministrul român a preferat, desigur, să evite subiectele supărătoare şi nu a dat curs cererii.

Tunelul

La câteva zile după ce soseşte la Tullimaar, în decembrie 1967, e diagnosticată de un doctor de ţară. Durerile atroce care o epuizează de câteva săptămâni sunt datorate Zonei Zoster, care se întinde pe toată partea superioară a corpului. Martha încă nu ştie, dar va rămâne izolată în camera ei verde Empire vreme de 18 luni, „tăiată", „străpunsă", „golită".

Momentele de acalmie sunt scurte, iar durerea revine, mereu mai puternică. Martha rămâne în pat,

îşi dictează scrisorile Valentinei, incapabilă să lucreze. Medicamentele englezeşti, care îi fac rău, se dovedesc ineficace.

Debre, pe care îl numeşte „vindecătorul” ei, trimite la faţa locului un confrate francez, iar acesta îi prescrie un nou tratament. Crizele continuă. Bolnava e atât de descurajată, încât scrie: „Bolile sunt făcute să ne vindece de viaţă”’.

Durerilor fizice li se adaugă îngrijorările financiare. Contul ei, al Valentinei şi al lui Dimitrie sunt pe roşu. îi cere ajutorul lui Liton Vaxelaire care, generoasă ca întotdeauna, îi trimite bani. Alte brăţări şi alte cărţi sunt din nou vândute la Christie’s, la preţuri decepţionante, care abia ajung pentru a face faţă cheltuielilor urgente. Din patul ei, Martha asistă în direct, neputincioasă, la spectacolul crud al fiicei şi ginerelui ei, prinşi în mijlocul unor greutăţi tot mai mari, depăşiţi de realităţile micii lor întreprinderi horticole. Fără îndoială, n-au plecat niciodată complet din Curtea de Argeş.

*

În septembrie 1968, într-o perioadă în care îndură suferinţe cumplite, vine şi o veste bună care înseninează cerul din Cornwall: John îşi anunţă logodna cu o tânără englezoaică, provenită dintr-o familie de militari scoţieni. La 42 de ani, e fericit. Nu e căsătoria la care visase Martha multă vreme. John renunţase la o tânără fermecătoare care îi plăcea mult bunicii lui, estimând că nu-i putea oferi viitorul la care ea avea dreptul să spere. Se consacrase apoi în totalitate carierei militare şi îi reproşa uneori Marthei lipsa de realism, snobismul, şi îşi revendica dreptul de a-şi trăi viaţa aşa cum dorea el. Adaptabilă şi tandră, Martha se entuziasmează de frumosul păr castaniu şi talia filiformă a logodnicei, se bucură că are o meserie – „supremul merit”[1] – ca secretară la Foreign Office. E

mândră de John, de gradul lui de loco- tenent-colonel, de patriotismul lui englezesc. Căsătoria e celebrată la Londra pe 7 decembrie 1968. Martha îşi face apariţia, semeaţă, îmbrăcată într-o tunică lungă de mătase şi purtând o pălărie cu voaletă, dar abia reuşeşte să se ţină pe picioare. Toată lumea îşi dă seama de asta.

În iunie 1969, se întoarce la Paris. Un prieten englez i-a pus la dispoziţie avionul privat, iar profesorul Debre a planificat un transport cu ambulanţa până la hotelul Saint- James, pe strada Rivoli, unde i-a rezervat o cameră la parter, preconizând repaus complet. Mihai vine să-i citească şi să-i scrie corespondenţa. Prietenii o vizitează, iar Martha constată, pe jumătate filozofic, pe jumătate ironic: „în prezent, bătrână, săracă şi urâtă, nu mai am de ce să mă tem: în sfârşit sunt iubită pentru mine însămi”[2]. Am mai putea adăuga şi că, la capătul renunţărilor succesive, femeia neliniştită învaţă să se împace cu ea însăşi, aşa cum îi prezisese prietenul Claudel.

România, fără nici o ranchiună?

Relaţiile Marthei cu ţara natală au fost mereu ambivalente şi pasionale, compuse dintr-un du-te-vino continuu, din dorinţă şi dezamăgire, din iubire carnală şi respingere. Viitorul României era un subiect constant de îngrijorare şi, de parcă ar fi avut un presentiment, îi scria abatelui Mugnier în 1943: „Secretul moşierilor care suntem este acela că domeniul e în noi. Chiar dacă îl pierdem, el rămâne. Lacul meu, apele mele adormite le port în mine; fagii şi munţii mei nu mă vor părăsi niciodată, am scris *Izvor*.. .[l<1] Iar când se întâmplă ce era mai rău, sechestrarea fiicei sale, nu se găseşte în scrierile ei

nici o urmă de furie sau de dorinţă de răzbunare, nici cea mai mică nostalgie sau amărăciune. Pentru a face faţă disperării şi angoasei, Martha se luptă, speră şi se roagă.

La mijlocul anilor ’60, vântul din Est îşi schimbă direcţia.

în iunie 1964, în cursul unui cocteil la Ambasada Elveţiei, jurnalista Genevieve Tabouis se apropie de Martha pentru a-i şopti că Victor Dimitriu, noul ambasador român de la Paris, aşteaptă de cealaltă parte a bufetului un semn pentru a-i prezenta omagiile sale, ar dori să-i explice că multe lucruri s-au schimbat în România... Prima discuţie e scurtă.

Câteva zile mai târziu, Genevieve Tabouis organizează un prânz la ea acasă, în cerc restrâns, cu Martha, ambasadorul român şi soţia acestuia. Fost medic, volubil, cultivat, destul de chipeş la cei 50 de ani şi vorbind o franceză impecabilă********** ††††††††††††††††, Dimitriu se prezintă ca un emisar al dezgheţului şi al prieteniei franco-române. Reuşeşte să se facă plăcut Mar- thei. Abil, o tratează cu „Prinţesă” şi evocă frumuseţea incomparabilă a Mogoşoaiei, iar ea profită de ocazie pentru a aduce vorba despre mobilele confiscate la Ambasada Franţei şi despre valizele ei cu documente personale. Ambasadorul promite că va studia dosarul. Gazda, expertă în relaţii internaţionale, se felicită atunci când oaspeţii ei se retrag după cafea promiţându-şi că se vor revedea.

**********) Princesse Bibesco, *La Vie d’une amitie,* ed. cit., voi. 3, p. 425.

††††††††††††††††) Franceza, considerată limba vechilor elite, fusese eliminată din programele şcolare în beneficiul limbii ruse, obligatorie. Franceza nu se mai preda decât la şcolile speciale ale Partidului Comunist, destinate unei minorităţi de viitori diplomaţi şi de înalţi funcţionari.

Ceea ce nu va întârzia să se întâmple. Vor exista mai multe prânzuri în familie la Ambasada României, cu ambasadorul, soţia acestuia, fiica lor, studentă la Paris, şi Mihai. Doamna sună des pentru a cere veşti despre prinţesa Bi- bescu. După unele ezitări, Martha acceptă să ia parte la un cocteil în onoarea unui scriitor român şi, cu altă ocazie, se întâlneşte cu un jurnalist român care pregăteşte un articol literar. Pentru fiecare vizită, ambasadorul are delicateţea de a-şi trimite Buick-ul cu şofer pe Quai de Bourbon. Iar Martha se distrează să-şi treacă în revistă amintirile, tatăl ei ambasador în Franţa la începutul secolului, marile momente ale diplomaţiei româneşti din Palatul Behague, care fascinase Parisul monden al lui Proust în tinereţea ei, fiind apoi cumpărat, la sugestia sa, de Carol II. Flatat că face parte din Istorie, Dimitriu nu se satură s-o asculte.

Unii dintre românii exilaţi îi vor reproşa Marthei vizitele sale la ambasadă, adaptabilitatea şi capacitatea de a câştiga cât mai mult din fiecare situaţie. Reproşul nu e nou. Iar bătrâna doamnă, fidelă sieşi, merge până la capătul drumului aşa cum vrea ea, fără a lăsa vreodată pe cineva să-i dicteze cum să se poarte, încrezătoare în propria-i judecată. Uneori, asta a costat-o scump, dar şi-a asumat întotdeauna alegerile.

Dimitriu şi soţia lui, foarte apreciaţi şi primiţi peste tot la Paris, vor cădea în dizgraţie la întoarcerea în România şi vor cere azil politic în Franţa în 1970. Martha îi va sprijini în această încercare.

Un subiect de curiozitate în România

Multă vreme interzisă din memoria naţională din cauza „originilor sale nefaste” şi pentru că scrisese în

franceză (ceea ce, de altfel, i se reproşase cu mult înainte de comunism), prinţesa Bibescu suscită deodată un interes nou în România. Profitând de climatul de destindere, o nouă generaţie îndrăzneşte să se intereseze de anumite părţi ale trecutului până atunci interzise. Reprezentanţii ei merg la Paris şi sună uneori, fără a se anunţa dinainte, la uşa apartamentului de pe Quai de Bourbon. Deopotrivă agasată, curioasă, puţin glumeaţă, dar niciodată răzbunătoare, bătrâna doamnă sfârşeşte prin a-i primi mormăind: „în cele din urmă m-au descoperit. Prea târziu!”[1]

începând din 1970, are loc o întreagă defilare de români în salonul cu ferestre înalte care dau către Sena, un profesor universitar care îşi doreşte o carte cu autograf, o doctorandă care îşi consacră teza romanelor ei, un editor care vrea să-i publice jurnalul din anii războiului, păstrat în România, dar şi un istoric care are un proiect de a-i scrie biografia. Pentru prima dată după mulţi ani, se aude vorbind româneşte. Amintirile şi sentimentele amestecate pe care le provoacă aceste vizite o epuizează şi, când rămâne în sfârşit singură, bătrâna doamnă închide ochii şi cere linişte, ca să îşi poată reveni.

Pe 9 mai 1973, cu câteva luni înainte să moară, acceptă să primească doi demnitari de la Ambasada României, consulul general Ion Popescu şi ministrul consilier Marcel Lohabernea. Bătrâna în vârstă de 87 de ani îi primeşte privindu-i fără ocolişuri şi ţinându-se dreaptă în fotoliu. Au venit cu un buchet de flori în culorile naţionale, îi laudă îndelung demnitatea de emigrantă şi, după câteva banalităţi, ajung şi la obiectul vizitei lor: să obţină autorizaţia ei pentru a-i traduce întreaga operă în română. Ocazia e prea bună, iar Martha le propune un târg: în schimbul acordului său, să-şi recupereze valizele cu documente personale şi cu fotografii pe care promite că, la

moartea ei, le va returna României „dat fiind că Academia Română le-a cumpărat de la bărbatul care le-a furat sub pretext că le salvează”[2]. Musafirii îşi iau la revedere, cu un aer încurcat, promiţând că vor supune problema superiorilor lor.

E ultima ei luptă, o parte din ea e prizonieră acolo, în valizele cu hârtii.

’) Jurnal, 16 febn 1970, fond privat. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, rezumat al discuţiei făcut de Martha Bibescu, 9 mai 1973.

Menars, ultimul vis

Acest castel care o bântuie şi o obsedează devine în anii ’50 un loc de pelerinaj. Grupul Saint-Gobain l-a transformat în centrul său de cursuri şi formare, iar Arnaud de Vogüe, preşedintele grupului, o invită acolo de mai multe ori pe an. Ritualul e imuabil: o maşină vine să o ia, marea poartă se deschide pentru a o lăsa să treacă, administratorul o primeşte ceremonios, i se serveşte prânzul în sala de mese unde a stat soacra ei, Valentine, se plimbă ore întregi prin saloane, uneori îşi petrece o noapte în compania fantomelor, „beată de melancolie-deliciu”[1]. Se întâmplă uneori să ghideze vizitele — din pivniţă până în pod — unor personalităţi, cel mai adesea ambasadori, jucând rolul gazdei, spre gloria Franţei şi a familiei.

în scrisorile de mulţumire către Arnaud de Vogüe, Martha, care se consideră oarecum ca acasă, nu uită niciodată să-şi dea cu părerea despre lucrările de renovare şi să transmită aprecierile ei la adresa personalului. Arată erorile din descrierea istorică distribuită vizitatorilor parcului şi propune corecturi. Vogüe îşi exprimă recunoştinţa, iar observaţiile ei sunt puse de îndată în practică.

A hotărât că va fi îngropată în cimitirul din Menars. Piatra e pusă, textul e gravat în marmură. Nu mai lipseşte decât scrierea datei finale. Pe care o va decide istoria. Valentine de Caraman-Chimay, fiica locului, se odihneşte la Mo- goşoaia. Iar Martha Lahovary, fiica acelui loc, se va odihni la Menars. Cu destinele împletite pentru totdeauna.

Menars e din nou de vânzare în 1972, iar poarta de onoare nu se va mai deschide pentru prinţesa Bibescu. Va mai reveni cu o singură ocazie, cu Mihai, în noiembrie 1972. La 86 de ani, călătoreşte cu trenul, merge cu greu până la cimitir, vrea să le aducă un omagiu strămoşilor lui George.

***) Jurnal, 1 aug. 1967, fond privat.**

Martha cea imuabilă

E foarte disciplinată şi se aşază în fiecare dimineaţă la masa de lucru, ajutată de un şir de doamne de familie bună care se află la dispoziţia ei în rolul de secretare, într-un birouaş amenajat la capătul holului, sub privirile abatelui Mugnier. Bruxelleza Claudia Verhesen e una dintre cele mai asidue; are un adevărat cult faţă de prinţesa Bibescu, mândră de misiunea ei, aceea de a descifra neobosit şi de a bate la maşină cei şaizeci şi cinci de ani ai jurnalului acesteia.

Doamnele fac cu rândul şi retranscriu arhivele prinţesei în mai multe exemplare, într-un zgomot continuu care răsună în tot apartamentul, şi la fel fac şi Valentina şi Dimi- trie, care petrec acolo o mare parte din iarnă şi cărora le revine îndeosebi misiunea de a transcrie scrisorile de dragoste ale mamei, respectiv ale soacrei. E o muncă titanică. Martha nu

doar că ţine la zi un inventar, pe cât de obsesiv, pe atât de precis, al originalelor şi copiilor, chiar şi pentru documentele fără prea mare importanţă, dar şi-a pus în cap să convingă destinatarii sau pe moştenitorii lor să-i înapoieze scrisorile; unii, precum fraţii lui Rene de Weck, se opun.

Ansamblul e destinat Bibliotecii Universităţii din Texas, care le cumpără de la ea începând cu 1961, şi Bibliotecii Naţionale de pe strada Richelieu. Ea păstrează câte o copie. Hârtiile sunt tot ce i-a mai rămas pe acest pământ.

Uriaşul munte de dosare pe care le-a alcătuit Martha te lasă perplex. Abia după ce le deschizi începi să înţelegi. Ea nu s-a mulţumit doar să-şi arhiveze viaţa: a conceput o monumentală antologie de vieţi. Să descifrezi acest amestec de scrisori, ale ei şi ale altora, să intri în gândurile celor din trecut, să le scrutezi angoasele şi bucuriile, să citeşti legendele fotografiilor îngălbenite, să simţi Istoria în cotidian, să te emoţionezi la vederea unei flori uscate, să zâmbeşti în faţa vanităţilor unei epoci, dar şi să te pierzi în jurnalele ei, în care se întâlnesc atâtea nume şi atâtea date, echivalează cu a-i călca pe urme în marele desen al operei ei: lupta împotriva uitării. Salvarea trecutului. învierea celor morţi.

*

Tot mâinile harnice din capătul culoarului îi pun la punct şi ultimele două manuscrise. în 1970, Martha publică la Grasset *Le Confesseur et Ies poetes (Confesorul şi poeţii),* o culegere de scrisori inedite adresate de Jean Cocteau, Marcel Proust, Robert de Montesquiou, Paul Valery şi Maurice Baring abatelui Mugnier, însoţite de comentariile ei. Lucrarea, care i-a adus elogiile criticii, a fost tradusă în engleză şi e

disponibilă în prezent în colecţia „Les Cahiers rouges”. în 1972 apare la Mercure de France corespondenţa ei cu Paul Claudel, sub titlul *Echanges avec Paul Claudel* ‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ Jean Mouton, directorul Institutului Francez din Bucureşti în epoca Mogoşoaiei, prietenul lui Jacques Truelle şi al lui Rene de Weck, a petrecut lungi după-amiezi ajutând-o să-şi trieze scrisorile schimbate cu poetul din Brangues.

Martha se înhamă la al doilea volum din *Nimfa Europa,* un imn închinat soacrei ei, Valentine, în care povesteşte divorţul acesteia şi povestea de dragoste cu Georges Bi- bescu. Pion nu ştie ce să facă cu această carte, care se intitulează *Ou tombe la foudre (Unde loveşte fulgerul).* Verdictul e fără drept de apel: prea lungă, prea lirică, prea confuză. I se cere să o rescrie în 150 de pagini în stilul cizelat în care scrisese *Catherine-Paris.* Martha se descurajează.

---

‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡‡ Principesa Bibescu, *Corespondenta cu Paul Claudel: Scrisorile noastre inedite,* tr. Marfa Brăescu şi Gheorghe Lăzărescu, Albatros, Bucureşti, 1992 (n. tr.).

') BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, scrisoare către Ma- rie-Noelle din 18 nov. 1928. [2]) Edmee de La Rochefoucauld s-a născut în 1895. Literată, poetă, preşedintă a juriului Premiului Femina, feministă, ea i s-a alăturat Marthei Bibescu, în 1962, ca membră a Academiei Regale de Limbă şi Literatură Franceză din Belgia.

') 8 milioane de franci, echivalentul a 10 milioane de euro în 2022, potrivit estimărilor INSEE. Fabre-Luce a avut eleganţa să o avertizeze pe Martha printr-o scrisoare foarte frumoasă. Ea a apreciat gestul, regretând că George nu voise să cumpere tabloul la vremea când fusese pictat. [2]) BnF, NAF 28220, fonds Marthe Bibesco, note disparate.

*) Fiul lui Paul Claudel. [2]) Născut în 1897, Jean Chauvel a fost ambasadorul Franţei la Londra între 1955 şi 1962. Este şi autorul mai multor volume de poezie.

***) Jurnal, 26 ian. 1970, fond privat.**

’) „La voiture electrique de ma tante Eugenie”, *La Revue des deux mondes,* ian. 1974.

Cartea va apărea după moartea ei, publicată în ediţie limitată şi destinată celor apropiaţi.

Corespondenţa ei cu poeta catolică Marie-Noel, care i-l prezentase pe abatele Mugnier, nu-şi va găsi nici ea un editor. Scrisorile pline de efuziuni lirice – prietenii se numesc între ei „Draga mea privighetoare de foc”[1], „Draga mea fiică de păstori”, „Dragă soră şi al nostru abate Mugnier” – nu mai corespund deloc gustului vremii.

Autoarea e dezarmată.

Sclipiri de lumină

Martha n-a refuzat niciodată nici onorurile, nici recunoştinţa. E bucuroasă să primească, pentru cele trei volume ale corespondenţei sale cu abatele Mugnier, Premiul Sevigne, în 1963. Trei ani mai târziu, va primi Premiul Gustave-Le Metais-Lariviere al Academiei Franceze pentru întreaga operă, urmat, în 1970, de Premiul pentru literatură al Fundaţiei Singer-Polignac. Laureata nu face un secret din faptul că cecurile care însoţesc aceste premii îi uşurează traiul.

Mai sunt şi alte satisfacţii care marchează aceşti ani: săptămânalul *Jours de France* îi publică în foileton romanele *Katia* şi *Charlotte şi Maximilien,* semnate Lucile Decaux, foarte prizate de cititori; Guy Schoeller şi-a dorit ca *Papagalul verde* să intre în noua sa colecţie de buzunar, în 1969: cărticica se va vinde foarte bine.

*

În 24 octombrie 1969, după-amiaza e frumoasă în saloanele cu vedere spre Sena, în mijlocul florilor primite de la toţi prietenii. Martha, înconjurată de

câţiva membri ai familiilor Chimay, Gramont şi Cosse-Brissac, de editorii ei, dar şi de Gaston Palewski şi Edmee de La Rochefoucauld[2], primeşte insigna Ordinului Coroanei din mâna ambasadorului regelui Baudouin. Mihai împarte cupe de şampanie asistenţei binedispuse. Decoraţia regală o face pe Martha să uite o decepţie despre care nu vorbeşte niciodată. Propusă în 1956 la Premiul Nobel pentru literatură, Martha, încurajată de această recunoaştere, a crezut că va intra în Academia Franceză, iar Gaston Palewski, încrezător, şi-a sondat prietenii academicieni; ei n-au dat însă semnale pozitive. Nu va fi prima nemuritoare. Decepţie.

*

în iunie 1971, cu ocazia Expoziţiei Proust, vizitatorii sunt întâmpinaţi în capătul scării de la Muzeul Jacquemart-André de portretul ei pictat de Boldini. Noul proprietar al acestuia e un italian, căruia Fabre-Luce i l-a vândut la un preţ foarte bun.[1] Departe de a se emoţiona în faţa frumuseţii ei sclipitoare, bătrâna doamnă scrie: „Nu-mi plăcea faţa mea. De altfel, n-a mai rămas nimic din acea înfăţişare”[2]. Ceea ce o flatează e faptul că a fost consultată de către comisarul expoziţiei, de acum e consacrată ca specialistă în Proust, chiar dacă asta le displace unora... în septembrie acelaşi an, va primi recunoaşterea la microfonul emisiunii „Radioscopie”, a lui Jacques Chancel. Martha vorbeşte de Proust, de Chateaubriand şi de Montaigne şi îşi povesteşte amintirile pe un ton vesel, care îi încântă pe ascultători. în zilele următoare, scrisorile cu laude se vor aduna pe biroul ei.

Personajul încă fascinează, iar Cecil Beaton, care îi imortalizează pe magnificii epocii sale, o roagă să îi pozeze în salonul ei de pe Quai de Bourbon. După

câteva ezitări, Martha acceptă. în fotografii stă dreaptă, jucându-şi personajul de divă, cu brăţări şi dantele în stilul Gloriei Swanson în *Sunset Boulevard,* dar având în plus ceea ce o caracterizează pe ea până la capăt, privirea răzvrătită şi amuzată: „De ce nu? De ce nu eu?”

Cercul se strânge

„Felinarul” a devenit „barca imobilă”, iar Martha invită acum „după cină”, ceea ce înseamnă un pahar de băutură în timp ce admiri apusul soarelui de la fereastra ei. Printre vizitatorii fideli, încă seduşi de bătrâna doamnă originală, în salonul ei se întâlnesc Pierre Claudel[1], Robert Bresson, Jean Anouilh, Robert Debre, Jean Cassou şi Pierre Georgel. Cei care au cunoscut Mogoşoaia, ca Jean Chauvel[2], soţii Basdevant, familia Mouton şi Jean Stroehlin, o emoţionează întotdeauna. Michel Robida devine un obişnuit al casei şi un om de încredere, pe cât de eficient, pe atât de discret; e scriitor, laureat al Premiului Femina, a fost multă vreme director al ORTF şi colaborează la revista *La Revue des deux mondes*| o venerează pe Martha, care îi cere să fie executorul ei testamentar.

Vizitele prietenilor se răresc, ea îmbătrâneşte, inexorabil. Aliette de Maille îi recopiază versuri din Vergiliu şi îi face cadou perdele albastre şi fotolii capitonate provenite din castelul său, La Motte-Tilly, Denise Rene-Mayer îi trimite flori, fidela Sonia o sună seara şi stau mult la telefon, Roşită, a cărei sănătate e în declin, scrie mult, Liton Vaxelaire, tot temerară, vine în vizită când trece prin Paris. Şi mai sunt şi tristele despărţiri ale bătrâneţii; Lily Goujon, Blanche Lloyd şi Mary Palairet, care i-au fost sprijin de

neclintit, se duc. Prietenia şi întâlnirile plăcute au fost sarea vieţii ei, iar Martha se simte abandonată la fiecare plecare.

Finalul

Vara lui 1973 e grea la Tullimaar. Cuplul de servitori ameninţă cu plecarea, soba a plesnit, grădina e neîngrijită şi nici un vizitator nu mai sună la poartă. Pentru a face faţă datoriilor şi cheltuielilor de fiecare zi, Valentina şi Dimitrie vând tot ce le-a mai rămas, ultimele acţiuni, ultimele bijuterii, casa paznicului, chiar şi sera e demontată şi dispare într-o dimineaţă. Depăşiţi de situaţie, hotărăsc să scoată casa la vânzare. La 84 de ani, Martha hotărăşte pentru prima dată în viaţa ei să renunţe, ca să nu le facă reproşuri celor pe care îi iubeşte şi fiindcă nu mai are forţă. John îi scrie bunicii sale. îngrijorat să-şi vadă părinţii într-o asemenea situaţie, nu va răscumpăra Tullimaar, de care nu e legat şi pe care nu are mijloacele de a-l întreţine. Viaţa lui e în altă parte, viitorul lui e cel al copiilor săi. Ultima lui scrisoare, care datează de la jumătatea lui noiembrie 1973, o pune în gardă în privinţa unui cumpărător care îi simte grăbiţi şi vrea să profite.

întoarcerea la Paris, la jumătatea lui septembrie, e o probă de rezistenţă fizică, iar Martha constată la sosire că îi e tot mai greu să urce scara de pe Quai de Bourbon. „Totul îmi provoacă frică, totul îmi face rău, laşitatea mea fizică mă uimeşte”[1], scrie ea. Viaţa se contractă. Mondena este sfătuită de profesorul Debre să nu mai iasă seara. Marea călătoare îşi limitează deplasările la câte o mică plimbare de-a lungul Senei, în zilele frumoase, agăţată de braţul lui Mihai. Aşa cum le spune prietenilor ei, a devenit pustnica din Insula Saint-Louis. Fără amărăciune.

*

Viaţa sa retrasă alături de Blanche, care îmbătrâneşte şi ea, nu e uşoară. Cameristei i se întâmplă tot mai des să îi răspundă la o cerere de serviciu: „Nu acum, prinţesă” şi să îi evacueze pe vizitatorii veniţi pentru portoul de seară anunţând că e gata cina; ca să se amuze, Martha explică: „E grevă!” sau „E în toane rele”. în spatele ironiei, care de altfel nu o atinge câtuşi de puţin pe cea în cauză, Martha e conştientă că nu are de ales decât să se adapteze. De mai bine de patruzeci de ani, cele două femei trăiesc împreună zi de zi, iar Blanche e ea însăşi un personaj cu caracter puternic. A fost martora splendorii şi a sărăciei, complicea secretelor de alcov, sprijin în nopţile de nelinişte, ancoră în vremurile tulburi. Şi o busolă a raţiunii. Cu timpul, camerista a acceptat să devină „slujnica bună la toate”, iar devotamentul ei e fără cusur; şi-a pus adesea la dispoziţie economiile pentru a depăşi dificultăţile sfârşitului de lună. Le leagă o afecţiune aspră şi îşi răspund una alteia asemenea oricărei perechi în vârstă.

Scrisul a fost firul roşu al vieţii Marthei, dar, aşezată la masa de lucru, nu mai reuşeşte decât să schiţeze note cu amintiri şi planuri de cărţi viitoare. Mintea şi condeiul i se însufleţesc atunci când e vorba de evenimente din actualitate; ca ecou la criza petrolieră care agită spiritele, articolul despre „Maşina electrică a mătuşii mele Eugenia” e deopotrivă amuzant şi avangardist, reamintindu-şi de dorinţa sa de a apuca vremea „Zânei electricitate [care] va fi învins petrolul, aducând cu sine curăţenia, liniştea, eficacitatea. Copacii Parisului, la fel de ameninţaţi de emanaţiile ucigaşe ca şi plămânii oamenilor, vor respira în sfârşit un aer curat”. Acesta va fi articolul ei postum, publicat în *Revue des deux mondes.*[}]

*

Miercuri, 28 noiembrie 1973, către seară, Martha o cheamă pe Blanche ca să o ajute să se dezbrace. Operaţiunea e delicată, bătrâna doamnă e obosită, cei câţiva paşi până în salon sunt dureroşi şi e nevoie de mii de precauţii pentru a

o ajuta sâ se aşeze în fotoliu. Devotata Claudia, care şi-a petrecut ziua pe culoar bătând la maşină jurnalele scumpei ei prinţese, vine să o salute. Uşa de la intrare se închide încetişor şi se aşterne tăcerea nopţii. Martha îi spune lui Blanche că aşteaptă pe cineva. Trebuie să facă ordine în salon, să schimbe apa la flori, să aprindă veioza din colţul camerei, să scoată serviciul de porto. Cina poate să aştepte. Blanche se retrage mormăind.

Martha nu suferă. Cu ochii pe jumătate închişi, se abandonează, se lasă purtată până la palatul ei roz sub soarele amiezii, traversează câmpul de irişi strălucitori, se îndreaptă spre apa răcoroasă, trebuie să intre în apă, de pe celălalt mal o strigă umbrele, trebuie să li se alăture. Totul se amestecă, totul se risipeşte. Din bucătărie, Blanche îşi dă seama, vine repede, o prinde de mână. Prinţesa se îndepărtează şi nu se mai întoarce. De cine s-ar teme?

A doua zi, Roşită, care se deplasează tot mai greu, a ţinut să vină pentru a aşeza pe pieptul prietenei sale crucifixul abatelui Mugnier.

Marţi, 4 decembrie, după slujba de înmormântare de la Saint-Louis-en-l'Isle, convoiul funerar ajunge la Menars. Valentina şi Dimitrie, John, Choute, Mihai, Elisabeth de Chimay şi Odette Bibescu se aşază pe o bancă din capelă pentru a asculta vorbele de îmbărbătare ale preotului. Pe o vreme mohorâtă, tristă şi rece, micul grup traversează cimitirul până la piatra de mormânt pe care stă scris, aşa cum şi-a dorit ea: „Martha, prinţesă Bibescu, scriitoare franceză, soţia lui George-Valentin, prinţ Bibescu, a ales Menars pentru a aştepta învierea şi viaţa".

Sunt ultimele ei cuvinte în această lume.

ARBORE GENEALOGIC

Dimitrie Bibescu (1759-1831)
căsătorit cu Ecaterina Văcărescu (1777-1842)

I

Barbu Bibescu, prin adopţie prinţ Ştirbey (1799-1869),
domn al Valahiei, 1849-1856

----------Căsătorit cu Elisabeta Cantacuzino, 1805-1874

Şase copii, printre care
prinţul Alexandru Ştirbey,
1836-1895,
căsătorit cu Maria Ghyka-
Comăneşti,
1851-1895

Grigore, prin adopţie
prinţ Basarab Brâncoveanu,
1827-1886,
căsătorit cu Rachel
Musurus,
1847-1933

Nicolae,
prinţ Bibescu,
1831-1890,
căsătorit cu
Helene Ney
d'Elchingen,
1843-1902

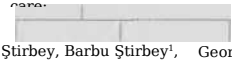

8 copii dintre care:

7 copii dintre care:

Eliza Ştirbey, 1870-1957, căsătorită cu Barbu Ştirbey[1], 1872-1946, 1. Cu Alexandru Nadèja Bibescu, Marghiloman 1876-1955 2. Cu Ion I.C. | Brătianu I

George, 1883-1917, căsătorit cu Elisabeta

Constantin Brâncoveanu, 1875-1967, căsătorit 1.Cu Eugenie Antóniádig, 1874-1917, 2. Cu Marie-Nicole „Colette[1]

Anna Brâncoveanu, 1875-1933. căsătorită cu Mathieu

Helene Brâncoveanu, 1878-1920 căsătorită cu Alexandre

Marie-Jeanne, Nicole „Mere Bibescu, Beme', 1886-1955

1864-1944

f U... Bihwn iHpt 'IH«. cAttAiH

COIIMII I do IUII

4 fiice dintre

1 Din a doua căsătorie:

Din primii \ tâl Mong |

1 1 1 1

Eliza Ştirbey, 1898-1987, căsătorită 1. Cu Edwin Boxshall, 2. Cu Alexandru

Alexandra Marina ‚Sanda"'Ştirbey, Ştirbey, igoô-isg[2]. 1912- căsătorită cu 2001 George Cantacuzino', 1899-1960

căsătorită cu Constantin „Costi" Brâncoveanu 1920-1983

Mihai Brâncoveanu, 1921-19431 căsătorit cu Victoria de Casa Rojas,

George Brâncoveanu, 1922-1944

Elisabeta Brâncoveanu, 1932-2008

Matei Brâncoveanu, 1913-2002, căsătorit cu Sofia Arion, 1911-

Anne-Jules de Noailles,

căsătorit cu Helene de Wendel

dv « Bl Cl1l11 •l» la»

Şerban Cantacuzino 1928-2018

Marie-Lyse Cantacuzino 1931

Constantin Brâncoveanu 1943

Mihai Brâncoveanu, 1948

Grigore Brâncoveanu, 1947-2019

Eugenie Brâncoveanu, 1949

O Persoanele marcate cu asterisc apar de mai multe ori în arborele genealogic.

Gheorghe Dimitrie, prinţ Bibescu, 1802-1873,
domn al Valahiei, 1842-1848
lulhirit 1. cu Zoe Mavrocordat, 1805-1892, prinţesă Basarab-Brâncoveanu prin adopţie;
2. Cu Maria „Mariţica" Văcărescu, 1815-1859----------

—

g Georges, pini Bibescu, I 1 „34-1903, Jteril. eu Valentine "iruinan-Chimay, ' 1H39-1914

Prinţul Alexandru Bibescu, 1842-1911, căsătorit — cu Elena C ostache-Epurea nu, 1855-1902

4 fiice

Mărie, 1845-1929, căsătorită cu Odon de Montesquiou, 1836-1882
5 copii dintre care:

Helene, 1847-1883, căsătorită cu Victor de Courval, 1839-1891

Marcela, [1 H]73-1957, I nisătorită cu Nicolae t'nritacuzi no, 1H64-1947

George-Valentin, 1880-1941, căsătorit cu Martha **Lahovary,** 1886-1973

Nadeja Bibescu[1], 1876-1955, căsătorită cu Barbu Ştirbey

Emanuel Bibescu, 1874-1917

Antoine Bibescu, 1878-1951, căsătorit cu Elizabeth Asquith, 1897-1945

Ferdinand de Montesquiou, 1870-1920

Helene de Montesquiou, 1878-1927, căsătorită cu Gerard de Faucigny-Lucinge, 1889-1949

George | l'Rntacuzino', 11K99-1960, ■ fisă torit cu Alexandra fcnda" Ştirbey'

Valentina Bibescu,

căsătorită cu Dimitrie „Dede" Ghyka-Comăneşti, 1904-1989

I

Priscilla Bibescu, 1920-2004

Rodolphe de F aucigny-Lucinge, 1898-1985

Humbert de Fauci gny-Lucinge, 1901-1959

I

Ioan-Nico I ae/ Jean-Nicolas/ John-Nicholas Ghika (Ghyka-Comăneşti), 1929-2003

George-Dimitrie Ghyka-Comăneşti, prin adopţie
prinţ Bibescu (îşi ia numele de „George Moore"), 1936-2011

I

b<ipher John Ghyka-Comăneşti, 196g, Bil cu Clare Margaret Allanson (1969)

Jean Valentine Louise Ghika, 1970,
căsătorită cu David John Ford (1962)

Mi'xandre Margaret Emma, 2005

Hugh Christopher John, 2007

Surse şi bibliografie

ARHIVE

Am beneficiat de o primire formidabilă în România. Alina Pavelescu, directoarea adjunctă a Arhivelor Naţionale ale României, dar şi responsabilii de la Biblioteca Naţională a României mi-au facilitat la fiecare etapă demersurile, dând dovadă de multă eficienţă. Am avut acces la fonduri foarte bogate referitoare la prinţesa Bibescu şi la familia ei, cuprinzând multe documente inedite (corespondenţă, jurnale intime, arhive de familie). Toate aceste documente datează din 1945.

Recoltei provenite din România i s-au adăugat 65 de cutii de documente din fondul prinţesei Bibescu de la Biblioteca Naţională a Franţei, precum şi cei 63 de ani consemnaţi în jurnalele ei intime şi scrisorile către fiica sa aflate în fondul privat de la Londra. Tot atâtea documente care au trebuit utilizate în conexiune cu studierea operei sale, traversată de fragmente autobiografice, şi cu abundenta bibliografie trecută în revistă mai jos.

Arhivele Naţionale ale României

Fond Casa Regală-Personale-Maria, Corespondenţa Marthei Bibescu cu regina Maria a României (1907-1937)

Fond familial Bibescu, Corespondenţa Marthei cu George Bibescu (1916 -1918)

Fond familial Argetoianu, Corespondenţa cu Constantin Argetoianu

Biblioteca Naţională a României, Fond Saint-Georges

Corespondenţa Marthei cu George Bibescu (1935-1939)
Scrisorile Marthei prin care îşi alertează prietenii şi sprijinitorii din România în 1931-1932
Corespondenţa cu J. Ramsay MacDonald

Jurnal din anii 1937 şi 1938
Dosar de facturi (creatori de modă, decoratori, anticari)
Inventarul mobilierului de la Mogoşoaia din 1949
Diverse scrisori din perioada 1940-1945, primite de Martha Bibescu de la prietenii ei diplomaţi din Bucureşti şi din străinătate

Biblioteca Naţională a Franţei

NAF, 28220, fonds Marthe Bibesco, 65 de cutii în ordine alfabetică
NAF 18190, fonds Renaud de Jouvenel, corespondenţă cu Martha Bibescu
NAF 15012-15380, fonds Robert de Montesquieu, corespondenţă cu Martha Bibescu
NAF 24874-24913, fonds Joseph Reinach, volum XIX, corespondenţă cu Martha Bibescu

BIBLIOGRAFIE

Lista lucrărilor şi articolelor consultate

Anet, Claude, *La Perse en automobile, à travers la Russie et le Caucase: Les roses d'ispahan* (1907), Hachette/BNF, Paris, 2021.
Assouline Pierre, *Le Dernier des Camondo,* Paris, Gallimard, 1997.
Bennet Eric, „Le jardin symbolique de Marthe Bibesco", *Bulletin de l'Academie royale de langue et de littérature française de Belgique, 57/2,* Bruxelles, 1979.
Bibesco Jeanne, *Lettres à Emile Combes,* Gallimard, Paris, 1994.
Bibesco Antoine, *„Mon petit Antoine": Correspondances et conversations avec Marcel Proust,* Arfuyen, Paris, 2022.
Bona Dominique, *Divine Jacqueline,* Gallimard, Paris, 2021.
Bowd Gavin, *Paul Morand et la Roumanie,* L'Harmattan, Paris, 2002. Cantacuzene Jean-Michel, *Une vie en Roumanie: De la*

Belle Epoque à la Republique Populaire (1899-1960), L'Harmattan, Paris, 2017 (viaţa lui George Cantacuzino, nepotul arhitect al Marthei Bibescu).

Chavigny Jean, *Le Chateau de Menars, un des joyaux du Val de Loire,* Librairie des Champs-Elysees, Paris, 1954.

Churchill Winston, *Discours de guerre, 1940-1946,* Pocket, Paris, 2011. Combes André, „Le Grand-Orient de France et la Franc-Maçonnerie roumaine", *Chroniques d'histoire maçonnique,* 2021, pp. 6—26, nr. 87.

Debre Robert (profesor), „Marthe Bibesco", *Revue des deux mondes,* noiembrie 1975.

Delvaille Bernard, *Journal,* vol. 1,1949-1962, La table ronde, Paris, 2000. Des Cars Jean, *Dictionnaire amoureux des trains,* Plon, Paris, 2006. Devillers Sonia, *Les Exportes,* Flammarion, Paris, 2022.

Diesbach Ghislain de, *La Princesse Bibesco, la derniere orchidée, 18861973,* Perrin, Paris, 1986 (reeditat în 1997).

Diesbach Ghislain de, *La Vie des autres: Souvenirs d'un biographe,* Bibliothèque cantonale et universitaire de Fribourg, Fribourg, 2018.

Dreyfus Pauline, *Paul Morand,* Gallimard, Paris, 2020.

Fabre-Luce Alfred, „Marthe Bibesco", *Revue des deux mondes,* ianuarie 1974, PP- 50-56.

Fischer-Galati Stefan, *Twentieth Century Romania,* Columbia University Press, New York, 1991.

Fiers Robert de, *Sur les chemins de la guerre (France-Roumanie-Russie),* Pierre Lafitte, Paris, 1919.

Flying Magazine, An Air Yacht for the Prince of Bibesco, aprilie 1933.

Folschweiller Cecile şi Roman Andreia, *Bucarest: Promenades littéraires,* Non Lieu, Paris, 2017.

Galey Mathieu, *Journal integral, 1953-1988,* Robert Laffont, col. „Bouquins", Paris, 2017.

Germain André, *Les Fous de 1900,* La Palatine, Paris, 1954.

Germain André, *La Bourgeoisie qui brûle: Propos d'un témoin,* Sun, Paris, 1951.

Gramont Elisabeth de, *Mémoires,* vol. 3, *Clair de Lune et Taxi* şi vol. 4, *La Treizième Heure,* Grasset, col. „Les Cahiers rouges", Paris, 2019 şi 2020.

Guers Marie-Josephe, *Paul Claudel,* Actes Sud, Arles, 1987.
Higonnet-Dugua Elisabeth, *Anna de Noailles: Cœur innombrable: Biographie- Correspondance,* Michel de Maule, Paris, 1989.
Hillerin Laure, *La Comtesse Greffulhe: L'ombre des Guermantes,* Flammarion, Paris, 2014.
Jean Olivier, *Volte-face à Bucarest: Notre cousin Jacques,* Beechwood, Bordeaux, 2019 (ediţie limitată pentru familia lui Jacques Truelle).
Jouvenel Renaud de, „Marthe Bibesco, histoire d'une amitié", *Revue des deux mondes,* pp. 352-359.
Kolb Philip, *Correspondance de Marcel Proust (1880-1922),* vol. 9, anul 1909 şi vol. 11, anul 1912, Plon, Paris, 1982 şi 1984.
Lambrino Paul, *alias* Prince Paul de Hohenzollern-Roumanie, *Carol II, roi de Roumanie,* Denoel, Paris, 1990.
Lazard Madeleine, *Colette,* Gallimard, Paris, 2008.
Le Pen Jean-Marie, *Fils de la nation:* Mémoires, Editions Muller, Paris, 2018.
Ligne Anne de, *Les Carnets d'Oana: Bucarest, 1922-2006,* L'Harmattan, Paris, 2017.
Manigand Christine, *Henry de Jouvenel,* Pulim, Limoges, 2000.
Marck Bernard, *Histoire de l'aviation,* Arthaud, Paris, 2012.
Marie de Roumanie (reine de), *Histoire de ma vie, 1875-1918,* Lacurne, Paris, 2014.
Martin-Fugier Anne, *La Vie elegante,* Fayard, Paris, 1990.
Martinez Frédéric, *Anna de Noailles,* Gallimard, Paris, 2018.
Memorial de la Shoah, *Les Diplomates face à la Shoah,* sub conducerea ştiinţifică a lui Jean-Marc Dreyfus, André Kaspi, Claire Moura- dian, Catherine Nicault, februarie 2022.
Mension-Rigaud Eric, *Aristocrates et grands bourgeois,* Plon, Paris, 2007.
Morand Paul, *Journal inutile,* I: *1868-1972;* II: *1979-1976,* Gallimard, Paris, 2001.
Morand Paul, *Journal de guerre: Londres-Paris-Vichy, 1999-1943,* Gallimard, Paris, 2020.
Morand Paul, *Fléché d'Orient,* Gallimard, Paris, 1932.
Morand Paul, *Bucarest,* Plon, Paris, 1935.
Mouton Jean, *Journal de Roumanie,* L'Age d'homme, Lausanne,

1991.
Napoleon III et les principautés roumaines, Reunion des Musees Nationaux, Paris, 2009.
Mugnier (abbe), *Journal (1879-1939),* Mercure de France, Paris, 1985.
Nicault Catherine, „De Pétain à de Gaulle: la trajectoire tourmentée du diplomate Jacques Truelle", în *Terres promises,* Editions de la Sorbonne, Paris, 2010.
Noailles Anna de, *Le Livre de ma vie,* Bartillat, Paris, 2008.
Oddo Christine, *La Princesse Jeanne Bibesco: Une femme, le carmel, la Republique,* Cerf, Paris, 2007.
Oudard Georges, *Marie de Roumanie,* Plon, Paris, 1939.
Oultremont Angélique d', „Dans l'intimite de la princesse Bibesco ou la charmante Theodora", *Revue generale belge,* 15 aprilie 1955.
Painter George, *Marcel Proust: Les années de jeunesse (1871-1903),* Mercure de France, Paris, 1966.
Pakula Hannah, *The Queen Marie of Roumania: The Last Romantic,* Simon and Schuster, New York, 1984.
Pasquier Jacqueline du, *Raymond Jeanvrot: Une passion royaliste,* Editions d'Art, Paris, 2007.
Petersen Nancy, *From Hitler's Doorstep: The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942-1945,* Pennsylvania State University Press, 1996.
Pryce-Jones Alan, *The Bonus of Laughter,* Faber and Faber, London, 1987.
Pichois Claude, „La Princesse et l'Ecrivain: Marthe Bibesco, Henry de Jouvenel et Colette", în *La Dame de 2I115 du matin,* Saint-Sauveur, Société des Amis de Colette, 1987, pp. 29-44.
Quinlan Paul, *The Playboy King: Carol II ofRomania,* Greenwood, 1995.
Robida Michel, „II y a dix ans mourait Marthe Bibesco", *Revue des deux mondes,* noiembrie 1983, pp. 373-377.
Safran Alexandre, *„Un tison arrache aux flammes": La communauté juive de Roumanie, 1939-1947: Mémoires,* Stock, Paris, 1989.
Saint-Aulaire (comte de), *Confessions d'un vieux diplomate,* Flammarion, Paris, 1953.
Sassoon Philip, *La Troisième Route,* Grasset, Paris, 1930.

Sitwell Sacherverell, *Voyage en Roumanie, 1938,* Oxford University Press, Oxford, 1992.
Sutherland Christiane, *Marthe Bibesco, Enchantress,* Farrar Straus and Giroux, London, 1997.
Tadie Jean-Yves, *Marcel Proust,* Gallimard, Paris, 1996.
Tournier Michel, *Des clés et des serrures,* Hachette, Paris, 1979.
Trefusis Violet, *Préludé to Misadventure (London 1942),* Bartillat, Paris, 1992.
Trefusis Violet, *Instants de mémoires,* Bartillat, Paris, 1992.
Ursei, Hedwige d', *Mémoires,* 3 vol., Perret-Gentil, Geneve, 1976.
Vacaresco Callimaki Anne-Marie, *Yesterday was mine,* Falcon Press, London, 1952.
Vilallonga Jose Luis de, *Ma vie est une fete,* Olivier Orban, Paris, 1988. Vickers Hugo, *Gladys duchesse de Marlborough,* Lacurne, Paris, 2020. Waldeck R.G. (contesa), *Athenee Palace,* De Fallois, Paris, 2014. Week Rene de, *Journal de guerre (1939-1945): Un diplomate suisse à Bucarest,* Société d'Histoire de la Suisse Romande, Geneve, 2001.
Weiss Louise, *Souvenirs d'une Européenne, 1919-1934,* vol. 2, Payot, Paris, 1969.
Weiss Louise, *Combats pour l'Europe,* Albin Michel, Paris, 1968.

Lista lucrărilor româneşti

Albu Comănescu Radu, *Initiatives de diplomatie et reseaux internationaux dans les années 1920-1940 en Roumanie,* comunicare prezentată în cadrul colocviului „Sociabilités, reseaux diplomatiques en Europe de 1919 à nos jours", organizat de Le Reseau International de Jeunes Chercheurs en Histoire de l'intégration Européenne et l'Academie Royale de Belgique, Bruxelles, 20 martie

2015- *Marthe Bibesco, diplomate culturel: Une grande europeenne, Synergies.Roum.anie,* 10, 2015, pp. 91-101.
Argetoianu Constantin, *Memorii pentru cei de mâine: Amintiri din vremea celor de ieri,* voi. 1 şi 2, Humanitás, Bucureşti, 1991; voi. 7-10, Machiavelli, Bucureşti, 1997.
Berindei Mircea, *Paravanul venetian: Personaje şi amintiri,* Humanitás, Bucureşti, 2004.
Boia Lucian, *Germanofilii: Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial,* Humanitás, Bucureşti, 2009.
Brăescu Maria, *Interferenţe româneşti în opera Marthei Bibescu,* Minerva, Bucureşti, 1983.
Cămărăşescu Zoe, *Amintiri,* Vitruviu, Bucureşti, 2001.
Cantacuzino Enescu Maria, *Umbre şi lumini: Amintirile unei prinţese moldave,* Aristarc, Oneşti, 2005.
Ciorănescu George, *Europa unită: De la idee la întemeiere,* Paidea, Bucureşti, 2004.
Colonna-Cesari Christine, *Maruca Cantacuzino Enesco: Princesse rebelle,* Piatnitsa, Bucarest, 2022.
Crutzescu George, *Podul Mogoşoaiei,* Meridiane, Bucureşti, 1987.
Delavrancea Cella, „Elena Văcărescu", *Luceafărul,* nr. 6, 1973 (fragment din volumul *Dintr-un secol de viaţă,* Eminescu, Bucureşti, 1988, pp. 473-477)-
Donescu Dan, *Pe urmele Marthei Bibescu,* Vivaldi, Bucureşti, 2016.
Gafencu Grigore, *Jurnal,* 1941-1957, voi. l-6, online pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc.
Giurescu Dinu (ed.), *Istoria României în date,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003.
Goldstein Ticu şi Radnev Manase, *Safran printre nemuritori* (transcriere a interviului cu Alexandru Safran), Hasefer, Bucureşti, 2002, pp. 295-306.
Hagi-Moscu Emanoil, *Bucureşti: Amintirile unui oraş. Ziduri vechi. Fiinţe dispărute,* Fundaţia Culturală Română, Bucureşti, 1995.
Hîncu Dumitru, *Martha Bibescu pe care nu o cunoaştem,* Vivaldi, Bucureşti, 2009.
Hîncu Dumitru, *Martha Bibescu: Intrigă* fără iubire. Piesă

jucată în culise, Vivaldi, Bucureşti, 2002.
Hîncu Dumitru, „Carol Drimer şi Martha Bibescu”, *Studia et Acta Históriáé ludaeorum Romániáé,* voi. 5, Hasefer, Bucureşti, 2000, PP- 3[22]-3[a]3-

Hîncu Dumitru, *Martha Bibescu: Jurnal berlinez, 1938,* Vivaldi, Bucureşti, 2001.
Ion Narcis-Dorin, *Mogoşoaia: Trei secole de istorie,* Tritonic, Bucureşti, 200a (amintirile doamnei Ghiocel Popescu, nepoata sculptorului Cornel Medrea, pp. 112-116).
Iordan Constantin, *Martha Bibescu în timpul ocupaţiei germane la Bucureşti, 1916-1917,* Anima, Bucureşti, 2005.
Iordan Constantin, *Martha Bibescu şi Prinţul moştenitor al Germaniei: File de istorie, 1909-1910,* Institutul European, Iaşi, 2010.
Je sais tout de Bucarest, „Le mariage de la Princesse Marina Ştirbey et du Prince de Brancovan", săptămânal, martie 194a, pp. 9-14.
Lahovary Simona, *Pagini de jurnal,* voi. 1, *1923-19,30* şi voi. 2, *19311936,* Corint, Bucureşti, aoai-aoaa.
Maria, regina României, *Jurnal de război,* voi. l-3, Humanitas, Bucureşti, 2022.
Marinache Oana, *între Paris* şi *Bucureşti: Familia Bibescu Basarab Brâncoveanu,* Editura Istoria Artei, Bucureşti, 2016.
Otu Petre, „1946-1947: Se pregăteşte guvernul Argetoianu!", *Magazin istoric,* nr. 5, 2000.
Pavelescu Alina, *Martha Bibescu şi vocile Europei: Corespondenţă şi dosar CNSAS, 1941-1943,* Corint, Bucureşti, 2017.
Popa Radu, *Mogoşoaia,* Meridiane, Bucureşti, 1962.
Popişteanu Cristian, Minei Nicolae, *Martha Bibescu: Jurnal politic, 1939-1941,* Editura Politică, Bucureşti, 1979.
Procopiu Irina, *Pagini de jurnal, 1891-1930,* Polirom, Iaşi, 2016.
Puşcaş Vasile, *Speranţă* şi *disperare: Negocieri româno-aliate, 19431944,* Eikon, Cluj-Napoca, 2003.
Sandachi George Paul, Hadîrca Dan, *Prinţul George Valentin Bibescu,* Vivaldi, Bucureşti, 2005.
Stoenescu Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în Romania,* RAO, Bucureşti, 2006, voi. 2 şi 3.
Troncotă Cristian, Spînu Alin, Pintilie Florin, *Documente S.S.I.*

despre poziţia şi activităţile politice din România, 6 septembrie 1940-23 august 1944, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Academia Română, Bucureşti, 2005.

Zeletin Constantin D., *Principesa [Elena] Bibescu: O mare pianistă,* Vitruviu, Bucureşti, 2008.

ROMANE ŞI ESEURI ALE PRINŢESEI BIBESCU,
ALESE PENTRU CONŢINUTUL LOR AUTOBIOGRAFIC

Isvor: Le pays des saules, Pion, Paris, 1923.
Le Perroquet vert, Grasset, Paris, 1924.
„My Roumania", *Vogue Magazine,* London, 15 iunie 1925.
Catherine-Paris, Grasset, Paris, 1927.
Noblesse de Robe, Grasset, Paris, 1928.
Quatre portraits, Grasset, Paris, 1929.
Croisade pour l'anemone, Grasset, Paris, 1931.
Le Rire de la Naïade, Grasset, Paris, 1935.
Images d'Epinal, Plon, Paris, 1937.
Feuilles de Calendrier, Plon, Paris, 1939.
La Vie d'une amitié: Ma correspondance avec l'abbe Mugnier, 1911-1944, vol. l-3, Plon, Paris, 1951, 1955,1956.
Churchill ou le courage, Albin Michel, Paris, 1956.
La Nymphe Europe, Plon, Paris, i960.
Echanges avec Paul Claudel: Correspondance inedite, Mercure de France, Paris, 1972.
Où tombe la foudre, Grasset, Paris, 1976.

Mulţumiri

Recunoştinţa mea se îndreaptă în primul rând către Xavier de Bartil- lat, a] cărui sprijin a contat mult în cursul acestor doi ani de muncă intensă.

Aş dori să-i mulţumesc în mod special lui Jean Ghika, strănepoata Marthei Bibescu. Fără ajutorul ei, aventura nu ar fi fost posibilă. îi sunt infinit recunoscătoare pentru încrederea pe care a binevoit să mi-o acorde încă de la primul nostru schimb de mesaje. Nu voi uita întâlnirile noastre la Londra, emoţia ei când îşi evoca istoria familiei. Ii mulţumesc că m-a autorizat să consult jurnalele străbunicii ei şi corespondenţa acesteia cu fiica sa, mai ales în perioada captivităţii celei din urmă în România. Sunt documente de neînlocuit pentru a înţelege istoria intimă.

Le mulţumesc lui Christopher şi Clare Ghika pentru că m-au primit şi mi-au permis să lucrez în condiţii excepţionale la Londra.

Jean Ghika m-a prezentat lui Mihai Brâncoveanu, unchiul ei, căruia vreau să îi exprim toată recunoştinţa mea pentru lungile noastre conversaţii despre România, pe care a părăsit-o la 16 ani, pentru amintirile lui despre Martha Bibescu, care l-a primit atunci când a sosit la Paris, şi pentru documentele şi cărţile româneşti împrumutate şi traduse cu o infinită răbdare şi multă grijă pentru exactitate. De-a lungul acestor întâlniri, s-a legat între noi o veritabilă prietenie. îi mulţumesc şi pentru că m-a prezentat lui Radu Albu-Comănescu, profesor de istorie şi de relaţii internaţionale la Universitatea din Cluj.

întâlnirea mea cu Radu Albu-Comănescu a fost decisivă şi a marcat începutul unei camaraderii intelectuale. Schimburile

noastre de idei au fost esenţiale în reflecţiile mele, nenumăratele mele întrebări nu l-au făcut să-şi piardă răbdarea. El m-a iniţiat în istoria atât de complexă a ţării sale şi m-a ajutat să cunosc multele lucrări ştiinţifice, memorii şi cărţi publicate recent în România care au, direct sau indirect, o legătură cu Martha Bibescu. Păstrez în amintire lungile noastre plimbări pe urmele „Marthei", la Bucureşti şi la Mogoşoaia, palatul ei roz. îi mulţumesc şi pentru arborele său genealogic, care îi permite cititorului să se orienteze în încurcata geografie a familiilor Bibescu-Brâncoveanu-Ştirbey.

Mihai Brâncoveanu mi-a prezentat-o şi pe Alina Pavelescu, directoarea adjunctă a Arhivelor Naţionale ale României, care, cu o rară generozitate intelectuală, mi-a transmis documente esenţiale pentru cercetarea mea şi m-a ajutat la faţa locului, la Bucureşti, să mă descurc în foarte bogatul fond de la Biblioteca Naţională a României. Cartea ei despre supravegherea Marthei Bibescu de către Securitate şi asemănarea dintre punctele noastre de vedere asupra femeii care a fost au reprezentat momente importante pe drumul parcurs de mine. Nu voi uita prânzul luat în trei, Alina, Radu şi eu, la umbra platanilor de pe Dâmboviţa, într-o frumoasă zi de primăvară bucureşteană, când parcă am călătorit în timp, iar Martha era printre noi.

Irinei Ghica-Boulin şi soţului ei, Antoine Boulin, care m-au găzduit şi m-au făcut să iubesc farmecul inegalabil al Bucureştiului, le exprim întreaga mea recunoştinţă. Am vizitat împreună castelul Posada, din care nu au mai rămas decât ruine, am urcat pe munte în căutarea faimoasei piscine cu mozaic, prima din România, azi înghiţită de vegetaţie şi de flori; tot în compania lor am descoperit Castelul Peleş şi Castelul de la Buftea, în care Martha Bibescu s-a aflat de atâtea ori. îi mulţumesc Irinei şi pentru că mi-a povestit despre copilăria ei românească, despre ataşamentul ei faţă de ţară şi despre voinţa ei de a readuce la viaţă proprietăţile familiale din România.

Vreau să îi mulţumesc şi lui Laurence Le Bras, conservator la Biblioteca Naţională a Franţei, ale cărui sfaturi şi ajutor au fost preţioase pe parcursul celor trei luni şi jumătate petrecute în sala manuscriselor, cercetând monumentalul şi impresionantul fond al Marthei Bibescu.

îi mulţumesc lui Leopoldine des Guerrots pentru lectura ei

atentă şi pertinentă.

Lui Jeanne de Vogiie, Nicole Teleki şi Catherine de La Hosseraye, care ştiu de ce, fiecare ajutându-mă în felul său: le mulţumesc.

Lui Pauline Dreyfus, prietena infailibilă, îi trimit întreaga mea recunoştinţă pentru entuziasmul şi energia ei, care te fac mereu să avansezi.

în sfârşit, îi mulţumesc dragului meu Alexis, care a trăit şi el vreme de doi ani cu Martha Bibescu, nepreţuit şi răbdător sprijin de fiecare zi.

Indice selectiv de nume proprii

Alfonso XIII, rege al Spaniei 55, 103, 146, 186, 216, 224
Amulree, lord 178
Anet, Claude 58-59, 61, 63, 107
Anouilh, Jean 308, 323
Antonescu, Ion 217-219, 233, 236, 238, 240-243, 263
Antonescu, Mihai 236, 240, 242, 263
Apolzan, Ioan 169, 236, 253, 266
Argetoianu, Constantin 170, 252, 273
Asquith, Elizabeth. *V.* Bibescu, Elizabeth
Asquith, Herbert Henry 139,156, 199
Auersperg, prinţul 128-129
Auşnit, Max 252
Averescu, generalul 76

Balanchine, George 277
Balbo, Italo 178
Balfour, lordul 138
Balsan, Jacques 181
Barclay, George 114
Baring, Maurice 320
Barrault, Jean-Louis 255
Barres, Maurice 55, 63, 68, 76, 86
Basdevant, Jean 237, 263, 323
Bauffremont, Catherine de 272
Beauvau-Craon, Charles-Louis de 85-87, 108,141, 152
Beller, Radu 177
Belloy, Hubert de 137
Bernard, Tristan 70,
Bernhardt, Sarah 55
Bernier, Rosamond 275
Bernstein, Henry 69
Berthelot, Henri 137-138, 143
Berthelot, Philippe 107, 190
Bibescu, Antoine (Anton) 51, 53 57, 62-63, 6b, 68, 70, 76, 78, 82-83, 97, 129, 131, 133-135, 138-139, 156, 163, 173, 181, 193, 196-198, 206, 209,

231,
249, 252-253, 257-258, 263,
265, 273-274, 303,
Bibescu, Elena, n. Costache-Epu- reanu 51, 54
Bibescu, Elizabeth, n. Asquith 139,
181,197, 252
Bibescu, Emanuel 18, 51, 53-55,
58, 60-63, 66, 68-71, 73-76,
82-83, 85, 94, 96, 103, ng, 133-135, 139, 156, 274, 276
Bibescu, George (-Valentin) 11, 16-18, 39-42, 47, 53, 55-56, 58-63, 65-67, 69, 71-73, 7580, 82-86, 88-92, 95, 97-99,
101, 103-106, 109, 114-116, 120, 122, 124, 130-131, 137138, 140-141, 147, 150, 152, 157-158, 161-163, 173, 175181, 184-185, 188, 194, 197, 203-206, 208-210, 212, 215, 219-227, 231, 245, 247, 253, 267, 272, 274, 276, 284, 303, 306, 310-311, 318, 322, 326
Bibescu, Georges, ofiţer 17, 44
45, 48, 5°-5², 67, 320
Bibescu, Gheorghe-Dimitrie, domnitor 47-49, 167
Bibescu, Jeanne, Mere Benie de Jesus 91-92, 100, 255
Bibescu, Marie-Nicole 100
Bibescu, Mariţica, n. Văcărescu
49-51, 167
Bibescu, Nicolae (Nicolas) 51, 99-100, 137, 308
Bibescu, Priscilla 252, 258, 308
Bibescu, Valentina. V Ghyka-Co- măneşti, Valentina
Bibescu, Valentine, n. Caraman- Chimay 17-18, 39-52, 56, 58, 62, 66, 72, 90, 97, 101, 103, 108, 117, 141, 154, 160, 164, 204, 221, 252, 266, 272, 284, 312, 318, 320
Bibescu, Zoe (adoptată Basarab Brâncoveanu) 47-51, 83, 99,
102, 163, 167, 228, 299
Blanche, Jacques-Emile 70,
143 Blériot, Alice 78-79
Blériot, Louis 78-79, 180
Blood, Florence 99
Blum, Leon 70, 193, 255
Blum, Rene 70
Boldini, Giovanni 79-80, 85,147, 276, 322
Bonnard, Pierre 55, 70
Borotra, Jean 197 Bourbon-Parma, Sixte de 167 Bourdel, Maurice 267-268, 298 Bova Scoppa, Renato 230, 235
236
Brătianu, Eliza, n. Stirbey 55-57, 63, 73, 75, 113, 119,

123, 129, 144, 173, 251, 299
Brătianu, Gheorghe 251
Brătianu, Ion C. 23
Brătianu, Ion I.C. (Ionel) 56, 75, 106, 118-119, [12]3, 14a, 144, 173
Brâncoveanu, Constantin 66, 85, 101, 131, 225, 228, 265, 306, 309, 311
Brâncoveanu, Costi 228, 231, 264-265, 281-282, 305-306
Brâncoveanu, George 205
Brâncoveanu, Mihai 205, 225, 265, 281, 307-310, 314, 316, 318, 322, 324, 326
Bresson, Robert 278, 308, 323
Breteuil, Henry de 107
Briand, Aristide 94,107-108,119, 138, 148, 193
Brimont, Renee de 109
Broglie, Louis de 307
Bussche, Axel von dem 111

Cabarrus, Theresa 46
Cahen d'Anvers, Renee 256
Cahen d'Anvers, Robert 186
Cahen d'Anvers, Sonia 168, 186, 256, 269—270
Caillavet, doamna Arman de 69
Cambon, Jules 192
Caniot, Blanche 168, 196, 236, 238, 241, 257, 261, 267-269, 274, 279, 290, 296, 307, 324326
Cantacuzino, George (Matei) 164, 205-206, 220, 223, 229, 251, 264-265, 281, 309
Cantacuzino, Marcela 164
Cantacuzino, Marie-Lyse 251, 259, 306
Cantacuzino, Sanda, n. Stirbey 205
Cantacuzino, Şerban 251,259, 306
Caraman-Chimay, Alexandre de 50, 66
Caraman-Chimay, Helene (Ecaterina Elena) de, n. Brânco- veanu 50, 66
Caraman-Chimay, Joseph de, prinţul 44-46, 50, 52, 91
Caraman-Chimay, Valentine. V Bibescu, Valentine
Carol I, regele României 30, 32, 37-38, 51, 58, 73, 81-82, 99, 104-106, 128
Carol II, regele României 73, 174-175, 177-179, 208-210, 214, 217-218, 249, 310, 316
Casa Rojas, Manuel de 230, 238
239
Casares, Maria 278
Casembroot, Jacques de 206
Casey, Richard 301
Cassou, Jean 323
Casteliane, Dorothee de 109
Castries, Rosita de 188, 255, 267,
269-270, 300, 307, 323,

326 Călinescu, Armand 213-214 Cămărăşescu, Zoe 121 Chamberlain, Anne 198 Chamberlain, Neville 198, 224 Chambrun, Charles de 168, 211 Chambrun, Marie de 168, 211 Chaplin, Charlie 199 Chateaubriand, François-Rene de 9, 34-35, 43, 62, 89, 96-97, 102, 132, 187, 201, 322 Chatfield, Miss 91, 101, 119, 140, 158, 169 Chauvel, Jean 323 Chenot, Bernard 295 Chevigne, Francois de 272 Chevigne, Laure de 108, 268, 272 Cholmondeley, Sybil 199, 258 Churchill, lady Randolf 199 Churchill, Randolf 258 Churchill, Winston 150,197-199, 207, 217, 233, 239, 249, 258, 303 Claudel, Paul 10, 89, 97,190-191, 233, 251, 255, 292, 314, 320, 323 Claudel, Pierre 323 Clemenceau, Georges 142 Clermont-Tonnerre, Elisabeth de, n. Gramont 69, 90, 109, 192 Clifford Barney, Natalie 109 Cocteau, Jean 109, 278, 283, 298, 320 Colefax, lady 198 Colette, Gabrielle Colette, zisă 10, 142,147, 150-151 158, 283 Combes, Emile 92 Connaught, ducele de 198 Cooper, Duff 258 Copeau, Jacques 70-71 Coubertin, Pierre de 45 Cretzianu, Alexandre 238, 273 Crist-Cristian, Solomon 234 Cuevas, Jorge de 277-278, 284, 293-294 Cunard, lady 198, 258 Czemin, Ottokar von 110-111,114, 116, 118-119, 127-128, 130, 136,145

Dampierre, Armand de 235, 257 Dampierre, Colette de, n. Cahen d'Anvers 235, 257 Dangulov, Sava 247, 250 Deacon, Gladys 83 Debre, Michel 292, 294-295 Debre, Robert 294-295, 300, 303, 307, 311. 313-314, 323-324 Decaux, Lucile 10, 201—202, 269, 321 Delcasse, Théophile 107 Demidov, Pavel 69 Desborough, lady 199 Deschamps, Gaston 67 Diaghilev, Serghei 65 Diesbach, Ghislain de 234, 299 Dimitriu, Victor 315-316 Drimer, Carol 234 Duca, Ion 122, 208

Dumesnil, Jacques-Louis 178
Durand-Ruel, Paul 276

Eden, Anthony 198
Eduard VII, regele Angliei 139
Elena a Greciei, regina României 171, 233, 242
Elisabeta, regina Belgiei 284-285
Elisabeta, regina României 36, 73, 79, 81,104-105,118
Fabre-Luce, Alfred 146,152, 308, 322
Fabricius, Martha 217
Fabricius, Wilhelm 217
Farr ar, Geraldine 83
Faucigny-Lucinge, Rodolphe de 276
Faure, Gabriel 54
Favereau, Andre 301
Fenelon, Bertrand de 54, 70, 77, 134-135
Ferdinand de Hohenzollern-Sig- maringen, regele 11, 37-38, 81, 83,106,109-111,114-115,118119,122-123,129,136-137,141144, 151,156,171-172,180
Filipescu, Nicolae 107,116
Fischer, Beat de 286
Fiers, Robert de 129, 162, 220, 222
Foch, Ferdinand, mareşalul 143
Forain, Jean-Louis 69
Fortuny, Mariano 98, 101, 165
France, Anatole 67, 69, 84, 115, 156
François-Poncet, Andre 216

Gailey, Matthieu 297
Ganay, Berthe de 103, 113, 133, 224
Gauguin, Paul 70
Gaulle, Charles de 237, 239, 294295, 303-304, 311
George al Greciei 214
George V, regele Angliei 19g
Georgel, Pierre 323
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 286
Ghika, Ecaterina 121, 126
Ghika, John-Nicholas (loan-Nico- lae/Jean-Nicolas Ghyka-Comä- neşti) 199, 258-259, 271, 285 Ghyka, Alexandru 220 Ghyka, Jeanne 20, 98-99 Ghyka, Vladimir 223, 226 Ghyka, Yvonne 280 Ghyka-Comänesti, Dimitrie (Dede) 158-159. a67. a79, 287, a9°
Ghyka-Comänesti, Eugen 99
Ghyka-Comänesti, Valentina, n.
Bibescu 62, 74, 101, 119, 131, 140-141, 157-160, 162, 169, 204, 206, 221-224, 226-228, a5i> a53. 258, 262-267, a7i> 279-281, 286-290, 294, 302- 3°3> 310. 319, 3a4, 3a6
Gibson, Archibald 248, 250
Gide, Andre 70 Giraud, Claude 294 Golovin, Serghei 277, 285
Goring, Hermann 213
Gottereau, Paul 39 Goujon, Julie (Lily) 276, 298, 323
Gounod, Charles 54

Gourmont, Remy de 67
Gramont, Armand de 66, 69, 73,
79- 89, 255, 272
Gramont, Elaine de, n. Greffulhe
65-66, 157, 255, 272
Greffulhe, Elisabeth, n. de Cara-
man-Chimay 52, 65-68, 73,89,
109,154,157.182,271-272,307 Groza, Petru 246-249, 273 Guillemin, Jean 114-115

Halevy, Daniel 192 Harcourt, Emmanuel d' 123, 132
Harcourt, François d' 312
Harcourt, Henriette d' 88
Harrison, Leyland 235 Hincu, Dumitru 234 Hoare, Reginald 217, 224 Hrusciov, Nikita 286
lonescu, Take 116
lorga, Nicolae 57, 154, 219
Izvolski, Aleksandr 94, ng

Jacob, Max 298
Jacober, Henry 286, 304-305
Jammes, Francis 10, 154
Jouvenel, Bertrand de 147
Jouvenel, Henry de 147-153, 206, 283
Jouvenel, Renaud de 151
Jouvet, Louis 255

Kemenov, Vladimir 247
Kerguezec, Guillaume de 147-148 Kerguezec, Valentine de („Choute") 206, 307, 326
Killinger, Manfred von 219, 224, 240
Knatchbull, Hughe 240
Kuhlmann, Richard von 136

La Brousse de Verteillac, Herminie de 73
La Rochefoucauld, Edmee de 321
La Vaulx, Henri de 175
Lahovary, Alexandru 30-31, 94, 107, 119
Lahovary, Emma (Smaranda), n. Mavrocordat 17-21, 24-29, 31-33, 35, 38, 40, 90, 97,118119, 131, 136,141, 185, 299
Lahovary, Gheorghe „Georges"
20, 22-23, [a]5-[a]6, 31, 35, 62
Lahovary, lacob 30-31
Lahovary, Ioana „Jeanne". V Vă- cărescu, Jeanne
Lahovary, Ion (Jean) 16-17, 19,
21, 30-31, 33, 36, 90, 93, 104, 111, 115-116, 118, 218

Lahovary, Magdalena (Madeleine) 29, 131,136
Lahovary, Margareta (Marguerite) 29, 115, 118, 131, 135136, 158
Lahovary, Maria 220
Lahovary, Simona (Simky) 37, 115. [12]9,
Lambrino, Zizi 171
Lazareff, Helene 255
Lazareff, Pierre 255
Le Bon, Gustave 94, 119, 132
Le Pen, Jean-Marie 294
Leggett, Miss 204, 260, 263
Leonte, Elena 221-222
Lequio, Francesco 235
Lifar, Serge 293-294
Lindbergh, Anne 181
Lindbergh, Charles 181
Lloyd George, David 198
Lloyd, Blanche 167, 259, 261, 323
Lloyd, George 167,198, 224
Lohabernea, Marcel 317
Louis-Dreyfus, Charles 152
Louis-Dreyfus, Germaine 152
Lupescu, Magda 171, 178, 208209, 214, 218

MacDonald, Ishbel 195-196
MacDonald, Ramsay 184-185, 195-196,198, 207
MacDonald, Sheila 258
Mackensen, August von 125,128, 19[s], [2]45
Mackintosh, Jack 239
Maille, Aliette de 323
Maillol, Aristide 70
Malraux, Andre 304, 312
Mante-Proust, Suzie 268
Marghiloman, Alexandru 56,115, 118, 137
Marghiloman, Eliza, n. Stirbey. *V.* Brătianu, Eliza
Maria, regina României 11, 36-38, 62, 65, 73, 75, 81, 83, 99,104106,111,115,118-123,129-130, 132, 137, 142-144, 151, 160, 170-173,190, 210-211, 243
Marie-Jose a Belgiei, regina Italiei 308
Massigli, Rene 243
Masson, Frédéric 154
Maurras, Charles 53
Mavrocordat, Alexandru 32, 34, 48, 213
Mavrocordat, Eliza 27-28, 32
Mavrocordat, Eugenia 27, 325
Mănescu, Corneliu 312
Medrea, Cornel 265-266
Mezieres, Alfred 63
Mihai I al României 171,174, 214, 218, 233, 235, 242-243, 246247, 250, 264
Miliard, Guy 258
Millerand, Alexandre 107
Mills, Ogden 181
Montebello, Gustave de 115
Montesquiou, Ferdinand de 5253, 55
Montesquiou, Marie de 51-52
Montesquiou, Odon de 51-52
Montesquiou, Robert de 52, 6667, 73, 272, 320
Montpetit, Edouard 283

Morand, Elena (fostă Suţu), n. Chrisoveloni 20,168,194, 243, 268
Morand, Paul 134, 139, 146, 155, 168, 194, 231, 243, 268
Moreas, Jean 67

Mouton, Jean 230, 232-233, 237, 245, [26]3, 320, 323
Mugnier, abatele 69, 89-90, 93, 96, 98,108-109,119,132-133, 136, 140-141, 143, 151, 157. 163, 177, 180, 185, 188-189, 211, 215, 225, 255, 267, 270271, 294, 297-298, 300, 307, 315, 319-321, 326
Mühlfeld, doamna Lucien 69
Murat, Eugene 84
Murat, Lucien 73
Murat, Marie 109, 143, 211
Mussolini, Benito 178, 211, 236 Musurus, Rachel (Raluca) 50

Napoleon III 9, 24, 28, 30, 48
Ney d'Elchingen, Helene (sotia lui Nicolae Bibescu) 99, 137, 252
Nicolae II, tarul Rusiei 104, 145
Noailles, Anna de, n. Basarab-Brâncoveanu 10, 50, 54-55, 61, 63, 66-70, 76-77, 81, 89, 9[6], 109-110, 131-132, 143, 163, 189, 192, 205, 284, 300, 306, 308-309
Noailles, Anne-Jules de 256
Noailles, Charles de 255, 308
Noailles, Marie-Laure de 255
Noel, Leon 300, 303, 307, 311

Oliveira de Bastos, Fernando de 230
Ormesson, Andre d' 168, 207, 209, 300
Ormesson, Marie d' 168, 209
Ormesson, Wladimir d' 300
Ouro Preto, Carlos de 230, 269, 292

Palairet, Mary 198, 211, 213-214, 261, 323
Palairet, Michael 211, 213-214, 261-263, 267, 286, 288-289, 301
Paleologue, Maurice 133, 138
Palewski, Gaston 255, 303, 311, 321-322
Palffy, Paul 215
Palin, Eduard 299, 242, 251
Patat, Germaine 150 Paul-Boncour, Joseph 193, 263
Paul-Guillaume, Juliette 255
Paulus, generalul von 237
Pellapra, Emilie 46-47, 66, 153, 166, 312
Pius X 92
Pius XI 179
Pius XII 216
Poincare, Raymond 94, 107, 151, 193
Poklevski, ambasadorul 111
Polignac, Edmond de 69, 78
Poltzer, Julien 263-265, 280, 287 Popescu, Ion 317
Prezan, Constantin 114, 130
Proust, Marcel 10, 46, 54, 56, 65, 68, 70, 73, 76-77, 96, 98, 116, 134-135. 139-140, 144, 155156, 231-232, 268, 271-273, 275. 293, 298-299, 316, 320, 322
Prouvost, Jean 197

Reinach, Joseph 113, 119, 132133, 138, 141, 144-145. 191. 193. 276
Reinach, Leon 257
Reinach, Salomon 193 Rene-Mayer, Denise 323
Renoir, Alexandre 45, 67
Renoir, Auguste 72, 117,124
Reuss, printul 125-127, 129
Reynaud, Paul 168, 215
Ribes, Jacqueline de 293
Rilke, Rainer Maria 10, 128, 298
Ro, Georges de 284
Robida, Michel 323 Rohan-Chabot, Marie 73 Roosevelt, Eleanor 181
Roosevelt, Franklin D. 181, 239, 248
Rothschild, Nadine de 255, 276
Rothschild, Yvonne de 261, 289
Rougetel, John Le 250, 253
Rubinstein, Anton 51, 167
Rupolo, Domenico 101, 164-165 Ruskin, John 54
Sackville-West, Vita 99
Safran, Alexandru 234
Saint-Aulaire, Charles de 111, 122-123,[1S]9, ijS» 142
Saint-Exupéry, Antoine de 168, 207
Saint-Saëns, Camille 54
Salis, Pierre de 286-287, [2]9[2]
Sassoon, Philip 176,196-199, 276
Schoeller, Guy 321
Schumann, Maurice 312
Schuyler, generalul 248
Sert, Misia 167-168, 182
Simpson, Wallis 197
Souday, Paul 172
Spitzmuller, Henry 232-233, 237 Stevens, Edmund William 248 Stevenson, Donald 250, 253, 287
Stolzenher, sef de stat-major 124
Stroehlin, Jean 323
Strong, Margaret 277
Sturdza, Mihail 219
Sturdza, Zoe 20, 220
Stirbey, Barbu 18, 55, 73, 75,106, 119, 122, 127, 144, 174, 229, 236, 238, 240, 243
Stirbey, Elisabeta, n. Baleanu 281, 309
Stirbey, Eliza. *V.* Bratianu, Eliza
Stirbey, Marina 205-206, 219, 223, 225-226, 228, 231, 251, 264-265, 281-282, 305-307, 309-310
Stirbey, Nadeja, n. Bibescu 18, 55, 73, 82, 122, 127, 144
Stirbey, Sanda. *V.* Cantacuzino, San da
Tabouis, Genevieve 315
Talhouet, „Mady" de 309
Tavernier, Edouard 111, 137
Tatarescu, Gheorghe 217,249,273
Tennant, Margot 139
Tharaud, Jerome 167, 192
Therive, Andre 192
Thierry, Adrien 217, 232, 255,

276
Thomson, Christopher Birdwood, apoi lord Thomson of Cardington 111, 113-115, 117, 120, 124, 140, 152, 176, 184-185, 195, 212
Thurn und Taxis, Marie von 128, 130
Tissandier, Paul 176
Trefusis, Violet 167, 255
Truelle, Jacques 230-233, 237, [2]39’ [2]45> 320

Valery, Paul 297, 320
Vaxelaire, „Liton” 283-284, 300, 313, 3[2]3
Vacarescu, Elena 81, 94-95, 129, 132, 172-173, 192-193

Văcărescu, Jeanne, n. Lahovary 20, 22-23, 26-27, 31, 93-95, 135, [216]
Verhesen, Claudia 319
Viaud, Jeanne 32—35, 62, 140
Vilmorin, Louise de 215, 304, 308
Vîşinski, Andrei 246
Vogue, Arnaud de 312, 318

Waldburg, Georg von 111
Week, Rene de 232-233, 235, 237, 242, 244-246, 251, 257, 269, 274—276, 280, 319-320
Weiller, Paul-Louis 168,197, 308
Weiss, Louise 167
Weygand, Maxime, generalul 143
Wharton, Edith 99
Wibault, Michel 197
Wildenstein, Daniel 276
Wilhelm II al Prusiei 82,105, 111, 145
Winterton, lordul 258
Wolf, doctorul 125

Zufall, Marie 87, 91, 98, 101, 119

Cu aplombul şi tăria caracteristice, Martha reuşeşte să obţină un paşaport de la guvernul român. Pleacă lalstanbul, devenit capitala mondială a diplomaţiei paralele. Oamenii se întâlnesc, se pândesc, se apropie, ţes intrigi, joacă la cacealma, iar Martha e foarte hotărâtă să intre în acest dans, convinsă că va reuşi să pledeze cauza României pe lângă americani şi englezi. Cele zece valize care o însoţesc sunt dovada că nu renunţă la eleganţa-i legendară, indiferent de circumstanţe, şi că intenţionează să rămână atâta timp cât va fi nevoie. Misiunea ei: să sondeze terenul pe lângă Aliaţi şi să facă discret pe mediatoarea.

Tuturor, prinţesa-diplomat le repetă neobosită că voinţa poporului român a fost încălcată, că acesta nu a dorit să intre în război alături de Germania nazistă. Le subliniază că România poate fi un atu pentru Aliaţi şi că trebuie să se planifice debarcarea anglo-americană în Balcani. O Federaţie a Estului european ar putea veni în sprijinul acestei operaţiuni, formând un cordon sanitar în faţa Uniunii Sovietice. Martha se teme că, după pericolul nazist, ar putea urma ameninţarea sovietică, de aceea vrea să-i convingă pe englezi şi pe americani să nu abandoneze România în mâinile aliatului lor rus. Ea nu ştie însă că zarurile au fost aruncate.

Pe copertă:
Giovanni Boldini
Portretul Marthei Bibescu (1911)

Carte recompensată cu premiile Nouveau Cercle de l'Union Interalliée (2023) şi Céleste Albaret (2024)

ISBN 978-973-50-8593-3

9 789735 085933

Paris, 1928. [3]) Princesse Bibesco, *Quatre Portraits,* Grasset, Paris, 1929. [4]) Princesse Bibesco, *Jour d'Egypte,* Flammarion, Paris, 1929.

0 „A-şi încorseta sufletul" este o expresie a abatelui Mugnier.

*) „Stricata" (sp.) (n. red.).

■) Biblioteca Naţională a României, fond Saint-Georges, scrisoare către George Bibescu, dată ilizibilă (1935-1937). 2) *Ibid. [3]) Jbid.* 0 *Ibid.,* 21 aug. 1937.

') Lucile Decaux, *Caline ou la foile equipee de la duchesse de Berry,*
Gallimard, Paris, 1949. [* 2]) Lucile Decaux, *Pont l'Abîme, la grande*